

Mozog Nagy Imre

JÁR A BAKA, JÁR

MOZOG NAGY IMRE

JÁR A BAKA, JÁR

Egy váradi postamester önéletírása

1914–1921

Várad folyóirat, 2017

A könyv megjelenését a Communitas Alapítvány támogatta.

© Várad folyóirat, 2017

A szövegeket válogatta, gondozta: Szilágyi Aladár

Szerkesztő: Szűcs László

A borítón a nagyváradai Főposta és a vasútállomás látható
múlt század eleji képeslapokon, Péter I. Zoltán gyűjteményéből

ISBN 978-606-94417-0-1

**Descrierea CIP a Bibliotecii
Naționale a României**
MOZOG NAGY, IMRE
**Jár a baka, jár : Egy váradai
postamester önéletírása :**
1914-1921 / Mozog Nagy Imre. -
Oradea : Editura Várad, 2017
ISBN 978-606-94417-0-1
821.511.141

Előszó

A kötet válogatás egy közel ezer oldalnyi gépiratból. Szerzője, Mozog Nagy Imre, az érmelléki Albison született 1892-ben, föld nélküli, sokgyermekes zsellércsalád fiaként. Nővéreitől már iskolakezdés előtt megtanult írni-olvasni, a környezetében elérhető minden betűt, csomagolópapírnak használt újságtól az elnyűtt kalendáriumig, mindent mohón zsákmányul ejtett. De a rendkívüli értelmi képességekkel megáldott legényke – akár hasonló társadalmi szintről indult, nála öt évvel fiatalabb sors-társa, Sinka István – nem tanulhatott tovább. A falubeli négy elemi befejeztével, zsenge ifjúkorától a Stubenberg grófok birtokain robotolt. Végül sikerült kitörnie a zsellérsorsból: hol Nagyváradon, hol Debrecenben szegődött el iparostanoncnak, segédmunkásnak. Közben minden lehetőséget megragadott az önképzésre. Falta a napilapokat, a folyóiratokat, lázasan olvasta a magyar és a világirodalom elérhető műveit, munkásklubokba járt, megismerkedett a szociáldemokrata tanokkal. Mire irogatni kezdett, és zsengei napvilágot láthattak, kitört az első világháború...

Az 1950-es években papírra vetett, torzóban maradt, monumentális önéletírásából válogatott szövegünk Mozog Nagy Imre bevonulásával kezdődik. Hősünk Galíciában is, Isonzóban is megjárja a poklok poklát, háromszor sebesül meg, háromszor kerül kórházba; utolsó, fejlődés okozta, rendkívül súlyos sérülé-

sét csodával határos módon túléli. Egyéves rehabilitációs kezelés után, a bal lábára béna tizedes a háború rokkantjait továbbképző oktatási központba kerül Budapestre, ahol szorgalmasan pótolja gyermekkorában elmaradt tanulmányait, és postamesteri képzésben részesül. 1918 (!) késő őszen kap kinevezést Nagyváradra. Vágyott városában „telibe kapja” az őszirózsás forradalmat, a Tanácsköztársaságot, a román hadsereg bevonulását, Trianont. A két világháború között nagyváradi, erdélyi lapokban olykor cikket, verseket közlő, vitathatatlan íráskészséggel, humorral, végzettségénél magasabb műveltséggel rendelkező tollforgató hagyatéka hiteles dokumentum és lebilincselő olvasmány. Személyes sorsának, beteljesületlen szerelmének, családi életének története mellett, meglepően pontos, tárgyilagos képet, kritikai elemzést nyújt korának viszonyairól, az első világháború fejleményeiről, a világpolitika nagy fordulatairól épp úgy, mint a frontkórházak körülményeiről, a háttország nyomorúságáról, avagy a két forradalmat követő román megszállás, illetve a korszakot záró trianoni békeszerződés következményeiről. A változás alkalmával, a szöveg szerkesztése közben alig bukkantam tárgyi tévedésre, stílárisan alig kellett gyomlálnom valamit. A fia – a második világháborús sebesülése miatt ígéretes hegedűművészi pályáját félbeszakító, újságírónak szegődött ifj. M. Nagy Imre – már megtette azt. A szerző átfogó korelemzéseit, a történeti fordulatokkal, eseményekkel kapcsolatos véleményét pedig végképpen tiszteletben tartottam.

Szilágyi Aladár

I. Gyöngyélet a katonaelet

1. Bevonulás a kétfejű sas aklába

Az a falragasz, amelyik a háború kitörését, a hadüzenetet közölte a lakossággal, úgy ígérte, hogy hazatérünk, mire a levelek lehullanak... Negyven év távolából úgy látszik, az öreg felséges úr elszámította magát. De hát akkor nem okoskodtunk mi ígérete szövegén, csak azt kerestük benne, melyikőnk, mikor indul. A falu katonaköteles fiai egyszerűen úgy érezték magukat, mint a halálraítéltek a siralomházban. Mások lelkesedtek, nem ők...

Mikor én is kezembe vettem a katonaládámat, Ides elibém rogyott: „Kedves fiam, ne menj el! Ne hagyj itt bennünket...” – sírta. Mi tagadás, elpityeredtem. Nem a magam sorsa bántott, hiszen a vágyam teljesült: elmehetek Albisról, hanem szüleimet sajnáltam, mintha megéreztem volna, hogy minden előrelátásom csüörtököt mond. (Bár, hogy a nehéz keresetemből megtakarított gabonafélét majd elrekvirálják, arra még gondolni se mertem!) Katonaládám nehezebb volt, mint a szívem, hiszen titkos vágyam teljesült: indulhatok ismét a világba. Igaz, én nem háborúra pályáztam, de egykettőre beláttam, hogy a katonaságot azért tartják, hogy szükség esetén háborúba vigyék. Nem mondhattam: „Anyám, én nem ilyen lovat akartam!” Mentem, mentünk,

apránként követett bennünket minden épkézláb ember, hogy ne maradjon egyetlen se itthon, sehol. Kivéve az ügyeskedőket.

Katonaládámat vállamra emelve baktattam az udvarház felé. Kísértek enyéim, pajtásaim, a Csókás lányok, sokan mások. Ott eszembe jutott első világgá menésem, amikor Ides sodrófája, mángolója elől menekülve, először lőttek rám orvul. Még nem tudtam, hányszor fognak a közeli hónapokban, években rám lőni a futóárok másik oldalán halálba kergetett, ellenséggé avatott embertársaim köréből. [...]

A gyülekezőhely körül zászlós-éneklő népség várt ránk. Úgy lépdeltem előre nem látott sorsom felé, mint egy két lábon járó, zavaros érzelmektől kínzott, riadtságát leplező „bátor” lélek. Vállamon a katonaláda – örökség a néhai Lovas sógortól –, átfestve szépen. Ides zsebkendőjével integetett, ha feléje néztem, és zokogott. Apám meg a kezével intett búcsút, akárcsak nővéreim.

Ismerős a régi nóta: „Ugye, Babám, gyöngyélet a katonáélet!” Az alábbiakból kiderül, mennyire „gyöngy”...

Mikor sürgős, tud ám gyorsan dolgozni az állami bürokrácia is! Például háború esetén. A be nem sorozottakat egyhamar becitálták a katonai intézménnyé átalakított iskolába. Kidobolták, hogy ezen és ezen a napon kinek, hol, mikor kell jelentkeznie. A honvédelem érdekeit védelmező, újonnan alkotott törvények értelmében szigorú büntetéseket helyeztek kilátásba azoknak, akik nem teljesítik az előírásokat.

Elég sokat „összedoboltak” azokból az évjáratokból, akikre a Haza védelme ügyében sürgősen szüksége lett a Habsburg-monarchiának. Azok az idősebbek, akikben még élénken élt Kosuth és az elbukott, megtorolt 1848–49. évi szabadságharc és a hősi harcokban elesett apáik, testvérbátyjaik, bujdosó rokonaik emléke, megdöbbenve látták a nemzetiszínű szalagokkal fel-

pántlikázott, jól bepálinkázott, hejehujás dalolással „Ferenc Jós-kát” éltető ifjak betáncoló csoportjait a kétfejű sas aklába. Már nem emlegette senki az osztrák fegyverektől legyilkolt magyarok és székelyek emlékét, az elbukott, eltiport szabadságét, még a szocialista érzelműek is – legalábbis a mi falunkban – hittek benne, meg voltak győződve róla, hogy a trónörökös meggyilkolása vért kíván, le kell számolni a szerbekkel és mindenkivel, aki támogatja őket! Ötven-hatvan éve még a leggyűlöltebb név volt e hazában a Ferenc József császáré. Most őt éltetve, „Jóskázva” ajánlották fel életüket és vérüket a Habsburg-monarchia és a Habsburg-ház védelmére a fél százada még osztrák titkosrendőröktől rettegő magyarok gyerekei.

2. Oly dolgok kezdődtek Európában

A szarajevói revolverlövés után, amely kioltotta a magyar körökben nem túlzottan népszerű – mert magyarellenesnek mutatkozó – Ferenc Ferdinánd trónörökös életét, a hadüzenetig tartó négy-öt hét izgalmai még a világtól elszigetelten vonagló-kínló-dó Albis népének tudatáig is eljutottak. Hirtelen felszaporodtak a katonai behívások. Kalas nagytiszteletű úr, újságolvasó ember, vasárnapi prédikációjában a szent haza védelmének szükségességét hangoztatta, föltéve, ha a gyilkos merénylők támogatói a Monarchiára támadnak, vagy kiprovokálják a háborút. Mert a türelemnek is van határa, nemcsak Szerbiának, hallatszott innen-onnan. Világlágerek terjedési sebességét megcsúfolva tanulta meg az új nótát még a falusiak java része is: „Megállj, megállj, kutya Szerbia!”

A hármas szövetség vagy más néven a Központi Hatalmak és Olaszország szövetsége, amelyet 1882-ben kötöttek, még az első fegyverdörrenések előtt meggyengült azáltal, hogy az olaszok kinyilvánították semlegességüket. Oka az akkori közhit szerint az volt, hogy az Ausztriához tartozó, Olaszország igényelte Lombardia és Tirol kérdésében nem kaptak az olaszok semmiféle biztató ajánlatot cserében a németek és a Habsburg-monarchia melletti hadba lépésért. E két tartományt, valamint Trieszt környékét, Isztriát, a dalmát tengerpartot, Albánia egyes részeit az olaszok rég maguknak követelték, de csak a Hármas Szövetségben belül megengedhető hangon, ám nem múló reménységgel. Gondolták, most, ha kitör a háború, az Osztrák–Magyar Monarchiának igencsak nagy szüksége lesz Olaszország támogatására. Szövetség ide vagy oda, fizessen érte. Elégítse ki, legalább részben, az olasz területi igényeket. Bécs viszont úgy vélekedett: Szerbia csak egy falat, „mire a levelek lehullanak”, szőröstül-bőröstül megeszi. Minek akkor az olaszokkal eyezkedni?

Fölényesen tudomásul vették hát a Monarchia vezető körei, hogy Olaszország a küszöbön álló, az ajtón kopogtató háborúban semlegességet nyilvánít. Kevesen tudhatták, hogy eközben az antanthatalmak máris megtették a maguk ajánlatát az olaszoknak: ha semlegességüket feladva átállnak az ő oldalukra, s megtámadják a Monarchiát, Anglia, Franciaország és Oroszország teljesíteni fogja területi követeléseiket Ausztria terhére. Az olaszok aztán 1915-ben át is álltak, ellenünkre.

Valami hasonló volt a helyzet Romániával is, annyiból eltérő módon, amennyiben Románia kisebb állam volt, mint Olaszország, ő tehát a háború kitörésének előestéjén, nyíltan legalábbis – úgy, hogy mi albisiak is tudhassunk róla – nem követelözött. De azért tartózkodott elkötelezni magát! I. Károly román király

1883-ban Bécsben és Berlinben járt. Bismarck német kancellár rábeszélte, hogy az öreg Brătianu kormánya csatlakozzék a Központi Hatalmakhoz. Mivel ez bekövetkezett, és e lépés – formailag legalábbis – elnapolta a magyarok és a románok Erdély körüli vitáját, amelyet főként az erdélyi románság vezető politikusai élesztgettek, Bukarest 1884-ben valósággal kirúgta az akkori román Ókirályságból az ott szervezkedő „erdélyi fiatalok” vezetőit. Erdély bekebelezését valamiféle okos munkamegosztás szerint, mindig csak az ellenzékben levő pártok harsogták, míg a kormányon levő politikai erők a Központi Hatalmakkal kötött szövetséghez való „hűséget” hangoztatták. Mikor az ellenzék hatalomra került, akkor elhallgatott, s elkezdett követelőzni a tegnap még kormányon volt vezető garnitúra. Okosan, ügyesen, cselesen csinálták, egyként tudatosan tört az ellenzék és a kormánypárt a „Szent Cél”: a „minden románoknak egy hazában való egyesülése” irányába. Abban az időben hol a konzervatív Petre Carp, hol a liberális Ion Brătianu volt kormányon, majd ennek halála után Sturdza herceg lett a liberális párt vezére.

Így álltunk nagyjából 1914 nyarán szövetségeseinkkel Európában. A bolgárok és a törökök álltak még a későbbiek során a Központi Hatalmak (tehát Németország és Ausztria–Magyarország) mellé, az olasz és a román átállás után ettől remélve az előző balkáni hadjáratokban elszenvedett veszteségeikért a revansot.

Tudom, hogy leegyszerűsített képet rajzoltam föl a háború kitörése előtti s alatti mozgásokról, de én nem történelmet írok. Ezt is csak azért jegyeztem föl, hogy a ma tizen-huszoneves olvasóim valamit értsenek is abból, ami a továbbiakban következik.

Az bizonyos, hogy 1914 nyarán oly dolgok kezdődtek itt Európában, olyan, eddig nem ismert méretű háborús öldöklés,

amely végleg sírba taszította a naptár szerint már 1900 végén eltávozott 19. század tovább élő maradványait is. Az a világ, amelyben Albisról én katonának bevonultam, és az, amelyet a háború után éltünk tovább mi túlélők, nagymértékben különbözött egymástól. Noha a réginek bizonyos, makacsul továbbélő maradványai még mindig föllelhetőek voltak benne, például Horthy Magyarorszáგában, de más országokban is. Ezeket aztán a második viláգégés (1939–1945) pusztította el végképp. A 20. század közepe táján múlt el végérvényesen, ami azelőtt volt, és ami kialakult, amiben ma is élünk, ebben már benne rejlenek a 21. század egyes jellemzői is. Ha jól „prognosztizálják” a jövő századot az okos tudósok, és ha a következtetések beválnak, ha nem pusztít el mindent, már születése előtt egy „véletlenül” ki-robbanó atomháború... Vagy nem ölik egymást halomra a népek egy decentralizált harmadik viláգöldöklésben.

Az első világháború előestéjén voltak a részt vevő hatalmaknak nyíltan bevallott és titokban követett céljaik. A Monarchia és erősebb szövetségese, támasza, Németország egyelőre csak a meglevő status quo megtartását, védelmezését hangoztatta. És természetesen azt, hogy más célja nincs is, mint kiirtani a balkáni „tűzfészket”, Szerbiát.

Az antanthatalmak a térkép erőszakos átrajzolását hirdették, nyíltan és elrettentő módon, Oroszország céljának tekintette például Törökország megsemmisítését, orosz–szláv hegemonia megteremtését a Balkánon, a Monarchia felrobbantását, ugyancsak pánszláv mozgalmuk révén Bécs ellen fordítva a cseh, a szlovák, a rutén, az ukrán és a lengyel népet. Ez utóbbi befolyásolása nehéz dió volt, mert a lengyelek nemcsak az osztrák–magyar birodalom elnyomó hatalmát nyögték, hanem legalább annyira a cári birodalomét is; függetlenségre, saját valamikori

államiságuk helyreállítására törekedtek. Nem hízelgett nekik egy olyan pánszláv megoldás, amelyben függetlenségük részleges, továbbra is kiszolgáltatva a cári birodalom kegyeinek.

Franciaország revansot hirdetett Elzász-Lotaringia korábbi elvesztéséért, e területek visszaszerzését tűzte ki célul. S mivel minden időben félnie kellett a nyugatra terjeszkedő, egységessé kovácsolt, militarista Német Birodalomtól, tervei közt szerepelt Németország egységének felszámolása is. Anglia a német ipari konkurencia letörésére, valamint a német gyarmatok megszerzésére törekedett.

A nyomás, amely a háborút kirobbantó Németországra és az Osztrák–Magyar Monarchiára nehezedett, oly nagy volt, hogy Bécs tárgyalni kezdett az olaszokkal: mivel „hálálhatná meg” legalább a tartós semlegességüket? 1914–15-ben folyt az alkudozás, végül 1915. május 23-án Olaszország bejelentette, hogy hadat üzen volt szövetségésének: Bécs tehát nem engedett, az olaszok pedig beléptek a háborúba az antant oldalán.

Az olasz belépés hírére Romániában is buzogni kezdett a semlegesség feladásának szándéka. I. Károly király és Petre Carp miniszterelnök németbarát volt, s a németek melletti beavatkozásra kész, de az 1914. augusztus 3-i, Sinaián tartott koronatanács „leszavazta” őket, állítólag. (Így hírlett akkor legalábbis.) A németek és az osztrák–magyarok melletti beavatkozás helyett a semlegességi nyilatkozatukat erősítették meg, de ez olyan semlegesség volt, hogy az éppen hatalmat gyakorló Brătianu-kormány átengedte az orosz hadiszállításokat Szerbiának és hadikészületekbe kezdett; megerősítette katonailag az erdélyi és a bolgár határvidékét az országnak. A háború elején bekövetkezett galíciai osztrák–magyar vereség aztán „forró” átállási hangulatot keltett az országban, „hogy le ne késsünk a Monarchia

feldarabolásáról”. Még egy orosz–román titkos paktumot is kötnek ekkor: Oroszország garantálja az akkori Románia határait, és győzelem esetén Romániának ígéri Erdélyt. (1914. szeptember 18-i egyezmény!)

A paktumban foglaltak alapján a románok megtagadták a németek és az osztrák–magyarok kérését, hogy Törökországnak Románián át fegyvereket szállíthassanak, miközben az oroszok szabadon szállíthatták a fegyvert romániai területen, Szerbiának. Két irányzat küzdött ekkor a román vezetésben: támadják-e hátba Magyarországot, vagy várjanak, míg a Monarchia veszít, és akkor biztosra lehet menni? E két irányzat ugyanazt akarta, csak a megvalósítás időpontját ítélte meg eltérően.

Az olasz követelések és a Monarchia számára előnytelen kárpátokbeli hadi helyzet időszakában szinte minden politikai erő amellet volt Romániában, hogy támadják hátba Magyarországot. Az 1883-as „szövetséges” Bécsben, Budapesten tudtak a dologról, de lebecsülték a román támadás veszélyét. Még csak erősítés se igen ment a keleti magyar határok védelmére. Az olaszok is fölkeresték Ghica herceget, tárgyaltak vele a „közös akcióról”, de a gorlicei áttörés, a bolgár beavatkozás és a szerb front romló helyzete miatt végül a románok „elhalasztják” a döntést. Várnak még...

És ez így megy 1916 nyaráig. Akkor új mozgolódás támad Romániában: hadfelszerelés átcsoportosítása, korszerűsítése, behívás, határvonalak megszállása, katonai készülődés. Orosz ígéretet bátorítják őket újból: már Erdélyt, Bánátot, Bukovinát, a teljes Dobrudzsát kapja Románia, ha megtámadja a központi hatalmakat. Az antant is megerősíti az ígéreteket! Ultimátumot küldenek Bukarestnek: vagy belép a háborúba az antant országok oldalán, vagy százezer főnyi orosz hadsereg vonul be

az országba. Ezt a jegyzéket 1916. augusztus 4-én kapja kézhez a bukaresti kormány. Végül, óvatoskodva bár, de enged. Megköti az antanttal az egyezményt. A németbarát Carpot leszavazzák, 1916. augusztus 27-én Románia hadat üzen az Osztrák–Magyar Monarchiának, csapatai betörnek Erdélybe.

A többiről majd később! Mindezt csak azért írtam le, hogy a következő fejezetekben emlékeimből kiválogatott, személyemmel kapcsolatos események, a háborús történésekkel együtt, érthetőbbek legyenek.

3. Ugrásra készen állt az ország

A sorozásban a legkínosabbnak a meztelenre vetkőzést és fedetlen testem idegen tiszt urak és orvosok előtti mutogatását éreztem. Meg az ok nélkül szigorkodó hangot, az ún. „katonás” parancsolgatást, amelynek azonkívül, hogy az érdekeltekkel kezdje megszoktatni, mi is vár rájuk, az égvilágon semmi értelme sem volt! Levetkőztünk volna, hátat fordítunk és felelgetünk a föltett kérdésekre akkor is, ha „rendes hangon”, úgy kérik, mondják, mint ember az embernek. De már itt ordítottak, hangoskodtak a sorozás ügyeinek intézői, a csöndet nem kérték, hanem megparancsolták, és ha valami „ellenkezést” észleltek, ami nem is volt az – hiszen bődületes lelkesedéssel nyújtottuk a karunkat az engedélyért, hogy több milliónyi társunkkal együtt a nagy vágóhidakra tereltesünk –, csupán tétovázó esetlenkedés, máris dörgött, rikácsolt a „k. und k. hang”. Mintha minden behívott legény süket lenne, és tízszeres erővel kellene a fülébe ordítani: „Anyja neve?”, „Születési éve?”

A rendre a csendőrök ügyeltek az iskola körül, és nem szívesen engedték közel a fiaikat sirató asszonyokat, édesanyákat, testvértől gondolatban már végleg búcsúzó testvéreket, hősiességre, bátorságra buzdító apákat. A sorozásra rendelteket aznap még nem vitték sehova, meg kellett várni, amíg egy csoport öszszegyűlik, és ehhez vagy ahhoz a hadkiegészítőhöz irányítják. Minket albisiakat a debreceni ezredekhez küldtek.

Volt, aki mindent elkövetett, hogy „untauglich”, alkalmatlan legyen belőle, ezeket valami oknál fogva én már akkor is utáltam, hát még később! Nem voltam én militarista, se Habsburgbérenc! Egyszerűen nem szerettem az olyan embert, akinek csak a szája jár, a kocsmai verekedésekben akkora hős, hogy alig lehet békés polgárrá verni, most meg berezel már a lehetőségétől is, hogy olyan helyre kerülhet, ahol valóban verekszenek, szuronnal döfnek, puskával lőnek. Akinek a szomszédja vagy a nőismerősének a széptevője, a komája halálos ellenség lehet, de az országra támadó idegen katona nem. Mert abban aztán nem láttunk tisztán, mi albisi legények, hogy mi az igaz a szerbek gazságából, az antantországok erőszakos törekvéseiből, hogy „megfojtsanak” bennünket. Egyszerűen csak hittük, vagy nem hittük. Az én környezetemben általában hitték az emberek! Még Szabó Jóska bátyám, a szocialista is azt mondta: ez most nem pártpolitika, hanem honvédelem, most félre kell tenni az olyan dolgokat, hogy tetszik a kormányzat vagy sem, köztársaság lenne-e jobb vagy királyság, földjük legyen-e a parasztoknak is, ne csak a nagygazdáknak, földesuraknak, grófoknak, báróknak. Ha az ellenség az országot elfoglalja, akkor nem lesz föld, mert elveszik tőlünk – érvelt Jóska bátyám is a többiekkel. A gyári munkást meg a magyar és az osztrák tőkés helyett az ellenség fogja kizsákmányolni. A legfőbb dolog most hazánk

ezeréves határainak védelme, az uszító nemzetiségek elhallgatása, minden politikai széthúzás beszüntetése, egységessé kell kovácsolódnunk a „közös ellenség” ellen. Majd, ha a háború győzelmesen véget ért, akkor ráérünk a belső dolgainkat elővenni, átgondolni, változtatni rajtuk, úgy, mint ahogy a kor parancsa előírja, a haladás megköveteli.

Megvallom, ily sok évtizednyi távolból, kissé restelkedem, hogy én ennek a nagy nemzeti hőzöngésnek szintúgy bedőltem, mint annyi millió más ember. Tisztelet a kivételeknek, akikről már csak a háború után szereztem tudomást, illetve a végén, a készülő forradalom előestéjén. Azt persze, már a háború közben, az első hetekben, a kiképzés időszakában is észrevettem, hogy nem mindenkinek olyan „szent ügy”, mint énnekem. És én abban is különböztem sok más társamtól, hogy én akartam is katona lenni, igaz, nem háborúban, hanem békében. De ha egyszer háború lett, arról én nem tehettem, a hadsereg se, legfeljebb az lett a kötelességünk, hogy győztesen befejezzük. Most nem volt gond, hogy apám és anyám óhaja szerint „reglamáljak”-e itthon maradásom érdekében, mert ilyesmiről szó sem lehetett. Ámbár voltak, akiknek ez is sikerült, mint később, harctérről hazatérve falumbéliek egyikéről-másikáról megtudtam. Én mindig is katona akartam lenni, bár nemigen tudtam, mit akarok. Úgy érteve, hogy mi is az a katonaság, amelyben én szolgálni kívánok. Majd megtudtam, nemsoká!

Még a sorozás idején rémhír száguldott szét az országban, hogy a franciák arannyal telt autót küldenek a szerbeknek. Át a mi hazánkon. Hogy ki találta ki, hogyan terjedt el, fogalmam sincs. Mindenki köpte a markát, hogy az autót, amely kerülővel erre jön – mindenütt épp „arra”, ahol a rémhírt továbbadták –, feltétlenül el kell fogni, az értékeket hadizsákmányul

ejteni, nem engedni tovább. Senki se mérlegelte, miféle őrült idea ez? Miért épp itt, rajtunk keresztül és Kelet-Magyarország felé kerülve haladna végig az az autó, amikor hazánkat elkerülve könnyebben juthatna át a szerbekhez? Egy bizonyos: a községházán összeverődve, a jegyző, a csendőrök, a bíró közbenjöttével, sokan vállaltak heteken át önkéntes járőrtevékenységet, hogy az aranyautót elfogják. Puska nélkül, pusztá kézzel, hiszen Hány János uram se rezelt be a franciáktól. Nem volt jó dolog akkor, abból a kevés automobilból, amennyi hazánkban a tízes években létezett, országúton összetalálkozni, egyik fél számára sem. Az autón közlekedőket feltartóztatták a rémhírtől ittasult önkéntes járőrök. S el akarták venni tőlük a nem létező aranyat, a nem létező francia kémiratokkal és kézi fegyverekkel együtt.

Az országot különben is szinte egyik napról a másikra felbolygatta a régóta készülő, mégis váratlanul kirobbant háború. Már az első hetekben menekültvonatok jöttek Galíciából, Bukovinából, a déli megyékből, amerre kitörtek a harci cselekmények. Az állomásokon katonai parancsnokság székelt, diákokat alkalmaztak karszalagos szolgálatra: irányítás, ivóvíz-osztás, ételvödörök cipelése céljából. Zajos, zaklatottan zsvajjos lett az állomás mindenütt, nem olyan megnyugtatóan színes forgatag, mint volt a nagyváradi, amikor két éve Stollmann úrnál dolgoztam, és odajártam a váradi restibe ebédelni, szívesen elnézegetve az ide-oda tologatott szerelvények, valamint a beérkező vonatokról leszálló utasok mozgását. A legkisebb, legálmosabb vidéki állomás vagy megállóhely is „katonai ellenőrzés” alá került, az egész vasúthálózattal együtt. Megfeszített izmokkal ugrásra készen, hogy támadjon vagy védekezzék, készenlétben állt az ország. Bizonyos rendeletek, törvények hatályát felfüggesztették, máso-

kat, szigorú előírásokkal terhelteket hoztak helyettük, háromszor annyit. Mindenki elhitették, hogy ott, azon az őrhelyen, ahol áll, múlik nemzetünk és közös hazánk, az Osztrák–Magyar Monarchia dicsősége, történelmi szerepe, jövője! Katonáink a jövőbe menetelnek! De őszre, „mire a levelek lehullanak”, már jönnek is haza, győztesen...

4. Fegyver helyett dorongot adtak

Lekerült a padlásról Lovas Lajos sógor egykori katonaládája, amelyből Feri bátyám halászta elő azokat a töltényeket, amelyekkel a Légy Molnár Sándor tűzhelyét röpitettük a levegőbe. Kidobáltam belőle a régi vackokat, Ides könnyezve-sírdogálva pakolta meg azzal, amit a regula meg a szíve diktált. Kitisztítottuk rendesen, kívülről be is festettük. Hamar megszáradt. Még a festék is tudta, hogy „rendkívüli időket élünk”... Nem volt könnyű emelgetni, ezért ki is hagyogattam belőle, amit csak a szerető anyai szív fölösleges aggodalma zsúfolt belé, aztán a hátamra vetve, megcsókolva Ides áldott kezét, apám könnyektől fénylő, borostás arcát, Zsófit, Etelkát, meg a sógorokat, elindultam a beláthatatlan végű, hosszú útra. Valamivel borúsabb hangulatban, rosszabb előérzetekkel, mint reméltem hetykén valamikor.

„Ugye, babám, gyöngyélet a katonaélet...”

Így kezdődött az a nóta, amelyet torkunk szakadtából daloltunk mi is azon az augusztus 21-i napon, 1914-ben. A Nagy utcán volt a gyülekező. Három szekeres gazda is befogott, hogy a keresztúri állomásra szállítson bennünket nehéz katonaládáink-

kal. Heten voltunk akkor bevonulók, mint a gonoszok. Búcsúztatásunkra felgyülekezett az összes fehérnép. Még Tóth Sándorné is, talpig feketében. Annak a fia, Tóth Péter Sándor majd a rohatini ütközetben esett el. Albisra elsőnek az ő halálhíre érkezett. Anyja már előre gyászolta! Annyi virágot összehordtak nekünk a lányok, asszonyok, hogy akár Apátkeresztúrig beszórhattuk volna az utat, a vasútállomásig. Mi meg úgy acsarkodtunk a boldogságtól, mintha a tyúkszemünket szorította volna a csizma, pedig heten se ittunk meg egész dicsőséges utunkon két liter bornál többet.

Este már a debreceni kaszárnya udvarán vártuk, mikor kiáltják a nevünket. Abból a korosztályból csak ketten lettünk 39-esek. Még a kaszárnya udvarán is nótáztunk. Közben falatoztunk, talán azért, hogy a ládáink súlyán könnyítsünk. Az irodából ki-kijött egy-egy altiszt, elkiáltott néhány nevet, ők aztán külön csoportba álltak, és egy öreg baka elvezette őket valahová. Hogy hová, azt csak másnap tudtam meg, amikor én is megkaptam a beosztásomat a Nyulasra. A módosabbak talyigást fogadtak a ládáiknak, de mi, vagy hárman, csak a vállunkon vittük. Egyik pihenőnél a járda szélére tettem le a ládámat, egy gömbakác tövébe. Úgy telepedtem rá, hogy az utca hosszának voltam arccal. Törölgettük magunkról a verejtéket, közben csendesesen beszélgettünk. Egy alacsony, háromablakos ház ablakai sarkig voltak tárva. Egyikben egy leányka babrált valamit. És mosolygósan nézett rám. Egy pillanatra találkozott a tekintetünk, amikor észrevettem. Éppen készültünk folytatni utunkat a talyigások után, amikor a leányka eltűnt a hús szoba homályában.

– Láttad – kérdezte egyikünk –, milyen csillogó szemű kis fruska volt? Folyton téged nézett!

Igen nagy távolságra van a debreceni Pavilon a nyulasi barakkoktól, nagy fáradsággal cipeltük az anyai szeretettel súlyosbított ládáinkat azon az augusztusi forró délutánon, hogy lehetőleg a talyigásokkal egyszerre érkezzünk célhoz. Végül majdnem sikerült, mivel a homokon a talyiga is alig kecmergett. Az egyik barakk előtt már négy csoportban álldogáltak az újoncok, egy-egy öreg baka vagy altiszt körül. Bevezettek bennünket a terembe, és kijelölték az ágyunkat, amelyet ki-ki úgy ismert meg, hogy alácsúsztatta a ládáját, aztán ki kellett vonulnunk a barakk elé, parancskiadásra.

A parancs az volt, hogy bizonytalan ideig saját polgári ruhánkban maradunk, de ne képzeljük, hogy emiatt nem kötelez bennünket a katonai fegyelem. Másik reggeltől már tapostuk a Nyulas gyepét, tanultunk egyszerre lépni, és libasorban menni egymás után. Fegyver helyett dorongokat kaptunk, azokkal tanultunk vívni. Ez volt a „kiképzés”. Oktatóink tartalékos, öreg bakák voltak, akik valamilyen ürüggyel ki tudták vonni magukat a menetszázadokból, vagy már betegen kerültek vissza, onét, a pokolból. [...]

Nem emlékszem, mikor, egyik reggel, kirukkolás közben, már a Pacsirta utcában jártunk, futott utánunk a napos: indulnunk kell a frontra! Erre mi belevágtunk: „Megjött a levél fekete pecséttel...”

A lakosság szórta ránk a virágot, rettenetesen szép volt! Ezen a napokon a debreceni lakosság alig dolgozott. Polgári kötelességének tartotta vonatindulásig szórakoztatni a hadba induló csapatokat. Egészen estig osztogatták a mindenféle holmikat részünkre. Fürödhattunk, teljesen tiszta és új harisnyát, kapcákat, fehérneműt kaptunk. Szalonnát annyit, hogy alig bírtuk felvenni.

5. Infanteriszt Büdös, nyakig vízben

Hamar megérkeztünk az orosz frontra, Homonna körül húzó-dott már akkor.

Ennek az emlékiratnak akkor volna igazi értéke, ha legalább beszámolhatnák a földrajzi helyekről, amerre jártunk, és a körülöttük lezajlott harci eseményekről is. Sajnos, ennek a követelménynek nem tehetek eleget, több okból. Először is mint harcos baka csak egy voltam a sok közül, akik éjjel-nappal az utak és a szántóföldek sarát dagasztottuk anélkül, hogy tudtuk volna, hol járunk. Térképet talán nem is lett volna szabad hordanunk magunknál. Egy-egy falu végén leolvashattuk a nevét a tábláról, de a legtöbb helyen még az is hiányzott. A fronton lejegyzett naplóm utolsó sebesülésemkor, irattárcámmal együtt ellopták tőlem a harctéri hiénák. Közel ötven év távlatából pedig nehéz visszaemlékezni aprólékosan a történetekre. Az igazságtól nem szeretek eltérni. Ezért inkább a nagy általánoságokat említem előbb, amiből aztán a részletek is tisztábban tűnnek elő.

Elsőként hadd írjam ide azt, hogy a harctérre érkezésemtől (1914. november vége) karácsony harmadik napjáig, első sebesülésemig, egy negyed óráig sem voltam fedél alatt! Éjt, napot, akár esett, akár nem, örökké a lőárokból, a szántóföldeken töltöttünk, hegyoldalakon fetrengtünk a pocsolyában, mint a disznók. Ennek betetőzéséül, karácsony első napján a Duklaszorosban, szakadó havas esőben, hátvédként parancsoltak be a hegyoldalon lévő lőárokból, amely a hegyről aláúduló vízzel telt meg. Sebesülésem percéig körülbelül 55 óra hosszat álltunk nyakig vízben. Ha olykor valamelyik baka elég ostoba volt ahhoz, hogy a víz kieresztése végett átfúrja a lőárok első falát,

akkor meg úgy megfáztunk, hogy elment a kedvünk a további próbálkozástól.

A másik említendő tény, hogy ez idő alatt mi alig kaptunk főtt ételt. Kenyeret is alig. Amikor kaptunk is, hat főre jutott egy kenyér, sokszor egy egész raj osztozott rajta.

A harmadik följegyzendő tény, hogy minden ruhánkban nyüzsgött a tetű. Ha olykor egy-egy tüzet rakhattunk, azt körülállva kibontottuk a nadrágunk elejét, és százával separtuk tűzbe a rusnya férgeket. Bár a szép, tiszta fehérenemű a bornyúnkban volt, lecserélni magunkról a tetves szennyest soha nem állott módunkban.

A negyedik tényként említhetem: annyiszor szétverték bennünket, hogy nem voltunk képesek egymással megismerkedni! A rangosak közül csupán kettőt ismertem, egyik Palkovics hadnagy volt, a századparancsnok, a másik meg egy Simanek nevű káplár, a rajparancsnokom. Ők ketten minden nehéz ütközetből szerencsésen kerültek ki addig, amíg ismerhettem őket.

A többi alig jött, már ment is, vagy a kórházba, vagy a tömegsírba. Valami Zeiss őrnagyot is hallottam emlegetni, de hogy melyikük volt, azt már nem tudom. Járt velünk egy kis őrnagy, éppen olyan piszkos bakaruhában, akárcsak mi, a hősi-halottjelöltek, aki minden mocsokban osztozott velünk, úgy gondolom, ő lehetett.

Földrajzi elnevezések: Varannó, Homonna, Sztropkó, Turány, Mezőlaborc, Dukla, Bártfa, Zboró, Zagorc, a Szan folyó, az egész Keleti Beszkidek, Duklától az Uzsoki-szorosig, meg a mögöttük elterülő síkság. Ezeket mind bejártam. Egyszer, az egyik galíciai városon átvonulva, bementem egy boltba. Felmásztam a mázsára a felszerelésemmel – csak 110 kilót nyomtam! Ebből a testsúlyom legjobb esetben 57 kiló, tehát 53 kilónyi felszere-

léssel dagasztottam a galíciai sarat. A leégett házak romjai közt turkáltunk, ha csak tehetjük, és az elégett káposztáshordókból marokszámra tömtük magunkba a perzselődött káposztát.

De nem is láttam senkit, aki egy-egy ütközet előtt félt volna a haláltól, hiszen a mi helyzetünkben a halál megváltást jelentett. – „Gyöngyélet a katonaélet...”

Mivel soha, egy percre sem voltam fedél alatt, bizonyára felvetik e kérdést: akkor hol aludtam? Először is az orosz fronton akkor vagy meneteltünk, vagy harcoltunk. Mikor tűzvonalba fejlődünk, fedezéket kellett magunknak csinálni, ki-ki ahol fekiüdt. Én a felázott talajréteget a fejem alá hánytam a testem alól, golyófogónak. Ezzel egy teknőformájú mélyedés alakult ki alattam. Ennek, hacsak az eső nem esett, a feneke száraz volt. Mivel kimerült voltam, elfogott az álmoság, és azonnal elszundítottam benne. Az első órában nyugodtan alhattam, mert mindenki a saját árkanak az ásásával volt elfoglalva, a parancsnokok is. Még ha észrevették is, hogy az egyik gödörnél szünetel az ásás, azt hihették, golyót kapott az ipse, és meghalt. Senki nem volt bolond a golyózaporban reszkírozni a saját bőrét, hogy ellenőrizze. Ezért én aludtam nyugodtan, míg át nem fáztam. Akkor aztán elkezdtem mozogni, hogy felmelegedjem. De akkor már többnyire ott is kellett hagynunk a fedezéket, és előre, esetleg éppen a soron következő rohamra menni.

Hosszas menetelések közben már nehezebben sikerült az alvás. Kétórás menetelés után tartottunk rendszerint pihenőt. Ezeket használtuk fel rövid szusszantásra. De előfordult, hogy menet közben is elszundítottunk, még álmodtam is az édesanyámról! A test gépiesen végezte a munkát, a szellem meg kereste a pihenés módját. Két könyökömmel érzékeltem a mellettem haladó bajtársakat. 1914. december 12-én aztán éhségtől,

fáradtságtól elcsigázva, összerogytam az országúton. Szanitécek vittek a legközelebbi faluig. Egy szénacsúrben helyeztek el. A gazdával ennem adtak, és azt mondták, másnap keressem fel a segélyhelyet. A gazda hozott egy bögre tejet, meg egy darab klebát (kenyeret), amit én olyan étvággal fogyasztottam el, mintha sose ettem volna. Dehogyan indultam én a segélyhely keresésére! Inkább mentem a csapat után. Este aztán összetalálkoztam az ezred összes konyhájával a duklai országúton. A szakács adott egy csajka jó húsleveset és egy rakás főtt húst. Annyit, hogy a kenyérzsákomat megtömhettem vele. Csak kenyeret nem tudtak adni.

Én aztán ott topogtam a konyhák körül, hogy megvárjam a század küldönceit, akik felvételezni jönnek az élelmet. Igen ám, de egyszer csak az ötödik század emberei bontakoztak ki az országút melletti cserjésből, egy őrmester vezényletével. Meglátja a konyhát, kiadja a parancsot, hogy az emberei bontsák le a zeltlapot (sátorlapot) a hátukról. Vízhatlan, finom vászon volt, amiben a pokrócot tekercs alakban tartottuk, használaton kívül, a bornyúra szíjazva. Az őrmester emberei kezdték egymásról bontogatni a sátorlapot. Meglátja, hogy én a fülem botját se mozgatom. Odajön, és hegymászó botjával végighúz a hátamon.

– Az anyád istenit, nem mozogsz?

Ha elárultam volna, ki vagyok, főbe is lőhetett volna, mint olyat, aki kivonta magát a harcból, és hátul cselleng. Kelletlenül ugyan, de odafordítottam a hátam az egyik emberének, hogy bontsa az enyémet is. A beszerző őrmester a konyhánál osztotta ki a századok járulékait. Én csak akkor láttam, mi mindent adnak járulék címén az egyes századoknak, amiből „infanteriszt Büdös” – a közkatona – sohase látott mást egy-egy szelet komiszkenyérnél. Hogy ki ette meg a többi, az ma is rejtély előttem!

Három ember vitt egy-egy sátorlapon kenyeret. A negyedik konzerveket, cigarettát, dohányt, cibakot (kétszersültet); az ötödik kakaót, kávékonzervet és kockacukrot. Én félreoldalogtam, nem akartam semmit a sátorlapomba, hiszen nem közülük való vagyok, de vagy három süvegcsukrot és vagy ötkilónyi rizst mégis odapakoltak nekem is, néhány konzerv mellé.

Mikor megrakodtunk, az őrmester elindult a sűrű cserjésben, mi meg egyesével, libasorban utána. Én hátulsónak maradtam, mert nem láttam jónak az ismeretlen őrmesterrel az ő századukhoz csatlakozni. Maradoztam szépen, mígnem bevágódtam a cserjés sűrűjébe, és vártam. Nem volt szép dolog tőlem, de a durvaságra nem válaszolhattam másként.

Egy év múlva tudtam meg, hogy azt az őrmestert lefokozták, mert az eset után személyi motozás alkalmával tizenkét konzervet találtak a bornyújában, a pucérjánál meg nyolcat. Ugyanakkor a legénységet hetente botozták, ha nem volt meg a tartalék konzervje, mert éhségtől gyötörve megette. Éjfél után aztán nagy lármával érkezett oda a mi hetedik századunk. Ez csupa ismerős bajtársakból állt, nemrég kerültek a harctérre. Még a századparancsnok főhadnagy is ismert Debrecenből. Jelentkeztem nála, és elmondtam, hogyan maradtam le a saját századomtól, és kértem, engedje meg, hogy addig az ő századához csatlakozzam, míg az enyémmel nem találkozhatok, és igazolja a jelentkezésemet. Teljesítette a kérésemet.

Akkor éjjel foglaltuk vissza Duklát, ki tudja, hányadszor már! Otthoni szomszédommal, Csomay Sándorral védtük egymást a szuronyharcban. Reggel a duklai temetőben foglaltunk állást egymás mellett. A cukorból két süveget elosztottam, egyet pedig darabokra tördelve a bornyúmba tettem, két konzervvel. 13-án délelőtt szuronyrohamra mentünk, és kiszorítottuk az ellensé-

get az állásából. Délután már saját századommal nyomultam előre.

Akkoriban történt, hogy egy támadás előtt valami vízmosásba zsúfoltak össze bennünket. Századunk akkor vagy 150 emberből állhatott az előírt 250 helyett. A vízmosásnak meredek partja volt, úgy, hogy csupán egy helyen lehetett belőle előre jutni. Mikor aztán támadásra indultunk, egyenként felevickélünk a parton a szántásra, hogy harcvonalba fejlődjünk. Akik az elején jutottak ki, már egy jó kilométert haladtak előre. Simanek káplár ezt jó ürügynek találta, hogy a felvételezett elátmány nagy részét magának tartsa meg. A rajhoz én vittem a járulékot, s tudtam, mennyit adtak egy-egy főre. Egyetlen eset volt, hogy szalonnát is láttam, amióta a Debrecenben kapott adagom elfogyott. Erőltetett menetben nyomultunk előre. Azt mondtam a káplárnak, hogy míg szét nem oszthatja a porciónkat, kölcsönözzön a magaméból egy cigarettát. Erre ököllel az arcomba vágott:

– Nesze cigaretta!

– Most már kérem a szalonnát is! – mondtam.

Egy másik pofonnal azt is kiadta.

– Na, a legközelebbi pihenőn jöjjön csak velem kihallgatásra a hadnagy úrhoz!

Erre már kékültszöldült a káplár úr mérgében.

A legközelebbi faluban aztán raszt (pihenő) volt. Én tisztelegve a káplár elé álltam, és kértem, vezessen panaszsra.

– Gondold meg jól – mondta –, ha az életed kedves!

– Meggondoltam, menjünk!

Palkovics hadnagy épp hogy elhelyezkedett egy parasztház szobájában, amikor beléptünk. Szokatlan jókedvében láttam. A káplár jelentkezett:

– Herr Leutnant, ich melde gehorsamst zum Beschwerde! –
Németül, magyar a magyarnak...

A hadnagy hozzám fordul s kérdi:

– Na, mi az, fiam?

Elmondom hüen, és mutatom a csonka fogamat meg a dagadt képemet, összeroncsolt, vérző ajkaimat.

Simanek káplár parancsot se várva kezd mentegetőzni. A hadnagy lehordja. Aztán megkérdi, miért nem osztja ki az ellátmányt mindjárt, ahogy megkapja? A káplár elmondja, hogy a tegnapi támadás alkalmával az ő rajvonala gyáván viselkedett, késedelmesen fejlődött fel, azért nem osztotta ki.

– Hallod fiam, ehhez mit szólsz? – kérdezte Palkovics hadnagy.

– Hadnagy úrnak alázatosan jelentem, ott a helyzetből adódott a késedelmesség. Fizikai lehetetlenség volt egyetlen helyen, egyesével kijutva a száznegyvenediknek egy vonalba jutni a legelsővel.

– Igazad van, fiam! Káplár úr, a legközelebbi raszton jelentkezni fog kétórai kikötésre. Abtreden!

Mikor kiléptünk a szobából, fennhangon fenyegetőzött Simanek:

– Az anyád istenit, most aztán jól vigyázz!

A hadnagy meghallott belőle valamit. Utánunk szólt, hogy a büntetés letöltése után pedig, a bosszúállás megelőzése végett, áthelyezi őt a második századhoz.

A következő raszton a káplár úr nem jelentkezett a büntetése kitöltése végett. Ezért a hadnagy felemelte a büntetését még két órával. Azonban nem volt aznap több raszt, támadásra kellett felfejlődni. Rajparancsnok-helyettes én voltam. Egymás mellett jártunk, és mind a ketten tudtuk Simanekkel, hogy mihelyst el lehet sütni a fegyverünket, egyikünk befejezi a háborút...

Éjfél körül, egy szántóföldön aztán parancsot kaptunk: ássuk be magunkat. Én, ahogy már említettem, csak tekenőnyi gödröt vájtam magamnak, aztán pihentem. Simanek meg ásott buzgón, srapelmentes fedezéket csinált, ha csak tehetette. Ekkor is lőtt bennünket az orosz tüzérség. Ő nagy hévvel ásott, én meg elszundítottam. Egyszer csak arra ébredtem, hogy valaki segítségért kiáltoz. Simanek volt. Ráomlott az elázott föld. Mikor hason odacsúsztam a fedezékéhez, a sötétben is észleltem az omlást, sőt mi több, én alattam is dőlni kezdett a Simanek ásta gödör felé a föld. Alig tudtam megkapaszkodni, hogy magam is az ő árkába – sírjába – ne csússzam. Tudtam, hogy tőlem függ az élete, illetve a képességemtől, hogy ki tudom-e idejében ásni az omlás alól. Ha valamiképp kihúzom, és ő már eszméletlen vagy élettelen – ahogy a helyzetet fölmértem –, senki se mossa le rólam a hamis vádat, hogy én tettem el láb alól, mert összekülönbözésünkről és kölcsönös fenyegetéseinkről a bajtársak is tudtak.

Drámaírók, tragédiászírók tollára való konfliktus: mit csináljak? Segítsek, s ezzel képletesen szólva „magamat ássam el”, vagy hagyjam veszni, vagyis ha nem tettleg, de lényegében véve – a segítség elmulasztása révén – szándékosan váljak gyilkosává?

Félévi harctéri élet elegendő volt ahhoz, hogy mindeddig tiszta jellememet és erkölcsi tartásomat lealjasítsam. Kotortam még magam alá egy kis földet, és gyors elhatározással visszahempergettem a magam árkába, mintha nem is hallottam volna imént a segílyt kérő kiáltását. Olyan gonosz, annyira aljas és ellenemre törő gazembernek mutatkozott, hogy nem volt lelkieróm másképp – emberségesen – cselekedni. Lerohadtam az ő színvonalára!

Volt a zsákomban egy kis ital, titkon rejtegetett rum, szuromnyorham esetére tartogattam, Most elővettem, és az egészet bekortyoltam. Néhány perc múlva, dobogó szívem zakatolása

ellenére, elnyomott az álom. Azt álmodtam, hogy ugrálok a beomlott fedezékén, taposom rá a földet, hogy mennél biztosabban alatta vesszen. Nem éreztem gyilkosnak magam! Hiszen ha orosz katona lett volna, ez lett volna a kötelességem, noha az soha semmivel nem ártott nekem. Miért kellene nekem a Simanek-féléket életem kockáztatásával is menteni? Hogy végül ő lőjön le?

Ma nem így látom, ma szégyenkezem, és meghajtom előtte feloldozásért esedező lélekkel a fejem. Éveken át elkísért ez a rettenetes emlék.

Reggel, az előrenyomuláskor aztán láttam, hogy milyen homokos volt ott a földréteg, és ő még padmalyt is csinált, hogy legalább másfél méteres réteggel védje magát a robbanó lövedéktől. Még a fegyvere se látszott ki az omladék alól...

– Elnyerte méltó büntetését! – mondták bajtársaim.

Megszokott dolog volt ott a halál. A gazdasági altiszt kereszttel jelölte meg a névsorban a nevét. Egy adag menázssal kevesebbet adott a következő napon a negyedik szakasz részére, de a többit legalább attól fogva megkaptuk.

6. Az elmaradt kisezüst

Emlékezéseimben még ki kell térnem ezzel a Simanek tizedessel kapcsolatban némely dolgokra. Akármikor felderítő járőrre volt szükség, mindig Simaneket bízta meg a századparancsnok:

– Káplár Simanek! Vegyen magához ennyi és ennyi embert, és a skicc alapján kifürkészik ezt vagy azt a magaslatot, völgyet, falut, utat stb.

Ekkor a káplár kijelölte a rajból azokat, akikkel kiruccant. Mióta én az ő rajába kerültem, mindig vele kellett mennem, meg egy nem tudom, kiféle Kálmánnak, aki civilben pincér volt Kassán, és jól értette a szláv nyelveket. Én nem tudom, honnan volt bennem az az adottság, hogy bugris parasztfiú létemre, minden térkép nélkül, egyedül is visszataláltam a csapathoz a jelentéssel azokon a járhatatlan utakon, keresztül-kasul hegyeken, völgyeken. Magam csudálkoztam a legjobban, amikor a csapathoz értem, annyira nem voltam biztos a dolgomban. Azt hiszem, az értelemnek nagyon kevés köze volt ehhez. Inkább az ösztönöm működött jól. Megfigyeltem csupán, hogy mikor előre mentünk, a sarkcsillag felé haladtunk, bizonyos kanyarok leszámításával; hátrafelé vonulásuknál pedig természetesen az egésznek a fordítottját követtük.

Bár annyiszor megjártuk a csatateret, mintha egy táncteremben lépkedtünk volna előre és hátra, nem lett volna éppen szégyen utunk egyes részleteit se felismernünk, de agyonterhelve a teljes téli felszereléssel, olyan csüngő orral jártuk mi a Kálváriát, hogy még az út szélét se láttuk sokszor. Meg aztán állattá aljasodva nem is nagyon izgatott bennünket a táj.

Simanekkel kapcsolatban felrémlik még emlékezetemben valami. December elején történt. Előnyomulóban voltunk. Valamelyik falun kívül táboroztunk. Szólítják Simaneket, hogy az egész rajjal induljon kikutatni a szemben levő hegy gerincét: olyan sötét volt, hogy az egész világot hegynek láttam. Ekkor egy fényszóró csóvája megvilágította a nevezett gerincet, rajta egy magas fát. Az volt kitérve célul. Aki eléri, az kisezüst kitüntetést kap. Azt hiszem, a fénycsóva odairányítása nem volt véletlen. Megindultunk a kijelölt irányba. A hegy alja keresztbe nyúló parcellákból állt, szántóföld volt. A keskeny földszala-

gokat sok helyütt méternél is magasabb, gyepes, meredek part választotta el egymástól. Az eső szakadt. Rajvonalba fejlődve, egymástól tíz-tizenöt méternyire botorkáltunk felfelé. Ebben az alakzatban még nappal is nehéz előre haladni anélkül, hogy el ne veszítse az ember az összeköttetést. Éjjel pedig kizárt dolog, hasonló talajon. Viszont hangosan beszélni – saját érdeünkben – nem volt szabad.

A rettenetes teherrel nagy keservesen már megmásztam néhány meredek partot. Hiába szóltam jobbra, hiába szóltam balra, választ sehonnan nem kaptam. Viszont az éppen előttem álló partra már sehogy se tudtam felkapaszkodni. Akárhányszor próbáltam, mindig visszaestem. Ekkor merész elhatározásra jutottam. Belecsavartam magam a sátorlapba, és lefeküdtem a part tövéhez. Menjen, aki tud. Nem emlékszem, mennyit alhattam, egyszer arra ébredtem, hogy beszélgetnek körülöttem.

– Kik vagytok? – kérdezem. Kiderült, hogy a mi rajunk. – Én is az vagyok – mondom. – Hol van Simanek káplár úr?...

– Ott alszik a bokorban!

Mintha összebeszéltünk volna, mindenki annak a partnak a védelmében éjszakázott, vezető és vezetettek egyaránt! Már erősen szürkült az ég. Azon gondolkoztam, vajon miként fogalmazza meg a káplár úr a jelentését. Ekkor Simanek – mintha csak nekem válaszolt volna – annyit mondott:

– Osztán pofa be!

Nem tudom, mit s hogyan jelentett akkor. De két nap múlva ő megkapta a kisezüstöt!

Így ment az akkor...

7. A Duklai-hágó poklában

A karácsony előtti napokban megkezdtuk a visszavonulást. Ki hogy bírta szusszal. Nagyon sokan szenvedtek közülünk vérhasban. Ők, persze, nem bírták a tempót, sokan fogságba estek. Egyik napon, amint lihegve vonszoljuk magunkat, azt kérdi egy ismerős hang: „Hogy vagy, Imre?” Bakó Sándor volt, harmadik albisi szomszédunk hét évvel idősebb fia. Öccsével, Zsigával sokszor vicceltek ki engem fejetlenségemért, mondván, hogy mikor majd sor alá kell mennem, csak szóljak nekik, ők majd bevisznek a hátukon, puttonyban. Sose tudtak vele felbosszantani, velük nevettem én is a gúnyolódásukon. Itt azonban, az igazi erőpróbán elment Sándornak is a kedve a viccelődéstől. Meakulpázásával majdnem megríkatott. Szánta-bánta hajdani büszkeségét, és megkért, hogy ha netán hamar hazajutnék, mondjam el szüleinek és feleségének, milyen állapotban találkoztunk. Minek mondtam volna? Fogságba került, ahonnan hazafelé, út közben, a hamburgi kikötőben halt meg.

Karácsony első napján századunk három szakaszát – a visszavonulás fedezésére – a Duklai-szorosban állásba parancsolták. Szakadt a havas eső. A kész lőárok a hegyoldalon színültig volt vízzel a lerohanó árban. Fürödtek a tetvek. Tudtuk, hogy a hadvezetőség feláldozott bennünket. Addig lövöldözünk, míg száraz a muníciónk, és míg működik a fegyverünk. Vasárnap délután, ünnep harmadik napján megélnékült a völgy: erős tüzérségi tűzzel támogatva megindult és hömpölygött az ellenséges emberáradat felénk. Mi 15-20 lépésnyire voltunk egymástól az árokban, és már nem tudtunk lőni. Az iszap eltorlaszolta a fegyverünk závarzatát. Egyszer egy srapnel a hátunknál robbant, és szilánkjai megsebesítettek a bal arcomon és bal szememen.

Bajtársaim unszolására kikecmeregtem a nyakig érő vízből, és botorkálva indultam a hegyoldal felé. Ahogy a vízben tehettem, bekötötték sebeimet a bajtársak, de a fegyver nagyon akadályozott a járásban, és könnyelműen egy fának támasztva, én bizony ott hagytam. Senki se mondta, hol keressem a segélyhelyet, csudálatosképpen, a szakadó havas eső és az éjszaka dacára, hajnal körül mégis rátaláltam. Ott azonban, míg a fegyverem le nem adtam, nem kötötték be a sebeimet. Mit tehettem? Mentem az erdős hegyre ismét, vérző sebekkel, és loptam egy puskát! Volt ott összehányva elég, a fene se őrizte. Akkor aztán megkaptam a sebesült igazolványt, kegyeskedtek a sebeimet is újrakötözni. Aztán elindítottak az apostolok lován Mezőlaborc felé. Onnan viszont már Bártfára költözött a segélyhely. Öt nap hányódás után a homonnai tábori kórházba jutottam. A következő napon átszállítottak sebesült társaimmal Eperjesre, majd Losoncra, végül az ország másik végébe, az aradi kórházba.

8. A tetves gubacskatona és a méltóságos grófnő

Még mindig a harctéri, tetves gúnyánkban voltunk, amiben nemcsak a tetvek terjesztették a ragályt, hanem a vérhas, a tífusz bacilusai is. Aradon aztán egyenest a fürdőbe kellett mennünk, mindenünket kint hagyva. A fürdőben az ápolók és ápolónők alaposan leborotvtáltak rólunk minden gyapjút, lesúrolták rólunk a harctéri szennyet, s úgy vittek be a tiszta terembe, fektettek tiszta ágyba.

Nem tudom, milyen társadalmi szerv gondoskodása fogadott és kísért bennünket sebesülteket szomorú útjainkon, de jóleső

tudat volt, hogy tapintatosan kifürkészték rejtett óhajainkat is, és nem hagytak szükségét látni semmiben. Elhalmoztak akkor még mindenféle apró-cseprő holmikkal. Nyalánkságokkal is. Aradon például valóban ünnepiessé tették az állomástól a lóhúzza vasúton a kórházba való vonulásunkat. Felkötött karom háromszögű kendőjét teledugdosták jóféle cigarettákkal. Annál komiszabb volt viszont a hivatalos eljárás. Egyik kórházból a másikba mindig zsoldfizetés előtt szállítottak át. Így attól a csekély kórházi zsoldtól is elütöttek minket. Valaki rendre ellopta a pénzt. Mikor aztán az utolsó tetűtől is megszabadultam, a szép tiszta ágyban úgy elfogott az álom, hogy ágyszomszédaim valóságos ökölcsapásokkal ébresztettek fel az étkezéshez.

A kórház védnöknője, gróf Rádayné méltósága saját házi orvosával vizsgáltatott meg többünket. Nem volt nekem a sebeimen kívül semmi bajom, csak az elcsigázottság, a teljes kimerülés és bizonyos fokú vérveszteség. A grófnő megkedvelt, a saját konyhájáról hozatta nekem az ételt. Az ebédhez egy-egy kis pohár bort is. De amire a leginkább lett volna szükségem, őméltósága se akarta elintézni, pedig kérleltem őt, s talán tudta volna: egy hónappal meghosszabbítani a kórházi tartózkodásom idejét. Ezzel aztán mindent elrontott. Pedig amikor 1915. március 4-én a kórház a csapatomhoz visszaküldött, ellátott ő mindenféle horgolt gyapjúholmival, aminek nagy részét az ágyam mellett saját méltóságos kezeivel kötötte. Szeretett velem társalogni, és nagyon kért, írjak neki, bárhová kerülök. Ám az a tudat, hogy sebeim teljes gyógyulása előtt engedte, hogy a csapatomhoz visszairányítsanak, dacossá tett, és csak foghegyről mondtam köszönetet a különleges gondoskodásért.

Pedig ez a grófnő védnöknői minőségében, nem tudom, miért, nekem sok mindenben kedvezett. Fiaim, évtizedekkel később,

erről az aradi kórházi tartózkodásomról lévén szó, váltig faggattak: minek köszönhettem megkülönböztető magatartását? Csak nem „tetszettem meg” neki?

No nem, erről szó sem lehetett! Én, a kis tetves gubacskatona és egy méltóságos grófnő? Hülye filmekben lehetséges ilyesmi, talán régi romantikus regényekben is előfordulhat, az életben nemigen, s ha igen, sose velem. Az tény azonban, hogy valamit észrevett bennem, első beszélgetésünktől fogva mindenkivel szót váltott, aki a kórházba került! Amiért újra és újra visszatért hozzám beszélgetni, sőt, odaült az ágyam mellé, és ott kötötte-horgolta a melegítő holmikat nekem és más katonáknak, ő ezt úgy foghatta föl, mint saját, személyes hősi részvételét annak a történelmi Magyarországnak vagy e „történelmi haza” illúzióját keltő Monarchiának a védelmében, amely számára a méltóságot s hozzá vagyont, a felsőbbiséget biztosítja. Én pedig megadtam neki azt a méltóságát nem sértő tiszteletet, amit elvárt, de amelyet nem minden betegágy mellett élvezett. Volt például olyan bajtársam, aki elküldte a francba, amikor hogyléte felől érdeklődött.

– Menjen ki maga is a frontra, méltósága, ne itt tébláboljon, feküdjön a szarba, dögöljön a hidegtől, lövesse magát össze, s akkor majd én is kegyesen megérdeklődöm, ha életben marad és idehozzák: hogy vagyunk nagysád?

Értem én, megértem a fenti módon megnyilvánuló bajtársaim érzelmeit, de brutális és faragatlan magatartásnak tartottam akkor is olyanokon kitölteni a bosszút, akik szintúgy nem tehetnek arról, hogy grófnők, ahogy a bajtársak se arról, hogy marhakatonák, a civil életben meg nyomorult páriák. És kinek-kinek az egyéni érdemei vagy bűnei szerint! A grófnő igazán kedves volt mindnyájunkhoz, és még e durva elutasításra is úgy reagált, mint az apácák a bárdolatlan, szeméremsértő szavakra,

szándékokra. Összeszorította az ajkát, és azokhoz menekült – például hozzám –, akiknek a közelében ilyesféle sértésekre nem számíthatott. Nekem is megvolt a véleményem a nagy kegyesen és lelkesen „honleánykodó” méltóságokról, meg az egész úri kasztról, a nép vezetésére, irányítására szellemileg és érzelmi-
leg is alkalmatlanokról, de mindig hozzágondoltam, hozzá is tettem: tisztelet a kivételeknek! Mert voltak kivételek: Meri azt valaki tagadni? Széchenyi István is gróf volt. Persze, Stubenberg József, az Érmellék, benne Albis földesura, nemkülönben.

A méltóságos asszony mellém telepedett. Kerülte az Istent, a császárt, urakat és egymást káromló, kulturálatlan viselkedésű embereket. És beszélgetéseink közben tőlem még azt is elfogadta, elviselte, ha egy-egy téma kapcsán vitába szálltam vele. Úgy vélte, gondolkodni és a másik felet meghallgatni is kész emberrel érdemes vitatkozni, finoman, udvariasan. A mocskos szöveg elől pedig menekült. Bolondoztunk is a védnökő méltóságával, sokat mulatott rajtam és miattam. Nekem jókedvem volt, mert ott, Aradon közel éreztem magam enyéimhez, nem úgy, mint a fronton.

9. Embercsordákat terelnek

Reméltem, hogy távozásom után meglátogathatom a szüleimet, útba ejtve Nagyváradot is, nem csak az átszállás kényszere, hanem szerelmem, Ágnes miatt is.

Hogy aztán mi lett belőle?...

Elbocsátásunk után néhány sebesült társammal utaztunk Aradtól Váradig. Hogy kikkel, már nem is emlékszem, sose láttuk egymást többé. Hószállingózásban haladt a vonat Nagyvá-

rad felé. Nem rohant, hanem csak lassan dökögött, egy-egy állomáson ismeretlen okból sokat várakozva. A fülkék zsúfoltak voltak, a peronok is. Ott garmadával gubbasztottak csomagjainkon az utasok, civilek, katonák, ahol járni kellett volna szabadon, a padsorok között.

Valamit változott a vonatból látható világ képe is, amióta bevonultunk. A háború eddigi hét-nyolc hónapja máris lelohasztotta a nagy hazafias felbuzdulást, a katonák nem nótáztak, a lakosok nem dobálták a virágot – egyelőre még a köveket sem!... A menekülőket és a sebesülteket szállító szerelvények tragikus színűre festették az amúgy is komor télvégi tájat. No és az állomások, a városok! Tele a rendes és katonakórházak, a szükségkórházak is az iskolákban, sebesültekkel. A szükségkórházakban eleinte igen jó volt a felszerelés, hivatásos és önkéntes (úri) ápolónőkkel, jó orvosokkal.

Személyvonat már alig járt. Katonavonatok, temérdek ember mindenütt. Hozzátartozók várakozó, vonatok után rohangáló seregei a váradi állomáson. A katonai szerelvények látszólag cél nélkül dökögnek erről arra, arról erre, metszik egymás útirányát, északról délre tart az egyik, vele szemben evickél a másik, Erdélyből Bécs irányába a harmadik, Szombathelyről a Székelyföld felé a negyedik... Az egyik katonavonat érkezik, a másik bent áll, a harmadik visítóan füttyül, mert indulásra kész. A megálló katonavonatok összezsúfolt egyenruhás utasai ellepik az állomás körüli kioszkokat, boltokat, veszik, ami van, keresik, ami nincs, a vízcsapok körül emberbolyok, csajkával, edénnyel, ki meg csak a tenyerével. Minden parancsnok az állomásfőnöki irodában ordítózik, a maga vonatjához próbál mozdonyt kapni, csak az ő útiránya életbevágó, a többit ott egye a fene, ahol van. Rumli, kiabálás mindenféle nyelven, most egy nagy Bábel

az egész Monarchia, embercsordákat terel erre, aztán arra, fektet ezrével a cókmókjaikon, vonatra ültet, leszállít, újra felparancsol. Valami rend azért lehet ebben, de felülről nézve csupa kapkodás és rendetlenség az egész.

S mindenütt csendőrök! Terelgetik a népséget, nagy hangon rendelkeznek, sürgetnek, nyugtatnak, kussolják a visszapofázást, amiből egyre többet hallani:

– Ne itt hősködj, édesapám, gyere ki velünk oda, ahol szitává lövik az embert!

A kofák, az árusok, kézikocsisok eldorádója ez a sok ember, bár némelykor a megrablója is, mert csak elszedi az árut, aztán már rohan a mozgó vonatja felé, nem is ér rá fizetni, még ha akarna is. De sok nem is akar. Kihaszználva a zűrzavart, potyázik, csal, lop, ravaszkodik. Csak éppen szökni nem mer. [...] A civil utasok, akik számára alig jár vonat, felugrálnak a katonavonatokra, elrejtőznek a katonák között, azok meg cigarettáért, pénzért, cukorért bújtatják őket. Ugyanígy a vasutasok is.

– Anarchia van itt a rendben és rend az anarchiában! – mondja Tatár bátyám, inaskorom mestere, akit végül is a lánya, Ágnes helyett megölelhetek a váradi resti bejáratánál, ahol bevallása szerint öt órája rostokol már reám várakozva, kezében egy nagy szeretetsomaggal. Hívna, szálljak meg náluk, de nem lehet, mert parancs szerint meghatározott időre jelentkeznem kell a debreceni hadkiegészítőnél, és én abba a kis időbe még bele akarom lopni albisi hazaruccánásomat is. Ágnes felől érdeklődöm, Tatár bácsi afféle kitérő válasszal csak annyit mond, hogy már jobban van, de nincs Váradon, rokonnál időzik a bihari hegyekben, ahol jó a levegő.

Így aztán – Ágnes hiányában – sok szünettel tarkított, kissé hangulattalan és témaszegény a viszontlátásunk Tatár bátyám-

mal. Ő előadja, hogy az egyik katonai parancsnoknak készít több szobára való bútort, nem siet vele, mert az ezredes úr azt ígérte: amíg neki dolgozik, addig nem kell tartania a behívótól. Fizetés, persze, alig. Inkább természetben, olyasmi, ami az ezredes úrnak nem kerül pénzébe. A katonai raktárból származik, de így se rossz, mert a feketepiacon mindent el lehet adni magas áron.

– És a szociáldemokrata párt? – kérdezem az öreg mozgalmártól.

Tatár bácsi legyint:

– Bedőltek, fiam, a hazafias szólamoknak! Vagy gyávák az ellentmondásra... Én el is maradozom lassacskán tőlük. Nem látogatok már a székházukba, nem érek rá, sok a dolgom az ezredesnél. És a jóindulatát se akarom elveszteni azzal, hogy a szocialisták közé járok. Nincs annak most semmi teteje. Majd, ha egy kicsit puhul a nép, akkor kell tovább főzni! [...]

Megittunk Tatár bátyám kontójára a restiben egy fröccsöt, aztán fütyült az állítólagos vonatom, elbúcsúztunk. Ígértem, hogy írok, és kértem, ha megadom az új tábori számomat, írjon Ágnes is magáról. Valamilyen okból zavartan nézett rám Tatár bácsi, én őt nem tartóztattam, faragja csak az ezredes úrnak a bútort, reszkessen az antant, meg a kutya Szerbia!...

A Debrecenbe irányított többi bajtárssal abban egyeztünk meg, hogy én itt lemaradok, elkapom az érmelléki vonatot, hazaruccanok, és hétfőn reggel a Böszörményi kocsmájában találkozunk Debrecenben, s onnan megyünk együtt a káderhez. Két nap késedelem – ekkora zűrzavarban nem a világ! Szombat volt, a többiek közül is többen megpróbálták legalább órákra hazalátogatni, közeli helységeken lakó családjukhoz.

Az ő vonatuk elindult, de akkor derült ki, hogy az Érmellékre most mégsem indítanak vonatot. Na, most aztán mit csináljak?

Olyan erős volt a vágyam, hogy Ideséket és a testvéreimet lásam, meg az aradi kórházba írt leveleikben is annyira kértek, könyörögtek, hogy végül nagy elhatározást tettem: én bizony gyalog vágok neki a Nagyváradtól Albisra vezető útnak! Neki-indultam, szedtem a lábaimat, Biharpüspöki, Bihar, Paptamási, Diószeg, onnan már ismerős volt az út. Katonáéknál megszoktam a gyaloglást.

Éjfélkor már otthon is voltam, szombatról vasárnapra virradó éjjel. Vasárnap délig tartott az örömünk. Elmeséltük egymásnak, ami a bevonulásom óta történt velünk. Ebéd után Ozsváth Feri bácsi szekérral vitt a székelyhídi állomásig.

Hétfőn már a Böszörményi kocsmájában vártuk egymást. Mikor oda beléptem, még csak a Kabára való cugszfűrer [zugsführer = szakaszvezető – szerk. megj.] volt ott, a nevére nem emlékszem. A marsruta őnála volt. De bizony a többiekre hiába vártunk. Azóta sem láttam őket. Arra gondolok, talán elfogták a csendőrök. [...]

Április elsején már az új századomhoz irányítottak. Ott, mindjárt a második napon, a kaszárnya udvarán azt mondták, akinek otthon földje van, álljon ide, akinek nincs, az meg álljon oda. Mikor így elválasztották a juhokat a kecskéktől, azt mondja az őrmester a földeseknek:

– Utánam! Irány a századiroda, szabadságos levélért!

A földnélkülieknek meg egy másik altiszt:

– Irány a ruhamagazin, csukaszürkébe öltözni!

Ez már sok volt az én föld nélküli lelkemnek! Én védjem a birtokosokat, hogy nyugodtan szánthassák esetleg tisztességtelenül szerzett földjüket, én, akinek egy talpalatnyi föld sem jutott Árpád szerzeményéből? Nem, nem voltunk már „a nemzet virágai”, vagy amennyiben azok voltunk is, a K. u. K főparancs-

nokság oda akart szórni bennünket a cári hadsereg bevonulás útjára, hogy Nagybereznától, Ungon-Beregen át, dicsőségesen masírozzon át rajtunk szüleink, testvéreink legyilkolására! Április 11-én vagonokba szálltunk, és vittek bennünket a bizonytalan jövő felé.

10. Halálra ítélt öncsonkító

Ismerve már a harctér kínos gyötrődéseit, végletes elkeseredésemben megfogadtam, hogy ha pár héten belül nem fejeződik be ez a véres őrület, ha közben el nem esem, azon a napon, amelyiken betöltöm a fél évet a harcvonalban, agyonlövöm magam. Jobb életre úgsincs semmi kilátásom, földnélküli lévén, megrovidítem a szenvedésemet, ahogy tudom. Azonban reménykedtem, hogy belém szalad egy jótékony golyó, nem enged öngyilkosnak lennem. Vagy kitör a béke. 1915 a központi hatalmak győzelmes előretörésének az éve volt!

Klein László alezredes vezette, azt hiszem, a IX. menetzászlóaljunkat a borosnyai állásba. Az arcokon végigszántott a komorság, mintha a március 21-iki szálnoki csata elesett hőseinek szellemei rémisztettek volna bennünket. A „bakaparancs” (a században terjedő mendemonda, híresztelés) már „tudta”, hogy az ezrednek ismét csak a kerete van meg, azt is a VIII. menetzászlóalj alkotja, s az is csonka. Április 20. körül egyesítettek bennünket.

Már nem emlékszem, hányadik század lettünk, Müller kapitány volt a századparancsnok, egy valóságos hóhér! Mikor tartalékadag-vizsgálatot tartott, 10-12 embert botoztatott majdnem

halálra. Erre a műveletre egy Sóvágó nevű káplár vállalkozott, miután egy másik káplár megtagadta a botozásra vonatkozó parancs végrehajtását, azzal az indokkal, hogy őt altisztté léptették elő, nem pribékké. Az ügynek a finálóját nem ismerem. Hanem Sóvágó aztán kitett magáért: néhány ütése nyomán már kétszínű vér is serkedt a páciens fenekéből, piros is meg sárga is. Az esetet súlyosbította, hogy ezek az emberek mind a száznoki ütközetből – csodálatosképpen – életben maradottak voltak, akiknek Müller kapitány bátran megcsókolhatta volna a megbotozott testrészüket, még akkor is azok jártak volna rosszul. De hát fegyelemnek „muszáj lönni”! Egyik tartalékos bajtársunkat, két gyermek apját halálra ítélték öncsonkításért. Állítólag ezredünk legénysége kérte a szigorú ítéletet. Én is a legénységi állományhoz tartoztam, de nem emlékszem, hogy ilyesmit kértem volna, se külön, se csoportosan. A bakaparancsból tudtuk meg az igazi okát a szigorú fegyelmezési műveletnek, a hadvezetőség elhatározta, hogy ha az ország összes lakosát harcba is kell állítania, a borosnyai vonalat nem adja fel. Itt tehát életre-halára ment a játék!

Addig sohase láttam olyan megerősített állást, mint amilyen ez volt. Előttünk széles drótakadály spanyollovakból, az előtt széles szalagon farkasvermek, fenekükön kihegyezett, többágú karókkal, tetejükön rőzsével és harasztalálcazva, az előtt meg aknamező, valamivel előbb drótkerítés, amibe áramot lehetett vezetni... És még mindig az állás további erősítésén dolgoztunk, éjjel-nappal. Mi egyetlen gyalogsági lövést sem adtunk le. Csak a tüzérség kereste kölcsönösen egymást.

Május elsején aztán a jobb szomszédunkat támadták. Minket árokhozban lőttek. Ezek azonban csak búcsúlövésesek voltak, mert pár nap múlva híre jött a gorlicei frontáttörésnek. Meg-

jelent Augusztá főhercegnő is, pedig a turányi istentiszteleten már azt hittük, hogy halotti prédikációkat hallgatjuk. Az oroszok felgyújtották Szálnokot. Ebből sejtettük, hogy elhatározták a visszavonulást. Csak 6-án kezdtünk előnyomulni. Már csak utóvédcsapatokkal találkoztunk. Naponta ezrével fogtuk el a visszavonuló orosz katonákat.

Olyan gyors tempóban haladtunk, hogy azt hittük, Przemysl felszabadítására rohanunk. Talán Zagorcnál volt, ötünket előjárórnek küldtek ki egy vasúti hídon való átkelésre. Mi szerencsésen átjutottunk, ötven lépésre követett bennünket egy mozdony, az is átgördült a hídon, de azután másfél perc se telt bele, a híd felrobbant. Igaz, nem nagyon rongálódott meg, már ellenfeleink is takarékoskodtak a dinamittal.

Egyik éjjel egy elpusztult faluba, Bircába érkeztünk. Itt pihenőnk lett volna, ha a bakának a harctéren egyáltalán lehet pihenője. Én az ilyen helyen pihenést még az ellenségemnek se kívánom. A kaszárnyai macera kismiska ahhoz képest, ahogy velünk bántak ott egész nap. Olyan ruha-, fegyver- és patavizitet rendeztek velünk, mintha a bécsi Burgba készültünk volna őrségbe. Éjjel aztán megtudtuk, hogy visszamegyünk valamelyik vasúti állomásra. A bakatársaság, valami csepütelegráf-hír alapján azt suttofta, hogy a 39-esek már jól kivették részüket a háborúból, ezért pihenőbe viszik őket. Néhány napi erőltetett menetelés után elértük a határt. Ott az ezred zenekara várt bennünket. Éppen jókor, már alig bírtuk szedni a lábunkat. Késő este érkeztünk Vidrányba. Itt közénk osztották a X. menetzászlóaljkat. Ezzel a beosztással ismét szétszóródtunk, az ezredet szórták szét a menetzászlóaljakba. Az új beosztással viszont a 4. századba kerültem, öröömre egy albisi fiúval, Borsi Imrével együtt. Az ő családjukat Albison Szükség-Borsinak hívták,

csak sejtem, hogy miért. Imre talán három évvel volt fiatalabb nálam. Az egész szakaszban ketten voltunk a legtisztábbak, de itt arra magyarázták tisztaság iránti igényünket, hogy „rangra törtető” vagyunk. Egy Popovics Miska nevű gefrájter [gefreiter = őrvezető – szerk. megj.], egy szimuláns és spekuláns szélkakas volt a rajparancsnokunk, aki mindent elkövetett, hogy elvegye a kedvünket a felszerelésünk rendben tartásától. Bármilyen munka jött sorra, Nagy és Borsi! Nagy vagy Borsi! Szóval már odáig sülyedtek a mondvacsinált sarzsik, hogy bűnnek tartották, ha némely baka a mostoha körülmények között is igyekezett magát emberi szinten tartani. De a frájter úrnak még külön oka is volt erre. Őt egy Kecskés nevű cugszfűrer ajánlotta előléptetésre, akinek csajkamosogató kiszolgálója volt. Alig tudott írni, de a menetszázad indulása előtt az ilyen csekélységet nemigen vették figyelembe. Háborús sorozás volt, és már megjárta a frontot. De maláriagyanyússá tette magát, és kórházba utalták, ahol aztán észrevették, hogy szimulál. Akkor a csapathoz küldték, azonban a szálnoki rossz napok elől sikerült meglógnia. Sokan tettek akkoriban úgy. Popovicsról is mindjárt tudtam, hogy csak addig macerál bennünket, míg a fegyvert el nem süthetjük. Addig még szerez egy újabb előléptetést, aztán amikor a puskapor szagát érzi, iszik egy kulacs rumot, bevág utána egy káposztás konzervet, és jelentkezik maródira.

II. Tűzvonalban a doberdói fennsíkon

1. Pergőtűz, három álló napig

Rebesgették már, hogy más harctérre visznek bennünket. Május 25-én aztán már azt is tudtuk, hogy az olaszok az ellenség oldalára álltak, és minket az új frontra vezényelnek. Ismeretlen harctér ismeretlen poklába. Már-már átláttuk, hogy ezt a háborút csak az elszánt szimulánsok élik túl.

Éliásról eddig elfeledtem megemlékezni. Ő még Debrecenben, menetbe való beosztása után kezdett szimulálni. Úgy látszik, már nem győzte az őrmestereket tömni, vagy egyiknek többet talált adni, mint a másiknak, elég az hozzá, hogy őt is csukaszürkébe bújtatták. Ekkor minden elképzelhető nyavalyát végigmarkírozott, de sehogy se sikerült itthon maradnia. Mikor már május 6-án megkezdtük az előnyomulást, már arra vetemedett, hogy a nadrágba tette, amit a latrinára kellett volna vinnie. Ezt négy-öt napon át folytatta, végül is az egész szakasz ment raportra, hogy távolítsák el közülünk, mert kolerát kapunk miatta mind. 1916-ban, Königsgätzben láttam viszont. Kihívva, kiöltözve. Én akkor már rokkantként szuperviziten voltam az ezrednél, amelyet közben áthelyeztek Debrecenből. Éliás, úgy

látszik, megtanulta, nem szabad smucignak lennie, amikor az üzlet és a halál között kell választania...

1915. október 6-án tűzvonalba mentünk, a doberdói fennsíkra. Századunk a H jelzésű dolinát szállta meg. Ekkor ismerkedtünk meg az ellenséges csapatok nekünk akkor még új fegyverével: a repülőgéppel. San Martinót bombázták. Azt mondták akkor, nekünk is vannak repülőink, de azokat csak az olaszok láthatják, mivel állandóan az ő fejük felett keringenek.

Egy hét múlva a 43-asok leváltottak bennünket három napra. Aztán mi szálltuk meg az előző állásunkat, mert állítólag a 43-asok nem bírták tartani a heves ágyútűz miatt. Csapataink akkoriban törték át a szerb frontot, és az olaszok annak ellensúlyozására lendültek támadásba. Nehéztüzérségük 72 órán át tartotta pergőtűz alatt állásainkat. Mi a kavernában vártuk, mikor kerül ránk a sor, hogy őrségbe menjünk. Személyi dolgainkat mindig átadtuk egy később sorra kerülő bajtársunknak, hogy küldje haza, ha nem jönénk vissza. Tudniillik minden rajból egy-egy ór vigyázott a fedezékben, nehogy az ellenség észrevétlenül megszállhassa.

19-én a század küldöncét kilőtték. Engem állítottak a helyére. A zászlóalj-parancsnokság és a század közt hordtam a jelentést egyik részről és a parancsot a másiktól – állandó golyózáporban. Bizony szükségem volt minden addig szerzett harctéri tapasztalomra, hogy ép bőrrel megúszhassam. Szörnyű napok voltak!

A posztokat őrhelyeikre mindig egy-egy altiszt vezette fel, ott megmagyarázta a poszt kötelességét, esetleg elismételte előtte, ha a poszt már ismerte azt. De hát itt és ekkor alig jött vissza egy is a posztjáról. A 28-as gránát mindegyiket szétvágta. Megtörtént, hogy bár hasalva kúsztak a futóárok mélyén az őrhely felé, egyik se érte el, se az altiszt, se a poszt. A 72 órás pergőtűz annyira felémésztette a századunkat, hogy mire a gyalogsági támadásra sor

került, alig állt századunk tizenöt fegyveresből... Egyetlen altiszt, Cziganek Hugó törzsőrmester képviselte az altiszti kart. Ravasz, minden hájjal megkent, vén harctéri róka volt, de bátor katona.

Október 20-án, dél körül érkeztem vissza a zászlóaljtól. Mikor átadtam a parancsot a kapitánynak, azt mondta nekem, hogy mivel nincs, aki a posztokat felvezesse, bár altiszti feladat, énrám bízza azt, persze csak olyankor, mikor egyéb feladatom nincs.

– Láttam s tudom, hogy ebben a pokoli helyzetben is sikerrel végezted a rád bízottakat! Nem kérdezem, hogy csináltad – mondta –, de jól csináltad! Tudom, ezt az új feladatot is sikeresen oldod meg.

Így aztán a háromnapos pergőtűz utolsó húsz órájában egyetlen percem sem volt veszélymentes: az ágyúk pergőtűzéből gyalogsági golyózáporba kerültem és fordítva. Az aknavetőkről nem is szólva. De mit részletezzem én azoknak a napoknak a poklát, amikor avatottabb toll is gyenge hozzá? Akkori hadseregparancsnokunk, Boroevics Zvetozár is ebbe a mondatba sűrítette össze: „A III. isonzói csatában harcoló bakák egytől egyig olyan hősök, akik glóriát érdemelnek, mint a szentek!” Ezt ám már Rudolfswerthben, a kórházi ágyon olvastam valamelyik napilapból. Hogy miként jutottam oda?

2. A harmadik isonzói csata

1915. október 21-én hajnalban a tüzérségi tűz hevedése mintha csökkent volna. Ez azt jelentette, hogy az ellenség támadásra indul. A kapitány átküldött a balszárnyunkon levő 3. századhoz, összeköttetést keresni. Mikor odaértem, azok már egy gyalogsági támadást visszavertek, néhány foglyot is ejtettek. Őket faggatták

éppen. Közben az egyik fogoly a köpenye alól kirántotta a törét, és Pesthy hadnagyot, a század parancsnokát, előttünk szúrta szíven. Én aztán visszaindultam a századomhoz, közben távcsővel figyeltem az állások közti terepet, és láttam, hogy belátható hosszban az olaszok saját akadályaikon átkecmeregnek, és felfejlődnek támadási frontba. Siettem a századomhoz, mikor azonban a dolinába vezető futóárokba jutottam, egyszerre három ágyűlövedék vágódott a futóárok közelébe. Kettő egyik felől, a harmadik másik felől. Engem már a lövedékek légnyomása is az árok fenekéhez ragasztott, rám borítva néhány homokzsákot az árok széléről. Rövid időre eszméletemet vesztettem, s mikorra magamhoz térve kikecmeregtem a homokzsákok alól, már olasz szavakat hallottam az állásunkból. Ruhám olyan volt a kőportól, mint a molnáréké a lisztől. Igyekeztem a kapitányhoz, de magam is meglepődtem, hogy egy szót sem tudtam szólni. A kapitány csak nézett rám, mint valami csodabogárra. Ekkor én megragadtam a kezét, és húztam kifelé a fedezékből, és mutogattam az állásunk felé.

Mikor láttam, hogy megértette a helyzetet, szuronyos puskával rohantam a futóárokban, fel az állásba. Odaérve, ahol előbb a légnyomás eltemetett, éppen egy albisi fiú, Gonda Laci ereszkedett befelé az árokba, és egy gépfegyvert hozott magával. Ez a találkozás a földimmel itt, meglepett. Mert ő is olyan szegény fiú volt, se a jelenlétéről, se az eltűnéséről nem akart tudomást venni senki. Meg aztán ő már a háború kitörése idején harmadik katonaévet szolgált. Szegény özvegyasszony fia lévén, még szabadságra se mehetett haza sohase, úgyhogy a falu már el is felejtette. Ott, a támadó ellenségtől pár lépésnyire, olyan melegen ölelkeztünk össze, hogy ha valaki látta volna, azt hihette, birkózni akarunk. Halkan öntötte felém a kérdések zu-

hatagát. Ekkor én a szájamba mutattam, nyögdecselem, amiből ő kitalálta, hogy nem tudok beszélni.

Ez a jelenet pillanatok alatt játszódott le, a futóárok mélyén, mert akkorra már a század néhány emberből álló maradéka is harcra kész állapotban nyomult az állás felé. Gonda megállította az elől jövő zászlóst, mondta, hogy az állásban az olasz támadócsapat nyomul jobbról bal felé. Kiterjesztett karral mutatta, hogyan kell frontot alakítani a futóárok bal oldalán. Ő megbeállította a gépfegyverét, és az én segítségével tűz alá vette állásunknak azt a részét, amerről a támadó tömeg nyomult. Ez hatott, a folyamat megszakadt. Embereink csak akkor támadhattak. Az ágyúk most elhallgattak, vagy néha a front hátterét lőtték. Csak magunkhoz hasonló emberekkel kellett megküzdenünk, így rövid tusa után sikerült visszafoglalni az állásunkat.

Közben megjött az én szavam is. Igaz, csak kínos dadogással, de mégis tudtam már beszélni. Mentem tehát jelenteni a kapitánynak a helyzetet, aki a legénység kívánságára dolinai fedezékéből intézkedett. Konyakkal és tisztci cibakkal kínált. Leültetett és marasztott, de én nyugtalanul tekingettem az állás felé, mert addig soha nem hallott lármára figyeltem fel. A támadó olasz katonák ütemesen kiáltották: avanti, avanti, porco dio! Eközben a kapitány rajzolt. Mikor elkészült, kezembe adta, hogy adjam át Cziganeeknek vagy annak a tisztnek, akit legelőbb találok.

Rohantam a futóárokban felfelé, és néhány lépéssel a futóárokban a lőárokbba való torkolatánál már észrevettem, hogy a keresztgerenda, a traverz tetejére fektetett puskával tüzelő zászlóstól jobbra olaszok nyomulnak a futóárok felé. Az elől jövő olasz tiszt a kardjával éppen csapni készült a mit sem sejtő zászlósra. Én a káromra akasztott szuronyos puskámmal idejében érkeztem, szuronyomat a tiszt hasába döftem, aki a bal kezében levő revolverével

tüzelt, megsebesítette a bal karomat, aztán összerogyott. Én még puskatussal ütöttem egyet a fejére. A zászlós csak ekkor figyelt fel a hátánál történő dolgokra: jelentem neki, hogy parancsot hoztam. Azt mondja, majd később, kiskomám. Lőtt tovább az előlről támadókra, mivel az állásunkban benn lévő katonák vezető tisztjük el este után visszahúzódtak. Lehet, csak a másik traverz védelmébe. Nem volt, aki utánanézzzen. Én szintén a traverz mellett, a zászlós szomszédságában kezdtem tüzelni. Egyszer látom, hogy a zászlós hanyatt vágódik. Homlokába kapott egy golyót. Azt se mondta, jaj!

Cziganek után kellett néznem, hogy a parancsot átadhassam valakinek, Ő meg a traverz bal oldalán, ugyancsak a futóárok szélére fektetett puskából tüzelt. Megérintem, hogy magamra vonjam a figyelmét, s átadjam neki a parancsot. Rám néz, látja, hogy csupa vér a bal karom, azt mondja: hát te mi a fenének nem mész a szanitészekhez, beköttetni a kezedet? Azt mondom, hát a törzsőrmester úr miért nem kötteti be a fejsébet? „Kuss, ez az én ügyem!” – mondta szokott stílusában, de egészen más hangon hozzátette: „Mindig becsültelek, de ezt nem néztem volna ki belőled! Aztán neked itt tovább nincs semmi keresnivalód! A kapott parancs idejétnél, menj és jelentsd, amit a szemeddel láttál, és köttesd be a sebeidet!”

3. Kurta kórházi üdülés

Mikor lefelé mentem, a dolina partján már néhány halott feködött, köztük egyik újonckorombeli kiképzőm, Babós László hajdani derecskei tanító. Cziganyokkal majd a laibachi (ljubljanai) kórházban találkoztunk újra.

Engem először a rudolfswerthi katonai kórházba szállítottak. Rudolfswerth német neve ellenére szláv község volt. A mai térképeken bizonyára már más néven van feltüntetve. A Narodni Domban volt elhelyezve a kórház. Nem tudok azon a nyelven, de valószínűleg a népházat hívták úgy. A helység a Kulpa folyó partján fekszik. Október végétől 1916. január vége feléig tartózkodtam ott, de addig egy pár havas esős napnál keményebb telet nem észleltem. Könnyű blúzban üldögéltünk a park lombtalan fái alatt a padokon, míg annyira föl nem erősödtünk, hogy már kimehettünk, mert a kijárás lehetősége csupán attól függött. Az épület utcafrontra néző, hosszabb oldalán ugyanis olyan alacsonyok voltak az ablakok, hogy ritkán kerültünk a kapuig, ha ki akartunk menni. Mégse fordult fel a világ, csak mert néhány rongyos baka nem kért engedelmet a kimenőhöz, hanem kimászott az ablakon, ha kedve szottyant rá, és ugyanott vissza!

Valóságos Adria környéki üdülés volt ez! Üdülni pedig csak úgy kellemes, ha az embernek pénze is van hozzá. Hát nekem akkor volt elég! Hogy honnan? A harctéri dupla zsoldot rendszeren megkaptuk, de elkölteni nem volt módunk. Aztán sok kicsi sokra megy. Néha egy-egy borítékba beletettem egy-egy húszkoronást, és hazaküldtem a szüleimnek, arra számítva, hátha megkapják az így, szabálytalanul feladott pénzt. Csudára, valóban kaptak belőle néha. Megírták, de arra intettek, hogy ne ismételjem, mert elveszhet a küldemény. Rajtam nem fogott az intés, mert úgy okoskodtam: ha magamnál hagyom, és tehetetlenre sebesülök, vagy elesem, akkor is elvesz.

Pénze tehát minden bakának volt, és egyikünk se értékelte sokra. Ezért aztán, ha megszagoltuk, hogy támadás készül, hogy egyéb gondunkat feledhessük, nekiültünk szabadidőnkben huszonegyezni, a megrögzött játékosok elvével: vagy több legyen,

vagy ne legyen. A 72 órás isonzói pergőtűzek izgalmai között én jó néhány száz koronát nyertem. Ha elestem volna, örül a zsákmányának a szanitéc. De így meg én örültem, mert a csekélyebb kórházi zsold mellett se láttam szükségét. Sőt! Igazán úri módon élhettem, ha nem kerültem összeütközésbe a kórházi vagy katonai szabályzattal.

A pénz szagára hozzám szegődött egy Titel Károly nevű bánági német fiú. Úgyes beszerző volt. Ő vásárolt, én fizettem, s ketten fogyasztottunk. Egy kis felvágásféle is volt a magaviseletemben, nem ok nélkül. Volt ugyanis a kórháznak két egyenruhás ápolónője. Egyik vékonypénzű, szőke, a másik meg egy drabális őrmester típusú, barna lány. Mindig az albisi cigánybanda bőgőse, Berti jutott eszembe róla, valahányszor ránéztem.

Reggel és estefelé, tehát naponta kétszer hőmérőztek bennünket. Egyszer, mikor leolvasta, olyan hangon közölte velem, hogy nincs lázam, mintha azt mondta volna: mit keresek én itt a kórházban, mikor még lázam sincs? Ez a hang felingerelt, és amolyan bakafinomsággal azt válaszoltam, bezzeg, ha én dugnám be neki a „hőmérőt”, egyszeribe 39 fok fölé szökne a láza, de még az enyém is. „Was sagt er?” – kérdezte az ápolót. Az mosolyogva intett a kezével, hogy nem fontos. De mert a magyarul is értő fiúk jót röhögtek, pirulva sürgette, fordítsák le neki a megjegyzésemet. Biztattam az ápolót, mondja csak bátran, ha olyan kíváncsi. Ő aztán némi módosítással, lefordította. Matild – így hívták a barna ápolónőt – szájbiggyesztéssel tért napirendre ajánlatom fölött. Mit akar ez a kis ember? Azzal a kukacával? Szóval megkaptam a magamét! Az igazság az, hogy a nagynövésű, dagadt nőkhöz semmi se vonzott. Ez az én testi méreteim miatt érthető is. (...)

Mikor ez az eset történt, még csak pár napja voltam a kórház lakója. Karsebem még gennyezett, ezért naponta kétszer is vizs-

gált az orvos. Akkoriban elég gyakoriak voltak a sebfertőzések. Éppen ezért találtam furcsának Matild részéről a megjegyzést, ami a láz leolvasását követte. Azért tettem pikáns ajánlatot is, ami egyébiránt „megfelelt annak az iskolának”, amelynek akkor mi, ott tanulóí voltunk...

Az említett Titel Karcsi már régi kórházlakó volt, ismerte a kisváros minden zugát. Ha csak tehetett, délelőttönként végigjárta a betegeket, kinek mit hozzon a városból. Legtöbbsen csak cigarettát kértek vagy levélpapírt. Bár a kosztunk eléggé ehető és változatos volt, néha mégis vágya támadt a bakának olyan ételre is, ami egy percre a civil élet örömeit, az otthon édes illatát varázsolja elő. A városka egyetlen vendéglője néha vállalkozott rendelések teljesítésére is. Akkor még be lehetett szerezni ott hús- és zöldségfélét. Aztán ha négy-öt adagot rendeltünk valamiből előre és egyszerre, még tejfeles csirkét, székelygulyást, töltött káposztát is készítettek. A vendéglősnének receptje is volt a magyar gyomornak oly kedves ételekről. A rendelőket Titel bajtárs szervezte be, és ő hozta el az ételüket, ha állapotuk nem engedte, hogy a vendéglőben fogyasszák el a rendelt ebédet, vacsorát. Én mindig két adagot hoztattam, egyet magamnak, egyet Karcsinak.

4. Közjáték, Matilddal

Ez a „nagylábon állás” feltűnt Matildnak, és kezdett érdeklődni felőlem. Hazudtam, mégpedig úgy, hogy igazat is mondjak. Azt mondtam, „apám valamikor négy lóval járt”. Ez igaz volt, de mint csak kocsis tehetett. Az a négy ló mindig a másé volt. Karcsi szerénységből mindig tiltakozott túlságos bőkezűségem

ellen. Én azzal ütöttem el a dolgot – Matild füle hallatára –, hogy ha a pénzem elfogy, csak egy lapomba kerül, és táviratilag jön a pótlás hazulról. A tervem már-már közel járt a sikerhez. Matild már nem fitymált le, sőt, előre köszönt. Ekkor udvarolni kezdtem a másiknak, a szőkének. Közös szobájuk volt. Így aztán gyakran voltunk együtt mind a hárman. A kórház katonai parancsnoka, abban az időben egy főhadnagy, többször lepett meg bennünket hármásban. Egyszer kérdőre is vont, mit keresek én a schwesterek szobájában? Matild felelt helyettem, hogy sebem újrakötözése végett szoktam, szükség esetén oda menni. Milyen gyors észjárásúak a nők, ha az érdekük úgy kívánja! Nekem inkább az a válasz jött volna a nyelvemre, hogy mi köze hozzá. Ami feljebbvalóval szemben nagy hiba, még a tábori kórházakban is. Pedig csak férfiberzenkedés lett volna, de szerencsére a női fifika elhárította ezt a kellemetlenséget, mielőtt azzá válhatott volna.

Az elmondottakból sejteni lehet, hogy a főhadnagy úr viszont Matildnak udvarolt. Gyakran sétáltak együtt. Egyik novemberi estén én a vendéglősné hűgával beszélgettem, a park egyik padján üldögéltünk. Ők meg a parkon át jöttek valahonnan. Felénk tartottak, és előttünk megálltak. Engem a főhadnagy nehéz helyzetbe hozott, de ő is nehéz helyzetbe került, mert a vendéglősné hűgát mint régi hölgyismerősét illetett köszöntenie, viszont az meg éppen egy közbaka társaságában leledzett. Tiszti tekintélyének bizonyos csorbításával köszönthette csak. Szabályszerű megoldás az lett volna, ha a közeledtükre én felpattanok, előre tisztelgek, de hát azt én érthető okból elmulasztottam. Csak akkor ugrottam fel, mikor előttünk megálltak, és mintha mi sem történt volna, folytattam a csevegést, mihelyt továbbhaladtak, illetve miután a két nő néhány bizalmas szót váltott egymással.

II. Tűzvonalban a doberdói fennsíkon

Nemsokára mi is indultunk hazafelé. Utunk egy körülszaladó mellett vezetett el, mely a templomot övezte. A kerítés árnyékából Matild alakja bontakozott ki. Bocsánatkérések közepett hozzánk csatlakozott, és figyelmeztetett engem, hogy a főhadnagy el akar fogni. A kapu előtt vár. Nem személy szerint engem keres ugyan, hanem azokat a sebesülteket vadássza, akik a kórházi fegyelmet megszegve, késő éjjel is kinn csavarognak. Ezért azt tanácsolta, hogy ne az épület hosszabb oldalához tartsak, hanem a rövidebb oldalon a második ablakot nyomjam be, és azon keresztül lépjek az ápolónői szobába, ahonnan veszély nélkül térhetek vissza a kórterembe. Matild ezután rohant is a Narodni Dom felé. Én még hazakísértem a leányt, és néhány perc múlva beléptem az ápolónők szobájának ablakán. A szoba üres volt. Kiosontam a folyosóra, és amikor a vécé elé értem, a szőke schwester akkor lépett ki onnan. Megfogott, és suttozó szavakkal visszahívott a szobájukba. Elmondta, hogy a parancsnok rettentő dühös, teremről teremre jár, keresi a hiányzókat. Levetkőztetett, lábamra papucsot adott. Ruhámat eldugta, sebet újrakötözte, úgy engedett vissza a kórterembe. Alig helyezkedtem el az ágyamon, jött a főhadnagy. A teremben mindent rendben talált. Dühösen eltrappolt.

Nem értettem ezt a túlzott óvatosságot az ápolónők részéről akkor. Ami nem is csoda. Hiszen ahhoz voltam szokva, hogy a legnagyobb veszélybe is ész nélkül kellett belerohannunk. Aztán vagy kijutunk belőle szerencsésen, vagy belepusztulunk. Hanem az a jóleső tudat, hogy valaki aggódik miattam, arra kényszerített, hogy tűrjem ezt az egész mókát. Már a vendég-lősné húga is arra kért, éjszaka aludjak nála, most meg a két schwester munkálkodott azon, hogy a büntetéstől megmentsen. Pedig miféle büntetést kaphattam volna? Visszavisznek a front-

ra? Így is visszavittek, és nem csak engem. Aki nyakig vízben áll, nem kell félnie az esőtől.

Attól fogva megszigorították a kimenőt. A kecskét a káposztához zárta a főhadnagy úr. Másik nap már módomban állt a szőke schwesternek meghálálni a jóságát, aki ugyan nem a főhadnagy káposztája volt. Az övéhez én nem rohantam, mert nem akartam enni belőle. Pedig Titel Karcsi beszámolójából megtudtam, hogy most már igen élénken érdeklődik felőlem. Persze, a „pénzem” végett. Egyszer aztán kiadta a főhadnagy útját. A főhadnagy fortyogását viszont a szőke schwestertől tudtam meg. Én nem haragudtam a főhadnagy úrra. Sőt becsültem, mert azon a bizonyos estén módjában lett volna megszégyeníteni, de nem tette.

Karácsony estéjén a tornateremben gyűjtötték egybe az összes sebesültet, aki meg tudott állni a saját lábán. Néhányat hordágyon hoztak a szanitécek a karácsonyfa alá, hogy a angyaltól, egy recsegő hangú ezredestől a Kisjézus ajándékát átvegyék. Kiosztottak néhány koldus medáliát. Ez az ünnepélyesség elég sok bokacsattogtatást kívánt a főhadnagy úrtól, mert volt magas rangú látogatónk bőven. Egyik humorkedvelő sebesült, látva a sok magas rangú tisztet, meg is jegyezte: „Maradt a fronton valaki tisztis rangban?”

A főhadnagy nem vadászott tovább arra a bakára. Matilddal viszont hiába kísérletezett, mert már régen „Matyikát” csináltam belőle. Tanulgatott szépen magyarul, kijelentette: ő bizony magyar asszony lesz! Hogy hol? Albison. A nyelvtanulás humoros jelenetekben bővelkedett, mivel Matyika túlságosan komolyan vette. Szilveszterkor már együtt daloltuk: „Sugár magas, sugár magas a nyárfa teteje.” Meg hogy: „Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs.” Éjfél után még cigány is került. Valami alföldi vályogvető, de tudta azért táncra húzni, hogy „A barackfa pirosat

virágzik, szőke lovam alatta cicázik.” Mi meg Matyikával roptuk a táncot. A lába hamarabb ráállt a magyar táncra, mint nyelve a magyar szóra.

Éppen ugróst jártunk Matyikával arra, hogy „Ladi-ladi-lom, sárga lilium”, amikor részegen beállított a főhadnagy úr, és csak úgy ontotta a szakramentet meg a ferfluktot, mint a gejzír a forró vizet.

Így köszöntött rám az 1916. esztendő, sorsom eldöntője.

A főhadnagy úr csak ekkor látott először a Matyika karján. És összemérve az ő főhadnagyságát az én közbakaságommal, úgy látszik, nagyon felsrófolta magát. Alig várta, hogy az orvosok sebeimet gyógyultnak nyilvánítsák (amit talán még sürgetett is), igyekezett visszaküldeni a frontra. Éppen ideje volt, mert Matyika kezdett már nekem is kellemetlen kolonccá válni. Valósággal örültem, amikor január végén kezemhez kaptam a menlevelet.

5. Hogy újabb áldozati barmokkal töltsék fel

Amikor a kórházból visszatértem a csapatomhoz, az éppen az elmúlt véres harcok fáradalmait pihente ki Selóban. Akkor úgy mondták: pihenő. Hát szó se róla, volt néhány ember az ezredben, aki részese volt azoknak a rettenetes harcoknak, ők azonban Selóban se pihentek. Akik valóban pihentek már, a lipai „kádernél” pihentek (ott temették el ezredünk hősi halottjait), vagy a különböző hadikórházakban. Maszlag volt az csupán, hogy az ezredet „pihenőbe” küldték. Igaznak csak úgy fogadjuk el, ha az ezred fogalmán csupán egy csapat keretét értjük. Nem az ezredet alkotó katonákat küldték pihenőbe, hanem a

keretet küldték hátrább, hogy újabb áldozati barmokkal töltsék fel. Engem újra a 4. századhoz osztottak be. Ám abból a régi 4. századból már csak egyedül én voltam! Igaz, kevés olyan baka akadt közöttük, aki ne lett volna már sebesülve, de Doberdót a legtöbbjük csak hírből ismerte. Éppen ezért, a pihenő is hozzájuk lett szabva. A Karszton más volt harcolni, mint, teszem azt, Galíciában. Ezt a különbséget kellett begyakorolniuk a pihenőhelyen, igen fárasztó kirukkolások harcászati játékaival.

De gondoskodtak azért szórakozásról is. 1916 februárjának közepe táján szép sportünnepélyt rendeztek. Biztosan volt versenydíj is, de én akkor még azt se tudtam, mi fán terem a sport. Mivel könnyű gyerek voltam, magasugrásra jelentkeztem. Serdü-lő koromban a legelőn, a legelésző ló farkát megragadva, rá tudtam ugrani a hátukra, de hogy mi a magasugrás, arról addig sose hallottam, nem is érdekelt. Azt se tudtam, hogy azt számozott állványra szerelt léccel ellenőrzik. Mikor megláttam, nyomban visszaléptem, hiszen én aligha ugrottam volna akár 140 centi magasra. Ennek a „lónak” nem volt „farka”, amit megragadva lendületet vegyek. Akadályversenyre jelentkeztem inkább. Persze, ott se nyertem díjat, hiszen játszani én nem tanultam. Én csak akkor álltam a sarat, ha valahol halálosan komollyá vált a dolog.

A sportünnepélyt követő napon máris útban voltunk Segetibe, a táborba, ahová már mint gefrájter, örvezető indultam a többi ágyúttöltelékkel. Itt azonban ki kell térnem egy velem kapcsolatos incidensre. Selóban egy szénapadláson volt a mi rajunk. Rajparancsnokunk, Szabó József örvezető, dorogi népfelkelő. A legénység járulékáért egyik este engemet küldtek egy harmadik rajbéli fiúval, az egész szakasz részére. A szakaszparancsnok, Kecskés szakaszvezető aztán elosztotta a rajok között, ő tudta, milyen alapon. Én a mi rajunk részét átvettem, s vittem Szabó-

nak, további elosztás végett. Minden embernek egy-egy kulacs rum is járt, Szabó mindent szépen elosztott, a rum kivételével. Rajtam kívül az egész raj dorogi fiúkból állott. Elkezdtek inni, egész éjjel lármásan mulattak. Alig tudtam tőlük aludni. Reggel azt mondja Szabó, keressék egy kis sósborszeszes üveget, és menjek én is a rumoméért. Mivel a kulacsok félliteresek voltak, én egy félliteres üveget kajtattam elő.

– Mit akar evvel?

– Mit akar a frájter úr? – kértem én viszont. – Hiszen a kulacsom is rég itt van magánál! Mindenki a saját kulacsába kapta a saját porcióját!

– Kuss! Nesze, itt a rumod – mondta ő, és egy kis sósborszeszes üveget nyújtott felém.

– Igya meg ezt is, mint a többit! – mondtam, és otthagytam.

Visszaparancsolt maga elé, és ököllel az arcomba vágott. Erre azt mondtam neki, most már ha hozzáfogott, üssön agyon egészen, mert az mindkettőnkre nézve jobb lesz. De nem mert többet ütni.

6. Mikor káplár lettem

Két nap múlva én is őrzetű lettem. Elsőnek a szolgálatvezető, Balogh Ferenc őrmester gratulált. Én azelőtt azt se tudtam, Balogh őrmester úr világon van-e, vagy sem, hiszen újonc korom óta annyit változott a beosztásom a sok szétveretés után, hogy alig ismertem még a tiszteket is névről. Szabó az őrmesteri gratuláció után gondolkodóba esett. Mivel a pofont már le nem vakarhatta, másodiknak ő is jött, gratulálni.

Mikor a táborba értünk, ott, a gyakorlatokon, egyik napon rajt vezettem, másikon a szakasz volt vezetésem alá rendelve, majd a század. Aztán újra kezdődött a rajjal, és így tovább. Hat nap múltán máris káplárrá léptettek elő. Úgy emlékszem, akkor már Pintér kapitány volt a század parancsnoka, aki egy fegyvergyakorlat alkalmával Selóban kiállított a század elé, mutassam meg a századnak, hogyan kell a fegyvert kezelni, különös tekintettel a fertig!-re [szerk. megj.: kész! vezényszóra].

Mikor káplár lettem, a században elosztották az altiszteket. Kecskést a 3. szakaszhoz, a 4.-hez pedig engem tettek parancsnoknak. Éppen a barakkban voltunk, mikor ezt az intézkedést tudtul adták. Kecskés egy haubt auch!-hal [szerk. megj.: „hapták”-kal, vigyázz!-zal] átadta a parancsnokságot, én utána úgy, ahogy átvettem.

Ellenben nekem mint új szakaszparancsnoknak némi kis elintézni valóm volt a rajparancsnokokkal, ezért magamhoz kértem őket. Szabó kivételével jött is azonnal mind a három, Szabó úgy tett, mintha sürgős dolga lett volna, kiment. Mivel nem parancsoltam, hanem csak kértem, amiatt a fegyelem nem szenvedett sérelmet. Mindenki tudta a szakaszban, hogy Szabó ökölrel mérte nekem a rumadagot. Ismerték az esetet. Várták, mi lesz most. Mikor a többivel végeztem, akkorra Szabó is elvégezte a dolgát, jött, hívás nélkül. Bocsánatkéréssel kezdte.

– Nincsen semmi megbocsátanivalóm! – mondom. – Csak kértem a rajparancsnokokat, hogy jöjjenek hozzám. Ha parancsoltam volna, azt hiszem, a fráter úr is tudja, hogy nem intézhetné el bocsánatkéréssel. Most a maga kedvéért elismételem az óhajomat. Azt szeretném, hogy mától fogva szakaszomban megszűnjék az eddigi módja a járulék kiosztásának, hogy a parancsnokok előbb jól megdézsmálják a csapatjuk részét, és csak a maradékot

osztják szét az embereknek! Járulékadag szempontjából ezért magamat is beosztom a rajához! Továbbra is a raj létszámához tartozom. Ez az egyik óhajom. A másik meg az, hogy szűnjék meg az a módszer, hogy „jöjjön csak egy ember!” A parancsnokok írástudó emberek, legyen névsoruk, abból jelöljék ki igazságosan akár munkáról, akár őrtállásról van szó, azt, aki következik. A fegyverzetre, testi tisztaságra és a felszerelés gondozására, fegyelemre vonatkozó előírásokat szigorúan meg kell követelni, de ebben maguknak kell jó példával elől járniuk! Köszönöm, elmehet!

7. Vissza a Halál-dolinába

1916. február vége felé újra viszontláttam az októberi harcunk színhelyét. Újra a H dolinába került a század. Ezt – nem a H jelzés, hanem könnyen támadhatósága miatt – mi közönségesen csak Halál-dolinának hívtuk. Az a csapat, amelyik ezt tartotta megszállva, olyan biztos lehetett a teljes pusztulásában, akár a siralomházi elítélt a kivégeztetésében. Ez alkalommal azonban, március 5-én, mégis csupán egy-két veszteséggel került ki a század az állásból. Itt, a Doberdó környéki harcokban tíznaponként váltották egymást az ezredek. Mi a fehértemplomi 43-as, román nemzetiségű, közös ezreddel váltottuk egymást. Persze, ezek a tíz napok néha meg is rövidülhettek, vagy megnyúlhattak. Részint azért, hogy az olaszok ki ne tanulmányozhassák a váltás rendjét, részint, mert az időközben átszökött katonák bizony elárulták a váltás napját. Ilyenkor aztán a felvonulási utakat olyan ágyútűz alá fogták az olaszok, hogy az egymást cserélő csapatok csak igen nagy veszteségek árán juthattak az állásba vagy vissza a táborba.

A pihenőidőszak általános tisztálkodásra, fegyelmező gyakorlatokra és a táborhely szépítésére volt fenntartva. Ezt a szót, hogy „szépítés” sokan vitathatják, de ők nem számolnak az emberi műveltség alapelemeivel, a nép művészi érzékével, azzal, amit a szépre vágyó, egyszerű emberi lélek alkot. Akiben teremtő lélek lakik, az örökké kutatja, mivel pótolhatná a természet fősvénységét az ő szempontjából. Vagyis, ha ő alakítaná a természetet, mit venne el az adottságokból, és mit adna helyette. Azok a harctéri fedezékek, amelyekben hosszú ideig tartózkodtunk, vagy amelyekbe többször is visszatértünk, sokat mesélhetnének erről. Még faragott díszítőelemeket is fölfedezhettünk a tetőgerendákon!

A március eleje csúnya, esős és ködös volt.

A „bakaparancs”, a szóbeszéd már jelezte, hogy a 43-asoktól az olaszok elfoglalták az egyik század körletét, amit azok sehogy se tudtak visszafoglalni. Sós ezredesnek, a dandárparancsnoknak az volt a rögeszméje, hogy azt pedig mindenáron vissza kell foglalni. Ezredünk első zászlóalját bízta meg e feladattal. Talán taktikai okokból nem is tartották titokban a visszafoglalás tervét. Ezt onnan gyanítom, mert a több harctéri tapasztalattal bíró legénység morogni kezdett, és nyíltan hangoztatta, hogy egy század frontjára szorított zászlóalj nem végezheti el ezt a feladatot, csupán tömegesen elpusztulhat. És ezért a „lázadásért” mégsem történt baja senkinek, hanem azt mondták, lépjen elő, akinek más terve van, és adja elő! Ekkor egy kis alacsony baka kilépett, és azt ajánlotta: önként jelentkező különítményt kell alakítani a visszafoglalásra. Tíz perc alatt közel százfőnyi önkéntes csoport jelentkezett! Parancsnokul egy Daróczi nevű zászlós ajánlkozott. Őt ismertem, abból az időből, amikor az elkeseredés egyszer arra biztatott, hogy a megalakítandó roham-

II. Tűzvonalban a doberdói fennsíkon

osztagba jelentkezzem, és abban rövid ideig harcoltam is, míg egy jóakarató tiszt közbe nem lépett, még 1915 őszén.

Daróci most kijelentette, neki ennyi ember sok. Felszólította azokat, akik már harcoltak rohamosztagban valaha, hogy lépjenek ki a sorból. Vagy húsz kis növésű ember lépett ki, köztük én is. Közülünk aztán kiválasztott tizenötöt, a legapraját, megbeszélte velünk a szükséges fegyverzetet, és március 15-én, szemerkélő esőben, az esti szürkületben megközelítettük támadásunk célját. Ott megbeszéltük és elosztottuk egymás között a tennivalókat, ismertettük a támadás kezdetét jelentő jeladást, és terv szerint kezdtünk elhelyezkedni a részünkre kijelölt ponton. A megbeszélt jel az volt, hogy mikor a zászlós a sípjába fúj, mi egyszerre belekezdünk a nótába: „Pizskáld ki, te baka, pizskáld ki...”, és kézigránát-esőt zúdítunk az állásra, amelyben az olaszok a front irányának megfordításával bibelődtek. Támadásunk hamar céljához ért, mivel módszerünk az volt, hogy az elfoglalandó szakasz mindkét végén hevesen támadunk, így a támadott részokről a védők a szakasz közepe felé vonultak gránátjaink elől. Aztán néhány perc múlva a közepét támadtuk hevesen, ahol a védők egy csomóba gyűlve, egymástól nem tudtak védekezni. Ismételt hurrá! kiáltással rohantuk meg, most már szuronnal az állást, és néhány perc múlva birtokba vettük az árkot, majd átadtuk a nyomunkba érkező századnak. Több mint 200 foglyot ejtettünk, nagy részüket sebesülten. Szanitéceink negyven olasz halottat hordtak hátra, míg nekünk csupán egy halottunk és egy sebesültünk volt.

Az újra-elfoglalásnak ez a módja valami Kelemen nevű baka ötlete volt, akit nagyezüsttel tüntettek ki ahelyett, hogy legalább őrmesterré léptették volna elő, és egy időre altiszti iskolába vitték volna tanulni, hiszen bizonyította, hogy van esze hozzá.

8. Harminc mázsa ekrazit

Ezután a kis hősi próbatétel után március 26-tól április 2-ig pihenőben voltunk a táborban. Parancsba jött, hogy április 11-én én is mehetek szabadságra! Századunk már a G jelzésű dolinában, a 27. körletben tartózkodott. Ez nyugalmasabb frontszakasznak mutatkozott, mint a H, a 28-as körlet. Az előtte emelkedő domb némileg védte a tüzérségi tűz ellen, viszont az állás előtti dolinát állandóan éberem kellett figyelnünk. Aztán meg, ha ágyúkkal nem sokat árthattak az olaszok, mire valók az aknavetőők? Azokkal állandóan vertek bennünket. Azonkívül ők otthon voltak a sziklák között is: Olyan gyorsan haladtak a felszín alatti aknáikkal felénk, ami a mi számításainkat megtréfálta. Mivel a G-ből rossz volt a kilátásunk, vakondként alánk fúrhattak volna, de a szomszéd századok figyelői ezt észrevették. Egyesek azt beszéltek, hogy az olaszok odahelyeztek már a közelünkbe több mázsa robbanószert. Ezért április 10-én hajnalban én kaptam a parancsot, hogy vegyek magamhoz tíz embert, a megjelölt ponton keressen meg a gyújtózsínórt, és az olasz robbanóanyagot robbantsam fel. Saját erőinket addig visszavonják a terepről.

A küldöncnek, aki hozzám ezt a parancsot hozta, azt mondtam, jelentse a főhadnagy úrnak, hogy megtagadom a parancs teljesítését, mivel én másnap, 11-én szabadságra mehetnék. Jakabnak hívták a főhadnagyot, aki az ordonánc jelentésére nem kapott mindjárt a revolveréhez, mint vártam, hogy agyonlőjön, hanem bejött a deckungomba [szerk. megj.: fedezékembe], és mellém hasalt. Aztán nem ordítózva, hanem csendben elkezdett velem alkudozni. Hogy hát én már többször bizonyítottam, nem mer másokkal próbálkozni. Ha ezúttal is helytálló, bizonyos lehetek az arany vitézségi éremben. Meg az előnyeivel, ami vele

jár... Az alkudozás vége az lett, hogy erősen szürkülni kezdett már a hajnal, és hogy az alkalmas időt el ne veszítsük, elvállaltam úgy, hogy nem viszek magammal több embert, mint amennyire okvetlenül szükségem lesz. A főhadnagy nem bánta.

Öten jelentkeztek. Elég, szóltam, sőt sok is, mert csak kettőnek kell velem jönnie, a többi pedig figyelni a jeladásomat, vagy ha valamelyikünk lövést kap, a helyére áll. Ki jön velem? Egy Janó nevű állott elő elsőnek, hogy ő nem hagy el, a másik meg egy Kóródi Jóska nevű bajtárs. A bennmaradóknak kiadtam a parancsot, magamhoz vettem néhány doboz gyufát. Fejenként negyven töltéssel és két-két kézigránáttal s szuronyos puskával, felszerelés nélkül, derékszíjasan kisurrantunk a fedezékből.

A spanyollosvas szalagon [szerk. megj.: három összetámaszkodó idomvasból álló akadálysor] átevickélve, a rajz alapján tájékozódni próbáltam. Kóródit ott hagytam a drótkerítésen kívül, Janóval megkezdtem előre csúszni. Vagy húsz lépés után azt mondtam Janónak, várjon itt, de figyeljen, ha a karommal hívólag intek, csússzék közelebb hozzám, ha pedig a fedezék felé mutogatok, óvatosan csússzék visszafelé, mert az azt jelenti, hogy végeztünk, és indulunk visszafelé, vigyázva arra, hogy el ne áruljuk magunkat.

Ezután egyedül előrecsúsztam. Alig jutottam két-háromméternyire, egy arasznyi hosszúságú kanócdarabra bukkanám. Első pillanatban megborzongtam, mi lenne, ha éppen a betöltött aknán feküdnék, de aztán úgy okoskodtam, hogy ez csakis a gyújtókanócnak lehet a vége. A sátorlapom alá bújtam, és jó néhány szál gyufával sikerült tüzessé tennem a gyújtózsínór csonka végét. Intettem Janónak, hogy kezdjen visszacsúszni. Eddig még az olaszok nem vettek észre semmit. Csak a szokásos lövöldözések pufogtak, mind a két részről. Már közeledtem a spanyollosvasokhoz, amikor egyszerűen felélénkült az olaszok tüzelése. Ennek az oka az volt,

hogy Kóródi a drótakadályok közt valahogy megsebesült, és egy spanyollovass hegyes vasára roskadt. Janó már bent volt a lőárokban. Én pillanatig mérlegelve a segítségnyújtás lehető vagy lehetetlen voltát, s látva, hogy nagy áldozatok árán is csupán a hullát húzhatnók be, tokos bajonétomat jó előre nyújtva a spanyollovások közé, fegyverem tusára nehézkedve előrelendítettem magamat, és behuppantam a fedezék előtti, kőbe vésett árok fenekére. A szanitécek már ott vártak egy tartógerenda mellett lapulva. Mondanom sem kell, hogy egész testemen zúzódásokat szenvedtem, különösen a két térdem és könyököm tört össze. Hordágyra tettek, és levittek a dolinába. Még a dolinát a lőárokkal összekötő futóárókban jártunk, amikor irtózatoss robbanás rázta meg a Karsztot, a tengerparttól San Martinóig. Állítólag 30 mázsa ekrazittal volt megtöltve az akna! Engemet azonban akkor már csak az érdekelt, hogy lemaradtam a szabadságról, mert két hétig a század segélyhelyén beteg kutyaként nyaldoshattam a zúzódásaimat. Az ígért kitüntetésről pedig szó se esett többé... A robbanás után, sebeim tisztogatása közben odajött a főhadnagy gratulálni vállalkozásom sikeréhez. Azt mondta, mégiscsak derék ember maga, hogy nem vitt ki annyi embert. Éppen most jelentik, hogy az az egy sebesült is már ronggyá van lőve. Szegény, drága jó Kóródi bajtárs!

9. A téves személycsere

De nem csak az április 11-én induló szabadságosok csoportjából maradtam ki, hanem téves személycsere folytán a következőből is, amelyik április 25-én indult. Még volt rajtam kívül egy Nagy Imre nevű tizedes a századunkban, aki békében a fináncoknál szolgált.

Április elején jött a harctéri ezredhez a megkeresés, hogy az illetőt bocsássák a pénzügyminisztérium rendelkezésére. A zászlóaljparancsnokság úgy határozott, hogy mivel az illető éppen a 4. század kötelékében van, amelyiknek a frontszakaszán a már említett robbantást végre kell hajtani, őt bízzák meg a feladat végrehajtásával, aztán, ha megússza ép bőrrel, a minisztérium rendelkezésére bocsátják. Ha pedig beletörik a foga, jelenteni fogják, hogy az illető „halva született”. De hát nem őt, hanem tévedésből engem bíztak meg a feladattal. Kellett nekem elhagynom a katonaságnál a Mozog előnevet!

Velem hajtották végre annak a nehéz feladatnak a teljesítését, amelyet a zászlóaljparancsnokság ravasz elgondolása szerint a druszámnak szántak. S miután a robbantást én végrehajtottam, megküldték az írásbeli parancsot a századhoz, hogy Nagy Imre tizedes Budapestre vezénylendő, és a minisztérium rendelkezésére bocsátandó. Ezt a parancsot április 20. körül teljesítették is a századirodán: a névsorban a Nagy Imre név után bejegyezték: Budapestre vezényelve. Mikor aztán pár nap múlva megjött a századhoz a 25-én szabadságolandók névsora, benne az én nevemmel, az irodán, ahelyett, hogy áttanulmányozták és azonosították volna a névsort, a Nagy Imre név után beírták: Kommandiert Budapest [szerk. megj.: Budapestre vezényelve], és mint tudomásul vett s elintézett parancsot, visszaküldték rövid úton a zászlóaljparancsnokságra. Én tehát a fronton is ott voltam, Budapesten is papíron...

Kérdezhetné valaki: lehetséges-e, hogy egy század nyolc-tíz altisztje közt egy névcser ekkora bonyodalmat okozhasson? Hiszen az altiszteknek okvetlenül kell egymást ismerniük! Hát – amint ezt később megtudtam – ez azért volt, amiért a saját szakaszomban szabályoztam a fejadagok elosztását. Azért, mert

kimondtam az igazságot, hogy a sarzsik csak csillagot kaphatnak előléptetésükkor, de még egy külön gyomrot nem. Aztán a „bakaparancs”, a szóbeszéd nem csak a rossz híreket terjesztette, hanem a „jobbakat” is: bebizonyosodott, hogy altiszt bajtársaim bosszúból keverték meg így a kártyát! Amit a „tévedéssel” kapcsolatban elmondtam, az nem egyéni feltevés! Kovács József zászlósom elmondása szerint írtam, amit írtam. Ebben az időben Kovács zászlós volt a szakaszparancsnokunk, én meg az ő szolgálatvezető helyettese. A hadtest parancsnoka pedig József főherceg, aki gyakran látogatott meg bennünket a táborban. Érdeklődött, kinek, mi a panasza. Nagyon sok panasznkat, amit adott körülmények között orvosolni lehetett, orvosolta is. Egészen különös dolgok kerültek így szőnyegre, ezért az ezredparancsnokság szigorúan megtiltotta, hogy őfelségét „molesztáljuk...” Ezt megtudva, ő viszont napiparancsban adta, hogy a tilalmazó rendeletet hatálytalanítja, mivel ő éppen azért jön közénk, hogy sérelmeinket megismerje, és ha tőle függ, orvosolja is. Álljon elé panaszával ezután is bátran akárki, senkinek azért bántódása nem lehet. Mikor legközelebb közénk jött, én panaszsomat jól átgondolva, eléálltam és...

10. Főhercegi kegyosztás

Dehogyan használt az valamit, hogy mondanivalómat előre jól átgondoltam, hiszen olyan spontánul tört ki belőlem a felgyúlt keserűség, hogy alig bírtam magamat fékezni. Végül még azal is megtoldottam a kívánságomat, hogy mivel bevonulásom óta állandóan vagy a harctéren, vagy sebesülten a kórházban

voltam, két, magukkal tehetetlen öreg szülőmet nem is láttam. Azt is ki merészeltem jelenteni a főhercegnek, ha a szabadságom előtt halálos lövést kapnék, ökölbe szorítanám utolsó erőm megfeszítésével a kezemet, és megfenyegetném az Eget! Szárnysegédje ezt mind lejegyezte. Mikor panaszomat befejeztem, keményen tisztelegtem, annak jeléül, hogy minden keservemet kiöntöttem. Ő azt mondta, várjak.

– Fiam! Panaszát megvizsgáljuk, és intézkedni fogunk. Nyugodjon meg, jogos panaszja jó kezekben van!

Aznap már senki sem jelentkezett nála. Másik napon már jött is tőle egy, a saját képét ábrázoló levelezőlap, amelyen arról értesített, hogy a panaszt megvizsgálta, meggyőződött annak megalapozott voltáról, valóban névcsere történt. Intézkedett, hogy a legközelebbi alkalommal megkapjam végre én is a jól megérdemelt szabadságomat. (A vitézségi érmet a finánc druszám vitte magával!...)

Egy hét elteltével azonban újabb képeslapon arról értesített, hogy a legfőbb parancsnokság bizonytalan időre felfüggesztette a harctéri szabadságolásokat. Azonban nyugodjak meg – írta József főherceg –, mert ezzel egy időben parancsnokaim arra is utasítást kaptak, hogy „általános támadás esetét kivéve, személyileg is feleljenek épségemért”.

Hát ez már túl sok is volt a jóból! Amióta József főherceg utasította a parancsnokaimat, hogy „általános támadás esetét kivéve, személyileg is feleljenek épségemért”, attól fogva, ha vonalban volt a század, engem a kaverna mélyén szanitécek óvtak még a fúvó szellőtől is, egészen május végéig, amikor aztán végre szabadságra indulhattam én is. Május 26-án értesített maga József főherceg, újabb levelezőlapon, hogy ezen lapjával jelentkezzem a századirodán a szabadságos levelem átvétele végett, a szüleimnek pedig vigyem el az ő üdvözlését.

(Három hét múlva, június 16-ra virradón aztán már a komeni hadikórház egyik termében látott viszont, és alaposan bekötözött fejsebem dacára is rám ismert. Emlékezőtehetségét valószínűleg a zsebemben talált, saját fényképes lapjának köszönhette, amire a kezelőorvosok hívhatták fel a figyelmét. Persze, én erről a „találkozásról” csak utólag értesülhettem, hiszen agyroncsolásom miatt én akkor eszméletlen voltam, és csak öt nap elteltével, június 21-én reggel tértem magamhoz.) [...]

11. Éreztem, hogy ma megjössz, fiam

A főhercegtől kapott lappal jelentkeztem az irodán. Az őrmester nyomban kiállította a szabadságlevelet, a menetlevelet, kifizette távollétemre a szabadságpénzt, és még aznap elindultam hazafelé. Értesíteni érkezésemről senkit se tudtam. Nem is akartam. Mégis, bár napok múltán éjfélkor érkeztem Albisra, akadály nélkül jutottam be a házba. Kapu, ajtó nyitva, szüleim és a húgom az első álmukat aludták, senki se ébredt fel, ahogy beléptem. Világot gyújtottam, kimentem a pitvarba, ledobáltam harctéri ruhámat, a teknőbe gyúrtem az összest, egy rakásra. A kúttól vizet hordtam rá, hadd igyanak a tetvek, ha vannak. Megmosdottam hideg vízben, tetőtől talpig. Kerestem tiszta fehérműt, és leültem a kikészített vacsora mellé, szemben az Ides ágyával! És ettem. Már alig volt valami a tányéron, mikor felnézett Ides, és annyira álmos volt, hogy újra csak lehunyta a szemét. Én meg azt hittem, felébredt, és köszöntem neki, közelítve az ágyához, hogy megcsókoljam. Erre ő is magára eszmélt, ahogy felült az ágyban, örömkönnyek csillogtak a szemében:

– Megjöttél, Imre fiam?

Kérdem tőle:

– Ides, minden este kikészíti a vacsorámat az asztal sarkára?

– Nem fiam, de valahogy éreztem, hogy ma megjössz! [...]

Ahogy közeledett a távozásom időpontja, mindegyre érezhetőbben munkált bennem valamiféle feszültség, borongás, kiábrándultság mindenki és minden irányába, aki és ami addig fontos volt, ami végső soron valamiféle sötét előérzettel vált tudatomban egyenlővé. Az utolsó éjszakák egyikén, a frontra való visszaindulásom előtt, azt álmodtam, hogy valami nagy szerencsétlenség ér, pertut iszik velem a Halál. Zavaros történet volt, nem tudtam már akkor sem elmesélni a nénémnek – szüleimnek említést se tettem róla! –, de Etelkát arra kértem, hogyha ez valami rossznak a megérzése, legyen húséges támasza drága, öreg szüleimnek. Most fordult elő velem első ízben, hogy amikor Idestől búcsúztam, és ő sírva fakadt – minden búcsúzó anyák módjára, akik veszélybe induló gyermeküktől köszönnek el –, magam is sírva fakadtam, férfi létemre! Meg nem tudtam magyarázni, miért ráz a zokogás. Állandóan néztem jó anyámat, apámat, öleltem, mint aki érzi, hogy nem látja őket többé. Ez az érzelmeskedés nem volt divatos minálunk, restelltem is, de nem tudtam a megindulásomat leküzdeni. Nénéimtől, sógoromtól, húgomtól is elbúcsúztam június 13-án, reggel, és úgy siettem el, gyalogosan, nagy pakkommal az apátkeresztúri állomás irányába, hogy nem is néztem vissza. Mert ha megteszem, eldobom a pakkot, és inkább felkötöm magam, de nem megyek sehová. Visszahúzott volna minden, ami re pillantásom vetődik. [...]

Zászlóalj-parancsnokom, Kovács József zászlós családját út közben, visszafelé a frontra – ígéretem szerint – fölkerestem.

Előre írtam nekik, hogy legyen idejük valami csomagot készíteni a fiuk számára. Úgy fogadtak mégis, mint valami megbízhatatlan alakot, aki ki akar csalni tőlük ezt-azt, a maga hasznára. Valósággal rémület ült ki az arcukra, mintha mindenükből ki akarnám forgatni őket. Egyikük erre, másikuk arra kornyadozott, persze, hogy nem volt előkészítve semmi. Talán nem is igen volt nekik miből, szegényeknek. Visszavonatoztam a frontra. Megemlítettem azért nekik, hogy fiuk nagyon fogja fájlalni, hogy nem viszek a szüleitől semmit, még egy sort se, amivel igazolhatom, hogy itt jártam. Csak hümmögtek.

Mikor visszaérkeztem az olasz frontra, ahonnét szabadságra jöttem, Kovács zászlós urat a tábori barakk-kórházban találtam. Nem volt ugyan semmi látható baja, de valamiféle nagy támadás hírére szagolhatta meg, mert csapattársaim szerint hirtelen maródit jelentett, amikor csapatának a lövonalba kellett indulnia. Megbízott valakit, hogy tudassa velem, hol tartózkodik, és keressem fel őt a kórházban, a várva várt hazaival. Fölkerestem, és elmondtam, hogy a szülei nem küldtek neki semmit, pedig nagyon kértem őket, és tudták, mikor megyek érte. De azt, amit az én anyám pakolt be nekem, szívesen megosztom vele. Igen nagy haragra gerjedt. Talán szégyellte, hogy szegénységben és elhagyatottságban találtam a szüleit? Vagy hogy azok nem bíztak meg bennem? Nem fogadott el az enyémből semmit. De úgy tett, eddig nem tapasztalt göggel, mint aki felét se hiszi el annak, amit mondok. Még azt is kétségbe vonta, kimondatlanul ugyan, de félreérthetetlenül éreztette: talán el se mentem a szüleihez, hogy teljesítsem a kérését. Különben, mondta, mégis küldtek volna velem, ha mást nem, pár soros levelet. Nem hitte, hogy erre is kértem a szüleit, de ezt se voltak hajlandók megtenni.

12. Lebegő alámerülés a Csöndbe

Nem volt sok időnk a lelkizésre, bár az eset még tovább rontotta amúgy se túl virágos kedvemet. Zászlóaljunkat, míg szabadságon voltam, áthelyezték a Monte dei Busin lévő 36-39-es körletbe. Ennek a frontszakasznak az útját még nem ismertük, ezért megvártam – lövonalba tartó, más társaimmal együtt – az utánpótlást, muníciót és élelmet szállító egységet, amelyik már megjárta az utat vagy kétszer. Mindenütt mély futóárkokban haladtunk, itt-ott az árok partjára rakott homokzsákok óvtak a folyton záporozó golyóktól. Az egyik elágazásnál, ahol több irányba folytatódott a futóárok, az egységet felvezető őrmester hirtelen zavarba jött, nem tudta, merrefelé is folytassuk az utat. Míg megpróbált döntésre jutni, az árokpartnak vetett hátizsákkal pihentünk, parancsra várva.

Engem már többször „meg akartak ölni” végsőkig elkeseredett, halálfélelemtől gyötört bajtársaim, hogy a legveszélyesebb helyeken is fölfedezem, élvezem a természet szépségeit, és ennek kifejezést is adok. A gyönyörű olasz ég, a maga csillagai-val – késő éjszaka indultunk a lövonalba – most is ámuldozásra serkentett. Különösen olyankor, amikor a fel-fellőtt világító rakéták a csillagok közé látszottak szállni, és földízítették a sötét eget, hogy aztán futócsillagokként hulljanak alá. Fáradtságot, kellemetlenségeket feledve, valósággal gyönyörködtem a látványban! A Hold is nyájasan mosolygott felénk, mint egy jóakarátú nagybácsi, aki vigyorgó, kerek képpel figyel reánk. Az állandóan ropogó gyalogsági fegyverek zajába bele-beledördült egy-egy ágyú, fel-felrobbant egy-egy vijjogó akna. Nem féltem. A többiek szinte remegtek. Hogy gyönyörűségem még teljesebb legyen, hátizsákból előkapartam néhányat az Ides sütötte

szalakális tésztából (Albison szalagárésnak mondták). Majszoltam a hazait, heten voltunk a századunkból, kínáltam őket is. Ekkor a fiúk kedve is megjött, tréfálkoztak, cukkolták egymást.

Félóra múltán szólt az őrmester, hogy az út folytatása elő van készítve, de át kell vágnunk magunkat a másik irányba futó dekungba (szerk. megj.: fedezékbe), mert ez, amerre jöttünk, nem a jó irány. Visszafordulni a szűk helyen, lovakkal, szekerekkel, nem lehet. Az egyetlen megoldás, hogy alkalmas helyen kihajtunk, illetve kilépünk a dekungból a sík terepre, és a legrövidebb úton, a leggyorsabban, kihasználva a saját tüzéségünk aktivitását, átvágunk a helyes irányba vezető másik dekungba. A nyílt terep, amin végig kell rohannunk, nagyjából kétszáz méter. Hát ennél nagyobb marhaságot őrmester ki nem találhat! Ott, ahol folytonosan pattognak a sziklákon az ellenség gyalogsági fegyvereiből megszakítás nélkül suttyanó golyók, ahová odalát az ellenség tüzésége, aknavető osztaga, ahová odavilágíthatnak a rakétái és fényszórói, hogy az istenbe akar ez az örült „átvágni” a helyes útra? Még kutyafogatok is voltak velünk, a lófogatokon kívül, ezek vizet cipeltek hordókban. A harcoló csapatoknak így továbbították a fedezékbe az ivóvizet. Lóhátra vetve párjával a hordókat, ez nem ment, mert kilátszotak a dekungból, és az ellenség golyói kilyuggatták őket. Ezért váltották föl a vízhordó lovakat kutyákkal.

Már-már megint azon voltam, hogy mehtagadom az át nem gondolt és öngyilkos parancsot, mikor a többiek lökdösni kezdtek, hogy forverc, indulás! Próbáltuk egymással megbeszélni, hogyan lendüljünk ki a dekungból, mi módon próbáljuk elérni a sík terepen át, az éjszakai sötétségben, akármekkora is a golyózápor, azt a másik dekungot. Megvárjuk, amíg

lehullanak a kilőtt világító rakéták, aztán usgyi, irány balra, újabb rakéta felröppenésekor pedig mozdulatlanul hason fekszünk a terepen, mintha magunk is mohos sziklák lennénk, poros kőzetek, a karsztok részei. Hogy egymást ne akadályozzuk, mikor az egyik kilendül és előre fut, a másik megvárja, amíg nyolc-tíz lépéssel előre halad, és így tovább, a többiek. Elérkezett a pillanat. Még rágtam a befalt szalakális sütemény maradékát, elsőnek vállaltam, hogy kiugrom. Legyünk túl rajta mielőbb, ha sikerül. Nagyot lendültem, s amint a levegőben voltam, hogy a dekung szélén túl, a sík terepre huppanjak, hátratekintve hatalmas ütést éreztem a fejemen, mint akit egy doronggal jól fejbe csapnak. Arcra rogytam a karszt kövén. És azon túl „nem voltam többé”. Azt még hallottam, hogy a következő bajtárs túllendül rajtam, és hátraszól a többinek: Várjatok, mert a káplár úr elesett!” Még a tanakodásukból is rémlik valami az emlékezetemben. Valaki szuronyra tűzhette és visszakotorta távolabb repült sapkáját: „Idenéztek, teljesen szét van löve, ömlik a fejéből a vér! Ez se eszik nálunk több komiszt, szegény...”

Aztán minden megszűnt, se zaj, se bajtársak suttogó szavai. Nagy, nagy semmiség... Lebegő alámerülés a Csöndbe...

III. Meg fog gyógyulni, vitéz fiam!

1. Miért hoztak vissza erre a rohadt világra?

1916. június 16-ra virradó éjszakán történt mindez, kicsivel hajnal előtt.

Öt nap múlva, június 21-én reggel tértem eszméletre. Mikor feltekintettem, előttem egy orvos állt, valaki injekciózott, az orvos a pulzusomat tapintgatta. Mikor észrevette, hogy magamnál vagyok, rögtön megszólított, hogy megállapíthassa: mire reagálok, mire nem.

– Jó reggelt! Hogy érzi magát?

Értettem a kérdést, és ha kissé homályosan is, mint párás üvegen át, láttam a körülöttem állókat, de a válaszra nehezen, akadózva mozdult a nyelvem:

– M... mmi...

– Nem értem, próbálja hangosan mondani! – biztatott az orvos.

– Mi... mi-miért...

– Mit miért?

– Mmmiért... hoztak ide?

– Mert súlyosan megsebesült! De most már nagy az örömünk, hogy jobban van! Próbáljon beszélni, kérdezni, tovább! Mit tud, miről nem tud?

Hallgattam, csak néztem őt merev szemmel, próbáltam mozdulni, de se a kezem, se a lábam nem engedelmeskedett. Éreztem, hogy altestem alatt minden csupa lucsok, nedvesség, riadtan tekintettem az orvosra, és kitört belőlem az első, hosszabb kiáltás:

– Mmiért... miért hoztak vissza... erre a r...ro...rohadt világra?!

Az orvosok szélesen elmosolyodtak, örvendtek, hogy értelmesen fogalmazok, beszélni tudok, és már mérgelődöm is. Egymásra tekintettek, majd az egyikük hozzám hajolt:

– Hála istennek, hogy él, és meg fog teljesen gyógyulni!

Legyinteni akartam, de a kezem nem mozdult. Rémülten néztem a kezemre, majd az orvosra:

– Nem tudom mozgatni! – Kétségbeesetten kiáltottam: – Élőhalott vagyok!

– Majd az is rendeződik. Csak türelem! Nagy-nagy türelem, tizedes úr! Magának igen komoly fejsérülése volt, kész csoda, aminek most itt tanúja vagyunk.

– Mm... micsoda?

– Hát az, hogy él! Hogy beszélgetünk magával, hogy kérdezzünk, és maga válaszol. Tudja, mióta fekszik itt, eszméletlenül?

Nemet intettem a fejemmel, bár az is csak alig mozdult, és zúgott, nyilallott, rettenetesen.

– Ötödik napja, úgy bizony!

2. A főhercegi vizit

Az ajtóra néztem. Épp akkor lépett be rajta József főherceg. Az orvosok valósággal elébe rohantak. És egymás szavába vágva újságolták, hogy magamhoz tértem, értelmesen reagálok, válaszolok.

– Ez igen! – mondta a főherceg. – Ez kiváló munka volt, doktor, nem fogjuk elfelejteni!

Kezet ráztak, majd a főherceg az ágyamhoz lépett:

– Én vagyok, Nagy Imre fiam! Megismer?

Intettem, hogy igen.

– Volt szabadságon? Találkozott a szüleivel?

Ezt csak úgy kérdezte, hiszen úgyis tudta. Én csak néztem rá, de nem emlékeztem arra, amit kérdez.

A doktor válaszolt:

– Papírjai szerint május 26-tól június 15-ig volt távol, de...

– Tudjuk, tudjuk, doktor! Csak kíváncsi voltam, emlékezik-e!

Aztán hozzám lépett, megfogta a kezem – nemigen éreztem, csak láttam, hogy fogja, miként előzőleg az orvost is, ahogy a pulzusomat tapintja –, és azt mondta:

– Meg fog gyógyulni, vitéz fiam! De szót fogadni az orvosoknak! Majd újra meglátogatom!

Eltávozott az orvosokkal. Körbejártattam a szemem a kórtermen, kezdtem élesebben látni, amit nézek. Aztán lehunytam a szempillámat, az ápolónő odarohant, hogy talán újra eszméletemet vesztettem? Akkor kinyitottam, és meg is mosolyogtam őt. Intettem, a szememmel, ne féljen, nincs több bajom, mint amennyi úgyis van.

Az ápoló egy kis papírzacskóban valamilyen tablettákat hozott, hogy háromszor egyet vegyek be naponta, ha nem tudom

magamtól, kérjem a mellettem fekvő bajtárs segítségét. Rápillantottam a szomszédomra, és felismertem benne egy értarcsai ismerősömet, földimet, akinek e sorok írásakor a neve már sajnos nem jut eszembe, pedig megérdemelné, hogy följegyezzem, ugyanis magatehetetlenségemben sokszor kiségitett, valósággal éjjel-nappali ápolóm volt egy ideig. De a pirulákat nem fogadtam el tőle, mondtam, dugja csak a párnám alá, majd ott megtalálom.

Minden nap megkaptam a tablettákat, ment az összes a párnám alá. Egyik vizitnél az ápoló fölemelte a párnát, és az orvos ott találta több napi orvosságadagomat, úgy, ahogy kiosztották.

– Hát ez mi? – förmedt rám. – Ezeket miért nem veszi be? Nincsenek fájdalmai?

– Vannak fájdalmaim, sőt, rettenetesen szenvedek, doktor úr! Az egész fejem, a nyakam bőre is úgy fáj, majd belebolondulok!

– Akkor miért nem veszi be a csillapítókat?

– Azok gyógyítanak is, vagy csak a fájdalmat szüntetik! – kérdeztem.

– Édes fiam – válaszolt az orvos –, a maga baját a magasságos Jóisten gyógyítja! Ez csak arra való, hogy ne szenvedjen annyit!

Injekciót nyomtak a gerincembe, és mert akaratom ellenére rángatóztam és vergődtem, négyen is fogtak, ápolók.

– Nézze – mondta végül az orvos –, ha bírja a fájdalmat, ha tud tűrni, én csak örvendek neki, ha nem nyeli le a tablettákat, mert szerintem se előnyös a szervezetnek az a sok gyógyszer. De sajnálnám, ha szenved! Itt hagyom őket, és ha mégse bírja a fájdalmakat, amik azért majd fokozatosan enyhülnek maguktól is, akkor kapjon be egyet-kettőt. Egyébként ez az injekció viszont gyógyít! Elősegíti, hogy lassacskán mozgatni tudja a kezeit, lába- it. Reméljük, legalábbis! – tette hozzá, kicsit halkabban, bizonytalanabban. – Eddig még minden a reményeink szerint alakul...

3. Marha nagy életerő van tebenned

Azzal az értarcsai fiúval mind többet beszélgettem, nagy pihenőkkel, mert kimerített a beszéd, a figyelés, de legfőképp a fájdalom. Ha sikerült elszunnyadnom, legjobban esett az alvás. De ritkán sikerült. Végre egyszer jó mélyen elaludtam. Az értarcsai bajtárs mesélte később, hogy reggeltől délutánig húztam a lóbórt. És akkor bejött a terembe egy ápolónő, egy pirulós apáca. Odajött hozzám, kezében egy kis lekváros kenyérrel, és fölrazott legédesebb álmomból, hogy azt egyem meg. Rettentő dühös lettem, végre-valahára jól alszom, és akkor fölraz álmomból? Ő, szegényke, jót akart, az is lehet, hogy orvosi ajánlatra tette, hogy lássák: hogyan nyelek, vagy kívánom-e az ételt, mit tudom én. De az bizonyos, hogy elküldtem az Isten, a Krisztus meg az összes szentek izéjébe, csak úgy kapkodott a levegő után, szegényke, szórta magára a keresztet. Hetekkel később, mikor már jobban lettem, természetesen bocsánatot kértem tőle. Újra beletelt egy-két napba, mire ismét el tudtam aludni. Attól fogva maga az értarcsai bajtárs gondoskodott róla, hogy egyetlen igazán hasznos gyógyszeremtől, a nyugodt alvástól, se éjjel, se nap közben lehetőleg ne fosszon meg senki.

Abból az injekcióból, ha jól emlékszem, összesen ötöt kaptam, naponta egyet. De csudával határos volt a hatása, mert utána sikerült fokozatosan és egyenként előbb csak összehúzni, majd ki is nyújtani a végtagjaimat. Csak a bal lábam makacskodott. Azt nagyon sokáig nem tudtam mozdítani sem.

– Tudod, mit mondtak az orvosok rólad – említette egyik nap az értarcsai bajtárs –, mikor még nem voltál magadnál? Hogy teljesen átlótték a koponyádat! Hátul ment be a golyó a tarkódon, és elől jött ki! Egyik orvos sem akarta elhinni a másíknak,

hogy mégis életben vagy. Ilyesmi nem létezik, mondogatták, vitatkoztak egymással. De aztán megbizonyosodtak, hogy ez is létezik, mint sok-sok valóságos csoda! Ne keseregj hát, pajti, ha nehezen mozdulnak a végtagjaid! Majd elindulnak azok is. Marha nagy életerő van tebened!

Biztatóan rám mosolygott. Aztán elmesélte, hogy József főherceg 16-án reggel, amikor a kórházi ágyon meglátott, azonnal rám ismert, és attól fogva minden nap meglátogatott a kórházban. Egyébként is sorra járta az éj folyamán beszállított sebesülteket, „vitéz fiaim”-nak szólítva őket, kikérdezte mindnyájukat, elégedettek-e a kórházi állapotokkal, van-e valami panaszuk, mikor és hol sebesültek meg, mire van szükségük.

– De téged naponként, minden alkalommal, külön is fölkeresett! Mitől vagy neki annyira fontos?

Amennyire tudtam és emlékeztem, elmeséltem értarcsai bajtársamnak, hogy és mint követeltem ki tőle a szabadságot. Úgy vélekedtem, talán annak köszönhető az a nagy látogatási buzgalom a betegágyam körül, hogy a szanitécek megtalálhatták a zsebemben az ő képét ábrázoló lapot, amire szabadságra távozásom előtt, saját kezűleg, magyarul és németül följegyezte utasítását, ami szerint minden parancsnokság legyen segítségemre jogos kérelmem teljesítésében, legyenek figyelemmel rám minden szükséges esetben.

Erre a fényképes lapra mondta otthon jártamkor Albison a tanítóm, hogy tegyem csak el, jó lesz az még valamire. Hát úgy lett! Némiképp kivételes bánásmódot biztosított itt, talán életben maradásomat is az ő lapjának, majd attól fogva, hogy idehoztak, gyakori látogatásának köszönhettem. Valószínű, hogy az orvosok is fokozottabb figyelemmel küzdöttek életben tartásom és gyógyulásom érdekében, bár úgy vélem, ahogy ott megis-

mertem őket, anélkül is ezt tették volna, ha József főherceg nap nap után nem érdeklődik állapotom iránt.

Egyik délután a főherceg ismét bejött, és hozott nekem jó pár doboz finom egyiptomi cigarettát. Kínálgattam belőle az orvosokat, ők pedig – nem tudom, milyen meggondolásból – arra biztattak, hogy szívjak csak belőle mennél többet. Ma, ugye, egyértelműen méregnek számít a cigaretta. Akkor még, úgy látszik, az idegrendszer működését befolyásoló, pozitív hatást is tulajdoníthattak neki. Senki se mondta ezt, csak föltételezem. Mert ha ártalmasnak ítélik, miért erőltették volna? Akkor és ott váltam igazán erős dohányossá, ami a mai napig is vagyok, amikor már asztmásan köhögök, fulladozom tőle, felébe-harmadába tördelem őket, és csak a rágyújtás gyakoriságát érzem fontosnak, dohányzó szenvedélyem kielégítőjének, nem az egészben elfüstölt cigaretták mennyiségét.

Lemondani róluk teljesen képtelen vagyok! Pedig van bennem akaraterő, afféle „csakazértis” ember voltam világeletemben, de ez az egy, hogy a cigarettáról lemondjak, mégse sikerült. Már nem is fog, gondolom, míg el nem éneklik koporsóm fölött az alkalomhoz illő dicséretet:

„Nincs már szívem félelmére / Nézni sírom fenekére...”

4. N-a murit, măi, cã se mișcã!

Fokozatosan kezdtek rendeződni a mozgáskészséggel kapcsolatos testi funkcióim. Eleinte úgy tűnt, béna marad mindkét kezem és mindkét lábam. Sőt, a testi szükségletek elvégzéséhez is különféle „ösztokelésre” lesz szükség: katéter,

beöntések, hashajtók stb. Nehezen és az injekciók hatására fokozatosan, tervszerűen erőltetve, mind a külső, mind a belső mozgását szervezetemnek, tornáztatva megbénult izmaimat, kitartó erőfeszítésekkel, pár hét alatt sikerült az orvosoknak hozzásegíteniök s magamnak is elérnem – tudatos közreműködéssel a gyógyításban –, hogy már kívánjam az ételt, rendesen nyeljek, emésszek és ürítsek, ki- s behajlítgassam végtagjaimat, csökkenjenek fájdalmaim, testi kínjaim, beszédem és emlékezőtehetségem kitisztuljon. Kezdtem olyasmikre is visszaemlékezni, amik sebesülésem után és ide, a hadikórházba kerülésem között történtek velem. Mert volt két alkalom is, amikor félig-meddig magamhoz tértem az arcvonaltól a kórházba szállításig. Egyik alkalommal, első eszmélésemkor, mindent hallottam, ami körülöttem történik, de mozdulni, tudatosan életjelt adni magamról nem voltam képes. Jól hallottam például, hogy valaki azt mondja:

- Uite, măi, acolo e un om puşcat!
- Lasă-l – válaszolt egy másik hang –, a murit!
- N-a murit, măi, că se mişcă!

Értarcsai bajtársam, aki tudott valamit románul, fordította le a számomra érthetetlen szöveget, amelyet furcsa mód memóriám megőrzött, és most, írás közben is visszahallok. Az egyik azt mondta: „Nézzed már, ott egy sebesült ember”, mire a másik: „hagyd, meghalt már”, mire ismét az előbbi: „nem halt meg, hiszen mozog”. (Nyilván, vonaglott a testem.) Akkor odajöttek, és kérdezgettek: „Care regiment?” Nekem azonban minden belső akaratom, erőfeszitésem ellenére se sikerült kinyögnöm egyetlen szót sem. Erre ők – nyilván, román nemzetiségű, 43-as ezredbeliek – kezemnél-lábamnál megfogtak, ezt alig-alig éreztem, és bevontak a dekungba, mert utána jóval halkabban hallottam a

harci zajt, ami a szüntelen pergőtűzben állandó volt. Zsebeimben kutathattak, mert – bár nyelvüket nem értettem – bizonyos szavakból arra következtettem. Ők is keverték a románt a k.u.k. némettel. Lábamtól jéghidegség terjedt a testemben fölfelé. Aztán elmerültem megint a semmibe, másra nem is emlékszem. Majd újra akkor tértem magamhoz – csak annyira, hogy halljam, ami történik, de se szólni, se mozogni ne tudjak –, amikor magyarul beszélő szanitécek sürgölődtek körülöttem. Óriási csattanást észleltem. Tudatosodott bennem, hogy most egy járművön rázkódom, valahová szállítanak, és az ellenség nyílván lövi az útvonalat, tüzérséggel. Egy gránát viszonylag közel csapódott be. Újra elvesztve eszméletemet, legközelebb már csak 21-én reggel, a kommeni kórházban tértem magamhoz.

5. A főherceg könnyei

Mikor napok múltán erre a két epizódra kezdtem visszaemlékezni, megkértem ágyszomszédomat, a tarcsai fiút, nézze már meg, mi van a zubbonyommal? Megvan-e egyáltalán, és mi maradt benne? Mint kiderült, koszos egyenruhám, összevérezve, ott volt az ágyam alatt, zsákba gyömöszölve, egyéb holmimmal együtt, kivéve természetesen a sebesülésemkor hordott fegyvert. „Dögcédulám” is megvolt. (Ez egy alumínium tok, amulettyszerűen nyakában viselte minden katona. Két cédula is volt benne: világoszöld sebesülés, fehér színű pedig halál esetére. Rajtuk név, személyi adatokkal, kit, hol értesítsenek stb.) Nem hiányzott belőle se a világoszöld, se a fehér cédula. Nem dőlt el, úgy látszik, hogy végül is sebesült maradok-e, vagy halottá nyilvánítanak.

Vártak a hozzátartozók értesítésével. A pénzem viszont nem volt meg... Ekkor tört fel belőlem a zokogás, és arra kértem mindenben segítőkész értarcasai bajtársamat, ágyszomszédomat, írjon egy levelezőlapra – helyettem – pár sort Ideséknek, Albisra. Ebben csak annyi állt, hogy megsebesültem, a hadi kórházban fekszem, s ahogy javultam, majd én írok. A kórház táborigosztását tudattam, de a címét nem. Nehogy iderémüljenek utánam Idesék vagy a testvéreim. Elhallgattam azt is, hogy béna, nyomorék lettem. Ha életben maradok, úgy is megtudják. Ha meg nem, jobb, ha nem is tudnak róla.

Mikor már – a bal lábam kivételével – eléggé tudtam mozgatni a többi végtagomat, egyik délután a főherceg ismét meglátogatott, hogy „Na, vitéz fiam, lássuk, mennyit gyógyult? Az orvosok nagyon el vannak ragadtatva a gyógyulás gyors ütemétől!” (Szerk. megj.: Habsburg-Lotaringiai József Ágost főherceg, az olasz hadszíntéren a VII. hadosztály parancsnoka, igen népszerű volt – magyar nyelvismerete és személyes bátorsága miatt – az Isonzó-hadsereg magyar katonái között. Derék és intelligens katonájára, Mozog Nagy Imre tizedesre, még sebesülése előtt felfigyelt, fölépüléséig és azon túl is nyomon követte a sorsát.) Bajtársaim és az ápolók segítségével akkor leszállítottak az ágyról, és a főherceg fölszólított, mutassam be, hogyan tudok eldefelérozni két ágy között. Szédültem rettentően – ezt a vérveszteség rovására írták –, és rogyadoztak a lábaim. A balt csak kézzel tudtam, a horgasinam alatt megtartva, előre mozdítani, a jobbot azonban sikerült csoszogtatni. A főherceg – olvasóm bizonyára nem fogja elhinni! – elkomorodott! Csurogni kezdtek a könnyei, ahogy végignézte annyi segítséggel véghezvitt, szomorú próbálkozásomat. Saját maga is segített visszafektetni az ágyba.

6. **Átlőtték a fejét, és életben maradt**

Másnap kánikulai meleg lett. Aki csak járni tudott, igyekezett ki a kórteremből, szabad levegőre. Volt a kórházépületnek valami kis udvara, árnyékos szegletekkel, padokkal. Egyedül maradtam a teremben. Arra jött a főorvosunk, benézett, s látván, hogy magam vagyok, odajött hozzám. Leült az ágyam szélére, megsimogatta a vállamat, fejemen a kötést.

– Még mindig nagyon fáj? – kérdezte.

– Már nem annyira, doktor úr. Javulgat.

– Örvendek. Magának, fiam, megmondom őszintén: reménytelen volt az állapota, amikor ide behozták! Gyógyíthatóságában, megvallom, magam is erősen kételkedtem. Sokféle sebesülést láttam már, de ilyet még sohase! Átlőtték a fejét, és életben maradt, mégpedig ép elmével! A bénulásokon ne csodálkozzék, ez vele jár. Sokkal kisebb, egy mákszemnyi vérrög is halálos lehet az agyi erekben, magának a fejét viszont teljesen átütötte egy golyó! Isteni csoda, hogy – noha központi agyroncsolást okozott – olyan helyen hatolt be a tarkón és úgy távozott el a homlokcsonton át, hogy életfunkciókat szabályozó központot alig érintett. Ha egy mesterlövész zsenit most arra kérnénk, tízmillió koronáért, hogy ismétljen meg egy efféle mutatványt, ki van zárva, hogy sikerülne. Egyszerűen nem értjük, mi, orvosok, hogyan történhetett ez a szerencsés sebesülés! Orvosilag érthetetlen! Amúgy, persze, tudom, mi történt. Elmondták a bajtársai. Kiugrott a fedezékből, és akkor érte a lövés. Nem értem, miként fúródhatott be és távozhatott el, koponyáján keresztül hatolva az a lövedék úgy, hogy én most itt, magával értelmesen elbeszélgethetek arról, ami történt... Túlzás nélkül mondjuk, ez olyan ritka csoda, amire tán nincs is példa eddig! Viszont nekünk, minden átmeneti kínjai és

bajai ellenére, nagy boldogság, hogy így áll a dolog! Különleges orvosi eset! Valóságos tanulmány készült róla a munkatársaim közreműködésével, amit elküldünk majd, vizsgálati anyagával együtt, tudományos kutatóknak. Próbálják megfejteni, mi, hogyan zajlott le, hogy ilyen jól végződött! Úgy bizony!

Csönd lett, néztük egymást. Láttam a szemében, hogy nemcsak a kivételes esetnek szól az érdeklődése, hanem ez az orvos szeret is engem, mint embert.

– Nagyon mérges voltam az első pillanatban – folytatta –, amikor kiderült, hogy fájdalmai csillapítására szolgáló piruláit a párnája alatt gyűjti, nem veszi be. Aztán kibékültem magával. Rájöttem, hogy a szervezetét akarja rákényszeríteni az elviselhető szenvedésre. Akaraterő van magában, amelyet próbára tesz! Arra gondoltam, tegye, ha bírja. Még hasznára lehet ez a képesség később, mert azt azért tudnia kell: valószínűleg nem fog teljesen meggyógyulni soha, úgy érteve, hogy minden végtagja tökéletesen használható legyen, mint sebesülése előtt. De ekkora akaraterővel és a mi segítségünkkel talán minimálisra lehet majd csökkenteni a hátrányos következmények maradó nyomait. Ha bírja a szenvedést, szenvedjen! De igyekezzék mennél többet mozogni, béna és félig béna testrészeit funkcióik betöltésére kényszeríteni. Ha nem megy, ne keseredjen el: kitartó, hosszadalmas erőfeszítéssel sokkal többre lehet jutni, mint önmegadással. Én mostmár remélek! – Megveregette a kezemet: – Na, hát ezt akartam elmondani!

– Köszönöm, doktor úr! A mi családunk egyébként híres arról, hogy kicsinek oda se néz. Anyám nemcsak egy fogát ásta már ki önmagának, késsel, ha fájt! Nem gyalogolt a járási székhelyre a fogorvoshoz, hogy kihúzassa fájdalomcsillapítóval. Csurgott a vér, végig a könyökén, de megoldotta egymaga!

– Rágondolni is szörnyű – mondta a főorvos – de úgy látszik, lélekedző művelet! Orvosként nem helyeselhetem az anyja eljárását, de mint ember, aki sejti, mi vár ránk még ebben a világban, kalapot emelek előtte. Jó pihenést, fiam, holnap találkozunk!

Kínoztam magam, erőltettem a tornát, félig-meddig béna jobb lábam, két kezem és teljesen béna ballábam mozgatását. Napjában tízszer is. Fejfájdalmaim lassan megszűntek, csak időnként éreztem már őket, főleg, ha hirtelen változott az időjárás. Olyankor nemcsak a fejem, a végtagjaim is veszettül fájtak. Főleg a ballábam. Már-már nyúltam a párna alá a csillapítókért, de végül összeszorított foggal átvészelttem ezeket az órákat is, pirulák nélkül.

7. Lapszemle a frontkórházból

Olyan napokon, amikor jobb volt a közérzetem, már könyvet és újságot is kézbevettem, ha akadt a környezetemben. Váradí újságokat a tanító úr is ígért Albison, hogy időnként majd összemadzagol egypár régi számot, és utánam küldi a táboriposta útján. Ezek vagy megjöttek, vagy sem, bizonyára attól függően, hogy mi volt bennük. Ebben az évben egyébként megszerveződött a Hadisegélyező Bizottság és a Vöröskereszt közös akciója, „Könyvet a harctérre!” jelszóval. Otthon, kallódó, kiolvasott könyveket, képes újságokat, folyóiratokat gyűjtött a Szeretetadomány Osztály, amelyik Budapesten székel, az akkori Lipót körút 1. szám alatt. A felhívás aláírója maga Herczeg Ferenc volt, a korszak és az utána következő évtizedek „írófejedelme”, akit csak a második világháború után detronizáltak, mélyebbre is, mint a jobb művei indokolnák. (Mondjuk, például, a Bizánc, a Pogányok és

még egy-két könyve.) No, de hát az, hogy a könyveket és az újságokat gyűjtötték a fronton harcolók számára, még nem jelentette, hogy a magyar irodalom krémje és például kedvelt lapom, a *Népszava*, meg annak a kiadványai is elértek volna hozzánk. Megszűrték a küldeményeket, de az otthon feladottakat is. Azért eljutott hozzám annyi, amennyit el tudtam olvasgatni. Tanítóm a *Nagyvárad* című lap előfizetője volt, amelyet Sas Ede főszerkesztett akkoriban, felelős szerkesztője dr. Papp János volt, egész évre 24 koronát kóstált. A szerkesztősége akkor még az Űri utca 5. számú házban székelt, később költözött át a színház mögötti Szilágyi Dezső utcába. Talán tanítómnak köszönhető, hogy Váradra kerülésem után, évtizedeken át én is a *Nagyvárad* előfizetője voltam, 1944 végéig, amikor is megszűnt létezni. Időközben, 1934 januárja és 1940 szeptembere között nem viselhette az alapításakor, 1870-ben fölvetett címét, mert nem volt szabad magyarul leírni a város nevét, még lapcímként se. Akkoriban – azelőtti versengő laptársával fuzionálva – *Szabadság* néven jelent meg.

Ellentétben mindazzal, amit albisi beszélgetésünkkor a tanítóm jövendölt, a *Nagyvárad* egyik számában, amely eljutott hozzám, közölték, hogy a román kormány azt erősítgette, hogy „a háború végéig semleges kíván maradni”... Mindezt az a Ion Brătianu kormányfő nyilatkozta, aki pár hónap múlva az augusztusi erdélyi betörést elhatározta, irányította, az antanttól kapott területi ígéretek fejében.

Ugyancsak az egyik váradi lapszámból tudtam meg, hogy 1916. április végén a bukaresti *Seara* című lap kíméletlen támadást indított az Erdélyből korábban Romániába menekült Octavian Goga és követői ellen, aki – így a román *Seara* cikke – „uszít az Osztrák-Magyar Monarchia ellen, ezzel veszélyezteti a semlegeségi politikát.” Azzal vádolta Gogát, hogy követeli Magyarország

hátbatámadását, Erdély elfoglalását a román hadsereg részéről. Zavarosban halászó, nagyképű senkinek titulálta a különben hírneves, kiváló költőt, a későbbi, 1938-as szélsőjobboldali miniszterelnököt. A lap fölteszi a kérdést: „mi jogon avatkozik ő, erdélyi román politikus létére, a neki menedéket nyújtó Brătianu-kormány politikájába?” Fene se hitte volna akkor, amikor ezt olvastam június végén, hogy az egész csak olcsó szemforgatás, kétszínűség, az osztrák-magyar katonai vezetés elaltatása a készülődő támadás előtt.

Ugyanakkor annak is hírére vehettem a hozzánk eljutó újságokból, hogy csapataink az olasz fronton előrelendültek. Nagy és lelkes hangú cikkek hirdették, hogy „szeptemberre vége a háborúnak, mert a Balkánon már legyőztük az ellenséget, az orosz ugyan támad, de a nyugati front megmerevedett, csapataink mindenütt az ellenség földjén állnak, az olasz hadszíntéren pedig most folyik az álnok és hitszegő olasz ellenség végső megsemmisítése”. (Csak „mellesleg” jegyzem meg: augusztus 5-én Doberdó elesett, ellentámadásba lendültek az olaszok.) Gondolom, nem kell ideírnom annak, aki valamennyire ismeri az elkövetkezendőket, mennyi volt ezekben a magabiztos handabandázásokban az igazság.

8. A mindenható névkártya

Egyik napon, mikor megint meglátogatott, ágyamhoz lépett a főherceg, azt kérdezte: van-e valami kívánságom? Ha tudja, szívesen teljesíti.

Már napok óta érlelődött bennem a gondolat, hát most megragadtam az alkalmat, és kimondtam:

– Szeretném, ha áthelyeznének az érmihályfalvi kórházba, az esik a legközelebb a szülőfalumhoz! – válaszoltam.

– Hová is való maga, vitéz fiam?

– Albisra, Bihar vármegyébe, Margittai járás.

Majdnem utánamondtam, mint kicsi gyermekkoromban, ahogy tanították, hogy „Mozog Nagy Sándor idesapám uramé, szép magyar hazám szolgálatjára, Gátsor 98.”

– Kis kórház, nem tudom, milyen orvosokkal – válaszolta –. Bár lehetséges, hogy ott is kiváló kezekbe kerül. Ha úgy akarja, nem bánom!

– Ezt kérném, ha lehetséges volna, fenséges uram, alázatosan!

Elővett egy névjegy alakú kártyát a levéltárcájából, meg egy tőtollat, és ott, az ágyam mellett ráírta az egyik oldalára magyarul, a másikra németül, hogy „Kérem Nagy Imre 89. gyezr.-beli tizedest Érmihályfalvára áthelyezni, megígértem neki! József fhg.”

Most, hogy e sorokat írom, már nincs meg ez a névkártya. Mikor kezembe adta, arra intett, hogy ne legyek türelmetlen, mindenféle intézkedéshez kell valamicske idő, azon kívül ő ezt meg akarja beszélni még az itteni orvosaimmal is. Mert ha az ő véleményük szerint ez az áthelyezés a gyógyulásomat veszélyeztetné vagy késleltetné, akkor tekintsem itt hagyott sorait érvénytelennek. Meg kell tudnia még azt is – folytatta –, hogy az odáig tartó hosszú utazást kibírom-e már, nem szükséges-e itt-ott megszakítani pár napra, s akkor az ottani kórházakat is értesíteni kell. De azon lesz, hogy kérésemet teljesítsék. Ekkor a mellettem fekvő értarcsai fiú is fölbátorodott, és hasonló kérelemmel fordult a főherceghez. Előadta, hogy az ő faluja meg éppen Érmihályfalva szomszédságában található. József főherceg bólintott, és már írta neki is a hasonló kártyát. Az ő esete könnyebb volt orvosi szempontból, mint az enyém. Ő csak az

III. Meg fog gyógyulni, vitéz fiam!

egyik karján sebesült, szállítása nem okozott gondot, pár héttel hamarabb meg is érkezett Mihályfalvára.

Az orvosokkal folytatott konzultáció eredményes volt kérelmem teljesítése szempontjából. Nem elleneztek szállításo-mat, de előírták, hogy előbb Divacsára, majd pár nap múlva Laibachba (ma: Ljubljana) vigyenek. Ott két-három napot pi-henjek a hadikórházban. Így történt! Aztán továbbirányítottak Zágrábba, ahol ismét kórházban helyeztek el, így szakítva meg a hosszú utat, több ízben is. Mindenütt a névkártya „intézett el” mindent. Ahogy meglátták az illetékesek, valamint a hozzáírt or-vosi javaslatot, máris vita nélkül hoztak-vittek egyik kórházi pi-henőhelyről a másikra. Zágrábban még – ezt meg kell jegyeznem – nem bírtam mindig tartani a székletet, és a vizeletet is rendsze-resen katéterrel vették el tőlem. Ezért a zágrábi kórházban addig tartottak vissza és kezeltek, amíg ez a két működési zavarom tel-jesen meg nem szűnt, és egy kissé föl nem erősödtem. Annyi zöld salátát megetettek ott velem, amin egy egész libanyáját föl lehe-tett volna nevelni. Nem emlékszem, sajnós, hogy meddig is he-vertem a zágrábi kórházban, akkori följegyzéseim, ha voltak is, elvesztek. De nem röpke napokig, az bizonyos. Az ottani katonai főorvos igen lelkiismeretesen gondozott, gyógyított. Lehetséges, hogy a főhercegi nyílparancs hatására, ezt nem tudhatom. De annyi szent: munkája és a személyzet magatartása ellen nem le-hetett semmi kifogásom. Innen már olyasféle állapotban indítot-tak tovább egy Budapest felé tartó kórházvonattal, ami minden eddiginél jobb volt, nekem is reményt adott immár a gyorsabb fölépülésre. Csak a bal lábam, azt nem tudták itt se „mobilizál-ni”. Értésemre adták, hogy az valószínűleg maradandó károsodás lesz, míg a kezeimen és a másik lábamon időnkint jelentkező erőtlenség, mozgászavar fokozatosan el fog múlni.

Mikor a főorvos végre engedélyezte a továbbszállításomat, kiadta az utasítást, hogy lehetőleg óvjanak minden fizikai rázkódástól. Erre mi történt? Kórházvonatunk az egyik állomáson – szerencsére, lassított tempóban – belefutott egy tehervonatba! A vagonok oldalára szíjazott hordágyak mind leszakadtak, mi, sebesültek, ágyastul egymásra hullottunk. Az ijedelmet nem számítva, nagyobb bajunk azonban nem esett. Budapesten megint leszedtek a vonatról, lehet, hogy az előző ütközés miatt, de az is lehet, hogy terv szerint. Beszállítottak a Markó utcai hadikórházba. A kórház elibénk küldött személyzete név szerint keresett a sebesült bajtársak között, ez is nyilván a főhercegi nyílparancs hatására lehetett így. Már kezdtem restellni ezt a nagy figyelmet, a bajtársaim pedig kezdtek utálni engemet. Külön autóval száguldottak velem a kórházba. Alapos vizsgálat után az ottani főorvos azt kérdezte: Nem gondolom-e, hogy jobb lenne mégis, ha náluk, az ő kezelésük és felügyeletük alatt maradnék? Jobban fölszerelt, nagyobb kórház, az én sebesülésem pedig nem szokványos. Miért erőltetem annyira azt az Érmihályfalvát? Neki is azt mondhattam csak, amit a főhercegnek. Csóválta a fejét: Nézegette a papírjaimat, vitatkozni próbált:

– Nézze, fiam, ez itt már nem Komen, nem Zágráb, ez már Budapest, ide felutazhatnak a hozzátartozói...

– Ugyan, főorvos úr – vágtam közbe –, miből utaznának? Hiszen épp az lenne Érmihályfalva előnye, hogy oda a legszegényebb hozzátartozóm gyalog is eljut, annyira közel esik a szülőfalumhoz. De ha gyalog nem is, akad, aki odaszekerezeteti. Nincs nekik pénzük vonatra, főorvos úr! Köszönöm a jóindulatát, de kérem, járuljon hozzá, hogy a falum közelébe kerüljek! Ott is kiváló orvos működik...

– Ki ott a főorvos, tudja egyáltalán?

III. Meg fog gyógyulni, vitéz fiam!

– Persze, hogy tudom. Dr. Andrásy Ernő, aki azelőtt Szalacson volt községi orvos, abban a bicskás faluban, ahol már a háború előtt módjában állott begyakorolni a sebészet tudományát. Minden hét végén, lagzi vagy kocsmai mulatság után.

A főorvos elkacagta magát:

– Jó, jó, bizonyára kiváló ember az ottani kolléga, de hát bicskaszúrást kezelni, vagy a maga baját, nagy különbség! Mivel itt ez a nyíltparancs is, én továbbíttatom magát oda, mihelyt kipihente kissé az eddig megtett út fáradságait és izgalmait. De felhívom a figyelmét arra, hogy a maga diagnózisa: központi agytruncsolás. Valaki elkövet egy kicsi hibát, vagy közbejön valamilyen előre nem látott komplikáció, máris életveszély fenyegetheti. Ez nagyon súlyos eset, párosulva valami kimondhatatlan szerencséével. Nem is értem a tábori főorvos urat, hogyan járulhatott hozzá, még ha az Atyaúrsten kérte is, hogy magát útnak indítsák! De hát, ha ennyire ragaszkodik hozzá, én nem állok az útjába.

IV. Jár a baka, jár

1. Halálhíremet keltették

Pár nap múlva, gondos előkészítéssel és kísérettel kiszállítottak a Keleti pályaudvarra, és felraktak egy Debrecen felé induló, sebesültszállító vonatra. Papírjaimat a kezembe adták, immár nem volt akadálya, hogy órák múltán megérkezsem az érmelléki porfészekbe, Érmihályfalvára. Ott már tudtak az érkezésemről, vártak, és az elhelyezésem is azonnal megtörtént. Ahogy első pillantásra szemügyre vettem azt a járási kórházat, kissé meginogtam magam is, hogy jól tettem-e, amit kierőszakoltam. De aztán nem foglalkoztam ezzel a dologgal.

A tarcsai fiút, aki a frontközeli tábori kórházban ágyszomszédom volt, már itt találtam. Lelkesen üdvözöltük egymást, azt mondta, már attól félt, hogy végül nem is érkezem meg, olyan sokára követtem őt ide. Elmeséltem neki, hányszor és hol szedtek le a vonatról, és próbáltak lebeszélni arról, hogy idejőjjenek. Azt is egyhamar tapasztalhattam, hogy itt egyáltalán nem vágódta hasra a főhercegi nyíltparancstól, mert vagy a főherceget utálták, vagy engem, aki súlyos bajommal növelem a gondjaikat, felelősségüket. A kórház gondnoka valami fintorgó úri asszonyosság volt, ványadt képű, fancsali szent. Neki se imponált

a paraszt, ha mindjárt az Atyaisten küldte is oda. A „jobb emberek” között forgolódott, azokat a sebesülteket pátyolgatta, akiknek egy része csak azért feküdt az érmihályfalvi kórházban valamilyen címen, hogy addig se kelljen a fronton lennie.

Szegény jó szüleimet komor gyászbán, bánatban, végső elkeseredésben érte a hír, hogy megérkezve Érmihályfalvára, az ottani kórház lakója vagyok. A családi gyász és kétségbeesés oka egy levél volt, amelyet Pete Dani írt haza. Ő ugyanis szanitéc volt azon a frontszakaszon, ahol én megsebesültem, és sok bajtársam állítása szerint „holtan maradtam a csataterén”. Ők csak annyit láttak belőlem, elhaladván mellettem, hogy bugyog a fejből a vér, és nem mozdulok, utolsókat rúgom. Pete Dani sebesültként való elszállításomnál nem volt jelen, de rögvest megírta Albisra, az ő szüleinek, hogy „szegény jó Mozog Nagy Imre hősi halált halt az olasz harctéren.” Levele nagyjából egyidőben érkezett azzal a lappal, amelyet én az értarcsai bajtársammal írtam Komenből, a kórházból, mivel akkor még a kezemet egyáltalán nem tudtam mozgatni. De abban meg az állt, hogy sebesültem, hadikórházban fekszem. Jó szüleim, néném, húgom örvendtek a lapomnak, de a jegyző úr, akivel még a háború előtt többször összetűztem, gondoskodott róla, hogy a Pete Dani levelének tartalmáról is tudomást szerezzenek. Sőt, nagylelkűen arra a hírre, hogy hősi halált haltam, kiutalt a szüleimnek valami kis segílyt, és amikor síró anyámnak átadta, nem átallotta megjegyezni:

– Hja, Nagyné lelkem, a háborúban nem a nagy hang, a „ki vagyok én” számít, hanem a szerencse: belénk akad-e egy golyó, vagy se! Az a lap, amit maga idegen kéztől írva kapott, nyilván csak vigasztalásul, hitegetésül szolgál, hogy reménykedjenek. Egy szanitéc, mint a Pete Dani, tudja, amit tud. Ismerte is a fiát, tévedés itt nem lehet!

Kalas nagytiszteletű úr azonmód ki is prédikált a templomban, nagyon szép mondatokkal ríkatva meg az asszonynépet: „Életünket áldozni ezer sebből vérző hazánkért a legszentebb kötelesség, amit igaz hazafi teljesíthet. Mozog Nagy Sándorék fia, Imre, a tőle megszokott kötelességtudattal és bátorsággal állt helyt Isonzó és Doberdó poklaiban, emlékezzünk rá, míg élünk! A gyászoló, bánatos szülők pedig nyerjenek vigasztalást Krisztus urunk példájából, aki szintén életét adta hitéért, meggyőződésért. Hogy mi emberekként élhessünk...”

Szerencséjükre drága szüleimnek, testvéreimnek, még e minden alapot nélkülöző gyászhangulat első óráiban megkaptak Idesék egy üzenetet, is Érmihályfalváról, egy albisi szekeres ember révén, hogy mielőbb látogassanak meg, ott fekszem már a mihályfalvi kórházban. Nem tudták, mit higgyenek. Előbb leszidták a szekerest, aztán meg, mivel azt bizonygatta, hogy saját szemével látott, saját szájával beszélt velem, „meg ezt a kétszáz koronát is a fiuk küldi Nagy Sándor bátyáméknak” – nyúlt a kabátzsebébe és előnyálazta a bankókat – örömiükben leittatták a hírhozót, annyira, hogy az már nem is mert felülni a szekereére. Gyalog imbolygott haza.

Ides rögtön futott a jegyzőségre, ahol volt telefon, hogy megpróbáljon kapcsolatba lépni a mihályfalvi kórházzal. A jegyző nem is akarta engedni, hogy a telefont használja. Beugratásnak vagy kitalálásnak minősítette az örömhírt. De amikor Ides mégis kirimánkodta a lehetőséget, és a kórház igazgatósága is megerősítette a hírt, a jegyző elkomorult, Ides pedig a mennyekbe szállott a boldogságtól, és figyelmeztette a jegyző urat, hogy jó lenne azt a jogtalanul elrekvirált búzát visszaadni végre, mert jön hazafelé a fia, és utánajár annak, ami csak pusztá ígéretés maradt. Szegény jó Ides, nem tudta, hogy az ő fia még jó ideig

nemigen jön haza Albisra, és nemhogy utánajárásról, de egyszerű járás-kelésről is alig-alig lehet szó, hosszú ideig. Minden esetre, azt megtudták családom tagjai, rokonaim és ismerőseim, hogy a halálomról szóló hír téves, és élek! És akinek halála hírért költik, ugye, a szólásmondás szerint sokáig fog élni. Én, abban az állapotomban, amiben akkor voltam, nem nagyon kívántam a hosszú életet, amit mégiscsak megadott az Ég, mert e sorok jegyzésekor már a hetvenedikén is jóval túl volnék, és mindenféle nyavalyáim ellenére, talán még kitartok egy darabig.

Vasárnap már meg is jelentek a Mozog Nagy-hadak az érmihályfalvi kórházban, roncssebert látni. Öröm és bánat, kacagás és sírás, remény és reményvesztés keveredett össze mindönkben e találkozáskor. Élek, de milyen állapotban? Enyéim látták, hogy tiszteletükre is csak mások segítségével tudok tenni egy-két lépést, bal lábam béna, többi végtagom sem a régi. Fogni így-úgy még csak-csak, a két kezemmel, de mozdulataim bizonytalanok, beszédem kicsit akadozó, fejemen vastag turbán, arcom nyúzott, testem satnyára lesoványodva, csak a jobb lábam mozog nagyjából rendesen. Félóra alatt előadtam mindent, vázlatosra fogva, ami velem szabadságomról való visszautazásom óta történt. Pete Danit én nem láttam, arról, hogy ő mikor, kitől szerezhette az álhírt a halálomról, nem tudtam. Az értarcsai barátomhoz is beállított népes rokonsága, azért szakított rá időt, hogy kiegészítse beszámolómat enyéim számára mindazzal, amit ő jobban tudott, mint én, hiszen abban az öt napban is megfigyelhette, ami velem és körülöttem zajlott, amikor én még teljesen eszméletlenül feküdtem, lebegtem élet és halál mezsgyéjén. Minden boldogságuk dacára, láttam, hogy főképpen Idest és szegény jó apámat végtelenül leverte mind a látványom, mind az a sok komor gondolat, ami első látásom-

ra átcikázott az agyukon. Rögtön belátták, hogy immáron nem csak azért nem lehetek többé a támaszuk, mert úgyis el akarok Albisről kerülni, így határozván már rég, hanem erre akkor se lennék többé alkalmas, ha másképp akarnám. Nénéim, húgom, bogyoszlói, ottományi és más közelebbi-távolabbi hozzátartozóim vigasztalgatták őket is, engem is: fogom én még ropni a tánctot a bálban. Ha a teljes bénaságból ennyire kikerültem, majd csak elmúlik az is, ami még a sebesülés következtében nyomorít.

Másik vasárnap elmesélte Ides, mikor újra eljöttek látogatni, hogy a jegyző úr visszautalta a jogtalanul elrekvirált búza nagyobbik részét, ha nem is az egészet. Javulást kíván, majd belehalt, amíg kimondta – jegyezte meg Ides –, a nagytiszteletű úr örömmel helyesbítette a halálhíremet, Petéék pedig megharagudtak, hogy... miért „hazudtolom meg” a fiukat. Nem értette az öreg Pete, hogy ha egyszer élek, akkor nem lehetek hősi halott?

2. Mezővárosi hadikórházban

Az ellátás itt, Érmihályfalván volt a legjobb, mióta kórházban vagyok, attól függetlenül is, hogy szüleim és testvéreim minden héten felpakolva érkeztek hozzám látogatóba. Csak úgy osztogattam a sok falnivalót azoknak, akiknek övéi az ország más vidékein laktak, és nem járhattak hozzájuk rendszeresen. A jobb kosztolás pár hét múlva meglátszott kissé kikerekedő képemen, a kezelés valamit javított állapotomon, ha nem is sokat, mert az effajta bonyolult rehabilitációra ebben a kis mezővárosi hadikórházban nem voltak felkészülve. Az ilyen betegeket továbbirányították innét Debrecenbe, vagy Váradra, vagy Budapestre.

De hát én főhercegi nyílparanccsal éppen Pestről jöttem. Velem mit kezdjenek? Tartottak, tornáztattak, etettek, erősítettek, és kölcsönösen reménykedtünk, én és a kórház vezetői, hogy rövid időn belül elválunk egymástól.

Máskülönben jól teltek itt napjaim. Csókás Zsuzsika is eljött már a második vasárnapon, és sírva, zokogva borult a nyakamba. Meghatóan esküdözött Idesék jelenlétében, hogy nincs okom bánkódni sorsomon, mert... ő majd dolgozik helyettem is, úgy fog hajolni, vágni, szúrni, mint egy bicska, de nem fogunk hiányt szenvedni semmiben. Eddig sose esett arról szó közöttünk, hogy összeházasodjunk, június elején sem, amikor szabadságon voltam itthon. De most úgy fogalmazott, nem is egyszer, mintha ez már eldöntött dolog lenne. Nem tudtam, mit mondani neki, hiszen ő akkor ajánlotta föl magát támaszul, gyámolítómul, amikor támaszra, gyámolításra, szerető gondoskodásra volt szükségem. Amikor a legelhagyatottabbnak éreztem magamat, sorsomat kilátástalannak. A szándék meghatóan szép volt, de minden bizonnyal elhamarkodott. Mert, akárhogy is csűrjük-csavarjuk, csak két üres koldustarisznya került volna egy szegre, ha mi ketten összekötjük az életünket. Még ha szerelmes letterem volna belé! De az a baj, hogy nem voltam. Addig még csak egyetlen lány, Ágnes dobogtatta meg igazán a szívemet. Ha ő eljön Váradról meglátogatni, ha ő borul a nyakamba, és ő ígéri, amit szegény jó Csókási Zsuzsika, akkor elsírom magam a boldogságtól. De Ágnestől nem jött semmi hír. Nem érdeklődött utánam se ő, se apja-anyja. Én is konokul tartottam szabadságom idején tett fogadalmamat, hogy akkor viszont én se futok olyan szekér után, amelyik csak úgy elhajt mellettem.

Az is lehet, hogy ha Zsuzsika nem lát így, nyomorékon, nem szán meg, sohase jut eszébe velem kötendő házasságra gondol-

ni. Ha egészségesen térek haza a katonaságtól, talán engedte volna, hogy más lány pórázára kerüljek. Szerény, visszahúzódo kis teremtés volt, ellentétben régebbi önmagával. Nem akartam őt megszegényíteni, azért csak annyit mondtam neki az érzelmes felajánlkozásra, hogy köszönöm Zsuzsika, de ebben az állapotomban én nem merek még olyan messzire nézni. Nemcsak őt, Etelka nénémet is nagyon elszomorítottam, mert ő tudott Zsuzsika növekvő vonzalmáról, őszinte szándékáról, és nagyon pártfogolta volna, hogy egymással összekerüljünk. „Sose lesz nála jobb, szebb, tisztességesebb asszonyod, akárkit is választasz, ha Zsuzsi kezét elereszted!” – mondta. Attól fogva Etelka ritkábban keresett fel az érmihályfalvi kórházban, annyira nehezelt rám a Zsuzsinak adott válaszom miatt. Idesék nem foglaltak állást. Tisztelték, becsülték, szerették Zsuzsit, de rám hagyták, ami rám tartozik. És Ides talán valamit megsejtett a jövőm gondjaiból is érzékeny anyai szívével, amikor könnyező szemmel végignézte, ha jelenlétükben ki kellett kecmeregnem a vécére, vagy amikor illendően próbáltam kikísérni a vendégeimet, két mankóra támaszkodva, meg-megimbolyogva az egyensúlyérzék hiánya miatt. Később tudtam meg, hogy mindahányszor sírva gyalogolt haza Albisig egy-egy látogatás után, és azt mondogatta: „Fílek, hogy nem lesz többé ember ebből a fiúból!”

Zsófi néném is meg-meglátogatott Érolasziból. Ő már ott volt férjnél, és magával hozta az ura, Kolozsvári Mihály első házasságából származó 18 éves mostohaleánykáját is, a szép arcú, de kissé hibás testalkatú, ó-lábú Kolozsvári Piroskát. Próbáltam Piroskával kedves lenni, tréfálkozni, beszélgetni, de úgy vettem észre, hogy nincs sok érzéke se a vidámsághoz, se a tartalmas beszélgetéshez, se komolyabb dolgokhoz. Zsófi néném teljes gőzzel dicsérte, milyen engedelmes, jó leány, milyen házias, hogy tud az

főzni, mosni, takarítani, ellátna az már akár egy öttagú családot is, ha lenne, de „egyelőre komoly kérője nincs”. Mind ama sok erényéből, amelyre Zsófi néném igyekezett felhívni a figyelmeztetést – kezdtem sejteni, miért –, én csak azt az egyet láttam akkor még bizonyítva, hogy ha olyan helyre csúszik a kezem, mikor kettesben maradunk Piroskával, ahová akkori felfogás szerint egy legénynek nem illett motoszkálni, Piroška fölélénkül, kacag, és sose tiltakozik. Kíéhezett voltomban ez számomra sem volt rossz szórakozás – hónapok óta nem láttam nőt, az ápolónőket nem számítva, akik többnyire idősebb nagyságák vagy apácák voltak –, ezért biztattam Zsófi nénémet, hozza csak máskor is magával Piroskát. Ezt aztán vagy Zsófi néném értette félre, vagy Piroška, vagy mind a ketten, de az is lehet, hogy néném nagyon is jól tudta, mit akar, én meg akkor még nem, hogy miért...

Míg Érmihályfalván lassan, szinte eseménytelenül múltak a hétköznapiak – számomra egy kis rendszeres gyógytorna, némi injekciós kezelés –, közben tombolt a nyár. Sokat emlegették a környéken az 1916. július 12-i, nagy kiterjedésű, az egész Érmelléket, de még Nagyváradot is megtépázó, szokatlanul heves jégverést, amikor szinte mindent elpusztított a vihar a földeken, a kertekben, Váradon pedig a tojás nagyságú jégzivatar beverte az ablakok százait, összezúzta a háztetők cserepeit, a kirakatok üvegeit, a szépséges Sas-palota átjárójának díszüveg tetőzetét. Gazdátlan lovak és kocsik rohantak az utcákon összevissza, miközben a lakosság a házába, kapualjakba húzódva figyelte: marad-e Váradból valami? A nagypiactéri fákat kitekerte az orkán, a pompázatosra épített, hatalmas Ullmann-palotán egy ablak se maradt épen. Az érmelléki és környéki szőlőhegyek termése elpusztult. Az újságok hamar megírták hogy „a kár a tulajdonosokat terheli”, nehogy még valakiben a remény szikrája is megmaradjon.

3. Gazdasági-erkölcsi hanyatlás

De a háború is zord fordulatot vett ezen a nyáron. A Központi Hatalmak, ugye, 1914-ben büszkén rátámadtak Szerbiára, az „önvédelem” jelszavával indultak a háborúba, és egy ideig maguk mögött tudták a felszított nacionalizmustól megrészegült, vak tömegek szimpátiáját. De ahogy rohamosan kifáradtak az emberi erők, fogytak az anyagiak, hervadozni kezdtek az első két évben zöldellő hadilombok, megállt a tudomány a harctereken. Már az is győzelemnek számított, ha nem kellett valahol visszavonulni, hanem tartani lehetett az állásokat, az ellenfél meg-megújuló, mind hevesebb támadásai közepett. Süllyedni kezdett a közhangulatot, az elkeseredés, a csalódás mértékét jelző higanyszál, bekövetkezett a gazdasági-erkölcsi hanyatlás. Az angolok és a franciák a verduni ostromot kiállták, utána a Somme folyónál ellentámadásba mentek át. Keleten is elkezdődött a tánc: a Bruszilov-féle gőzhenger óriási erővel támadt az osztrák-magyar hadakra. Ennek a nagy cári erőfeszítésnek, hírek szerint, az volt a célja, hogy a még mindig ingadozó Romániát rábírja végre az antant mellett a belépésre. Június 17-én létre is jött egy titkos megállapodás Románia és az antant-hatalmak között, hogy ha feladva semlegességüket, megtámadják Ausztria-Magyarországot – kihasználva az erdélyi határok szinte védtelen voltát –, akkor győzelem esetén bekebelezhetik Bukovina egy részét, a Bánságot, a történelmi Erdélyt, s az attól nyugatra fekvő magyar területeket, Debrecen és Békéscsaba környéke kivételével, lényegében a Tiszáig. A magyar-román határon ekkor csupán 34 ezer katona, mintegy ezer csendőr és összesen 76 ágyú volt, míg az antanttal közös román haditerv szerint több, mint 440 ezer főnyi román hadsereg lépte át augusztus 27-én, vasárnap este a Kárpátok hágóin át a határt! [...]

A bukaresti kormány 1916 nyarán igen közelinek ítélte meg Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia katonai vereségét, ezért az első váratlan támadással a Maros vonaláig törekedtek napok alatt eljutni. A lényegében őrizetlen maradt határon át Erdélyre támadó idegen erők átmeneti sikereket értek el. Augusztus végén bevonultak Brassóba, öldökölve és rabolva megszállták a Székelyföld nagy részét. Ezen kívül Petrozsény és Orsova került román kézre. Áradtak a magyar menekültek tízezrei nyugat felé. A Mackensen német tábornok vezetésével hirtelenjében összevont német, bolgár és török ezredek azonban a Románia hátát fedezni hivatott antant erőket megverték, mire a román hadvezetés óvatosságból a magyarok által kiűrtett Nagyszeben városába be se vonultak, hanem fokozatosan, egyik csatát a másik után veszítve el, mérgükben gyilkolva-fosztogatva, kezdtek visszavonulni a Kárpátok felé, majd azon át haza, a román Ókirályság eredeti területére. Szeptember közepére teljesen leállt a román támadás, védekezésbe mentek át a csapataik, majd Averescu marsall parancsot adott az Erdélyben elfoglalt területek feladására. A kivonulók túszokat vittek magukkal, de önként velük ment sok román anyanyelvű erdélyi lakos, a délkelet-vidéki román értelmiség jelentős része. Ők alakították meg később Romániában az Erdélyi Légiót, ezt a sovinszta-irredenta, magyarellenes, fegyveres „felszabadító” alakulatot. Októberben a Kárpátok vonalán még erős ellenállást fejtettek ki a németekkel közös haderőinkkel szemben, de novemberre a védelmi vonalak áttörése révén összeomlott a román ellenállás. Délről Mackensen csapatai átkeltek a Dunán, szabad lett az út Bukarest felé, amelyet december 6-án. „mikulási ajándéku” el is foglaltak a német és magyar erők. 1916 végéig Románia 150 ezer hadifoglyot, több mint 100 ezer halottat veszített. Az antant

nem az ígért módon és mértékben támogatta őket, magukra utalva viszont nem voltak többre képesek. Később még egy körülbelül 10 kilométer szélességű sávot a Délkeleti Kárpátok túloldali lejtőjéből – kizárólag biztonsági okokból – Ausztria-Magyarországhoz csatoltak, hogy ezáltal elejét vegyék egy újabb, meglepetésszerű hátbátamadásnak. Így adódott, hogy például az addig óromániai Predeál körzete Brassó megyéhez csatolva, közigazgatásilag egyesült hazánkkal.

A román kormány, a német erők által elfoglalt óromániai területen élő lakosság egy része, valamint a román hadsereg szétvert maradványai Észak-Moldovába menekültek, a cári antant-hadsereg védőszárnyai alá. Iași-ban székelt a király és a háborús veszteséget szenvedett kormány. Románia kétharmada – az élelmiszer- és olajtermelés szempontjából legfontosabb területek, a két éve felhalmozott termésfeleslegükkel együtt – német és osztrák-magyar kézre került. Mikor aztán az oroszországi forradalom nyomán a cári védelem is megszűnt a számukra, a védtelen Maradék-Románia, az antant heves tiltakozása ellenére, fegyverszünetet, majd különbékét kötött a Központi Hatalmakkal! Ez volt az úgynevezett 1918. májusi bukaresti békeszerződés. Románia vállalta az okozott károk megtérítését, hadseregének leszerelését, elfogadta gazdaságának a Központi hatalmak részéről történő felügyeletét. Németbarát kormánya alakult. Tessék megfigyelni a dátumot: 1918 májusában!

És hogyan lett mégis 1918. december elsején a „győztesek farsangja” a gyulafehérvári román nemzeti nagygyűlés? Mi történhetett fél év alatt a Központi Hatalmakkal, hogy megalázott vesztesként hagyták el a csatatereteket, és ürítették ki az erdélyi területeket? Hogyhogy a szinte már nem létező, kis ország, a megvert Románia, Erdély, Besszarábia, Bukovina, Dobrudzsa, a Bán-

ság, Kelet-Magyarország bekebelezése és a trianoni békediktátum révén, „győztes” antant-országgá, Nagy-Romániává avanszált?

Az tudja, aki a valós történelmet ismeri... De 1916 nyarán, Érmihályfalván, félig-meddig bénán, hol voltam én még attól, hogy minderről bármiféle ismeretem lehessen??? Azt tudtam, persze, hogy a tanító úr „jóslata” bevált az őrizetlenül hagyott erdélyi határokat illetően. Tudtam az ország belseje felé áradó menekültvonatokról, olvastam az újságok szalagcímeit, hogy mostmár, a román támadáskövetkeztében „nemzeti fennmaradásunkért folyik a harc”. Volt hát mire hivatkozni a buzdító cikkekben, mert eddig erre nem igen mutatkozott nagy lehetőség. Német gyarmatokért, Elzász-Lotharingiáért, balkáni országok megszállásáért vagy az olaszok osztrákellenes területi aspirációi ellen – ugyan miért halt volna örömet hősi halált a magyar katona? Ha csak nem volt – vagy lett belőle – olyan ostobán neurotikus bolond, amilyenné én hősködtem magamat? Ki folyt csak azt hangoztattam, hogy „ha nem talál el egy golyó, főbe lövöm magam, mert úgyis mit ér ez az élet?” Aztán mégse lett belőle semmi, még azután se, hogy eltalált ugyan egy olasz ólom elég rendesen, de félholtan se jutott eszembe sokáig – előre látva pedig, hogy egész életemben nyomorék hadirokkant leszek –, hogy beváltsam a fenyegetőzéseimet, és pótoljam önpusztításom révén azt, amit a doberdói koponyatalálattal a Sors elmulasztott. Annyit mondogatták az orvosok, hogy mekkora csoda az életben maradásom, hogy kezdtem rá büszke lenni! És eszembe se jutott – egyelőre – siettetni magam a katonatemető felé.

Nélkülem is volt katonatemetés elég. A tiszteket rezesbanda, állami, egyházi díszkíséret, a temetőben sok szép beszéd, sortűz, úri nép búcsúztatta. A legénységi állományból kilöttek pedig pap, kántor, néhány bajtárs, rövid ima, fejkendős asszonyok,

hangos jajveszékelés, bőgés. De a temetés után, hazafelé, már vidám, pattogó indulókat fújt a zenekar, mintha örömmenpet ülénének, hogy sikerült megint földbe kotorni idő előtt egy gőgös, undok tisztet, tiszthelyettest vagy egy lenézett közbakát.

4. Román magyarok üzenete

„Erdély nélkül nincs Magyarország” – szólította nemzetünket gróf Andrássy Gyula. Közben meg úgy kellett Erich von Falkenhayn tábornoknak összekaparnia innen-onnan a maradék ezredeket, hogy megállítsák a románok szedett-vedett hadseregét, miután betörték Erdély földjére. Mert a hadvezetés vakon bízott Románia meg-megújuló semlegességi nyilatkozataiban – amelyekben még a jóságos albsi öreg tanítóm se bízott, pedig nem volt hadügyminiszter. Elmulasztották katonai vezetőink kellő katonai erővel vigyázni a Kárpátok keleti, délkeleti és déli vonulatait, hágóit. Az elsők, akik menekültekként elfutottak, az arisztokrácia és a nemesség voltak. Ahelyett, hogy uralmuk és birtokaik védelmében ők is odaálltak volna az ökrök vontatta román ágyúk elé, míg segítségül jönnek a német katonák. És miközben a támadó román parancsnokokátkozták a lerohant területek nem román nemzetiségű lakosságát, fenyegetőzve, hogy mind egy szálig kiirtják, felakasztják a magyarokat a fákra, az erdélyi románság prominens szószólói, mint például a Kolozs megyei Ștefan Pop-Cicio politikus, a bihariak közül Mangra Vasile erdélyi pátriárka, de még Aurel Lazăr jogász is – valamennyien két és fél évvel később Erdély, a Részek és a Bánság egyesülését Romániával kimondó „nemzetgyűlés” vezetői – hódoló táviratokat firkáltak a magyar

miniszterelnökhöz, és a korabeli lapok tanúsága szerint – „elítelték a román hadsereg orvtámadását”.

Volt Nagyváradon egy Pelle János nevű versfaragó, akiről magyarosan írt neve dacára azt regélték Mihályfalván, akik ismerték őt, hogy román nemzetiségű. A *Nagyvárad* című napilap belső vagy külső munkatársa lehetett. Én legalább is ott olvastam egyik versét, amelyik jóval Érmihályfalvára érkezésem előtt jelent meg az újságban. Kivágtam és eltettem, mert többszöri elolvasás után se tudtam eldönteni, kihez írta, miféle „megváltásra” vár? Gyanakodtam, hogy román testvéreit várja Erdélybe, jöjjenek már végre. De ebben nem voltam biztos. A vers így szólt:

Az új Megváltó

*Legyen angyal, vagy legyen céda,
Szent apostol vagy álpróféta,
Legyen, kit szerettünk, gyűlöltünk,
Legyen isten vagy ördög tőlünk:
Mindegy, akárki!
Csak jöjjön, jöjjön már valaki
A könnyből, vérből megváltani!*

*Az örület vad orkánjában
A Föld halálos táncát járja,
Még nem ment minden pusztulóba,
Még nem ütött a végső óra –
Mindegy, akárki!
Csak jöjjön, jöjjön már valaki
A könnyből, vérből megváltani!*

IV. Jár a baka, jár

*Virágos, ünneplő menetbe'
Kivonulunk élébe, messze.
Nem vártunk így senkit idáig,
Krisztusnak testvérévé válik.
Mindegy, akárki!
Csak jöjjön, jöjjön már valaki
A könnyből, vérből megváltani!*

(Megjelent a *Nagyvárad* 1916. július 16-i számában.)

A vers rímelt nagy költőnk, Babits Mihály „Legyen vége már” felkiáltására is, meg az erősen szerveződő, háborúellenes, Károlyi Mihályféle párt jelszavaira, adyendrés gondolataira is. A sebesültek, a rokkantak, nyomorékok, kizsigereltek és hadifoglyok hangulatába nagyon beletrafált. Volt, aki szavalta is egy műsoros rendezvényünkön, a kórházban. De kitől és főleg honnét várja a megváltást? – tettem fel magamnak a kérdést. Én tudniillik odaírtam volna. Lehet, hogy akkor nem közölték volna...

Mikor aztán bekövetkezett a románok támadása Erdély ellen, Pelle János újabb versel jelentkezett a *Nagyvárad* 1916. szeptember 10-i számában, akkor, amikor a mieink már megállították a támadást, és kezdték visszaúzni őket, ahonnét jöttek. A vers becsmérli a román betörést, *Román magyarok üzenete* címmel, egybehangzóan a föntebb említett erdélyi román nemzeti politikai vezetők hűségnyilatkozataival. De ki hitt ez utóbbiak őszinteségében már akkor? Ezt az újabb Pelle-verset nem idézem végig, csak egy-egy részletet belőle:

*„Azt hittük eddig, testvérek élnek
Az al-dunai Kárpátok alatt...*

*„... most látjuk, hogy csak koncra éhezett,
csúf, sötét lelkű Káinok voltatok!
El véletek! Irtózva tagadunk meg
Mi, román magyarok!”*

Aztán pár sorral lejjebb:

„És számolunk még, ó, reszkessetek!” – Nofene...

Őszintén írom ide, hogy nekem ez nem tetszett! Egy román nemzetiségű ember ne vallja magát „román magyar”-nak, mert ha úgy fordul a világ – gondoltam – ahogy jó öreg tanítóm borúlátása szerint Albis, az Érmellék, Nagyvárad, vagy bármi, ami ezer éven át a miénk és magyar volt, valami módon Romániához csatoltatnék, én se tudnám magamról azt írni, hogy „magyar román” vagyok! Ettől egy lépés, amit e sorok írásakor, napjainkban kíván tőlünk a marxizmus leplével takarózó új-nacionalista Ceaușescu-féle román hatalom, hogy „magyar nemzetiségű románok”-nak tekintsük magunkat! Eötvös Józsefnek se volt hajdan igaza, amikor azt vallotta, hogy aki magyar állampolgár, az nemzetiségétől függetlenül magyarnak tekintendő. A román sovínisztáknak sincs, amikor ennek a fordítottját kívánják, a teljes asszimilációval egyetemben.

5. Így jár a nép, ha beszar

No de hagyjuk a kényes kérdéseket, a nagypolitikát! (Persze, amennyire lehet, és ha ő is hagy bennünket.) Térjünk vissza az érmihályfalvi hadikórházba. Hazánk háborús szenvedései, az erdélyi menekültek kétségbeesett áramlása az ország belsejébe,

majd fokozatos visszamerészkedése az elhagyott szülőföldre, nem rontották annyira a hangulatunkat, mint olvasóim gondolnák. Mindig volt min vigadni. Így például a kórház egyik lakója, egy volt cári katona, hadifogolyként nyalogatta a sebeit közöttünk. Kicsit már beszélt magyarul, és örökké elégedetlenkedett, pedig véletlenül itt, Érmihályfalván, elég jó volt az ellátás. De ha például csirke volt ebédre, felpanaszolta, hogy az ő levesébe csak a csirke szárnya meg a lába jutott. „Csirke keze kápom itt” – mutatta a csuklóját –, „csirke lábá kapom itt” – mutatta az alsó lábszárát. Ezen és más mondásain jót neveltünk. Kínáltuk aztán hazaival, süteménnyel, szalonnával: „Egyél, nyavalyás, ha már a Volgától idáig jutottál!” Két román sebesült fogoly is érkezett a kórházba szeptemberben, a 30. román gyalogezred katonái voltak. Bocskor volt a lábukon, de a köpeny alatt blúz már nem, csak úgy, ingujjban voltak. Kérdeztük, harc közben vagy idejövetelük során veszítették el a zubbonyukat? Dehogy – mutogatták – nem is volt.

Jókat mulattunk egyes újsághirdetéseken és reklámokon is. A *Levelek a lövészárkokból* című rovatban közölték például egy Mérő Jenő nevű tizedes olvasói levelét, a 19. zászlóaljából. Hálálkodott a levélíró a Szanitéc elnevezésű tetűpor kiváló minőségéért egy patikusnak, aki azt küldte nekik a frontra. „A Szanitéc úgy bánik a tetűvel – írta a levelező – mint mi a muszkával.” Ejha, gondoltam és mondtam a bajtársaimnak: talán még a tetű is menekül Bruszilov elől? Mert akkor már Csernovitzot is feladtuk, és heves védekező harcokra kényszerültünk Kolomea térségében. [...]

Nem volt már egy darab cigaretta se a trafikokban. Néha egy doboz Dáma, Hölgy, Nílus jutott, dohány meg csak a 3 korona 60 filléres. Időnkint jött pár doboz Szultán és Hercegovina

cigaretta is. Mit lehetett mást tenni, mint nevetni a trafikajtóra kiragasztott feliraton: „Se cigaretta, se dohány, se szivar!” Alatta, a népi költészet remekéül: „Így jár a nép, ha beszar!” A kávéházi feketézők persze, adtak-vettek. Váradról jött emberek mesélték, mekkora a nyüzsgés a Bémer téri kávéházakban, ott lebzsel a sok üzletelő: „Adok szappant!” „Veszek ringlót!” „Mennyi rongya van?” „Idei bor nem kell?”

Nagy sajtóvitát váltott ki ezen a nyáron Prohászka Ottokár püspök indítványa: „A hitbizományi, egyházi és közalapítványi birtokokat osszák ki a harcterről visszatérő vitéz katonák között!” Ez lenne, mondta a püspök Magyarország 1848 óta legnagyobb jelentőségű reformja. A váradi püspök, gróf Széchenyi Miklós viszont így reagált Prohászka javaslatára: „Nem tartom célszerűnek, hogy most ilyesmiről vitázzunk. Ne zavarjuk és ne nehezítsük a hivatalos tényezőket feladatuk teljesítésében nyilatkozatokkal, tervekkel.” Beleszólt a vitába dr. Molnár Imre, a váradi jogakadémia tanára is. Támogatta ugyan Prohászka püspök álláspontját, de miképpen! „Jobb lenne földet adni jutalomként, mint szavazati jogot, amiből kár is származhat. A föld kenyeret, megélhetést adna. A radikális megoldást azonban elkerülném.” Ezek a javaslatok és viták valamit előrevetítettek már a közelgő időkből, bármiképp is hangzottak.

Az 1916. évi nyár az érmihályfalvi kórházban telt el, itt kezeltek – már amennyire kezeltek! – szeptember végéig. Mivel a sok kórház közül a többihez viszonyítva itt jobb volt az ellátás, amellett hetenként egyszer meglátogathattak hozzátartozóim, nem panaszkodtam. Újságok, könyvek kerültek a kezembe, volt időm bőven olvasgatni, értelmes emberekkel beszélgetni. Jó időben az udvaron terítettek étkezéshez valami fészkerben, ki-ki odaült, ahol érkezésekor helyet kapott. Így aztán sokféle emberrel – bu-

tával, aljassal, okossal, művelttel, ravaszkodóval, tisztességgel – ismeretséget köthettem, ha beszélgető társra vágtam. Annyit tanultam itt, tétlenségnek nevezhető utókezelésemnek hála, mind hazám helyzetéről, mind a háborúról, mind általános ismeretszerzés szempontjából, amennyi örökké élénk érdeklődésemnek nagyjából megfelelt. Ha már életben maradtam, tudni is akartam, hol és hogyan élünk, ha ugyan a végét is megérjük ennek az esztelen öldöklésnek.

6. Ebben a háborúban nem győzhetnek

Mert, ugye az, hogy a császári Németország miért kergeti a harc-térre felfokozott önérzetű népét, elég világos volt minden újság-olvasó ember számára. Európában újabb nyugati területeket kívánt magához csatolni, a világ más tájain pedig gyarapítani a német gyarmatbirodalmat. Ausztria-Magyarország úrrá akart lenni a balkáni zűrzavaron, megerősödve kívánt kikerülni – német támogatással – az öldöklésből. Területi gyarapodást elsősorban a Balkánon – Szerbia megsemmisítésével –, a cári Oroszország ellenében és Észak-Olaszországban remélt. A délszláv fenyegetés elleni „önvédelem” jelszavával indított háborút. És azt remélte, hogy győzelmei révén eszmeileg-érzelmileg szilárd birodalmi egységbe kovácsolja a Monarchia adott (vagy netán megnövelt) területein élő, különféle eredetű és szándékú nemzetiségeket. Ezekből a reményekből azonban – 1916-ra kiderült! – nem lett semmi. [...]

1916 nyarára a Központi Hatalmak számára – be nem vallottan – világhosszá vált, hogy ebben a háborúban nem győzhetnek.

Ezt nem csak albisi tanítóm látta így! Titkos erőfeszítésekre került sor a háborút elindító Központi hatalmak részéről, hogy valamiféle engedmények árán kompromisszumos békeajánlatok révén, „győzelem nélküli békével” fejeződjék be a háború, mert ha folytatódik, az antant mind nagyobb fölénybe kerül, a Központi Hatalmak pedig még meglévő erőtartalékaikat is fölémésztik.

Magyarországon erőteljes békevágy és háborúellenesség lett úrrá. Ennek élesztője legfőképp a polgári radikális és a munkásmozgalmi baloldal volt. A váradi szociáldemokrata hetilap, a *Nagyváradi Munkás Újság* egyes számai bejutottak a kórházba, olvastam az általa – vagy a szocialisták által? – szervezett háborúellenes, békepárti előadássorozatokról, amelyeken dr. Ágoston Péter, dr. Rozvány Jenő, irodalmi témákról főképp dr. Nagy Mihály, egyebekről Pelle János, Csordás János cipész, Bernát József nyomdász és sokan mások adtak elő.

A lap cikkírói oly hevesen keltek ki az értelmetlen háborús áldozatok és a háború okozta nyomor, a korrupció, a hatalmi visszaélések ellen, hogy még a budapesti szociáldemokrata pártközponttal is vitába keveredtek. Valósággal ellenzékévé váltak a háborút pártoló, de legalább is „megértő” központi pártvezetőségnek. [...]

A parlamentben Károlyi Mihály és követői tették szavá, hogy „az osztrák hadvezetőség mindig a magyar katonákat küldi előre, a legvéresebb csatákban”. Károlyi 1916 júliusában szakított Apponyival, akinek pártjában addig az egyik vezető posztot töltötte be. Húsz képviselőtársával kilépett a Függetlenségi Pártból, és Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt néven új, „a nemzetek békés együttélését” hirdető, ellenzéki pártot alapított. [...] Föllépése élénk visszhangot váltott ki az antant országaiban is, elismer-

ték, hogy Károlyi őszintén, és a rendezetlen ügyek tisztázása révén kívánja a mielőbbi békét. Mégis, amikor Török János nevű megbízottja Svájcban átadta az antant képviselőinek az új párt németellenes békeprogramját, elutasítóan reagáltak a kezdeményezésre. Ezt akkor mi sehogy se értettük. Azóta aztán a történészek kiderítették, hogy antant uraimék fölfedezték Károlyi elveiben az Angliában és Franciaországban is kibontakozó háborúellenes, baloldali mozgalmak eszméivel való egyezéseket. Úgy kezelték őt, mint akivel nem ajánlatos szóba állni.

A magyarországi népesség túlnyomó része – én úgy láttam akkor! – már rég kigyógyult a „Megállj, megállj, kutya Szerbia!” alkohelmámorhoz hasonlatos, sovinszta hangulatából. Mind a magyar, mind a többi etnikumot egyformán sújtották a háborús elnyomorodás nap-nap után sokasodó jelei: az estétől másnap reggelig tartó sorbaállások, az éhezéstől való félelem, a sorbaállások közben egymást érő verekedések, marakodások. „Most toltá ide a pofáját, és máris elém áll, csak mert X. vagy Y. méltóságos úr talpnyalója, cselédje stb.” Rendőrért kiáltoztak a becsapottak, egyes diákok pénzért vállaltak elgyöngült, erőtlen öregek és betegek helyett sorállást, gyerekek koldultak az utcákon, loptak, amit értek. Élelem alig volt, sok más szinte semmi. Váradon, a Körös utca 27-ben városi konyha, magyarul: népkonyha létesült. Ott az éhezők százai, az itthon maradt ellátatlannak sokaságából verbuválódó, rongyos tömegek kaphattak napi egyszeri meleg lötytyöt. Persze, nem ingyen, hanem 80 fillérért. A munkaidő meghosszabbodott, kora reggeltől késő éjszakába nyúlt, a harctérre kényszerítettek helyén diákok vállaltak kiegészítő munkát. Ez föllazította az iskolai fegyelmet, nem tanulták meg az összevont tananyagot, az órákból egyre több maradt el a tanárok hiánya miatt, a város tele volt csavargó iskolásokkal.

7. A kávéház ablakából nézték az ország vonaglását

A hadikötelezettséget 1915-ben már kiterjesztették 17-50 éves életkorig. A felmentések „elintézése” az élelmesek üzletágává fejlődött. Különbéféle jogcímeken (gazdasági szükségesség, fontos beosztás, birtokkezelés, termésbetakarítás stb. ürügyén) itthon maradhatott, akinek volt miből megfizetnie a fölmentést kijáró pasasokat. Meg az illetékeseket, akiktől a fölmentés függött.

Annyi sebesülés után talán érthető, hogy gyűlöltem a különböző jogcímeken a frontharcokból magukat szándékosan, ravaszkodással kihúzó embereket! Akár neves, értékes emberek voltak, akikért kár lett volna, ha elesnek, akár ún. egyszerű emberek. Mindig azt vallottam, vallom most is, a második világháborút is túlélve, hogy a háborúk igazságtalanságaival szemben nem az a tisztességesnek és erkölcsösnek elismerhető harc útja-módja, ha valaki, aki megteheti – mert volt ki révén és volt miből – kivetteti a vakbelét, a manduláját, összeköttetései révén fölmentést ravaszkodik ki magának. És aztán veri a mellét, hogy ő milyen pacifista, humanista. Holott csak gyáva alak volt, önző, és a magamhoz hasonlókat hat-nyolc sebe árán spórolta meg a saját véréért! Hányan kivonták magukat a közös sors vállalásából, szökéssel, szimulálással, ügyintézők korrumpálásával, lógással! Háború után itt-ott még meg is dicsérték őket: milyen világos látású, háborúellenes hazafiak voltak! Dicsérték azokat, akik itthon üzleteltek, a kávéház ablakából nézték végig az országot, a hinterland háborús vonaglását. Vajon befért volna-e annyi millió szegény paraszt és munkás, frontra kötelezett állampolgár a kávéházakba, hogy onnan „undorodja végig, öntudatos pacifizmussal” az értelmetlen öldöklést? Fenét! Föl is tűnt volna, ha mindenki azt teszi, egyhamar. Ők, a ravaszkodón bőrüket

mentők, csakis a többség, ami bőrünk, életünk, vérünk árán teheték meg, amit tettek. Nem „ellenállás” volt, amit cselekedtek, hanem helyzet- és kapcsolat-kihasználás, összeköttetések hasznosítása, önérdekük mindenek fölé helyezése! Mentek volna ki a frontra, mint én és a többi sok millió, és ott hirdették volna nyílt szóval, vagy akár rejtekezve, hogy ne lőjj, marha, nem érdekünk ez a háború, én se lövök, inkább kivégeztem magamat a parancsmegtagadásért. Hamis papírok birtokában elbújni, és utána hősködni, ez nekem utálatos dolognak tűnt: szétzülleszteni ugyanis a háttérből egy ország véderejét, amely ugyancsak imperialista hadseregekkel néz szembe, szerintem elvtelen árulás, nem forradalmi tett! [...]

A neves váradi író, Tabéry Géza írja sokáig kiadatlan, kéziratot önéletírásában világháborús katonáskodásáról, mely alól meg se próbált kibújni, holott voltak erre alkalmas összeköttetései: „Pacifista szemmel néztem a mozgósítást, és lelkesítő mámortól mentesen szállottam harcba. Hogy mégsem voltam rossz katona, hogy harctéri kötelességemet mindaddig becsülettel teljesítettem, amíg alkalmatlanná váltam a frontszolgálatra. [...] Tisztesség kérdése volt minden lépés kerülése, mellyel egyénilig kivonhattam volna magamat a magyar katona-százezrek végzetes sorsközösségéből. [...] Siketnek kellett volna lennem a lelkiismeret hangjaival szemben, ha bőröm biztosítását arra alapozom, hogy a nagy glédában megürülő helyemet majd betöltik valamely más, ismeretlen katonatársam testével, életével. [...] Viszont a háború alatt közölt pacifista verseimmel és prózámmal senki biztonságát nem veszélyeztettem, legfeljebb a magamét és magáét a háborúét, amit viszont magyar szempontból esztelennek, emberi szempontból szörnyűségnek tartottam.” (Kéziratból, özvegye, Puskás Irén engedélyével.) Hát ezt vallottam én is!

8. Indulataim szerződtették a műzsát

„Jár a baka, jár!” – gügyögte nekem az egyik ápolónővér, amikor karjára támaszkodva, a mankóimat immár félretéve, két sétapálca alakú bottal sikeresen kezdtem csoszogni a folyósón vagy kint az udvaron. Néha már úgy is, hogy ő közben elment egyéb dolgait intézni, vagy csak unta, hogy a főorvos utasítása szerint velem kínlódja végig azt a napi kétszer két órát, ami a járás-keelés gyakorlása végett elő volt írva számomra.

Közben az újságokon kívül olvastam a Milliók könyve című, akkortájt kiadott olcsó, fűzött sorozat éppen kapható műveit: Herczeg Ferenc A lép világa, Szomaházy István Mesék az írógépről, Farkas Pál Egy önkéntes naplója, Conan Doyle Az üldöző, Mikszáth Kálmán Galamb a kalitkában, Heltai Jenő Family Hotel és hasonlók. Mint ez a felsorolás mutatja, igen vegyes felvágottat kínált a sorozat, darabonként 24 fillérért. Akadt köztük értékes munka, kedvemre való, akadt, amiért nem rajongtam. Arra emlékszem, hogy Heltaira, mint ironikus, szatirikus, humoros szerzőre, akkor figyeltem fel, a Family Hotelje megkacagtatott. Aztán megtudtam róla, hogy a népdalként énekelt s füttyörészett, János vitéz daljátékbeli „nótákat”, kedves szövegeit is ő írta, zenéjét pedig Kacsóh Pongrác, egy számtantanár. Akkor – véltem – egy hadirokkant is nekiveselkedhet az írásnak. Már nem esett ki a ceruza a jobb kezemből... Verseket, dalszövegeket próbáltam írogatni, dallamot kitalálni, füttyörészni hozzá. Aztán vagy eldobtam, vagy azt hazudtam a szobatársaimnak, hogy a falumban tanultam őket. Restelltem műalkotó próbálkozásaimat, akárcsak Idesék előtt, odahaza.

Indulataim szerződtették a műzsát. Beküldtem a *Nagyvárad* szerkesztőségébe – a lapban olvasottak alapján – egy gunyoros

írást, emlékezetem szerint Untauglich Edömér címmel, akinek elképzelt alakja, a gyengébbek kedvéért: az alkalmatlannak minősített, makkegészséges, és orrukat fennen hordozó, lógós uracsokat gúnyolta. Alaposan átszerkesztve, „megagyusztálva”, az eredetét azért követve, meg is jelent az egyik lapszámomban. Nincs már meg se a beküldött, se a leközölt szöveg, amit ráadásul a szerkesztőség szégyenére, valaki más jelölt, már nem emlékszem, hogy szignóval-e vagy névvel. „Büdös káplár Nagy Imre” nem felelt meg, mint szerzői aláírás? Vagy azt hitték, hogy kitálat név? Hogy takarja – netán az úri lógósoktól és hivalkodóktól való félelemből – a szerző igazi nevét? De engem már az is boldoggá tett, hogy valaki, kicsit megigazítva a minden bizonytalanság nyers szöveget, érdemesnek tartotta közlésre az írást. Ez számomra azt bizonyította, hogy nem koptatom hiába se az átlótt agyamat, se a plajbászomat.

Ez az Untauglich Edömér arról szólt, emlékezetem szerint, hogy méltóságos untaglaky Untauglich Edömér úr, monoklis szemmel, ezüstözött lovaglópálcával, a váradi korzón és a Szigligeti Színház nézőterén – ahol az akkor még ismeretlen kassai szubrett, Biller Irén mutogatja a bájait –, naphosszat csámcsogva gusztálja a nőket. Este pedig kedvenc, állandó kávéházi asztalánál karcsú félcipőben, nyílbetétes selyemharisnyában terpeszkedik, s ha már ül valaki a helyén, akkor azt ordítózva elkergeti onnét. Cimborái a sorozóbizottságok rémei. Pezsgő, raccs, vihorászás, szivar, cigaretta, minden, ami mások számára elérhetetlen. Csak úgy zeng a nádfedeles, a kútágas, a gyere cigány, a magyar hazám! Törik az üveg, a tükör, beugrik a nagybögőbe, letépdesi a húrokat a cimbalomról. A rendesebb kávéházi vendégek ilyenkor menekülnek, mert következik nemsokára a kardlapozás, a lövöldözés. Odakint, a Bémer téren már nyugtalanul csapkodja

jól patkolt lábát a flaszterhez a konflisló, fülel, szinte magától indul a Vitéz utcai bordélyok felé, ahol a mulatozások végződnek rendesen. „Beteg vagyok – mondja méltóságos Untauglich Edömér – ezért nem mehetek a frontra.” „Nem látszik rajtad.” „Ja kéhlek, ez a kívül piros, bévül rohadt alma!” – amiből a „rohadt”, az szintiszta igazság. Erdély keleti részén ömlik a székely vér, Galíciában a magyar, román, horvát, osztrák, szlovák katonákra hull a gránát, behavazott temetőkből és Doberdónál sokasodnak a katonasírok tízezrei. Az esténként elmúlatott ezerkoronából és a cigánynak szórt százas bankókból hány gyereknek jutna cipő? De legalább cipő. Mindezt az ugyancsak felmentett szocialisták mondják undorodva, méltóságos untaglaky Untauglich Edömérről, kik a kávéház másik sarkában, cigány nélkül, olcsó kapucíner mellett, szintén lógnak a frontról...

A kórházban ügyködő úri hölgyeket, tisztüket fölháborította a cikk, „ez a zsidó bomlasztás”, még jó, hogy a szerzői nevem nem volt feltüntetve tisztességesen. Menten kidobtak volna, de úgy, hogy még a bordám is eltörik, nem csak az, amit már bénává lőttek belőlem. Közben dohányra éhes katonák rohamozták – nem, nem a cikkem olvastán, már előbb – az állítólag üres trafikokat, ahonnan méltóságos Edömérék mégis csak hozzájutottak a szívnyivalóhoz. Cikkek jelentek meg a dohányzás „káros” szenvedélyéről. Zavargások voltak a váradi Bémer téren, a Színház utcai Jávorfalvánál, a Zöldfa utcában, sok helyütt. Sőt, híreket közölt az újság, hogy a kávéházi teraszokon pöfékelő „úri népek” szájából kiverték a drága szivarokat a kószáló katonák. Hívásra jött a rendőrség, de végül féltek beavatkozni, és megbüntetni az anarchia felé menetelő bakák csoportjait.

Folytak, folytatódtak a környékbéli falvakban, az Érmelléken is a rekvirálások. Már a hibás állatokat is elvitték. Csak a

szegényektől. A gazdagabb parasztok ugyanis rossz lovakat vásároltak, beszolgáltatás céljából. Mind többen tértek át ökörigára, csak annyi lovat hagyva meg, amennyit az „államérdek” a termésszállítás céljából mentesített. Hadimunkára pedig a jegyzők, a bírók elsősorban a haragosaikat hívták be, meg a visszafafőzőket. Viszont az uradalmakban dolgozó éves cselédek, termelési érdekből felmentették.

A román betörés után, az ország belseje felé menekülő székelyeket kiuzsorázták a befogadók – írták az újságok. Mindent drágán sóztak rájuk, majd pénzüket fogytán, az eladásra kínált tárgyaikat, holmijukat potom pénzekért vásárolták föl a hadi hiénák. Figyelmeztették a főszolgabírókat a hatóságok: némely helyen egy kiló kenyeret is megetetnek naponta a mezőgazdasági munkára kiadott hadifoglyokkal. Szigorú rendelet jelent meg, hogy 390 gramm – miért éppen annyi? – lisztnél többet nem szabad élelmezésre felhasználni. Nagy hűhót csapott a sajtó akörül, hogy a váradi Nagypiac téren egy Róth Sándor nevű kereskedő papírtalpu bakancsokat forgalmaz. Rárontottak a hatóságok, elkobozták az áruját – aztán kiküldték a frontra, a katonáinknak. Mármint a bakancsokat. Dehogy is a Róth Sándorokat! Ők jól tudták, hol, kinek, mit kell fizetni vagy adni, hogy megússzák a frontot.

A hazafias váradi úrhölgyek pedig nyilvánosan csatlakoztak a budapesti nők nyugati divathóbortjai ellen szervezett mozgalomhoz: „Az angol-francia divat az ellenség divatja! Nem fogunk eltérni attól a divattól, amelyet a mozgalmunkat támogató hazai szabók, kereskedők és iparosok mostanáig kialakítottak.” Miért idézem föl ezeket a hülyeségeket? Mert ilyen, és hasonló hazaffyaskodásoknak a későbbiekben is tanúi lehettünk. Ráadásul az efféle mozgalmakban egy volt a lényeg: az aláíró támogas-

sa azokat a cégeket, kereskedőket, iparosokat, akik a mozgalmat termékeikkel segítik, és bojkottálják azokat, akik „ellenséges” árucikkeket, külföldi divatárut közvetítenek. A kor fintora, hogy egy nappal a fentieket ismertető hazafias cikk után, a váradi Czillér-cég keretes hirdetésben ajánlotta vevőközönségének szíves figyelmébe most érkezett, „a legújabb angol és francia divat szerinti” árucikkeit. A hirdetésért jól fizettek a lapnak, a pénznek sose volt szaga. A napilap-duma pedig elszáll, ki kéri számon ma, hogy tegnap mi volt a „hazafiasság” normája?

9. Az a kis sántikáló, ideges emberke

Elmúlt szeptember, vele együtt a nyárias meleg is. Már annyira javultam, hogy két bottal ki-bejártam a kórházból. Nem nyertem volna se futó, se gyalogló versenyt, de elevickéltem oda, ahová indultam.

Két hónappal korábban magam se hittem volna, hogy végül is két kezem szinte teljesen visszanyeri a mozgáskészségét, jobb lábammal is kibékültem, időnkénti ideetlenkedései ellenére. De a bal, ha mozdítható lett is, nagyjából béna maradt. Nyugtatgattak az orvosok, hogy javulni fog még annak is az állapota. Aki ismer, tudja, hogy 1916 óta végigsántikáltam vele eddigi életemet. „Az a kis sántikáló, ideges emberke?” – kérdezték, ha rólam esett szó valahol. Így ismertek előbb a bajtársaim, aztán a falumbeliek, a pesti és a váradi kollégák, a környékbeli lakosok Nagyváradon, a Téglavető, a Ferenc, majd a Temető utca tájékán.

Itt csak az „ideges” szóra térnék vissza egy pillanatra még. Igen, sajnos, nem csak a bal lábam, az idegrendszerem is örökre

megőrzött valamit az 1916-os nyári, tragikusan szerencsés koponyalövésből. Azelőtt se voltam a megtestesült nyugalom, de addigi felfortyanásaimat inkább a Veres Péter-i jelzővel, a kivagyisággal magyaráznám. Rokkanttá válásom után azonban – orvosilag bizonyíthatóan – az agyamat ért sérülés is közrejátszott abban, hogy alkalmazkodási képességem csökkent, hirtelen fölfortyantam, idegrendszerem – főleg időjárási hatásokra – eléggé megkínzott. Testi fájdalmakkal is. Egy-egy meteorológiai front, ahogy ma becézik, kimondhatatlan fájdalmakkal jár a mai napig, néha alig tudok a rossz lábamra ráállni. Bottal sántikáltam végig az életemet, de némelykor olyan felfokozott idegrendszeri fájdalmak közepett, hogy a legszívesebben belevágtam volna örökké viselt botomat a tükörbe, kirakatüvegekbe, ablakokba, akárhová idegesítő környezetembe. És eközben lírai verseket kezdtem írogatni, egyre inkább elhitetvén magammal, hogy... bár autodidakta, de született költő vagyok, és csak kényszerűségből keresem mással a kenyerem.

10. Többé nem lehetek lövészárók-töltelék

Október elején az érmihályfalvi kórház főorvosa is úgy ítélte meg, hogy nekik már nincs több tennivalójuk velem. Elindítottak Debrecenen át – mivel a 39-es közös gyalogezredhez tartoztam, minden iratom ott volt – Königrätzbe, mert akkor éppen ott állomásozott az ezred. Ott egy katonai üdülőbe helyeztek el, hogy kipihenjem a június közepe óta tartó kórházi pihenések fáradalmait. Szanatóriumféle volt az, sokkal szabadabb házirenddel, mint a kórházaké. A koszt nemigen volt jobb, mert monar-

chia szerte romlott a közellátás. Akkor még két bottal jártam, sajnos, Königrätzben jól körülnézni se igen sikerült, terhesnek éreztem a hosszabb sétákat. Azt hallottam különben ottani bajtársaktól, hogy az időtt a város lakói mindenféleképpen meggórálták ezredünk katonáit, ami a kezük ügyébe esett. Már a fronton is, de itt aztán igazán kezdtem érezni, mennyire gyűlölik a magyar – vagy magyarországi – embereket a más nemzetiségűek lakta területeken. Minden etnikum letette volna a nagyesküt, hogy a magyarok miatt élnek úgy, ahogy élnek? Ha ez kevés volt a gyűlölködéshez, még a mindnyájunkat egymás ellen kijátszó osztrákokkal is összefogtak, ha tudtak, hogy a magyaroknak ott ártsanak, ahol csak lehet.

Nagy nehezen, idegen bajtársak közbenjárásával sikerült vásárolnom ott egy cseh-szövöttes, fehérécsíkos fekete nadrágot és egy pár cipőt, mert a komisz nadrágom már igen szánalmas képet mutatott, a bakancsom is cafatokban lógett-lógott rólam. Mindkét onnan hozott holmim olyan jó minőségű volt, hogy egyiküket se sikerült évekig teljesen elnyűnöm. Elgondolkodtam rajta, ha egy szorgalmas magyar nép és egy korszerűen termelő, fejlett iparú cseh nép összefogott volna, ahelyett, hogy eszi egymást, nem ment volna-e előbbre a közös sorsunk? Bennem mindmáig – pedig sokat szenvedtem pusztán amiatt, hogy magyar anyanyelvűnek születtem – nem volt soha, mostan sincs semmiféle gyűlölet a Kárpát-medence, a volt Osztrák-Magyar Monarchia más népei ellen. Ki tehet arról, hogy minek született? Arról már sokkal inkább tehet, hogy mivé lesz. [...] Balek se voltam, és rögtön észrevettem, ha idegen népek „ellenem” vagyis „ellenünk” szervezkednek, rajtunk akarják kitombolni a mérgüket, ama egykor volt – vagy csak beléjük beszélt – bűnök, hibák, mulasztások miatt, amelyeket a minket, magyaro-

kat is semmibe vevő, kasztrendszerüket védelmező saját uraink elkövettek. Bántani sose bántottam senkit, de hagyni se hagytam magamat. Szemébe mondtam kinek-kinek érdeme szerint, ha úgy láttam, hogy hülyének néznek. Ezért aztán voltam én életemben már „kommunista”, „nacionalista”, „antiszemita”, „zsidóbérenc”, mindenféle, aszerint, hogy kinek, miért vágtam vissza. Idegrendszerem zaklatottsága – különösen az első években – sok konfliktus forrása volt, amelyeknek kirobbanásában én sem voltam vétlen, elismerem. [...]

November elsején felülvizsgálatra bocsátottak, és végleg kiszuperáltak, azaz katonai szolgálatra alkalmatlannak minősítettek. Papírt kaptam róla, hogy többé nem lehetek lövészárok-töltelék. Bár én, botor módon, eleinte szerettem katona lenni, ez a döntés egyáltalán nem keserített el. Azon kezdtem törni a fejemet rögvest, hogy hadirokkant mivoltom talán elősegíti régi vágyam teljesülését: a továbbtanulást.

November negyedikén, névestémen már otthon is voltam, Albison, szegény jó szüleim nem tudták, hogy jövök – ezt Ides se érezte most meg? – nem is volt módjuk megemlékezni névestémről. Én se nagyon örvendtem váratlan hazaérkezésemnek, azt hiszem, ők se nagyon lelkesedtek érte. Már csak a nyomorék voltom miatt. Valamilyen címen kaptam az ezredtől pár száz koronát, azt rögtön odaadtam nekik. Másnap, ötödikén, nevem napján, sose felejttem el: szükségem elvégzésére indultam a háztól 18-20 méternyire levő budiba. Már írtam, hogy udvarunk lejtős volt, most meg a nagy őszi esőktől bokáig érően sáros. Zuhogott az eső. Alighogy a tornác könyöklőjétől eltávolodtam, hogy két botom segítségével folytassam utam a kerti vécé felé, megcsúsztam a sárban, hasra vágódtam, mindenem – ruházatom, arcom, orrom, szemem, fülem – merő agyagos sár lett! Sze-

gény jó Ides vette észre, kiszaladt a házból, valahogy segített ép kezével fölkecmeregni, aztán eltámolyogni a vécéig, meg vissza. Ha az egekben lakozó Úristen hallotta volna, amit én akkor neki címezve cifráztam, bizonyára csuklani kezd, és úgy mondta volna: „Micsoda? Hadd hallom még egyszer, ha mered!” Ides vizet mert a dézsába, lemosott engemet, beáztatta a ruhámat. Én kisé felmelegítettem magam a kemencénél, elkeseredésem táplálta dühömet lehűtöttem valamelyest, aztán papírt és írószerszámot kerestem elő, és nekiültem dühömet kiönteni egy levélbe, amelyet egyenest Hazay Samunak, a honvédelmi miniszternek címeztem Budapestre.

11. A hadügyminiszterrel levelezek

Ugyan mit írhat egy kisemmizett paraszt, egy kiszuperált hadirokkant a miniszternek? Írtam, ahogy a lelkemből fölfakadt tályogból ömlött a genny. Ápertén közöltem, hogy nézetem szerint nekem nem lehet az az osztályrészem, ami ma itthon velem történt, miközben ezrek és ezrek lógnak, csálnak, lopnak a hátszobán, meggazdagodnak abból, hogy én disznók módjára fekszem a sárban. Jeleztem, hogy nem magamról szólok, hanem „rólunk”, a hasonló sorsot élőkéről. Megírtam, hogy én volnék öreg szüleim egyetlen támasza, de most ők támasztanak engem, hogy a sárból föltápászkodjam. Arra kértem, ne pénzzel segítsenek rajtam, hanem adjanak módot arra, hogy tanulhassak, olyan munkát vállalhassak, olyan pályára mehessek, ahol becsületesen, szorgalommal, tisztességes munkával megkereshetem a kenyeremet. Tisztelettel kértem, segítsen nekem hadirok-

kant-iskolába jutni, tanulni, emberré válni! Hivatkoztam József főhercegre, gondoltam, egy kis dicsekvés sose árt... (Most jövök rá: azért nincs meg nekem a főherceg kártyája, mert mellékeltem bizonyítékul a honvédelmi miniszternek küldött, igen-igen elkeseredett levelémhez!)

Na, gondoltam, lássuk, mi lesz! Otthon is csak üldögéltem, olvasgattam, próbáltam Csókási Zsuzsikához kedves lenni, mikor át-átlátogatott hozzánk, úgyszintén Kolozsvári Piroskához, akit Zsófi néném lankadatlan buzgalommal próbált velem összebaronálni. Egy ideig nem értettem, miért e nagy buzgalom? Aztán egyenest megkérdeztem. Zsófi néném akkor leült mellém, és emlékezetem szerint a következőket válaszolta:

– Idefigyelj, Imre! Nem árulok zsákbamacskát! Sokat, nagyon sokat töprengtem rajtad, a te sorsodon, mióta ilyen súlyosan megsebesültél. Te is tudod, hogy sose lesz már belőled egészséges, ép ember! A nyomorult taljánok kilőttek a mindenre alkalmas férfiemberek sorából. Én nagyon szeretlek téged, rettentően sajnállak. Törtem a fejemet, hogyan is lesz tovább? Félig-meddig bénán mit tehetsz, hogy megélj? Kiállsz a templom mellé egy kallappal? Az a mi tudom én, hány korona, amennyit most időnként kapsz, mint hadirokkant, meddig jár? És ha jár is, ér-e valamit? Édes szüleink elesettek, idősök, előbb-utóbb a saját lábodon kell megállnod. Az épebbik féllábadon. Hogy fog az menni? Mondod, hogy tanulni akarsz. Akarni könnyű, de megtenni nehéz, de addig is, miből, hol, kinek a pénzén? Szükséged lesz valakire, aki majd kitart melletted, mert neki sincs más választása. Csókási Zsuzsika nagyon rendes lány, de ő bárkihez hozzámehet, és ha terhessé válik neki az állapotod, bizony előbb-utóbb odébbállhat. Buknak rá a férfiak. Itt van viszont ez az én kis mostohalányom, Piroska, akit második utam, Kolozsvári Mihály bátyád

hozott magával a házasságba. Szép arcú, munkaszerető, tiszta, rendes lány. De ó-lábú! Feléje se néznek a férfiak, már az a kevés legény se, aki megúsza eddig a háborút, és itthon maradt. Hogy fogom én Piroskát férjhez adni, mégpedig nem akárkihez, hanem tisztességes, rendes emberhez? Másfelől meg itt vagy te, nyomorék! Hol kapsz te egy rendes lányt magadnak, aki majd ki is tart melletted? Arra gondoltam, az Isten is egymásnak tartogat benneteket. Te most 24 éves vagy, ő meg 18 múlt januárban. Nem kell senkinek, aki mi ó-lábú Piroskánk, hiába rendes lány, mos, főz, takarít, varr, sző, ért az mindenhez, állatot nevel. És ha kiöltözik, nem vallasz vele szégyent sehol!

– Szóval Zsófi néném azt akarja, hogy vegyem el Piroskát? És ha nem tanulok, vajon miből élünk? A hadigondozótól kapott koronákból?

– Dehogya is! Piroska visz egy kis szőlőrészt, néhány hold földet is a házasságba, azt bízd csak rám!

– De én nem akarom, hogy más tartson el! Tanulni akarok valamilyen szakmát, amelyet a rossz lábammal is lehet űzni!

– Attól megteheted, Piroska megvár téged, amíg kitanulod, amire vágyakozol. És elmehettek városra, ahová mindig is vágytál.

A Hazay Samunak írt levelet Ides vitte el az ottományi postára. A jegyző kezelte Albison a postát, nem akartuk, hogy a levelemet eltökítse, ezért Ides maga vitte a postáig, és ajánlva adta föl. Hozta róla a vevényt. Pár nap se telt el, jött a postás az első rokkantsági nyugdíjammal, 540 koronával. A nagyszombati Hadirokkant Illetmény Számfejtő Hivatal bélyegzőjével. Kár volt így kirohanni – gondoltam – ha ilyen gyors a segítség. De pár nap múlva újabb postai küldemény érkezett: behívó volt benne, hogy a debreceni pótkáderen át mielőbb jelentkezzem a Buda-

pesti Országos Hadigondozó Intézet (OHI) irodájában, utókezelésre való beosztás végett. Hiszen akkor ez nem a Hazaynak írt levél következménye...

Mint később megtudtam, az volt a rend, az általános eljárás, hogy a rokkantak végleges elbocsátása után az első hónapban ki-kki megkapta a rokkantsági fokának megfelelő nyugdíját, a másik hónapban pedig behívták utókezelésre, az OHI-ba, ahol a sebeit gyógyíttgatták tovább, és szükség esetén, vagy ha érdemes volt rá, rokkantsága súlyossága szerint, esetleg új munkaköréhez megfelelő ismeretek szerzéséhez kapott lehetőséget. Erre az időre az OHI állományába tartozott, az OHI-hoz utalták a nyugdíját is, de a havi 120 korona háborús pótlékot továbbra is a rokkant kapta kézhez. Én, amikor a hónap végén elutaztam a behívóban jelzett helyre, Budapestre, ezt a pénzt is a szüleimnek utaltattam át. Így aztán ők kapták otthon s hadisegélyt is, meg az én háborús pótlékomat is. A jegyző úr pedig, a jelek szerint, tanult az előbbi esetekből, mert hiánytalanul elszámolt mindent a szüleimnek. Sőt, ha találkozott Idessel, nem „Mozog Nagy Sándorné lelkem”-nek, hanem „Zsuzsi néném”-nek kezdte szólítani. – Javultak köztünk a diplomáciai kapcsolatok...

De hát nem rohantam én Debrecenen át Budapestre, hiszen nem is tudtam két bottal üttyre-füttyre rohangászni. Ráér az majd november végén, gondoltam, szüleimmal egyetértve. Hadd lássuk, nem jön-e addig valamiféle válasz a minisztertől, aki mégse teheti meg – ha nem is kedvező az elintézés –, hogy válasz nélkül hagyjon egy olyan hangvételő levelet. – Gondoltam én. Ő mást gondolhatott, mert hiába vártam a választ.

Teltek a novemberi napok, és én, akarva, nem akarva, megint beleszorgogattam – újságokat forgatva, emberekkel beszélgetve – a háborús ország napi eseményeibe. „ERDÉLY FÖLSZABA-

DULT!” – harsogta egy vastag főcím, és lelkesen ecsetelte, hogy „Erdély szebb lesz, mint volt! eltüntetjük a román betörés nyomait, soha oda nem adjuk ezt a gyönyörű Erdélyt senkinek!” Csík, Brassó, Petrozsény újra a miénk!” Hát igen... És két-három év múlva?! Kivélet? „a soha nem adjuk senkinek” gyönyörűséges földje?

A háborús belső nehézségeink egyik, kissé mosolygató „tudományos” buzgalmának tekintetem, hogy a különben nagy tudású dr. Ágoston Péter azt javasolta a váradi hatóságoknak, tekintettel a nagy zsírhiányra: desztillálni kellene a csatornából a zsiradékot. A közel százezernyi váradi lakostól kb. 240 ezer kilogramm zsiradék kerül a szennyvízcsatornába – írta a tudós férfiú, a *Nagyváradi* 1916. október 19-i számában. Ötven vagon olcsó szappan lenne készíthető a kitermelt zsírból, Ágoston szerint. Meg is jelent rögtön utána egy gúnyversike, ismeretlen szerzőtől:

*„Hogyan lesz a nyúlból jáger,
Krinolinból hózentráger,
Hogyan lesz a tyúkból kappan,
A csatornaléből szappan,
Mútrágyából hogy lesz éter:
Megmondja Ágoston Péter!”*

A november elsejei lapban felhívás jelent meg, hogy halottak napján se világítson a lakosság a temetőben a sírokon, mert a gyertyapocsékolás „hazafiatlan” cselekedet. Az esztergomi főkapitány szintén a temetői kivilágítás ellen foglalt állást.

Mindeközben szigorú levélcenzúra-rendelet is napvilágot látott: ezentúl nyitott borítékban kell feladni a leveleket; kato-

nai és államérdeket sértő küldemény nem adható fel. Pénzhez, csomagban nem lehet levelet mellékelni, az utalványszelvényre se írható magánközlemény. Titkosírás, gyorsírás (!) és Európán kívüli nyelv a levelezésben nem használható! No, jól nézek ki – gondoltam –, ha a Hazay Samunak föladott, lezárt, ajánlott levelemet emiatt nem kézbesítették. Mert amikor feladtuk, még nem olvastuk ezt a rendeletet, ami pedig már akkor érvényben volt.

A tejhány miatt a váradi polgármester beszüntette a kávéházi, cukrászdai uzsonnakávét. Nagy sajtóvita kerekedett belőle, az újságírók megrövidítve érezték magukat: legyen tejeskávé, ne legyen, illik-e, nem illik? Kit érdekelt ez a helyi másfélszáz kávéházi, cukrászdai törzsvendégen kívül?

Házkutatások kezdődtek megyeszerte élelmiszerek után, hogy elrejtett készleteket fedezzenek fel. Az újságok megírták, kik rejtegették az élelmiszereket. Az éhező tömeg meg akarta lincselni őket. Közölték is a letartóztatott élelemrejtegetők és -felhalmozók névsorát. A Kolozsvári utcai Weinstein Léb szatócsboltjából 30 mázsa méz, 50 mázsa hagyma, 40 mázsa lekvár, egy pincére való alma került elő. Grósz Béla Kapucinus utcai szeszkereskedő pincéjéből 16 mázsa mézet, Weinberger Szarvas utcai üzletéből 20 mázsa gyertyát, A Szalárdi utcai Goldstein Salamonnál 20 mázsa diót kobzott el a hatóság. Minden efféle tudósítás alkalmas volt az amúgy is növekvő antiszemizmus szítására. Nehéz volt elhinni, hogy csak a zsidó kereskedők rejtegetnek árut, de az újságok, amelyeket máskülönben többségükben zsidók szerkesztettek és adtak ki, őket emlegették árurejtegetőkként. Ma már nem vonhatom kétségbe, hogy keresztény kereskedők is dugdostak lisztet, cukrot, zsírt, ha módjuk volt rá.

12. Nem nyugszol, míg föl nem lógnak

Még vártam a miniszteri választ, lazáltam a Pestre indulást, amikor híre jött, hogy Biharpüspökiben alakult egy önkéntes harci csoport, az ún. Tigrisek. És indulnak a román frontra, tovább űzni a román hadakat, akár a tengerig! Kapitányuk maga Windisch-Grätz Lajos herceg volt, emiatt írták az újságok, hogy november 19-én, vasárnap, Nagyváradon az ünnepélyes zászlóavatásukon részt vesz Hazay Samu honvédelmi miniszter is. A zászlóavatási ünnepségen Nadányi Zoltán költői prólógusát követően, a neves váradi Vomácska-vonósnégyes műsora, Biller Irén, Vigh Mancsi, Polgár Mariska, Tompa Béla színművészek föllépése, a 70. gyalogezred zenekarának produkciója, valamint Novomeszky cukrászmester ünnepi teája és süteményeinek élvezete szolgálja meg a kétkoronás belépti díjat. Mindez a Vármegyeház dísztermében zajlik, amelynek tetejére egykoron Ady Endre szerint „felszállott a páva”. Rám nem a páva szállott az újsághír hallatán, hanem a méreg, hogy nem jött semmi válasz Hazay Samutól tiborcos hangvételi levelemre! El is határoztam, hogy november 19-én, vasárnap, besántikálok két botommal Nagyváradra. És nincs az a testőr, ajtónálló, fegyveres őrség, amely megakadályozhat a – hírek szerint zsidó származású – miniszterrel való személyes találkozásban! [...] Ides csak hallgattott, mikor a tervemet előadtam neki hogy a Tigriseket avató, hazafias díszünnepségen magam is részt akarok venni, mindenféle meghívó nélkül is, és személyesen akarom számon kérni Hazay Samutól az elmaradt választ. Ha meg el se jutott hozzá a levelem – mert az is előfordulhat, hogy nem továbbítanak a fontos, országos ügyekkel foglalkozó, magas beosztású emberekhez mindenféle „egyéni nyavalygásokat tartalmazó” panaszlevele-

ket –, akkor ajánlom a miniszter úrnak, hogy tekerje ki az olyan beosztottjainak a nyakát, akik közéje és a nép közé állnak. [...]

Nem ment könnyen, de mégis elvonatoztam Váradra: az apátkeresztúri állomásig elvitt egy ismerősünk szekérrel, ott, a vonaton nem váltottam jegyet, mert az olcsóbb, mint ha váltok. A kalauz megjelenésekor zajos hadirokkant-ordítózást csaptam, hadonásztam a botommal a harmadosztályú ülés fapadján, és megfenyegettem a kalauzt, hogy megverem, ha engem jegyügyben szekál. Jellemző az akkori közhangulatra, hogy alig akadt a velem utazók között, aki a kalauz védelmére kelt volna. A többség az én anarchikus handabandámhoz kontrázott: „Mit akar-nak tőle, nem elég, hogy az épségét adta a hazáért Isonzónál, még vonatjegyet is váltson, mikor járni se tud?” Nem kevésbé finom eszközökkel jutottam be a Tigriseket avató és útnak indító vármegyeházi díszünnepség színhelyére. Addig kiabáltam, csapkodtam a két botommal a bejáratnál, míg az őrt állók inkább beengedtek, csakhogy csend és rend legyen, mire jön a miniszter úr meg a (később frankhamisítóvá lett) Windisch-Grätz herceg és a többi előkelőség.

Dr. Cziffra Kálmán főispán mondott megnyitó beszédet, a Himnusz elhangzása után köszöntötte az előkelőségeket és a megjelenteket. Én tisztelettudóan, szerényen és érdeklődéssel foglaltam el egy széket a legutolsó sorban. Hazay Samu a püspöki palotában volt megszállva, Siegler Konrád altábornagy, Fülöp Artúr altábornagy, Obrincsák István ezredes fogadta és kísérte mindenütt. A délutáni díszműsoron az első sorokban ült Windisch-Grätz Lajos herceg, az akkor még csak 33 éves, fiatal férfiú, Sigray Antal gróf, a Tigrisek parancsnokai, Mangra Vazul görögkeleti metropolita társaságában, aki a többi román főpappal ellentétben mindig az Osztrák-Magyar Monarchia egysége mellett foglalt állást, ki-

váltva ezzel a román egyházi és nemzetiségi vezérek gyűlését. Jelen volt továbbá Rimler Károly polgármester és Siket Traján postafőigazgató, akiről még akkor nem sejtettem, hogy majdani hivatali főnökömet tisztelhetem benne. Hol voltam én még akkor a hadirokkant-iskolától és a postai kinevezéstől?

Hazay Samu minisztert nagy ováció fogadta. Vezérezredesi rangja volt, az újságok szerint vesekő-bántalmak kínozták, amolyan 65-70 év közötti férfinak taksáltam. Nadányi Zoltán, ifjú – majdan nevéssé vált – váradi költő ez alkalomra írt köszöntő verséből, amelyet másnap az újságok is közöltek, s amelyik a díszünnepségen Polgár Mariska előadásában hangzott el, ezekre a sorokra emlékszem vissza, idejegyzem, mert nem hinném, hogy manapság bármiféle gyűjteményes kötetében napvilágot láthatna:

*„Tigrisek! A bosszúállást
Rátok bízta Isten!
Villanásait nagy haragja
Kardotok hegyére adja.
Fel a zászlót frissen!
Nincs köztetek, ki a célért
Életét ne vetné!
Tigrisek! Áldásunk rátok!
Menjetek és harapiátok
A bestiát ketté!
Harapiátok ketté!”*

Nem voltam akkor se képzett ítéző, de azt hiszem, a későbbi kiváló költő sem lehetett büszke ezekre a „költői” sorokra! Ennél már én is, már akkor is, emeltebb színvonalú verseket tudtam

farigcsálni. Meg is jelentek e buzdító vers ihletésére különböző bökversikék, amelyek nyilván Nadányi sovíniszta kínrímeit gúnyolták ki, de nem kevésbé a harcias vállalkozást, amely november második felében már nem volt valami nagy, hősi feladat. Döglődő oroszlánba kellett döfni! Íme, a bökversikék közül egy:

*„A Tigrisek Püspökibe gyűltek,
jó étvággal fogat köszörültek –
itt hagyják nekünk a püspöki falat:
Brätianu lesz a püspök-falat!”*

Lezajlott a műsor, harcias hangulatban éltették Ferenc Jós-kát, akire nagyon ráfért már akkor, mert csak két napig bírta ki utána a rászabott, hosszú életet. Sehogyan sem tudtam a nagyúri forgatagban céломhoz, Hazay miniszterhez furakodni, ha arrafelé botorkáltam, amerre őt vette körül a vendégsereg, valaki mindig elparancsolt onnan. Erőszakoskodásomnak köszönhető, hogy a miniszter is fölfigyelt állandóan visszataszí-gált, tőle folyvást eltávolított szerény személyemre, és a kísérői közül odaszólt valakinek. Ki az a rokkant katona, és mit akar? Ha már megkérdezték, megmondtam, hogy tisztelettel kérnék engedélyt, hogy egy kérdésföltevés erejéig Hazay Samu vezér-eredes úrral beszélhessek. Az érdeklődő tiszt odavezetett a mi-niszterhez. Én, amennyire botjaimtól tudtam, a katonai regula szerint „lejelentkeztem”, és föltettem a kérdést a miniszternek: megkapta-e az ekkor és ekkor hozzá intézett, ajánlott leveletem? A miniszter eltöprengve nézett végig rajtam, aztán, mint akinek dereng valami, egyik kísérő tisztjéhez fordult:

– Kérlek szépen, kérdezd ki a bajtársat, miről is van szó, aztán referálj nekem feltétlenül. Végeztem!

Már el is viharzott mellettem – majdnem felborigatva engem – az egész úri had, csak a feladattal megbízott szárnysegéd maradt vissza, és nagyon udvariasan bár, de igen sietősen tudakolta, miről is van szó. Röviden előadtam a lényegre szorítkozva. A tiszt fölírta a nevemet, a dátumot, amikor a levelet a postára adta Ides, katonai adataimat és a laccímemet. Aztán ígérve, hogy referál a miniszternek, otthagytott az eközben kiürült díszteremben, mint Szent Pál a velünk együttélő nemzetiségeink közül azt a bizonyos egyiket. Egy rendőr sürgős távozásra szólított föl, amit én lassú, sántikáló mozgással teljesítettem.

Este visszavonatoztam Apátkeresztúrra, ott megint várt rám a szekér, odahaza meg ébren az egész család. Mikor elmondtam, mi, hogyan történt, apám csak annyit mondott:

- Nem nyugszol, amíg föl nem lógnak valamék fára!
- Lehet, hogy föllógnak, idesapám, de abba is bele fogok szólni, hogy melyikre!

Pár nap múlva gyászba borult a hivatalos Osztrák-Magyar Monarchia. Schönbrunni kastélyában, 1916. november 21-én, este 9 órakor, 86 éves korában meghalt I. Ferenc József. Craiovát aznap foglalták el a csapataink, már Olténiában is üldözve a megvert román seregeket az augusztusi erdélyi betörésük után, mikor még szomszédaink azt hitték, egy harapásra lenyelhetik, amit semlegességük feladásáért az antant ígért nekik.

Ferenc Józsefet – tudjuk – vad gyűlölet övezte nálunk a levert 1848-49-es szabadságharc után, majd az azt követő évtizedek, a kiegyezés és a dualista politika hatására, lassacskán Ferenc Jós-kává szelídítette a múlt idő a magyar szabadság egykori elszánt ellenségét. Én úgy tapasztaltam, hogy ebben az időben már, a század tízes éveiben, nem igen gyűlölték őt a magyarok se, sőt, voltak, akik kifejezetten szimpatizáltak vele, majdnem annyira,

mint a magyarokhoz mindig oly kedves, nekem pedig gyerekkori szerelmemként emlékezetes, szépséges Erzsébet királynéval, akit 1898-ban galádul meggyilkoltak.

Az osztrák-magyar császár-király halála békereményeket keltezt az emberekben. – Talán majd az utóda szót ért az antanttal. Mégis öregasszonyok siratták az utcán. Még Albison is. Az iskolások fekete karszalagot, fekete kokárdát öltöttek. Gyászbeszédekkel, a katolikus templomokban szimbolikus ravatalokkal gyászolta az ország. Mintha nem is szabadságának eltipróját, hanem függetlenségi szabadságharcosát vesztenne volna el, egy Rákóczi vagy Kossuthot.

13. Eltüzeltük magunk alól az ágyat

November végén aztán úgy gondoltam, a hadügyminisztériumtól várt levél sehogy se akar megjönni, abból meg igen csak baj lesz, ha kimagyarázhatatlanul sokat kések az Országos Hadi-gondozó Intézet (OHI) behívójára. Szüleim is, testvéreim is ösztökéltek – újabb kellemetlenségektől tartva, meg engemet féltve –, tegyek eleget a behívónak. Ha már lesz címem, tudassam velük mielőbb, és akkor vagy utánam küldik Hazay Samu hadügyminiszter válaszlevelét, vagy megpróbálok hazajönni valahogy. Csuda naivak voltunk mindahányan! Felpakoltam hát, amennyit két bottal járó rokkant egy hátizsákban elvihet, belebújtam régi, komisz katonaruhámba, és az OHI behívójával jelentkeztem Debrecenben a pótkádernél. Ott kérdőre vontak, miért nem indultam rögtön, a behívó átvétele után, hiszen november 15-én már Pesten kellett volna lennem. Ezt én is tudtam, de azt is,

amit velük nem közöltem, hogy miért lazáltam el a hó végéig az indulást. Orvosi elbocsátó levelemre hivatkozással kimentettem magamat, hogy bizonytalan közérzetem, lábfájdalmaim, koponyalövéssem nyilallásai visszatartottak. Arra hivatkoztam, még így se vagyok bizonyos abban, hogy állapotom megengedi s hosszabb távú ide-oda utazást. Egy orvos megvizsgált, bólogatott, hogy hát igen, igen, nagyon óvatosan tegyem meg az utat Debrecentől Budapestig, és ha út közben valami rosszullét vagy állapotom rosszabbodása lépne föl, azonnal szálljak le az első nagyobb helységben, és jelentkezzem a katonai egészségügyi szerveknél. Erről adott egy írást is. Debrecenben sikerült ócska, elnyűtt katonablúzomat – egy kis hazaival „meghálálva” – vadonatújra cserélnem, sőt, nadrágot és rendes katonasipkát is kaptam.

Rendben megérkeztem Budapestre. Ott nagy keresgélés után megtaláltam a külső Ferencvárosban a Timót utcai volt Laudon-kaszárnyát, ahol az OHI-nak az a fiókja székelt, amelyik a behívót küldte. Az orvosi papír Debrecenből feleslegessé tett mindenféle magyarázkodást a késésem miatt. Beírtak egy nagy könyvbe, aztán elhelyeztek egy óriás, nagy teremben. Az élettől is elment a kedvem, ahogy megláttam! Valami fegyverraktár lehetett azelőtt, a két végén hatalmas, széttárható kapukkal, mint amilyenek a csűrökön szoktak lenni. A teremben négy sorban álltak, végeláthatatlan hosszú sorokban, az egymáshoz szuszakolt ágyak, riasztó volt a zsúfoltság, a hideg! Lehetett bent vagy száz-százhusz ágy. És állandó huzat, a „csűr” két végén rosszul záródó, nagy kapuk miatt. Meg a rossz levegő. A sok krákogó, különféle nyavalyákkal megvert, rengeteg hadirokkant. Félkarú, egylábú, szétlőtt arcú, félszemű, gennyesedő sebű emberek. Egyetlen kis vaskályha ácsingózott a többnyire hiányzó tüzelő

után. És ha él még valaki, aki vissza tud emlékezni: az 1916/1917-es tél korán kezdődött, végig kemény volt, és sokáig tartott. Odakint lábszárig ért a hó. Most képzeljük el, hogy ahová, a hodály két végéből ki-be jár az a sok béna, féllábú, csonkolt végtagú ember, aki le se tudja verni bakancsáról odakint a havat, hanem viszi be! A bejárati kapuk előtt meg odafagyva a hó, úgy, hogy rendesen be se lehet csukni őket. Maga a fagyos pokol! Mindig süvített keresztbe-hosszába a huzat. Tüzelőt alig kaptunk, ezért kezdtük elbontani és eltüzelni magunk alól az ágydeszkákat, meg amit lehetett: szénával tömött párnákat, lábtörlő rongyokat, a fölszegelt fapalcokat. Mint akik fán kuporognak, és eközben vágják maguk alatt az ágat. Volt, aki már a pusztapadozatra dobta a szalmazsákját, mert eltüzelődött alóla a fapriccs.

Teltek a napok, és a kemény tél okozta kínokon, meg a sérüléseink miatt érzett bántalmakon kívül, semmi se történt velünk. Háborgott a nép, éjszaka várta a reggelt, vele a meleg lötyty reggelit, aztán vártuk az ebédet, végül a vacsorát. Az emberek kártyáztak, vitatkoztak, veszekedtek, tisztálkodásra alig volt lehetőség, a régebbiek tetvesedtek is. Mintha a saját hadseregünk hadifogságba ejtette volna a saját rokkantjait! Egyetlen beszélgetésre emlékezem, amikor egy munkájába belefásult írnok megkérdezte, milyen a rokkantsági fokom, és mit szeretnék, ha lehetne. Mondtam neki, hogy tanulni szeretnék, semmi mást, aztán a megszerzett tudástól függően, számomra alkalmas munkát. Itt tetvesedni, fagyoskodni, a kemény tél okozta újabb nyavalyát szerezni, semmiképpen sem! Azzal „vigasztalt”, hogy rettentően sok a sérült, rokkant, a hadigondozott ember, de kevés a továbbhaladási lehetőség. Először is alapos utóvizsgálatra kell mennem, majd értesít az iroda, hogy mikor, hová. Addig várjak türelemmel.

Vártam otthonról a lapot, hogy azóta csak tán válaszolt valamit és intézkedett a miniszter? Ez tartotta bennem a lelket, a reményt, hogy kikerülök ebből a nyomorhodályból. De a szüleim pár soros üdvözlő lapjain kívül nem jött semmi vigasztaló hír hazulról. Hangulatomra rányomta a bélyegét a hiábavaló reménykedés, a bármiféle pártfogásba való hit fokozott megingása. Itt is indulatos, visszafafázó, „utálatos kis ideges emberke” lettem, nem annyira a különféle műveltségi színvonalon álló bajtársaim számára, hanem az OHI-iroda alkalmazottjaival szemben. Sürgettem az orvosi felülvizsgálatot, hogy küldjenek addig is tanulni. Tudtam, hogy működnek már hadirokkant-továbbképző tanfolyamok, iskolák, de nem tudtam rájönni, mi a módja annak, hogy az ember oda kerüljön.

Aki vállalta, hogy a téli utazást megkockáztatja, állapotától függően karácsony előtt egy héttel szabadságolták, az újév utáni napig. Ezt a lehetőséget rögvest megragadtam, miután már kezdtem beleőszülni az itt töltött néhány decemberi hét kilátástalanságába. Nem történt heteken át semmi, nem kerültem sorra orvosi vizsgálatra, se arra, hogy felelős személyek előtt kifejtsem további célomat, szándékomat. Összepakoltam a cókómókomat, jelentkeztem a karácsonyi szabadság igénybevételére. Nem hagytam mást a Timót utcában, mint a nevemet s adataimat a nagykönyvben. Felültem a debreceni vonatra, megírtam Ideséknek, hogy ha tudnak, küldjenek élém egy szekeret az állomásra.

Közben, még Budapesten, felesküdtünk az új királyra, IV. Károlyra. „A legelső magyar embert soha nem hagyja el a magyar ember!” – hangzott a jelszó. Még Pesten tudomást szereztünk arról is, hogy újabb győzelmeink hatására – december 6-án például csapataink elfoglalták Bukarestet, ezzel véget ért Románia

ellenünk kezdett háborúja, teljes vereségükkel –, IV. Károly békeajánlatot tett az antantnak. Valószínűleg meg a Wilson amerikai elnök javasolta „győzelem nélküli béke”. De az antant mereven elutasította az ajánlatot. Moszkvában 1916 végén heves háborúellenes tüntetésekre került sor, a cári дума elutasító magatartása miatt. Úgy látszott, az antant egyes köreinek is elégük volt már a háborúból.

Azt írták a pesti újságok Bukarest eleste után, hogy a román hadsereg maradványai – amelyek augusztus végén, szeptember elején még arról ábrándoztak, hogy lerohanják Magyarországot a Tiszáig, fejvesztve menekülnek Moldva és Odessza–Kiev felé, ahol Berthelot francia katonai missziója próbálja egybe-
rázni őket, mialatt a királyellenes és háborúellenes tüntetések zajlanak a központi hatalmak megszállta Bukarestben, a kivonuló román hadsereg elhurcolja, akit s amit tud. A bevonuló Mackensen tábornokot viszont virágessővel (!) fogadta Bukarest lakossága, a tábornok nyitott autón hajtattott be a román fővárosba, nem kellett merénylettől tartania. Hová lett a nyárvégi nagy, össznemzeti román lelkesedés, német- és magyargyűlölet? A románok Bukarest elestéig mintegy 300 ezer embert veszítettek, értelmetlenül, hiába! Mária királyné, gyermekeivel, Szentpétervárra menekült. Ferdinánd király nyári titkos alkuja az antanttal 1916 végére tökéletes fiaskóval zárult. Nemhogy létrejött volna az áhított Nagy-Románia, de még az is elveszett, ami addig volt. Úgy hírlett egyébként, hogy I. Károly román királyt, aki 1914. október 10-én hunyt el, és inkább húzott a németekhez és a Központi Hatalmakhoz, – ezt Hohenzollern-Sigmaringen származására vezették vissza – titokzatos körülmények között gyilkolták meg, a háború kitörése után. Felmerült a gyanú, hogy miután kitarzott a semlegesség mellett, az angolok titkos ügynö-

kei tették el láb alól. Azt is tudni vélték, hogy bizonyos Buxton fivérek, akik heteken át Bukarestben tartózkodtak a háború kitörése óta, és állandóan az angol, a francia és az orosz követségeken forgolódtak, Ion Brătianuval tárgyaltak, mérgezett memorandumot juttattak el a királynak. Erről a tényről vagy mendemondáról a román betörés egyéves évfordulóján a *Nagyváradi* 1917. augusztus 29-i száma is beszámolt. Abból kerestetem elő Budapesten élő Imre fiam révén, mert nem emlékeztem már erre vonatkozó, régebbi följegyzéseim forrására. Az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárában sok elfeledett „titok” alussza csipkerózsika-álmát...

14. Karácsony, mifelénk

Albisra megérkezvén, Ides lobogtatta a Hazay Samu minisztertől, illetve hivatalától címemre aznap érkezett választ! Ebben az állt, hogy panasz- és segítségkérő levelemre a honvédelmi miniszter intézkedett: vonuljak be a nagyváradi csapatkórházba, orvosi felülvizsgálatra, esetleges utókezelésre és további intézkedés végett. Most aztán mit csináljak? A budapesti Timót utcában is visszavárnak, meg ezt a hadügyminisztériumi intézkedést is illik komolyan venni, ha már egyszer kierőszakoltam. Nem is lett volna párhuzamosság az ügyben, ha a honvédelmi minisztérium is tudta volna, amit minden jobb baka tudott, hogy az én közös ezredem, a 39-es nem Nagyváradon, hanem Debrecenben székel. Ides noszogatót, írjak egy levelet a Timót utcába, hogy a miniszter intézkedésére a váradi csapatkórházba kell mennem. Intézzék el ők egymás között a dolgot. Én bölintottam, hogy talán így lesz jó,

de végül mégis úgy döntöttem: kivárom csendben a szabadságom végét, és annak elteltével bevonulok a váradi csapatkórházba. Ott bemutatom szépen a minisztériumi levelet, meg a Timót utcai papírokat. Döntsék el majd ők, hogy mi a teendő. Egy a lényeg: ne vizsgálgatásokra küldözzenek immár, hiszen ki vagyok végleg szuperálva, hanem oda, ahová kértem: tanulni, iskolára!

A decemberi kemény tél beragasztott a szülői házba, cankószni rossz lábammal nem vállalkozhattam sehová. Aki megkeresett, régebbi komáim közül az éppen otthon levők, vagy Csókás Zsuzsiék, némelykor Kolozsvári Piroska, Zsófi néném buzgalmából, azok megtaláltak. Ides befűtött jól, mindennap eltűzelt minden vicik-vacakot, aki kéz alá került és éghető volt. Sokat beszélgettünk édes szüleimmel. A témát, hogy miképpen lesz ezután, kerültük, mint macska a forró kását. Etelka néném állandóan Zsuzsika erényeiről és Zsófi néném ravasz szándékáról suttogott a fülemben, hogy csak azért akarja rámsózni a mostohalányát, hogy megszabaduljon tőle. „Fél, hogy nem tudja majd férjhez adni, s ott van már nekik a Mihály bátyáddal közös gyerekük, Ilonka!” Zsófi néném meg Piroskával kötendő házasságom mindnyájunk számára elképzelt előnyeit taglalta, ha kettesben maradtunk. Én hümmögtem, bólogattam, erre is, arra is, magamban egyáltalán nem döntöttem. Egy dolog érdekelt csupán: mikor, hol és mit tanulhatok, lehetőleg állami segítséggel – mivel koldusok vagyunk – valamiféle szakmát, amiből aztán béna lábbal is megélhetek.

A karácsonyt mifelénk, kálvinista falvakban, abban az időben nemigen ünnepelték még feldíszített fenyőfával. Nem csak amiatt, mert kinek jutott volna pénze díszekre, szaloncukorra, betlehem csillagra, gyertyákra, csillagszórókra, miegyébre. Ott kezdem, hogy a boltban se igen árultak ilyesmit. [...] Különben

is „katolikus” szokásnak tartotta még akkor a református nép, lefitymálta az egészet, beérte az ünnepi kaláccsal, a templomba menéssel, a szép karácsonyi énekekkel. Azért annyit Ides is lépett „előre”, hogy valahonnan szerzett egy aprócska fenyőgallyat, rákötött egy szem szaloncukrot, és a tükörrre akasztotta. A tükör megsokszorozta az ágacskát, megkettőzte az egyszemcukrot. Idesapám erre is csak legyintett, asszonybolondságnak, mások majmolásának tekintette, de hát mint annyi másba, ebbe se avatkozott bele. Ünnepe első napján a nővéreim segítségével elevickéltem én is a templomig, hadd lássák a népek, hogy tényleg nem haltam hősi halált, még előttem a hősi élet...

Próbáltam valahogy hasznossá tenni magamat otthon, míg ismét útnak nem indulok. Segítettem Idesnek, amiben tudtam, apámnak is a tengericsuhából készített fonatokkal való fáradásaiban. Szomorú képet mutatott már ekkor, 1916 végén a magyar falu háborús nyomora. Nem volt liszt, só, cukor, petróleum, tojás, hús. A boltosok támasztották a pultot, ha tudtak, abból pénzeltek, hogy feketéztek. A termést elverte még a nyáron a jég, baromfipestis pusztított ráadásul. A kenyértilalom miatt lázongott a nép. A hivatalokban napszálltakor – ami télen elég hamar bekövetkezik – abbamaradt a szükséges és a felesleges kukacolás az aktákkal: se villany, se petró. Egymást érték az erőszakos házkutatások, még rejtező, elrekvirálható javak után, faluhelyen általában eredmény nélkül. Városon, érdekes módon, minden házkutatási akció újabb árurejtegetők lelepleződésével járt. Főleg a városi kereskedők lakásaiban, pincéiben. Voltak másféle szenzációk is, amin – kenyérháj helyett – elrágódhattak a népek. Például egy Ion Berinde nevű, Dobrosd községbe való román lakost letartóztatott a csendőrség, mert kiderült róla, hogy szerb hadifoglyokat szöktet Románia felé. „A királyi

törvénytörő ötös tanácsa, Ember Géza elnökletével, kéthavi fogházra ítélte” – írták a helyi lapok.

A frontkatonák keserű gúnnyal küldözgettek az itthoni lapoknak ún. „szilveszteri mulatságra” szóló meghívókat, olvasva a honi dínomdánomokról szóló, jólétet és békelátszatot keltő, kávéházi szilveszteri szórakozásokat beharangozó írásokat. Az egyik, frontról küldött, gunyoros írást leírtam, idemácsolom: „MEGHÍVÓ AZ ISONZÓ KÁVÉHÁZBA. Meghívjuk önt és a többi lógóst vidám szilveszteri multságunkra. Mindenki hozza el csajkáját, kanalát, bátorságát. Zenét szolgáltat a gránátdalkör, valamint a srapel-együttes. Valódi fegyverdörgés és ágyüdübörgés! Fényes égboltozat, első osztályú hideg szél! Vészjelző rakéták és pompás fényoszlopok! Étrend: zupaleves köménymaggal, talján fartő ugorkával, olaszvér-ital!”

Az 1916. december 30-i budapesti királykoronázás egy híján húszfogásos étrendjét kissé meggondolatlanul tette közzé a sajtó. Nem tett jót az itthon és a frontokon éhező népség-katonaság újévi hangulatának. Íme, az étrend, az akkori lapok szerint:

„1. Hódolati pecsenye. 2. Fácán, köntösben. 3. Csirke-fagyalék. 4. Gombás libamájpástétom. 5. Ínyenc szárnyas, saláta. 6. Vadhabarék szárnyas, gombával. 7. Koronázási sódar. 8. Kocsonyázott fogoly. 9. Őz töltve. 10. Hortobágyi sertésgerinc. 11. Nyársonsült kacska. 12. Pulyka, középkori módon. 13. Királyjérce. 14. Tátrai sziklapisztráng. 15. Tokaji gyümölcsaszpic. 16. Apró sütemény. 17. Finom cukorkák. 18. Vegyes gyümölcs. 19. Trónörökös-kosár.”

Akkor háborogva, szentségtelven, ma felvont szemöldökkel olvasom újra ezt a lukulluszi menüt: nem gunyoros kitaláció volt-e ez is, szilveszteri vicc? Valóban voltak, vannak ilyen ételfélék? Nem tudom. Aki megtömte ott, akkor a bendőjét, és még él, szóljon hozzá!

15. Nagyváradi közjáték

Átlépve az 1917. esztendőbe, újév napját követően, megint összehajkoltam a cókómókomat, a szomszéd kiszánkázott velem a vasútállomásra – nem tudom, Idesék mivel hálálták meg neki a közreműködést – és elutaztam zimankós télben Nagyváradra, jelentkezni az ottani csapatkórházban, a hadügyminisztériumi válaszevélben foglaltak szerint. De vittem magammal a Timót utcai papírokat is. Vonatdöcögés közben mind az járt a fejemben, a fűtetlen vasúti kocsiban, ahol bagó, pálinka és ázott rongy szaga pótolta a meleget: vajon mi lehet Tatár Ágnessel? Nem találkozunk-e össze, véletlenül, akár az állomáson, akár a villamoson? És akkor mit mondhatunk egymásnak? Csókási Zsuzsi vagy Kolozsvári Piroska egyszerre kipárolgott a fejemből, mihelyt arra gondoltam, hogy most egy ideig Ágnessel egy városban leszek, és talán még hírt is adhatok magamról, hogy itt vagyok. Fölfedezve emberi gyöngeségemet, hogy nem tartom elképzelhetetlennek fogadalmam megszegését – miszerint megszakítottnak tekintem egykor ígéretes kapcsolatunkat –, mindjárt ki is ókumláltam magam számára a mentséget. Azt, hogy én csak arra tettem fogadalmat, hogyha Ágnes nem ír, én se írok neki többé. De hogy Váradon járván, esetleg, netán, ha ráérek, ha módom nyílik rá, ha mégis nagyon esz a fene... arra én nem tettem fogadalmat. A szerelem már csak ilyen! A téli gúnyába szomorkodó Váradra érkezvén, valami furcsa melegség és Ágnes hiányának kínzó tudata férközött a szívembe.

A város képe, így, januárban, persze, szinte nem is hasonlított a négy éve úgy megkedvelt tavaszhoz, nyárihoz. Helyén volt az állomás, szemközt távolabb a székesegyház két nagy tornya, a központba vezető hársfasor, csilingeltek a villamosok, de az ut-

cán ténfergő embersokaság, kopottas ruhájában, elnyűtt katonakabátjában, a behavazott háztetők, a sáros-lucskos járdák, a koromszínű égbolt, a kopasz ágak látványa a valaha oly lombos fákon – valahogy lehangolt. Nem így élt emlékeimben a város! Megtudakoltam, hol s merre található a csapatkórház, aztán jelentkeztem a felvételi irodán. Mivel egyszerre odaadtam minden papíromat, sehogy se tudták, mit kezdjenek velem. Debreceni közös baka voltam, ott a pótkáderem, de a Timót utcához tartozom Pesten – mit akarok itt? Végre megértették, hogy ide még a Timót utcánál (az Országos Hadigondozó Intézetnél) is magasabb fórum küldött, s benne van a levélben, mi célból. Végre kijelölték a helyemet az egyik kórteremben, befogadtak immel-ámmal. Annyit mondtak csak, hogy nem értik, mire jó az ittlétem, mivel orvosi kivizsgálás után, ha indokolt, ők is a Timót utcába küldhetnek csupán, minden további intézkedés az ottaniak dolga. Orvos kivizsgálásról pedig én nem igen kívántam már hallani se, elegendő volt belőle, és különben is, ott a königgrätzi kiszuperáló, végleges minősítést tartalmazó irat. Végül beleegyeztem, hogy itt is kivizsgáljanak, ha van mit és miért, kezeljenek, ha van értelme, utána újra a Timót utcába kell mennem, vissza Budapestre. Etettem a fenével, magamban, az egész K.u.K katonai bürokráciát, de mivel majdnem mindegy volt, hogy hol lopom a napot, itt még fűtötték is valamennyire a kórházi termeket, nem úgy, mint a Timót utcai hodályt, és ha kiléptőt kapok, felkereshetem Tatár bátyámékat, legalább egy szemrehányás erejéig – megadtam magamat a sorsomnak.

Napok óta ettem a silány kosztot, átfutó viziteken kívül nem igen történt semmi, mert a kórház egész apparátusa még mindig a tanítóm elmesélte, nagy élelmezési-gazdasági szabotázs, a leleplezett és elítélt Strasszerné-féle botránynak az utórezgése-

itől rettegett. Kihallgatások, tanúvallomások, szakértői ellenőrzések, ügyészi vizsgálódások kötötték le az orvosi és adminisztrációs személyzet figyelmét, soka félték, hogy róluk is kiderül, amit eddig sikerült elkenni, így hát kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy a Mozog Nagy Imrék ügyeivel foglalkozzanak. Fölvenni fölvettek, noha Debrecenben lett volna illetékességem, mert félték nem teljesíteni a hadügyminisztériumi írásban foglaltakat. De észrevettem: úgy kezelnek, mint akivel nekik nincs dolguk. Annyit elértem, hogy értesítsék a Timót utcai központot, mi okból nem utaztam oda vissza, és miért vagyok átmenetileg a váradi csapatkórház lakója. Ők meg türelemre kértek, mondván, hogy semmi se megy olyan gyorsan. „Csak a koponyalövés és a nyomorékká válás!” – vágtam vissza az egyik, különben is cinikus, közönyös ügyintézőnek. Megvizsgáltak végül alaposabban, megint megállapították, amit már annyi helyen és annyian, valamiféle – időhúzó és alibire alkalmas – elektromos kezelést is előírtak, hetenként egyszer-kétszer. Ki nem engedtek egyelőre. Írtam egy levelezőlapot Ágnes címére, hogy itt vagyok, bizonytalan ideig, a váradi csapatkórházban. Ha ideje engedi, látogasson meg. Pár nap múlva visszajött a lapom, ráírkálva hogy „a címzett elköltözött, nem található!” Ez a pár, váratlan szó legalább annyira fejbekólintott, mint Doberdónál az a bizonyos golyó. Elköltöztek? Hová? És miért nem lehet a lapot utána küldeni? Lehetséges, hogy senki se tudja az új címüket, vagy csak a postás olyan lusta, hogy rá se kérdez a szomszédjaikra, akik mégis tudhatnak róluk valamit?

A kezeléstől egyelőre jobban fájtak a lábaim, mint addig. Azt mondta az orvos, akihez tartoztam, hogy ez átmeneti dolog, utána minden bizonnyal jobb lesz az állapotom, mint a kezelés előtt. Arra azonban jó volt, hogy ki se merjek lépni a kapun, és

személyesen utánajárni, hová lettek Tatár bácsiék? Végül kitá-
láltam, hogy megkörménykezem az egyik kórházi irodistát. Aki
telefonközelségben ül, hogy hívja már fel a városi szociáldemokra-
ta szervezetet, és érdeklődjön „Tatár elvtárs” után. Mondja azt,
ha kérdezik, hogy egy vidéki rokona keresi.

– Maga egy szoci? – nézett rám, mint egy rühesre.

– Az is jobb lenne, mint ez a rokkantság! – válaszoltam –. Ta-
tár Géza a „szoci”, én csak tudni szeretném, hol lakik.

Megígérte, hogy tudakozódik utána. Délután kicsit hanyatt
dőltem az ágyamon, szundikálni, mikor bejött a kórházterembe
az irodista, és azt mondta: a keresett személy egy fél éve elköltö-
zött egy másik erdélyi városba, családotul. Ha igaz, Kolozsvárra.

– Nagyon csodálkoztak egyébiránt a pártnál, hogy a rokona
nem tudja! – tette hozzá fürkészően a szemembe nézve, hogy erre
vajon mit mondok.

– Pedig egyszerű a válasz. Az isonzói pergőtűz alatt egyszer se
dobolta ki a kisbíró, hová költözött Tatár úr és b. családja! Elhiszi?

– El! – nevetett.

– No akkor köszönöm a fáradozását, ez a magáé!

Kezébe nyomtam egy pakli cigarettát, mert abból nekem még
volt tartalék. Nagyon megörült, és ajánlkozott, hogy ha bár-
mire szükségem lenne, csak szóljak neki, segítségemre lesz.

Egyszerre elvesztette Várad a varázsát. Olyanná vált, mint 63
vármegyénk bármelyikének a székhelye. Akkor, este nem is et-
tem semmit. Csak befordultam a falnak, és aludtam, aludtam.
Szabó Dezsőtől olvastam később, hogyha őt bánat érte vagy sére-
lem, lefeküdt, lehunyta a szemét, és kialudta magából a mérget
meg a bánatot. Ebben rá hasonlítottam, egész életemben. Akkor
és ott aludtam el, ha nem is hosszú időre, percekre akár, ahol ép-
pen lettem magamat. Utána könnyű szívvel, derűsebb lélekkel

ébredtem, felére csökkent minden lelki-testi kínom. Nagy áldás ez, szemben azokkal, akinek elúzi az álmot a szemükről minden kisebb-nagyobb bánat, izgalom.

Nagy áldás volt számomra a mindenféle nyomtatott betűhöz való vonzalmam. A mindenféleség nem jelentett mindenevőt. Amit húsz-harminc oldal után olyannak éreztem, hogy se újat, se okosat, se szépet nem mond, azt úgy intéztem el, mint Móricz Zsigmond a figyelmébe ajánlott Rejtő Jenő köteteket: falhoz csaptam őket, és elővettem valaki másnak a könyvét. Az újságokat szívesen böngésztem, és ugyancsak örömmel vettem, ha a környezetem versfaragáshoz is alkalmat ad. Jól kimérgelődtem magamat az időhúzáson, amelynek szenvedő alanya voltam, de kiválóan szórakoztattak az újságból kibogarászott, a korra jellemző tudósítások. Hegedűs Nándor, a *Nagyvárad* főszerkesztője írta meg például, hogy egy bizonyos Rácz-Rónay Károly nevű újságíró megható riportot rittyentett a lapjába egy zsidó hősi halott temetéséről. És hogy milyen megható beszéddel búcsúztatta őt Kecskeméti Lipót váradi főrabbi. Hegedűsnek tetszett a lelkes hangú cikk, és leadta. Másnap összetalálkozott Kecskeméti Lipót a főszerkesztővel.

– Olvastam, főszerkesztő úr a szép beszédemet! – így a főrabbi. – Nagyon szép, valóban, kár, hogy mindazt nem én mondtam!

– Ha szép – vitázott Hegedűs Nándor –, akkor nem sokat számít az a kis tévedés, nemde?

– No igen – érvelt a főrabbi –, de ország-világ azt vélni rólam, hogy plagizáltam, idegen tollakkal ékeskedem.

– Hogyhogy?

– Úgy, hogy amit Rácz-Rónay szerint én mondtam el a temetésen, azt egy héttel előbb szóról szóra hozta a *Szegedi Híradó* vezércikkkel!...

A román támadás és vereség ügye sokáig nem tűnt el a lapok hasábjairól, már csak azért sem, mert a rossz nyelvek szerint ez volt az egyetlen ellenséges támadása háború során, amelyet a Monarchia fegyveres erői – együtt a németekkel – tökéletesen szétverték, és a támadót megadásra készítették. Az 1916 végi lapok beszámoltak róla, hogy a Bukarestből menekülő király és a Brătianu-kormány külön vöröskeresztes vonatszerelvényeken mentette saját, személyi vagyonát. Brătianu például saját pincéinek borait Floreascából. Szobanövényeinek fűtött-védett vagonok álltak rendelkezésére, míg a menekülő, exponált tisztviselők, lakosok tehervonaton, de inkább gyalog, fagyva, éhezve vonszolták magukat Iași felé. Az antant kérésére, a kiürített Olténiában, Havasalföldön, Dobrudzsában, Moldva délnyugati részén a kivonulók elpusztították a gyári berendezéseket, az olajkutakat, a hidakat, a vasutakat, raktárakat, ne kerüljenek épségben a német-osztrák-magyar haderők, valamint a bolgár-török csapatok kezére. Az 1916. augusztusi nagy sakkhúzás egyelőre mattot kapott. [...]

1917 azzal indult, hogy az antanthatalmak újfent elutasították a központi hatalmak meg-megújuló békeajánlatait, mivel azok nem egyeztek – például – a románoknak adott ígéreteikkel, s eközben a románokat tovább verték a csapataink Focșani és Brăila környékén, mind észak-keletebbre szorítva őket. És míg a kenyérlisztet kukoricaliszttel kellett keverni, az újságok arról lelkendeztek, hogy „Olaszország nem képes tovább folytatni a háborút, mert nincs se pénz, se élelem, se szén” a csizma alakú országban. Aztán két nap múlva meg azt olvashattuk, hogy „Olaszország nagyszabású tavaszi offenzívára készül”, és „Bruszilov feladata a Szeret folyónál megállítani

az előrenyomuló Mackensent”. Pár nappal később pétervári és moszkvai lázongások, forrongások kitöréséről cikkeztek a lapok, az orosz tömegek kimerüléséről, éhezéséről. Lemondásokról is érkezett hír a cári kormányban, még Bruszilov öngyilkosságáról is lehetett olvasni, de később, május elején meg hadparancsot ismertettek az ő aláírásával, ami arra vall, hogy szigorúan megtiltván a frontbarátkozást az ellenség katonáival, valahogy föltámadott...

Annyi bizonytalanság között ideahaza egy dolog bizonyos volt: átalakult a váradi írókat és irodalompártolókat összetartó Szigligeti Társaság, elnöke Sas Ede lett, és tagjai közé – többek közt – fölvette Dutka Ákost. Említésre méltó még, hogy a váradi románság vezetői milyen forró hűségnyilatkozatokat tettek a nemrég megkoronázott IV. Károly „magyar” királynak. „teljesen egyenjogúak vagyunk – nyilatkozták, nincs megkülönböztető törvény Magyarországon! Ezt csak az ellenséges román kormányok állítják, stb.” Tessék csak figyelni kicsit az aláírók körét, és összevetni a később tetteikkel és nyilatkozataikkal: Teodor Mihali (a Román Nemzeti Párt későbbi elnöke), Radu Demeter (görög katolikus püspök, ő olvasta fel 1918. december elsején Gyulafehérváron Erdély Romániához való csatlakozási nyilatkozatát), Valeriu Frențiu (Radu Demeter utódja a váradi püspöki székhelyben), Miron Cristea (püspök, később Románia első ortodox pátriárkája), dr. Aurel Lazăr ügyvéd (az egyesülési mozgalom egyik későbbi főszereplője), még sok ügyvéd, tanár, orvos – a helyi románság elitje! [...] Radu Demeter váradi román püspök külön is tiltakozott az antant „felszabadító” tervei ellen. „Az erdélyi románság nem akar elszakadni, ragaszkodik véráztatta osztrák-magyar hazájához, a magyar Szentkoronához!” [...]

16. Ki ez az őrült, aki rájuk szabadult

Mikor már kiengedtek pár órára a kórház zárt kapuján, elbotorkáltam Ágnesék volt házáig. A szomszédoktól megtudtam, hogy Ágnes férjhez ment egy katonatiszthez, akinek a nevét viszont nem tudták megmondani. Szülei eladták a házat, és valóban elköltöztek Erdélybe. [...]

Egyik este elvitték a csapatkórház járni-kelni tudó rokkantjait, sebesültjeit a színházba. Bihari Ákos, katolizált (eredetileg Silbermann Salamon nevű), bigott színművész, drámaíró Isten országa című passiójátékát adták elő. Amiről azt írta az újság, hogy az egy egész estét betöltő, drámai theátrológia (?) – nyilván, elírásként a tetralógia helyett. Mert négy fő részből állt: 1. Jézus gyermekkora. 2. Isten országa. 3. Passiójáték. 4. Glória, feltámadás és mennybemenetel. Nem tudom, másra hogyan hatott a félüres nézőtéren, én az első résztől végig igen jól aludtam. – Bizonyára nem a műben vagy a művészekben volt a hiba... Én szenteskedő játéknak éreztem az egészet, mivel nyakas kálvinista létemre, az egész Krisztust övező legendakörből – mindmáig – csak két dolgot tudtam elhinni, és tényként elfogadni. Azt, hogy Jézus valamikor megszületett, és azt, hogy emberbaráti, igazságra törekvő elvei miatt keresztre feszítették. Ezért nekem vallási ünnepnek is csak a karácsony és a nagypéntek számított! A többiről úgy vélekedtem, hogy a papok találmánya. [...]

A magam valóságos sorsához visszatérve, addig-addig sürgettem Váradon, hogy csináljanak már velem valamit, hogy amikor tizedszer-huszadszor is leintettek, csak várjak türelmesen, semmi se megy egyik napról a másikra, egy délelőtt elhatároztam, megszököm innét. Nincs itt mire várni! Sikerült kicsempéznem a katonaládámat, s visszabújva katonaruhámba, ma-

gamhoz véve két botomat, még szobatársaimat se tájékoztatva a terveimről, nekivágtam minden irat nélkül a budapesti útnak, vissza a Timót utcába. Szobatársaim úgy tudták, hogy látogatóim jöttek, és azok miatt léptem ki az ablakon. Még segítettek is kiszöknöm, és utánam kiabáltak: el ne feledkezzem jófajta hazait hozni az ő számukra is.

Január vége, kemény tél volt. Kisebb letolás után, hogy miért csak most jöttem vissza a Timót utcai intézménybe, visszakergettek régi szalmazsákomra, a hodályba, ahol időközben elégették ágyamból az összes deszkát. Még szalma is alig maradt benne. Itt is nekikezdttem újra sürgetni a karácsony előtt folyvást halogatott, majd elmaradt felülvizsgálatot. Megintcsak azt mondták, akárhányszor kérésemet előadtam, hogy várjak.

Merész elhatározást tettem, mérgemben. Megtudakoltam, hol a kultuszminisztérium, elbotorkáltam oda, hogy kiköveteljem magamnak a tanulás lehetőségét. Be se akartak engedni, de miután bejutottam, az illetékes ügyosztály sem akart fogadni. Szörnyűséges botrányt csaptam! Rémulten telefonáltak a Timót utcába, hogy ki ez az örült, aki rájuk szabadult, és a botjaival hadonászik? Onnan valami autó jött értem, és erőszakkal visszavittek a Timót utcába. De már őrizet alá helyeztek, nem a szalmazsákomon aludtam, hanem egy kis helyiségben rám zárták az ajtót, volt benne egy fapriccs, azon aludtam. Enni se kaptam. Következmény? Másnap áthelyeztek a Bajza utcai katonai ideggyógyászatra, mert agresszív viselkedésemet agylövésem rovására írták. Odakerültem az idegsokkos katonák közé.

Na, az se volt valami úri üdülőhely! Úgy emlékszem, az ún. Feszty-udvar egyik pavilonjában voltunk elhelyezve. Jól fűtött termekben, végre. Ha másért nem, már ezért is megérte, amit elkövettem. A koszt jó volt, mozgásunkban nem igen korlátoztak,

de az a sok idegsokkos katona némelykor olyan veszekedéseket rendezett, hogy arra gondoltam, ha sokáig itt maradok közöttük, magam is a bolondok házában kötök ki. Pár nap alatt kikapogattam a szokást. Rájöttem, hogy nem csak valódi idegsokkosok vannak ám itt, hanem szimulánsok is. Sőt, mivel velük könnyű volt szót érteniük az ápolóknak, az orvosoknak, ezért arra törekedtek, hogy a szimulánsok mennél tovább ott maradhassanak, míg az igazi sokkosok mennél előbb elkerüljenek. Nekem pedig nem az volt a célom, hogy a háborút itt lapulva kihúzzam, hanem az, hogy ha már nyomorékká lőttek, tanulhassak valamit, valahol. Nekem tehát itt nem szabad „jófiúnak” lennem, mert akkor itt tartanak.

Megint kezdtem begerjeszteni magamat. Az egyik orvosi vizit alkalmával az orvosnő azt javasolta, hogy másnapra nyírássam le a hajamat kopaszra, mivel fejsebem van, s ahhoz, hogy a tanár úr alaposabban megvizsgálhasson, a hajamat, ami gondozott, rendes volt, le kell nyíratnom. Vitatkozni kezdtem vele, hogy erre a vizsgálatra nincs szükség, én már ki vagyok szuperálva, én itt csak arra várok, hogy tovább küldjenek oda, ahol valamilye szakmát tanulhatok. Ezen élesen összekaptunk. Azzal vágta el, hogy rendben van, de addig is, amíg a hajamat levágatom, a kezembe nyomott cédulával menjek át a másik pavilonba, kezelésre. Gondoltam, jó, azt megteszem. Ott egy hadapródi rangban levő, állítólagos orvost találtam. Elvette tőlem a cédulát, majd azt mondta, mutassam csak a sebemet. Én gyanútlanul eléhajtottam a fejemet, ő elkezdte tapogatni, és egyszercsak előkapott a zsebéből egy hajnyíró gépet, és elkezdett vele végigszántani a fejemen, elcsúfítva a gondozott frizurámat. Orvos volt-e valóban, vagy borbély, nem tudom. De az biztos, hogy a két kezemben levő bottal nekiestem jobbról-balról püfölni ökelmét, és szí-

dalmazni, hogy sebesült frontkatonát hülyére vesz. Segítségért kezdett kiáltozni, megpróbált kirohanni, de az ajtó egy körte-remre nyílt, ahonnan a kiabálásra meg a zajra tódultak befelé a betegek. Fennakadt rajtuk, én meg ütöttem, vertem, ahol értem. És az orvosnőt meg, a cseles cédulájával együtt elküldtem oda, ahonnan születése pillanatában a világra jött.

Aztán, mint aki jól végezte dolgát, mentem vissza az én betegszobámba. Percek múlva már jött is értem két fegyveres katona. Azt mondja a káplár, jöjjen csak velünk, bajtárs. Mentem, mást mit tehettem. Egy részeges cseh kapitányhoz vittek raporra, az intézet akkori parancsnokához, aki azonban minden züllöttsége ellenére átlátta, hogy nem a katonai, hanem csak a kórházi fegyelmet sértettem meg. És bizonyára idegsokkos betegségem okán. Azt mondta, az én ügyemben ő csak a tanár úr vizsgálata után intézkedhet. Átkísértetett egy orvostanárhoz. Nevére már nem emlékszem, annak az elmeháborodott osztálynak az élén állt akkor, amelyikhez tartoztam. Odagyűlt néhány ápolón kívül a két orvos is: az, akit megvertem, meg a doktornő, aki hozzá küldött. A kihallgatás, két fegyveres őr jelenlétében, nagyjából így hangzott:

– Bolond maga, fiam? – kérdezte a tanár nyájasan.

– Még nem egészen, tanár úr! De ha továbbra is itt tartanak, egy hónap se kell, és kész leszek.

– Miért? Hová akar menni innen? Mi itt magát gyógyítani akarjuk.

– Köszönöm a jóindulatot, de ha a Timót utcából nem csak engemet, hanem a papírjaimat is áthozták volna a tanár úrnak, akkor tudná, én már ezeken a kezelési ügyeken túl vagyok. Ki vagyok szuperálva, további kezelést nem írtak elő, arra vártam az OHI Timót utcai részlegében, hogy tovább irányítsanak.

– Hova tovább?

– Tanulni szeretnék, tanár úr! A rokkantak iskolájában! Tudom, hogy erre van lehetőség, de az én ügyemet halasztgatják, eszem itt, a különféle kórházakban és utókezelőkben a kosztot, lopom a napot, fogy a drága idő, amit mind magam, mind a hazám számára értékesebben tölthetnék el. Tudom, ott is van utókezelés, de az mindössze egy-másfél óráig tart, utána nyugodtan tanulhat az ember. Itt meg az idegsokkos, dühöngő bajtársaim civakodását kell hallgatnom, éjjel-nappal, míg magam is bele nem bolondulok. Miért jó ez? Ebből, amit önök adhatnak itt nekem, ha az állam majd leveszi rólunk a kezét, hogyan élhetek meg?

– Aha! Eszerint maga félbolond! Az pedig rosszabb az egész bolondnál. Elmehet!

Nem mondta, hova, Az írnok a tizedeshez fordult, aki idő közben megjött, az irataimmal a kezében várakozott.

– Tíznap fogda – dörögte a kapitány –, de aztán színét se lássam itt, a Bajza utcában!

Két szuronyos katona jött értem, és elkísért a kert közepe táján lévő pavilonba. Annak egyik szobájában a gipsz szobortörmelékek az egyik sarokba voltak seperve. A másik sarokban kis vaskályha duruzsolt csöndesen. Az ablakkal szemközt, a falhoz tolva egy vaságy. Friss ágynemű. Előtte egy szekrény, asztal, meg egy szék. Egy ápoló hozta utánam a ládámat.

Közveszélyes bolondnak sikerült-e mutatnom magam, azért különítettek el büntetés címén, vagy azért, mert félték, hogy a „példa” ragadós lesz, és mások is fellázadnak a bánásmód ellen, nem tudom. Az bizonyos, hogy nekem, itt, ebben a szobortörmelékes, meleg szobában jó dolgom volt! Jó kosztot is kaptam, olvasnivalót, könyveket, és volt időm – s nyugalmam – verseket

is irogatni. Még rajzolgatni is próbáltam unalmamban az ott hagyott szoborrészleteket, Néha bejött egy-egy orvos, tisztí rangban, elolvagatta a verseimet, nézegette a rajzaimat, faggatott, ki és mi vagyok civilben. Mondtam, hogy senki, földtelen paraszt.

– Magának tanulnia kellene! – mondta az egyik.

– Én is ezt akarom, erre várok! Tessék már a parancsnoknak is ajánlani!

– Megpróbálok.

A negyedik napon értem jöttek, hogy menjek vissza a régi helyemre, a kórterembe. No, talán történik velem valami. De tévedtem. A tíznapi fogda megszakítására csakis azért került sor, mert Károly király és Zita királyné készülõ szobrukhoz jöttek modellt állni a szobrászművészhez. Én ugyan nem láttam õket, de társaimtól azt hallottam. Tény és való, hogy a királyi pár akkor éppen Budapesten tartózkodott.

Az orvosok békén hagytak, a bajtársak meg szórakoztattak a maguk bolondságaival. Az egyik rokkant társam például elmesélte, hogy kint járt, és valami szalagot keresett. Talált is megfelelõt, kérdezte a kereskedõt, mennyibe kerül méterje.

– Én ezt úgy mérem, vitéz úr – mondta a kereskedõ –, hogy amennyi egyik oldalra kinyújtott kezének ujja hegyétõl a másik keze ujja hegyéig elér, az húsz krajcár.

– Az nekem nagyon megfelel – válaszolt a bajtárs –, mivelhogy egyik kezem itt van, látja? A másik meg Doberdónál maradt! De aztán pontosan mérje ki!

Rezgett a plafon a röhögéstõl. Nagy üzérkedés folyt a fővárosban a kenyérjeggyel, amire nem is volt elég kenyér, mert több jegyet nyomtattak, mint amennyi kenyeret süthettek. Papír még volt, liszt már alig-alig. Nőttön-nőtt a nyomor, februárban négyhetes iskolai szünetet rendeltek el, fűtõanyag-hiány miatt.

Ugyanez okból bezártak a színházak, mozik többsége, a múzeumok, a képtárak, a szórakozóhelyek nem különben. Egyik váradi bajtársam írta, hogy ott még a villamosforgalmat is korlátozták, megritkították a megállóhelyeket, megszüntették a Fő utcán a Múzeum, a Szaniszló, a Szilágy Dezső utcai megállókat, az állomástól a Bémer térig közlekedő A-betűs járat vonalán, és kevesebb kocsit is indítottak. Lakásában gyermekével együtt megfagyott anyákról írtak az újságok!

Mikor az új király március elején megszüntette a katonaságnál a kikötést, ezt az embertelen fegyelmező büntetésformát, a nép azt híresztelte, hogy már ahhoz sincs elegendő fa. Ezen vicelődött fél Pest. Meg azon, hogy miközben a bőrtalpú cipők helyett a fatalpú háborús cipők kerültek forgalomba, neves arisztokrata hölgyek vettek fel facipőt, s írtak róluk újságcikkeket, hogy divatot csináljanak a háborús nyomorúságból.

V. A Dollinger brigád

1. Botjával megverte a kezelőorvosát

A királyi pár távozása után engemet újra visszahelyeztek a fogdának kinevezett pavilonba. A tíz nap letöltése után értem jött egy írnok és egy ápoló. Már vissza se helyeztek a korábbi kórterembe, hanem rövid úton átpasszoltak a Váci út 57. alatti, ma is létező általános iskola épületébe, ahol akkor az ún. Duna-balparti Országos Rokkantiskola működött.

Még el se helyezkedtem jóformán az első emeleti 9. szoba egyik ágyán, alig távoztak el Bajza utcai kísérem, máris jött az irodavezető altisztje, mondván, hogy a tanácsos úr kéret. A tanácsos úrhoz az irodán áthaladva lehetett bejutni, ajtaján kis zöldzománcos tábla díszelgett, ezzel a felirattal:

Berecz Gyula m. kir. tanácsos. Kopogtatok illedelmesen, s a „szabad”-ra belépek. Katonásan jelentkezem, hogy:

- Nagy Imre hadirokkant káplár, parancsára, megjelentem!
- Nem jól tette, fiam, hogy azt mondta, „parancsomra” jelent meg. Óhajomra történt!

Megköszöntem, és leültem a karosszékre. A tanácsos úr visszaült a helyére, valamiféle iratcsomóban babrált egy kis ideig, végül letette:

– Azért kérettem, kedves fiam, mert kísérő iratai között az egyikben az áll, hogy maga a Bajza utcában botjával megverte a kezelő orvosát. Ugye, ez nem igaz?

– Sajnos, igaz, tanácsos úr! Nem mondom, hogy nem szégyenkezem miatta, de rögtön hozzátehetem, hasonló helyzetben újra csak azt tenném! Egyáltalán nem bántam meg, kibabrálni magammal soha, senkitől se hagyom!

Kérésére elő kellett adnom, mi, hogyan történt. Azt már tudta kísérő irataimból, hogy tíz napot ültem miatta fogdában. Amint hallgatta, amit előadok, időnkint csóválta a fejét. Nem tudtam, hogy rosszallólag teszi-e, elítélve hőzöngő magatartásomat, vagy azzal nem ért egyet, ahogyan velem szemben eljárak. Elmondtam azt is, hogy s mint kerültem oda, kezdve sebesülésemtől az albisi hasra esésen, a Hazay Samunak írt levélen át, a legutóbbi napok eseményéig.

– Lehet, hogy a tanácsos úr nem hiszi el, amit mondok, hiszen ma lát életében először. Irataim közt akad, amiben csupa rosszat írnak rólam, de ha mindarra, amit előadtam, becsületszavamat adom, talán hisz nekem! Én tanulni szeretnék, kérem szépen, nem most, hanem már iskolahagyott korom óta! Akkor a debreceni kollégiumba javasolt falum papja, tanítója, de anyám visszatartott. Azt mondta, ha eggyel több urat akarnak, akkor csináljanak maguknak, ne vegyék el a szegények jövőző családfenntartóját. Én becsülettel öreg szüleim mellett maradtam, mert beláttam, hogy valakinek ki kell húznia a kátyúba jutott szekerüket a sárból. Sikerült. De jóelőre megmondtam azt is drága szüleimnek, hogy később rám ne számítsanak, mert én Albisról úgysis eljövök, mihelyt az ő dolgaikat rendbe raktam. Van nékem még több testvérem is, miért csak az én dolgom lenne életem végéig velük lenni? És amikor kitört a háború, akkor

én kettőzött lelkesedéssel kaptam hátamra a katonaládát, tanácsos úr! Mentem védeni a hazámat, és egyúttal kihasználtam a bevonulást arra is, hogy szárnyaló ambícióimat kövessem: a sárba visszahúzó falumból elszakadjak. Nem úr akarok én lenni, hanem kellő műveltséggel és ismeretekkel rendelkező ember!

– És sebesülése, illetve kiszuperálása után, miért nem fordult rögtön hozzánk, vagy ha úgy tesz, hozzám?

– Én tudtam, hogy van hadirokkant iskola, de azt nem tudtam – és senki se volt hajlandó felvilágosítani –, hogy hol, és oda miképpen lehet eljutni. Folyton azt mondták, majd az Országos Hadigondozó Intézet oda irányít. De nem tett az ügyben senki, semmit! Nem találtam más megoldást, mint erőszakoskodni, ahol csak lehet, botrányt csapni, kiküzdeni magamnak, amit akarok. Valóban bűn ez?

– Nem, nem az, a katonai bürokrácia útvesztője... Remélem, most, hogy idejutott hozzánk, megnyugodott?

– Igenis, tanácsos úr!

– Hány osztályt végzett?

– Hat elemi, a falum református iskolájában, kitűnő bizonyítvánnyal. Mindig jól tanultam, ezután is úgy akarok.

– Rendben van. Mivel lábprokka, intézkedni fogok, hogy a földszinten helyezték el. Köszönöm, hogy megtisztelt a bizalmával. Most lekísérik magát a földszint 4-es szobába, ott lesz a helye.

Búcsúzóul újra kezét fogott velem. Valósággal meghatott ez a fogadtatás és beszélgetés. Az ajtóig kísért, és kiszólt, hogy segítsenek nekem leköltözni a földszinti szobába. Ott éppen nem volt ún. szobaparancsnok. A tanácsos úr intézkedett, hogy ezt a tisztséget bízzák rám. Így lettem a Váci út 57. szám alatti iskolában akkor berendezett, bentlakó rokkantszállás földszinti 4-es szobájának szobaparancsnoka, 1917 márciusában.

1956 tavaszán jártam utoljára Budapesten – egyúttal 1918 vége óta első ízben –, és akkor Pesten lakó Imre fiamat megkértem, kísérjen el addig az iskoláig, hadd lássam újra! Mikor leszálltunk a Váci úti villamosról, és az elé az iskola elé értünk, kicsordult szememből a könny. Csak én tudom, mit köszönhetek ennek az épületnek, illetve a benne eltöltött közel két évnek. A környéke alig hasonlított az 1917-18-as években megismert utcaképhez, azóta teljesen átépült. De maga az épület, ahol tudásra éhes parasztból szellemi embert sikerült csiholni, feledhetetlen tanárainm önzetlen munkája nyomán, az maradt külsőre, ami volt. Ettől elrészékenyültem.

2. De oda van avval a nyomorékiskolával!

Mikor elhelyezkedtem 1917-ben az épület földszinti 4-es szobájában, rögtön levelet körmöltem szüleimnek, Albisra. Ebben megírtam, hogy bejutottam végre az iskolába. A levelet nem lehetett akkoriban lezárva feladni, a cenzúra miatt. Albison a jegyző kezelte az Ottományon át érkező postát, csak természetes, hogy elolvasta, mi áll benne. Aztán elmesélte a bírónak. Ides a boltban összeakadt a bírónével, aki megszólította:

- Hallom, Zsuzsi néni, hogy a fia középiskolát végez Pesten!
- Igen, ilyesfélét írt nekem is, ha nem is középiskolát.
- Nahát, csak írja meg neki Zsuzsi néni, hogy kár annyit küszködni, mert se a jegyző úr, se a tanító úr, se a pap nem fog leköszönni a maga fia kedvéért az állásáról, akármennyit tanul is, hogy fölkapaszkodjék!

– Tudja, lelkem – vágott vissza Ides, ahogy aztán nekem levélben megírta – először is új nem küszködik, mert jobban fog a feje, mint az említett három úr közül az elsőnek! És nem akar kitúrni senkit itt, Albison, az állásából, mert elege vót Albisból, a tanító urat kivéve mindenkiből! És ha már eccer tanul, nem lesz bolond ilyen semmi állással beérni, mint Albison jegyzőnek vagy bírónak lenni, lelkem, Ozsváthné. Hát mi az, hogy a maga ura lett a bíró? Annyi, mint tehénlepény az úton! Még annyi se, mert azt legalább télen el lehet tüzelni, ad valami meleget. Na, Isten áldja!

– Ó, jaj, de oda van avval a nyomorékiskolával! – tüzelt vissza Ozsváthné.

Így fogadta falum „elitje”, hogy én is tanulhatok. Ides meg, aki ezerszer elátkozott, hogy otthagynom őket, megvédett...

Az Országos Hadigondozó Intézet kebelébe tartozó, akár annak valamelyik hodályában „utókezelt”, akár valamelyik tanintézetében tovább képzett rokkantakat, mi, magunk között a „Dollinger-brigád” tagjainak neveztük, az egyszerűség kedvéért. Előbb csak a művégtaggal ellátott rokkantakat számítottuk ide, később az olyanokat is, mint én, és lényegében minden „gondozott” hadirokkantat. Dr. Dollinger Gyula orvostanár talán nem is tudott erről a körünkben általánosan használt elnevezésről. Később, a húszas évek elején ő lett az Országos Orvosszövetség elnöke. Ez időben a mi patrónusunk volt. Elegánsabb dolog volt magunkat „Dollinger-brigád”-nak hívni, mint mondjuk, Koldus Bandának, ami szintúgy nem mondott volna ellent a valós tényeknek. A Timót utcai Hadigondozó utókezelői – tudtommal – általában Pesten voltak, a továbbképző intézetei úgyszintén, egyedül a tüdőszérülteket kezelték Besztercebányán.

Ez a Váci út 57. szám alatti községi népiskola afféle kollégiumi funkciót látott el. Félig-meddig katonai fegyelemben éltünk,

de teljesen szabad ki- s bejárással. Minden teremben volt egy szobaparancsnok, ezeket egy főhadnagy parancsnoksága alá helyezték, aki szintén műlábas rokkant volt, és együttműködött az intézményt irányító királyi tanácsos úrral. A földszint 4-es számú szobában, amelyben engem tettek szobaparancsnökká, tisztem a rend fenntartására, időnk takarékos beosztására, illetve arra szorított, hogy egyikünk ne zavarja a másikat a tanulásban, a vizsgákra készüléskor. Volt ott első polgáristától tanítóképzősig, felső kereskedelmistákig mindenféle továbbtanuló. A termekben maradtak a katedrák és a fali fekete táblák. A padok helyén ágyak, asztalok, székek. De minden tele poloskával, amikor ide bekerültem. Egy igen jóképű, fiatal kis takarítónő tartotta a tisztaságot (távol tőlünk), de inkább a fenekét odának, aki valamit adott érte. Akár élelemben, természetben, akár romló pénzben. Következésképpen olyan koszos volt minden, hogy menekülni kívántam a szobánkból. Folyton udvaroltak neki; valaki épp leszállt róla, vagy éppen fölkecmergett, ezért nem ért rá a partvissal, felmosóronggyal törődni. Eleinte a fiúkat akartam lebeszélni arról, ami folyik, de hát ehhez olyan ostobának kellett lennem, amilyen voltam. Meg gyávának... Mert nem resteltem ideírni, a kis nő bájai engem is vonzottak volna, de rettentően félttem az akkortájt villámgyorsan terjedő, fertőző nemi betegségektől, ezért föl-fölgerjedő vágyaimat inkább azzal a módszerrel próbáltam csitítani, amelyről akkortájt még az volt az orvosok véleménye, hogy gerincsorvadást okoz, vagyis amely módszer szerint „a kéz mindig kéznél van”. De ahogy a főnökjára fordított aforizma mondja, „az élet az ábrándozás megromlítója”. Nemigen volt időm s erőm a gerincem sorvasztására sem. Naphosszat tanultam, ha volt mit, akkor dolgoztam is, este rogytam az ágyba, és aludtam, ha hagytak.

3. Ha én hittanból elbuktatom

Éppen akkor, amikor én a Váci úti rokkantkollégium lakója lettem, indult egy tanfolyam, amelyikbe a mindössze hat elemivel rendelkező, jófejű hadirokkantakat toborozták, hogy rövid hónapok alatt, elvégezve egy előkészítőt, letegyük a különbözeti vizsgát az I. és II. polgári iskolai tananyagból. Az iskola, ahol tanítottak, szintén a Váci út páratlan oldalán állott, egy sárga keresztépületben, ha jól emlékszem, valamiféle „Apponyi-ház” udvarán. Vilamoson jártunk oda, délelőtt és délután. Igazgató tanárunk ott Muzsnay Dénes volt. Már nehezen emlékszem vissza mindegyik tanárunk nevére, de az öreg Meszlényire, pipafüsttől sárgult bajuszával – akiről az a hír járta, hogy Kossuthtal sógorságban állott –, Erődy Sándor magyartanárra, aki főhadnagyi egyenruhában járt be tanítani, Lenkeyre, aki irodai és kereskedelmi ismereteket tanított, Tass rajztanárra, Kelemen Mihály számtan- és mértan tanárra, Lányiné történelemtanárra, Kovács Sára természetrajz tanárra is visszaemlékezem még. Sőt, Imre fiam, aki pesti kiadója és a *Népszava* révén ismerte meg H. Lányi Piroskáról, aki akkor-tájt – a hatvanas évek első felében – gyakorta írta kis HLP aláírá-sú cikkeit a lapba, kiderült, hogy annak a Lányinénak a leánya, aki nekem hadirokkantságom idején polgári iskolai tanárnőm volt. Levélkapcsolatba is léptem a fölfedezés után HLP-vel. Mint kiderült, nem csak nekem volt Lányi Piroška édesanyja egyik legkedveltebb tanárom, hanem én is az ő kedvenc tanítványai közé tartoztam. Erre még HLP is emlékezett.

A gyors- és gépírást oktató tanárnő nevét már elfeledtem, valamint a kertészeti ismereteket tanító tanárunkét is. Az viszont úgy rémlik, hogy dr. Darvas tanította a gyógynövénytant, a fizikai fölrajzot és a csillagászatot Muzsnay igazgató kedveltette

meg velem. Hittant is tanultunk, de mivel én a komeni kórházban való magamhoz térés és az albisi pocsolyába esés óta hadilábon álltam a hittan szerinti Istennel, oktató szolgájával sem volt felhőtlen a kapcsolatom. Sokat korholt, hogy nem tudom fölmondani kívülről ezt vagy azt a hittanleckét, ráadásul – ő már ekkor hallott Leninről, én még sokáig nem! – valamiféle előbolsevistát sejtett bennem. Óvta tőlem a református egyházat is, meg a bajtársaimat is. Sokat szólalkoztunk, veszekedetünk az ő óráin. Meg is fenyegetett:

– Maga, Nagy Imre, nagyon téved, ha azt hiszi, hogy mindenkől jelese lehet! Ha én hittanból elbuktatom, akkor osztályt kell ismételnie!

– Az se baj, nagytiszteletű úr – feleseltem nekibátorodva –, ha ön nem, majd átenged a katolikus pap! Mert akkor én azonnal áttérek!

Gyűlölte a katolikusokat, ez nagy döfés volt hittérítő és hit-erősítő lelkébe. Attól fogva rám se nézett, föl se kérdezett, be is mószerolt az igazgató úrnál. Az meg szókimondó ember volt – sokat tapasztalt az életben –, jön egyszer velem szemben, megállít, s azt mondja:

– Hallja-e, Nagy Imre, maga aztán jól megbaszta a saját papját! Hogy is volt ez az egész?

Elmeséltem. Somolygott sárgára füstölt bajsza alatt:

– No, majd csinálunk valamit!

Sose jött szóba többé az eset, igaz, erőszakos papunkat is átvezényelték valahová, más jött helyette, majd aztán senki.

Egyik este, mikor az iskolából hazatértem, és már jóelőre viszolyogtam a „Dollinger-brigád” poloskáitól, ott állott a Váci úti iskola bejárata előtt egy sánta, kancsal, rücskös képű, ferde derekú, rettentően csúnya cigányasszony. Még arra gondoltam,

valami rokkant katonára vadászik, s nem nézett tükörbe az istenadta. Leszólít:

– Mondj csák, ídes vitézs úr, nem kéne ide magiknak egy szorgalmás takarítónő? Éhezsnek a lurkók, odá ázs emberem, kéne egy kis kereset!

Végignézttem rajta, no, mondom, ezen aztán nem fog fetrengegni a tanterem népe! Aki csak ránéz, elfut Újpestig, meg vissza.

– Jöjjön csak be velem, elmegyünk a gondokhoz, ő tudja, hogy kell-e munkaerő. Én ajánlani fogom!

– Já, hogy ázs Úristen álgya meg, vitézs úr, de árányos ember á vitézs úr...

Az írnök is végignézett azon a rémségen, akivel beállítottam hozzá, s megkérdezte:

– Hol az isten csudájában tudott fölszedni egy ilyen madár-ijesztőt?

– Takarítani ő is tud – mondom –, éheznek a gyerekei. Az a kérdés, van-e üresedés?

– Az lenne, éppen a másodikon van hely, de hát, ha beosztom valamelyik szobába, elfut a nép a Dunának!

– Azzal maga ne törődjön – mondtam az írnöknek –. Aki túri a poloskát, az fusson is. Én nem tűröm! Tudja, mit? A földszint négyesből helyezze át azt a mi csinos kis takarító cicuskánkat a második emeletre, akkor nem futnak el onnan az emberek, hanem még a Dunából is iderohannak a kanhalak. Ez a nő meg takarítson helyette a mi szobánkban. Én vagyok a szobaparancsnok, bízza csak rám!

– Jól van! Kezdheti is! Úgyis agyonverik magát a 4-esben!

Nem mondom, amikor közöltem a fetrengővel, hogy mától a második emeleten terjessze a kankót, mert itt, ebben a koszos 4-es szobában mostantól ez az asszony fog tisztaságot teremteni,

a csinos fruska átkozni kezdett. Meg a szobatársaim is, amennyire a félkatonai fegyelem az ő számukra ezt lehetővé tette, de ők inkább hangos kacagásban törtek ki. Még hogy ez a senki, ez a boszorkány, ez a gnóm fog takarítani itten? Látszik, hogy agylövést kaptál!

A cigányasszony sírni kezdett, még hogy ő „boszorkány”, még hogy ő „gnóm”? Fogadkozott, hogy így, meg úgy, én meg lekussoltam a szemtelenkedőket, és sürgettem a cigányasszonyt, kezdjen munkához. Itt én parancsolok!

Három nap múlva mintaszoba lettünk! Poloska kiirtva, minden lemosva, padló föltisztogatva, az ablakok ragyognak.

– Jól van, Boriska, csak így tovább! Azzal meg ne törődjék, ki, mit mond magának!

Szobánk többi lakója hamarost belátta, hogy jó takarítónőt sokkal nehezebb szerezni, mint lusta kurvát. Már ilyeneket is elcsípett a fülem, amint egymásnak mondogatták:

– Azért igaza volt a káplár úrnak! Nem jobb egy ilyen szép, tiszta helyen lakni és tanulni? Egyebet csinálni, másutt is lehet.

4. Nagyon szerettem tanulni, és tudtam is

Miután az Országos Hadigondozó Intézet Váci út 57. szám alatti bentlakásos kollégiumában egy, két, vagy akár három évet is eltölthetett – elvileg – a továbbtanuló rokkantsereg, be kellett jelentkeznünk pesti lakosokként erre a címre. 1917 koratavaszára tehát teljesült két, egymással összefüggő, gyermekkori vágyam: tovább tanulhattam, művelhettem magamat, és elkerültem a szülőfalumból, Albisról – irataim szerint is – Pestre, ki a nagyvilág-

ba! Budapest embererdejének, utcarengetegének lakója lettem, az állampolgárokat nyilvántartó hivatalok bürokratikus intézkedésének köszönhetően, bár... nem ide vágytam, és nem ilyen áron. Vagyis az egyik szemem sírt, másik meg nevetett. Nem két – majd lassanként csak egy – botra támaszkodó, sánta hadirokkantként akartam én hazulról elkerülni, és nem a huszonötödik évemben akartam továbbtanulni, De hét a sors nem kérdez, hanem dönt. [...]

Bármily furcsán hangzik is, ha kijelentem: nyugalmat és otthonérzetet nem az Albissal, szüleimmel, testvéreimmel, Csókási Zsuzsikával fenntartott, viszonylag ritka levélváltások, hanem a korlátlan tanulási lehetőségek teremtettek számomra, újdonsült és – nyilván – átmeneti pesti lakosként. Nagyon szerettem tanulni, és tudtam is. Elég volt odafigyelni az órán a tanárainkra, és hozzáolvasni még egy keveset, főleg este. A könyvek is vonzottak, pénzem rájuk nemigen volt, mert minden megtakaríthatót hazaküldtem az öregjeimnek, de amit pár krajcárért megkaphattam, azt megszereztem, és el is olvastam. Főképpen a történelem és a 18-19. század költészete, irodalma érdekelt. Meg az erről szóló ismertető, értékelő művek. Nem azért, hogy az legyen föltétlenül a véleményem, ami a kritikai művekben áll, hanem azért, hogy megtudjam, kinek, mi a véleménye, és összevessem a saját nézeteimmel. Esztétikai értékítéletem igen ingatagnak bizonyult. Nem szégyellem bevallani, hogy én az akkortájt bemutatott, azóta azóta klasszikusokká vagy lenézettekké vált nagysikerű operettek (Csárdás királynő, János vitéz, Bob herceg, Gül Baba, stb.) dalait élvezettel hallgattam és fütyültem, a magyar nóták többségét is igen szerettem, köztük persze, a népdalokat is, bár akkoriban még nemigen különböztettem meg őket egymástól. [...] Nekem a pesti vicctől is, és Molière-től is kicsordult a könnyem nevetés közben, mikor, melyikkel múltattam az

időt. Azt tudtam, hogy a vicc nem írásművészet, és azt is tudtam, hogy Molière, Karinthy vagy Bernard Shaw nem Hacsek és Sajó. De hogy egyik miatt ne legyen a másik, az soha nem ment a fejembe! Bibliám volt és maradt Madáchtól az Ember tragédiája, soha gondolat- és bölcselemgazdagabb mű még nem került a kezembe. De ez a tudat sose zárta ki bennem annak a lehetőségét, hogy munka, kerti kapálás, tyúketetés, kerítésjavítás vagy éppen illatozó hársfák alatti séta közben ne fütyörészni szívesen a „Gimbelem-gombolom”, avagy a „Londonban van, sejj, számos utca” kezdetű operett dalokat, vagy Mascani Parasztsületéből az Intermezzo dallamát, ha éppen azt idézte föl bennem a pillanatnyi hangulatom. [...]

A Váci úti hadirokkant-otthonban egy Leib Nándor nevű kedves, féllábú, erdélyi zsidó fiú volt az ágyszomszédom. Civilben segédjegyző volt Madéfalván, és itt, most közigazgatási tanfolyamot végzett, hogy hazatérvén, jegyző lehessen. (Ki gondolt 1917-ben még arra, hogy mire hazatérünk, rövid idő múltán már csak román ember lehet jegyző az erdélyi magyar falvakban?) Egyik eset azt kérdezte tőlem:

– Mondd, Imre, hány hold földetek van odahaza?

– Nincs nekünk – válaszolom – egy rossz viskón s annak kertjén kívül, semmink...

– Csudálom, mert te aztán biztos kézzel tapintod ki az aranyat a szemétből!

Nem tudtam, mire céloz.

– Miféle aranyról beszélsz?

– Például, ez a cigányasszony, tiszta arany! Ezt a szobatisztaságot, amiben élünk, neked köszönhetjük. Pedig első látásra én is megrémültem, amikor bemutattad a szoba lakóinak: csak nem akarsz még tetveket is a poloskák mellé?

– Először is előítélet, hogy minden cigány koszos, piszkos, tolvaj, csaló, munkakerülő. Másfelől pedig szerencse is kell a megfelelő ember kiválasztásához. Aki csúnya is és szegény is, de még felelősségérzet is van benne a gyermekei iránt, aki elveszítette a férjét, mint ez a Borcsa, és bármilyen munkát föl vállalna, csak pár fillérhez juthasson ebben a nyomorvilágban, az nem lehet rossz munkaerő. Ebből indultam ki, ennyi az egész.

A Váci úti intézetben kórházi zsoldot, némi dohányneműt kaptunk, és évente két pár fehérneműt. A villamosra szorulóknak ingyen jegytömböt is kaptak, de azt rendszeren eladtuk a szegény civilnépnek, valamivel olcsóbban, mint amennyiért a villamosvasút árulta. Erre az adott lehetőséget, hogy tőlünk – messziről láthatóan rokkantaktól – se kalauz, se jegyellenőr sose kért jegyet. Az ún. látványossági helyeken is – cirkuszban, moziban, némelykor egyes színházakban –, különösen, ha csoportosan mentünk, ingyen engedtek be minket. A fővárosi könyvtárfiókok a selejtezett vagy több példányos könyvekből ingyen juttattak a hadirokkantotthonoknak. Nemigen kapkodtak utána sokan, én azonban gyűjtöttem a javát. Ha valamelyik könyvtárfiókba elmentünk úgy megpakoltak bennünket, hogy alig bírtuk hazacipelni.

5. Arra kerestem a választ: van-e Isten?

Én a szorgalmas tanulás mellett törekedtem egy pár koronát fizető munkát is elvállalni, amennyire időmből, erőmből futotta. A Schlick-Nicholsohn gyárban például hamarost éjjeliőri állást vállaltam, este 6-tól reggel 6-ig. Amellett tanulni és – szükséges mértékig – aludni is lehetett, hosszú volt a 12 órás éjszakai szol-

gálat. Inkább csak a kezdetén és a vége felé volt több tennivaló. Hetenként fizettek, négy hónapig bírtam, de szeptembertől kezdve már nem jutott rá időm, annyi volt az írásbeli dolgozat. Akkor a gyár portásának ajánlására az ügyeletes telefon mellé kerültem, az egyik irodába. Ott már alkalmas helyem volt az írásbeli dolgozatok elkészítéséhez is, a szolgálat pedig csak este 9-kor kezdődött. Ezek az állások, munkaalkalmak a gyár szempontjából – szerintem – feleslegesek voltak, inkább jótékonyági célból találták ki őket. Hét hónapon át ücsörögtem az ügyeletes telefonkészülök mellett – illetve tanultam, dolgozatokat írtam, és aludtam – de háromnál többször nem fordult elő, hogy valaki, valamiért fölcsengette volna azt a telefont. Én viszont a keresetemből beszerezhettem – minden „fenyegető” eshetőségre – az esküvői ruhámat, vettem egy extra tisztí köpenyt is, amelyet kifordítottam, magamra szabattam, szép kabát lett belőle. Szükséges apróságokra is telt, amellet, hogy rendszeresen küldtem haza szüleimnek a pénzt. Voltam eleget kemény és makacsul megátalkodott velük szemben, a háború előtti legényéletemben, amikor rendbe kellett tennem erőszakkal a család szénáját, kifizetni az adósságokat. Hadd legyenek most olyan tehéntőgy – gondoltam – amelyik akkor is tejel, ha nem fejik. Jól esett adnom, bizonyára nekik is kapniuk. Nem érzelmeskedtünk, sose írták, hogy így, meg úgy, milyen jó gyerek vagyok, nem hálálkodtak a szüleim, természetesnek vették ők is, én is, hogy az segít éppen, aki tud. És azon segít, akinek éppen szüksége van rá. Gondoltam, addig adjak nekik, amíg magam is családot nem alapítok, mert azután már, a természet rendje szerint, azé az elsőség. És a többinek csak akkor adhatok, ha marad, ha van miből.

Szabadidőmben, ha el is vetődtem ide vagy oda, nézgelődni, ritkán szórakozni, inkább a könyvtárakat bújtam. Ez időben

arra kerestem a választ: van-e Isten? Bár a Kant-Laplace elmélet alapján, az iskolában tanultak szerint, a csillagászati órákon valamennyire tisztába jöttem az égitestek születésével, de ez nekem – a vallással való belső konfliktusom leküzdéséhez – nem volt elég. Sokféle vallás tanítását megismertem, úgy nagyvonalakban, de azt az Istent, akit én kerestem, az örökké igazságos Egek Urát, nemigen találtam egyikben sem. Azok az istenek, amelyeket ezek a könyvek bemutatnak, egytől-egyig a tolvajok, a csalók, az uzsorások istenei voltak, akiktől könyörögve kell esdekelnünk éjjel-nappal a mindennapi kenyerünket, noha keményen megdolgozunk érte. Aki meg nem teszi ezt, az miért kapja? Aztán ennek az istennek alázasan, szépen, hálás szívvel meg kell köszönni, hogy velünk van, hogy segít nekünk, holott valójában betegségünkben, nyomorúságunkban magunkra hagy. Eközben folyvást rettegnünk is kell tőlük, mert „azt bünteti, kit szeret”. A szegényekből nem csinál egyik se gazdagot, de a gazdagokat tovább gazdagítja. Elfogadja a gazdagok filléradományait is, holott tőlük koronák ezreit is kérhetné, ha már ő se tud pénz nélkül meglenni. Csalódottan fordítottam hátat akkoriban az összes isteneknek.

Ne higgye, aki e sorokat olvassa, hogy hatni kezdett rám valamiféle ateista-kommunista tanítás. Ekkor még – 1917-ben – legfeljebb a társadalom- és természettudományok ismeretterjesztő könyvei kerülhettek a kezembe, köztük persze szocialista kiadványok is, az oroszországi eseményekről viszont csak nagyon késve tudhattunk meg egyet-mást. Ennek egyfelől a kétféle naptár időszámítása volt az oka, a februári forradalom a mi naptárunk szerint márciusi hír volt, az októberi forradalom pedig novemberi tudósítás. De oly bizonytalan információk érkeztek akkor még mindezekről, hogy rám legalább is, egyáltalán nem

hatottak. De annál inkább gondolkoztam az értesüléseken, tényeken, amelyekről hozzátartozóim leveleiből, bajtársaimtól, és a különféle irányzatú újságokból szereztem tudomást.

1917 tavaszán olyan nagyfokú volt egyes tájakon a nyomor, hogy a parasztok kikaparták a földből a vetést szemenként, mert éhezett a család. A csendőr már a földeket is őrizte, nemcsak a földművelőket. Leste, hogy a földön hajladozó paraszt valóban vet-e, vagy csak úgy tesz, s eközben kikaparja a vetést. Egy öngyilkos katona levelét is közölte az egyik újság, amelyet a parancsnokának címzett. „Alázatosan jelentem, agyonlöttem magam! Tettemnek oka ismeretlen. De kutassák csak! Olvassák figyelmesebben a hadijelentéseket, meg a feleségemtől, a családomtól érkezett leveleket!”

Az új király május elsejére népjóléti törvények alkotására és a választójog kiterjesztésére kérte fel Tisza István miniszterelnököt. Ebben nyilván tükröződött az orosz forradalom hatása, de a király különbéke-tervéhez szükséges társadalmi háttér megteremtésének szándéka is. 1917 nyarán már mindenfelől jöttek a belső bomlásról szóló jelentések, a lapok sem hallgatták el a történetek egy részét. Szökevényekből verbuválódott katonabandák „saját számlára rekviráltak”, ahol meg tudták félemlíteni a lakosságot. Élelmiszert, ruhát raboltak, sok helyütt összeütköztek a csendőrséggel. Lehangelő, elkésérítő állapotok alakultak ki az utazásban. Kevés volt a vonat, az utasok ellepték a kocsikat, bévül, kívül, a vagonok tetején. A pályaudvarokon óriási tömegek várakoztak, civilek, katonák vegyesen, a lezárt vagonokat feltörték, betolakodtak, holott a félreállított kocsik úgyse indultak sehová. Ilyesmiket írtak az újságok: „Divatból, szokásból, halasztható okból ne utazzék senki!” Egyre több dolgot kellett immár személyesen intézni, mert a telefonokkal kapcsolatosan kiadott

rendelkezés szerint azokat csak hivatalos ügyekben volt szabad használni. Nagyobb pályaudvarokon ételt osztottak az átutazó katonáknak, távolabb sűrű tömegben álltak az éhező civilek, erre az élelmes katonák többször is sorba álltak, és a menázsit jó pénzért elfeketézték a lakosság körében.

Közben az Isonzónál tovább dúlt a két éve eldöntetlen harc, ide-oda mozgó vonalakon. Ilyen versikék jelentek meg a lapokban:

*„Ha száz pokol tör ellenünk,
Mi, katonák, nem engedünk!
Azt mennydörögjük vissza rája,
Talján támad, talján bánja!”*

Állítólag, a váradi Sas Ede szövege volt, azért jegyem ide... Általában csakis azt törekszem az apróbb-cseprőbb eseményekből, hírekből, laptudósításokból idemazsolázni, amiről úgy vélem, hogy az enyémnél átfogóbb és fontosabb emlékiratok úgysem emlékeznek meg, valamint azokat, amelyek valamiféle módon kapcsolatban állnak majdani és végleges lakhelyem, Nagyvárad akkori és későbbi életével. Biztosan ott lapul egy-két íróasztalban a háború előtti, alatti és utáni Nagyvárad éveinek összefoglaló esemény-tükre, de e sorok írásakor nincs róluk tudomásom. A föltételezés pedig nem gátolhat meg abban, hogy a magam szerény, egyáltalán nem tudományos, csak a szubjektív emlékezés szintjén lebegő módszerével írásban rögzítsem az utánunk következőknek mindama ismereteket, amelyek esetleg máshonnan ma már és még nem szerezhetnének meg. Így értékelendő, amit eddig leírtam, s főképpen így, ami a későbbi időkre vonatkozik. Sokáig foglalkoztatott egy „Nagyvárad-történet” megírása, a hangsúlyt a két világháború közötti és a második

világháború alatti Várad életére téve, úgy, ahogy én láttam. De ehhez nem jutok elég dokumentumanyaghoz, sőt, jóformán semmihez. A magam emlékei, jegyzetei hézagosak, nem szólva most a két háború közti két évtized némely időszakáról, amikor úgy jártak ki és be a kapun, az ajtón a román „házkutatók”, rendőrök, csendőrök, detektívek, mintha a kisebbségben élő magyar lakosság otthona lenne számukra a forgalmas főutcai korzó! Pláne az állami alkalmazottak lakásai! Ezért, a harmincas évek második felében, több versemmel együtt, igen sok kivágott újságcikket, saját feljegyzést, naplórészletet jobbnak láttam elégetni. Abból dolgozom tehát itt olvasható emlékezéseim írásakor, ami bennem és a mindinkább kiürített fiókjaimban megmaradt. Ez sem kevés, de bizonyára akad benne vitatni való tévedés, bizonyítására váró állítás.

6. Szíveskedjék kinyalni a seggemet

Elmesélték 1917 nyarán a bajtársaim, hogyan és miképpen harcoltak egyes pincérek, vendéglátó-ipari dolgozók bérköveteléseik teljesítéséért. Leírom, mert engem mulattatott a kiváló ötlet. Állítólag még a század elején fordult elő a pesti Weingruber Edison kávéházában, hogy csúcsforgalmi időben különleges „ülősztrájkot” szerveztek a pincérek. Teleültek a kiszemelt kávéház összes székét, termeit, és a minimálist fogyasztva (például egy kis pohár szódavizet), elfoglalták a helyeket a jómódú, fizető, a rendszeresen odajáró és a tulajdonosnak jól tejelő, úri vendégsereg előtt. Nem jópofa ötlet? Ez most, 1917-ben újrakezdték itt-ott. A kávé hiába könyörgött, szitkozódott. Hívta a rendőröket,

akik jog szerint nem léphettek fel a „teleülők” ellen, mert hiszen fogyasztottak: egy-egy pohár szódát. Nincs törvény rá, hogy a vendég mit és mennyit fogyasszon, De ha a rendőrparancsnok kezdte elkergetni őket, akkor a szélrózsa minden irányába elszelelték, s vitte ki-ki magával a poharat. Aztán úgy is előfordult, hogy előre megtudták: a főnök kihívta a legdurvább fellépésű rendőrtiszt-különítményt. Mire megérkeztek, a pincérek előre kerekét oldottak. Az úri vendégsereg meg alig várta, hogy „teleülhesse” a kávéházat, és fogyasztani kezdte, amit szokott. Megjöttek a rendőrök, és abban a hitben, hogy megint azok a ravasz pincérek ülnek az asztalok körül, nekiestek a törzsvendégeknek, és szétverték őket. Hát nem mulatságos?

Mind gyakoribbá váltak az utcai atrocitások. A Váci úti iskolaépület mellett, a Janicsár utca túlsó sarkán volt egy élelmiszerbolt. Ha megjött a pékkocsi, a rongyos gyerekek hada körülvette, a kipakolt pékárut megrohamozta, a kosarakat kifosztotta. Az üzletbe gyakran már nem került be csak az üres kosár. Mindenüvé nem juthat rendőr, ezért előfordult, hogy katonai kísérettel jött a pék, és ijesztésül a levegőbe lövöldöztek. Minket is megkért időnként a kereskedő, ha áruja jött, vagy ha százak állottak sorban, és lázadozott a nép: menjünk le vagy tízen-húszan, akik épp otthon tartózkodunk az iskolaépületben, ha ráérünk; segítsünk a rendet fenntartani. Az anarchiát nem szívleltem, de megértettem, hogy a nyomorult civil nép nem azért követ el törvénytelenégeket, mert csürhe, hanem mert... éhes! Ezért gyakran megtagadtam a szobaparancsnokságom alá tartozóknak, hogy a Janicsár utca sarkára menjenek a háború nyomorúságától szenvedő népet megregulázni. Ha nincs elég kenyér, liszt, tej, cukor, só, a háború miatt, akkor abba kell hagyni a háborút. Egyesek kezdtek rám ferde szemmel nézni. Ha azonban azt

tapasztaltam, hogy a rend megőrzése esetén, hőbörgés nélkül, kis türelemmel várakozva, megkapná ki-ki, amennyi jut, és ők mégis betörnek a kirakatot, rabolni készek, akkor én is levittem az embereimet, és megvédtem a jószándékú kereskedőt. Elkergettem a hűzöngő, feketéző rendbontókat. A ferdeszemmel nézők akkor elcsodálkoztak:

- A fene érti ezt a mokány, mérges kis káplárt!
- Ne a látszataból indulj ki – válaszoltam.
- Ne tegezz, nyavalyás! – üvöltött vissza egy garázda.
- Kérem! – mondtam higgadtan –. Szíveskedjék kinyalni a seggemet, és elmenni a fenébe, mert kupán vágom önt a botommal! Föl is emeltem a botomat, mire az ipse elfutott.

A boltos mindig meg akart ajándékozni valami potyakájával. Sose fogadtam el. Először is, mi kaptunk annyit, amennyi a viszonyokhoz képest elég volt. Másodszor pedig nem kívántam senki lekötelezettjévé válni. Főnökünk, a királyi tanácsos úr valakitől híret vette, hogyan csatázunk a Janicsár utca túlfelén, és hogy ott miképpen lépek föl. Hivatott. Azt hittem, letol. Tévedtem. Megdicsért!

7. Nagy Imre tizedes a megköveteltnél sokkal többet tud

Ebben az időben történt, hogy valaki, környékbeli úrinő, fölkereste a Váci úti rokkantotthon vezetőjét, a tanácsos urat. Előadta, hogy fiacskája nem remekel az iskolában, ahová jár. Szeretne valakit, értelmes, a tananyagot és az életet is jól ismerő korrepetitort felfogadni mellé. Olyan házitanítót, aki nem csak

a tananyagot tudja elmagyarázni, megértetni a negyedik gimnazista gyerekekkel, hanem erkölcsi szempontból is példát mutat neki, segítheti a serdülő fiúcska emberi fejlődését. Valamilyen tanultabb tisztre, vagy hadirokkant tanárra, tanítóra gondolt volna, akit természetesen illően honorál. Igazgatóm elmagyarázta a hölgynek, hogy itt továbbtanuló rokkantak vannak, tanítók, tanárok most éppen nincsenek. De van köztük olyan, akit jó szívvel ajánlhat.

– Ki lenne az? – kérdezte a hölgy.

– Nagy Imre tizedes, a földszint 4-es szoba parancsnoka. Kiválóan tanul, a megkövetelnél sokkal többet tud, és törekszik az igazságos, példás, fegyelmezett magatartásra. Amellett rá is szorul a keresetre, mert szegény. Ajánlom azonban, hogy Muzsnay igazgató úrtól is szíveskedjék előbb referenciát kérni. Ha egyezik a véleménye az enyémmel, őt tudom ajánlani!

Így lettem rövidesen a 14-15 éves K. Lajoska állandó korrepetitora. Ma tekintélyes férfiú. Kiletét, vezetéknevét – jelenlegi közismertsége és reputációja miatt – nem akarom elárulni... Számtanból, mértanból, fizikából és magyarból kellett segítenem a fiút, hogy ne bukjon el ismét a vizsgáin, mert már így is osztályismétlő volt. Amikor bemutatkozó látogatásra mentem hozzájuk, anyja azt kérdezte: mennyit kérek a fiával való állandó, rendszeres foglalkozásért. Azt válaszoltam, hogy annyit, amennyit a tapasztalatai alapján, végül majd megérdemeltnek tart.

Ebben a válaszban két dolog játszott közre. Az egyik, hogy fogalmam sem volt, mennyit szokás ilyesféle munkáért, elfoglaltságért kérni. Úgy gondoltam, ezzel nem értékelem se túl, se alá magamat: az anyuka pedig annyit fog fizetni, amennyi tudomása szerint szokásos. Másik, az a bizonyos „végül” – megint a kivagyiság! Ugye, szóba se jöhet, hogy végül K. Lajoska ismét

megbukjék? Mert én csakis zseniális instruktor lehetek? K.-né szerint Lajoska nagyon eszes fiú volna, de makacs, lusta, nem tanul, nem figyel az órán. Hiába minden szülői intelem. Arra kért: próbáljak vele a tananyagon kívül sok egyebet is megértetni vele, például azt, hogy milyen erőfeszítéseket követel tőlünk az élet, ha helyt akarunk állni. Lajoska csak úgy, egyre-másra hordta haza az intőket.

Azt hamar fölmértem, hogy igen elkényeztetett fiúval lesz dolgom. Az első órán nagyjából csak ismerkedtünk egymással. Alig kérdeztem tőle valamit, ha igen, akkor sem a tantárgyakkal, hanem a életükkel, a háborúval, édesapja munkájával kapcsolatosan cseréltünk eszmét. Érkezésemkor elég szemtelenül kiröhögte sántaságomat, azt, hogy bottal járok, még a süppedő szőnyegen, a szobában is. Szerencsére, megkérdezte, mi bajom, így elmesélhettem súlyos sebesülésem okát és lényegét. Gyermekekorról is szó esett. Még sose hallott olyasmiről, hogy léteznek olyan kisgyerekek, akik hajnalban kelnek, libákat legeltetnek, baromfit etetnek, rendszeres ház körül munkát végeznek, iskolába kerülés előtt. Hogy a játékunk nekünk is megvolt, de csak a dolgaink elvégzése, vagy az iskolai tanulnivalók elsajátítása után. Meglepte, hogy azért kellett már kisgyerek-koromtól dolgoznom, hogy pár koronát én is megkeressek. A kenyérré valót. Azt mondta, minek az, hát ott van a kenyér a konyhaszekrényben, miért kell azt keresni? Már első beszélgetésünkön ki kellett javítgatnom, hogy az embernek nem mutterje van, hanem édesanyja, nem a fater jár el dolgozni, hanem az apja. A cigaretta füstjét a dohányos nem slukkolja, hanem mellre szívja, és így tovább. Magyar, német, zsidó keverékzsargont beszélt Lajcsika, vérbeli „őskeresztény” családbeli gyermek létére. Valóban, nem ártott magyarra is tanítani. Lefordítani a köznapi nyelvet, amelyet használt, pestiről – a

lehetőség szerint – választékos, irodalmi magyarra. Ezzel magam is bajlódtam, a pestiesség ragadt rám, mint a kosz, a bihari, falusi tájnyelv szembetűnő eltéréseit – góral, szíp, lú, veréce, góré (nem „főnök” értelemben!) és a többi – nem tudtam elég gyorsan levetkőzni, már amennyire szükséges. A célból Aranyt és Gárdonyit tekintettem példaképül. Főleg a kiejtés provincializmusától igyekeztem megszabadulni, amennyire tudtam, (olyanoktól, mint „ű osztég jaót viribelt a friss vízbűl”), nem is annyira maguktól a tájszavaktól, amelyek – már akkori meggyőződésem szerint is csakis gazdagítják a köznyelvet.

Lajcsika édesanyja szigorúan betartotta, amit kikötöttem, hogy lehetőleg óráinkon ne legyen jelen. A fiúnak amúgy is külön szobája volt, gazdagon berendezve. A félévi bizonyítványosztás után bekopogott az anyja, és kiküldte a fiát a szobából.

– Szeretnék beszélni magával! – mondta, és leült Lajcsika szokott helyére.

– Tessék parancsolni, asszonyom!

– Kellemesen csalódtam magában! Őszintén megmondom, némi gyanakvással fogadtam, amikor a rokkantotthon, majd a rokkantiskola igazgatója is egyaránt magát ajánlotta. Értelmi-ségi házitanítóra gondoltam, amikor segítséget kértem tőlük. Ők egybehangzóan maga mellett voksoltak. Pardon – nevetett –, mielőtt engem is kiigazít: maga mellett szavaztak...

– És a pardon helyett is jó a bocsánat! – nevettem én is.

– Szóval, nagyon meg vagyok elégedve! A fiú bizonyítványa szépen javult, és szeretném, ha továbbra is segítené Lajoskát a tudnivalók megértésében. Mikor megkötöttük az alkut, azt mondta: annyit fizessek végül, amennyit megérdemeltnek tartok. Az az igazság, hogy én már most, a félévi bizonyítvány után is szeretnék törleszteni magának a felgyűlt adósságomból vala-

mit, a „végül”-t pedig halasszuk el. Éppen ma érdeklődtem újra fiam iskolájában a tanároknál, azt mondják, teljesen megváltozott. Figyel, illedelmes, és ha nem is kitűnően, de jó közepesen tudja a feleltetésekkor meg a dolgozatírásakor a maga által neki elmagyarázott anyagot. Én felírtam, hogy eddig hány órát tartott, s arra gondoltam: a szokásos, óránkénti egy korona helyett én adok magának kettőt. De vállalja el még egy ideig Lajoskát!

Fejben beszoroztam az órák számát kettővel – én is tudtam, hányszor voltam itt –, ám nem valami szép summa jött ki belőle...

– Hálásan megköszönöm, asszonyom! Huszonötször voltam itt, megállapodásunk óta, az tehát az ön nagyvonalú ajánlata szerint kereken 50 koronát tenne ki.

– Pontosan!

– Énnekem az volna a javaslatom, hogy ezt az összeget tessék szíves lenni átutalni az Országos Hadigondozó Intézet javára, mivel én azzal is megfizetve érzem magam, hogy a Lajcsikával való foglalkozásaim során módomban állt magamnak is sokat tanulni!

Fennakadt a szeme, félretartott fejjel, értetlenkedve nézett rám:

– Nem értem magát! Ha én a gróf Teleki Pál elnökletével működő, hadirokkant-gondozó intézetet óhajtom támogatni, azt megtehetem külön, ettől függetlenül. Higgye el, jut rá pénzem. De ezért az összegért ön kiválóan megdolgozott, Nagy úr!

– Kedves nagyságos asszonyom, mivel Lajoskát én számtanra is tanígtattam, föltételezem, elhiszi, hogy valamennyire magam is tudok számolni. Tény és való: önre bíztam az utólagos honorálásom mértékét. Én is utána néztem. A háború előtt valóban óránként egy koronát volt szokás az efféle tanításért fizetni. Ön

ennek a kétszeresét ajánlja nekem. A háború előtt 1 kg. marhahús ára 1 korona 64 fillér volt, most, 1918 elején, 16 korona. Akkor, a háború előtt, 1 kg. borjúhús 1 korona 63 fillérbe került, most – ha lenne egyáltalán, 20 koronáért árulnák. Ennyi a hivatalosan megszabott ára. Azelőtt 1 kg. zsír 1 korona 54 fillérbe került, most 9 korona 20 fillér az ára. Egy öltöny ruha akkor 90-140 koronát kóstált, ma viszont 1200-1800 koronáért kínálják. Az olyan szép női szövet métere, mint a milyent ön visel, akkor 9-10 koronába került, ma pedig, a mai újságban közölt árak szerint – onnét veszem az adataimat! – 350-500 korona az ára. Még különösebb az egy pár férficipővel jellemezhető helyzet: 1914 előtt 30-40 koronáért vehettem egy pár jó minőségű bőrcipőt, most, ha van egyáltalán, akkor 360-600 koronát kérnek érte a cipészek. Mindezeknek ellenére, az ön ajánlata reális, mert – például – egy köztisztviselő – ha nem pusztult el valamelyik fronton, és ha módjában áll itthon állásban maradni, nagyjából a kétszeresét kapja a háború előtti fizetésének. Míg tehát az árak tízszeresükre, a bérek általában csak kétszeresükre növekedtek.

A légy zümmögése a háború végén feltűnt, kezdetleges hadirepülők éktelen berregése lett volna, ahhoz képest, hogy milyen mélységes csend követte szavaimat. Az úrhölgy tekintetén és arcán némi zavart véltem fölfedezni, csekély megvetéssel vagy meghökkenéssel párosulva – ezt nem tudtam eldönteni...

– Természetesen – folytattam – Lajoskát örömmel segítem a tanulásban, továbbra is, az ön ajánlotta feltétellel. Újabb félév, a tanév végéig, óránként két korona, de a Hadigondozónak átutalva!

Szárázon válaszolt:

– Maga valóban kiválóan számol. Rendben van, megegyeztünk! Pénteken várjuk Lajcsikámmal, hogy óráját megtartsa.

Ez kedden történt, csütörtökön a postás pénzesutalvánnyal keresett a Váci út 57-ben. A portárs vette át, én az irodán kaptam kézhez. A szelvényre a következő sorokat írta K.-né:

„Mivel én az ön kiváló tanóráinak az árát kívánom kifizetni, nem pedig bért a fáradságáért, fogadja tőlem a mellékelt összeget, hálámmal és köszönetemmel, 250 – azaz kettőszázötven – koronát. Ez a háború előttinek a tízszerese! A hadigondozót pedig támogassa a kormány, amelyik a háborút megüzente és viseli. Szívélyes üdvözlettel: K.-né.”

A következőkben minden óra után kézhez kaptam K. Lajcsiéknál egy tízest. Őnagysága letett az „utólagos és méltányos” honorálás ceremóniájáról. Sose esett szó köztünk több erről. Ha találkoztunk, rendkívül szívélyes és udvarias volt. Fiacskája pedig tanárai és szülei meglegedésére sikeresen vizsgázott. 1918 őszén is üzentek értem, de akkor én már a 2-es számú postahivatalban dolgoztam, a Várban, nem vállalhattam magántanítást. De ne szaladjunk annyira előre..

8. Aki ilyen részeg, miért nem marad otthon?

Nem mondom, hogy amit most állítok, az mindenkire érvényes volt a Váci úti rokkantkollégium lakói közül, de a többség igen keményen dolgozott, fáradozott csökkent lelki és fizikai állapotában is azért, hogy a tanulásra fordítható időt jól kihasználja. „Lelki állapot?” Igen. Aki tudomást szerez arról, hogy valamiféle betegsége a sírig útítársa marad, együtt kell vele élnie, s ép és egészséges embertársainál annyival kevesebbet ér, az könnyen megérti a mi akkori lelkiállapotunkat. Nemcsak fizikai kínok-

kal járt, hogy „rendbe jöjjön” a hiányzó kar, láb, csonka kéz, súlyosan sérült testen a seb, hanem legalább akkora lelkiekkel. Az ép kezűek, ép lábúak el se tudják képzelni, hogy olyan mindennapos „próbatétel”, mint föllépni a járdára, lelépni róla, felkapaszkodni valamiféle lépcsőn, felszállni a villamosra, vonatra, micsoda kínlódás, még ha kimondott fizikai fájdalmat nem is érez az ember. Amellett, ezek a csonkulások, bénulások, sérülések látszanak is, ha a szembejövők vagy a hátulról előre sietők nem is vesznek gyakorta tudomást róla. Mindezekbe az élet-mínuszokba bele kellett tudnunk törődni, a kesergést abbahagyni, a hiányos erő kifejtést valami módon kompenzálni. (Lajcsika már javítaná: kiegyenlíteni...)

Az engem sújtó agysebesülés – minden „csodálatos” kimene-tele dacára – ekkor már véglegesnek tűnő maradványa a ballábam majdnem teljes bénulása és idegrendszerem működésének némely zavara lett. Fáradékonyabbá váltam, a lelki megterheléseket sokkal csekélyebb mértékben tudtam további életem során elviselni, holott épp az idegrendszer sérülése miatt lett érzékenyebb, ingerlékenyebb, indulatosabb az ember, mint amilyen volt, bármiféle konfliktushelyzetben azelőtt.

Aki eddig megtisztelt soraim olvasgatásával, jól tudja, hogy azelőtt se voltam az a könnyen kezelhető báránka. Hamar fölfortyantam, volt, aki pukkancsnak vagy mérges kisembernek nevezett – már a tragikus doberdói sebesülesem előtt is. Tessék elképzelni a viselkedésemet, mióta „felgyógyultam”, máig! Bizonyos, hogy nem volt könnyű velem kijönnie, összeférnie, sem családtagnak, sem barátnak, kollégának, idegennek! Az időjárás is rettentően befolyásolt. Időváltózáskor, egész életemen át – 1916 óta – olyan kínokat, fizikai fájdalmat és „indokolatlan” idegeskedéseket éreztem, hogy én azt nem tudom leírni! Bal lábamra évti-

zedeken át alig tudtam ilyenkor rálépni, úgy hasította a fájdalom a talpamat, a lábfejemet, mintha késsel szeletelnék. Ilyenkor megmeginogtam járás közben, és el kellett viselnem idegenek szitkait, hogy „aki ilyen részeg, ennyit iszik, miért nem marad otthon?” A szembejövők, a mögöttem haladók, noha láthatták egész életemben kézben viselt botomat, nem arra gondoltak, hogy mennyire hadirokkant vagyok, idegbántalmakkal kínlódom, hanem arra, hogy megint jól beszívtam valahol. Pedig hadirokkanttá válásom óta egyetlen esetre se emlékszem, hogy akárcsak becsíptem volna, nemhogy lerészegedjem. Nem is kedveltem annyira a bort sohase. Ebéd után, vagy ha vendégek jöttek, netán valaki felköszöntött név- és születésnapomon, kinevezésem alkalmával, megmegtarttam egy-egy pohárkával. Sohase többet. Ezt is csak akkor, ha nem buzgólkodott éppen a gyomorsavam vagy a később kialakult nyombélfekélyem. A pálinkának még a szagát se bírtam, finom italokra, konyakokra pedig nekem sohase telt, azt se tudtam, milyenfélék léteznek a világon. Érdekes módon, amikor éppen aktívizálódott a nyombélfekélyem, a túrós laskát, a töltött káposztát, meg általában azokat az ételeket, amelyekről az orvosok lebeszéltek, kiválóan bírtam. Akkora darab füstölt szalonnákat vágtam be, egy-egy szelet kenyérrel, hogy csak néztek rám, akik tudták, mi bajom. De amiket javasoltak – tejet, tejtermékeket, diétás ételféléket –, azoktól majd meghaltam. Mikor orvosomnak mindezt megemlítettem, – a harmincas években dr. Ion Şuroiu volt a román posta orvosa Váradon –, így válaszolt: „Azt fogyassza, Nagy úr, amitől jól érzi magát, ne azt, amit ilyenkor általában ajánlani szoktunk! Minden betegség egyedi, a betegnek kell kikísérleteznie önmagán, mi hasznos neki, mi nem.”

1917 karácsonyára nem vállalkoztam hazautazni. Fűtetlen, rosszszul közlekedő vonatok, anarchikus közállapotok, itt meg a Váci

úton meleg van és rend, fegyelem. Idesék nagyon hívtak, de még a hozzám utazgatásról is lebeszéltem őket. Magamat nézve, az állapotom, részükről pedig idős koruk miatt tartottam hátrányosnak az utazgatást, testvéreim pedig nyakig ülnek a gondokban. Elég sokan utaztak haza vagy ismerős családhoz vendégségbe, az ünnepekre. Én sose csináltam az ünnepekből mutatós produkciót. Épp elég családot ismertem, barátokat, rokonokat, akik januártól decemberig marták, gyalázták egymást, vagy közönyösek voltak egymás gondja-baja iránt, de karácsonykor szemforgatóan körbeülték az ünnepi asztalt, és megjátszották a Szeretet ünnepét.

Nénjeim egyébként azért se igen törekedtek meglátogatni, mert nem lett volna hol megszállniuk a háborús Budapesten. Rokonunk, ismerősünk Pesten nem volt, a Váci úti katonai kolégiumban pedig nem szállhattak meg fehérnépek. Amellett kétfelé húztak az ügyben, hogy én végül is kit vegyek feleségül. Én már ekkor Zsófi néném tervéhez vonzódtam, elkönyveltem magamat Kolozsvári Piroska jövődjé férjének. A házassághoz nem kell feltétlenül szerelem – az csak a szerelemhez kell. Beláttam, hogy Zsófi nénémnek sok mindenben igaza van, Piroskának is nehéz lenne magához rendes embert találnia, ekkora házasulandó legényinségben, ami a háború harmadik évének végére Érolasziban is kialakult. Én azt is természetesnek tartottam, amitől Zsófi néném félt, hogy 75 százalékos hadirokkant és fél lábára béna ember után se rohangásznak majd a hajadonok, akármilyen belső értékekkel is rendelkeznek az a férfi. Úgy gondoltam, a szerelem úgy is elmúlik előbb-utóbb, s utána annak kell meglennie egy elviselhető vagy éppenséggel jó házasságban, ami Piroska és köztem igazi szerelem nélkül is, pusztán egymás iránti tiszteletből, megértésből és helyzetünkbe való belenyugvásból már eleve meglehet. Ez így logikusnak is tetszett

akkor, amikor erről gondolkoztam, csak arra nem számítottam, hogy nincs időnk egymást egybekelésünk előtt kitapasztalni, és eljegyzésünk, összeházasodásunk sürgetése Zsófi néném részéről olyan buktatókat rejthet magában, amelyeken később megbotolhat egy jószándékkal összetákolt házasság. (Így is lett! De erről majd később, ha oda érek életem leírásával.)

9. A postamesteri pályát választottam

Egyelőre minden erőnket és időnket a tanulásra fordítottuk, mi, a többség. Esténként összejöttünk egyik vagy másik szobában – mint említettem, minden teremben ott maradt a katedra meg a falitábla. És segítettünk egymásnak a tanulnivalók jobb megértésében. Először az alsóbb osztályosok feladatait oldottuk meg a táblánál, közösen, ebbe tetszés szerint bekapcsolódtak a felsőbb osztályosok is. A feltett kérdések megválaszolása elősegítette tudásanyagunk kollektív gazdagítását, az egymástól való tanulást is. A feladatokat mindig a leggyengébb írta föl a táblára, s neki kellett próbálkoznia a megoldással. Ha nem sikerült, akkor segítettek neki a többiek.

A szobarendhez tartozott, hogy az elméleti anyagot, ha az illető tudott csöndben tanulni, ki-ki magolhatta a szobában, esténként. De aki jobban tudott tanulni, ha fölolvagatta magának, annak tanácsoltuk, hogy napvilágnál vegye igénybe e célra az iskolaudvar valamelyik sarkát, vagy este a folyosót, ahol sápadt villany égett. Este 9 óra után aztán tehetett bárki, amit akart. Pihent, olvasott, lefeküdt aludni, de a többiit zavarni nem volt szabad. Nem voltak ezek világrengető újítások, de kissé megzabo-

lázták azokat, akik sehogy se tudnak beilleszkedni egy célratörő közösségbe, ahol másokra is tekintettel kell lenni.

Áprilisban levizsgáztunk a harmadik és a negyedik polgári anyagából, és akkor még erősen ingadoztam, hol és milyen irányba tanuljak tovább. Tanáraim jó része erővel tanítóképzőbe szeretett volna ajánlani, én meg inkább felső kereskedelmibe akartam járni, vagy huszonhatodik életévemet számításba véve, mennél előbb kenyérkereseti lehetőséghez jutni, hogy valóban eljegyezhessem, még 1918-ban – ahogy Zsófinak megígértem – Kolozsvári Piroskát. Ennek a célnak a postamesteri tanfolyamra való fölvétel felelt meg a leginkább, a számunkra felajánlott lehetőségek közül. Ezt választottam. Ez csak pár hónapos volt, de beletartozott a tanulmányi időbe a nyár is, és azzal kecsegtetett, hogy sikeres szeptemberi vizsga esetén azonnal elhelyezkedhetünk a postánál, ami végül is nyugdíjas állás, ha az ember megbecsüli magát, tisztességgel dolgozik. És hadirokkantnak éppen megfelelő elfoglaltság. Sikerült a tervem, bekerültem a postástanfolyamra. Tetszett a dolog, buzgón képeztem magamat, oktatóink meg voltak velem elégedve.

Tanulmányaim körülményeit kissé nehezítette, hogy a Váci úti iskolaépületet 1918 nyarán teljesen ki kellett ürítenünk, általános takarítás végett. Minket, rokkantakat, egy, a Duna partján fölhúzott barakkba telepítettek, az viszont annyira tele volt poloskával, hogy szabad időnkben mással sem foglalkoztunk, mint vakaróztunk, s irtottuk a hasunkon ide-oda menetelő poloskákat. Ekkor néhányan kitaláltuk, hogy cókókunkkal együtt leköltözzünk a Dunán veszteglő tutajokra. Lehordtuk féregtelenített szalmazsákjainkat, ládáinkat, és ott aludtunk, a szabad ég alatt. Forró nyár volt 1918-ban, ezért mi ott tűrhetően jól „üdültünk”. Aki tudott úszni, naphosszat lubickolt a vízben.

Aki valamiféle tanfolyamra járt, mint én, az pedig délután. Én azonban csak néztem őket sóvárogva, mert nem tudtam úszni. Odahaza, az Albis patakban a békáknak is csak hasig ért a víz, az Ér meg messze folydogált tőlünk. Ennek dacára, abból az elméleti tételből kiindulva, hogy a víz fenntartó erejének esetemben is érvényesülnie kell, egyik nap fogtam magam, beleugrottam a Dunába, és próbáltam ugyanazokat az úszómozdulatokat végezni, amelyeket bajtársaimtól ellestem. Persze, hogy merültem le a víz alá! Kétségbeesetten csapkodtam, nyeltem a vizet, fulladoztam, hol fölmerültem, hol le. A parton napozó rokkantak serege észrevett: Hát ez a hülye mit csinál? – riadóztatták egymást, mire egy pécskai fiú, Jaczkó András – aki 1924-ben, az így kötött ismeretség és létrejött barátság következtében Imre fiam keresztapja lett –, maga is féllábú rokkant, pillanatok alatt leoldotta a műlábát, és bedobta magát a vízbe, utánam. Aztán mások is. Kihúztak a vízből, azt hiszem, nem sokkal előbb, mint ahogy már késő lett volna... Kérdezik tőlem, amint kihányom a vizet, és szóhoz jutok: mi van velem, megcsalt a szeretőm? Különös módon e kérdésre Tatár Ágnes alakja jelent meg előttem, és már ráztam is a fejemet, hogy nem, dehog, csak azt hittem botor módon, hogy az úszáshoz elég a bátorság és az akarat. Ezt tehát szó szerint „megúsztam”, hála Jaczó Bandinak. A tutajokról aztán beköltöztettek bennünket a Révész utcai utókezelő gyógyintézetbe, majd augusztus közepe táján vissza, az újra festett, kitakarított, rendbe tett Váci utcai iskolaépületbe, a régi helyünkre.

Nézegetem váradi szobám falán azt a fényképet, amelyet a Gellérthegy oldalában, Szent Gellért püspök szobránál, a félköríves oszlopsor előtt felsorakoztatva készített rólunk egy fényképész, 1918 nyarán! Vajon hányan élünk még az ott láthatóak közül? És vajon az élőknek hol, merre van a hazájuk? A holtak hol

nyugosznak, ha ugyan szolgaföldben is nyugodhatnak? Mozgalmas esztendő volt számomra 1918, nem csak az Osztrák-Magyar Monarchia, mint államalakulat számára. Ez utóbbi ugyanis akkor fejezte be a pályáját, az enyém pedig akkor ősszel vette kezdetét.

Írtam, hogy elhárítottam Idesék vagy testvéreim Pestre látogatását 1917 karácsonyán. Akkor már a Budapestre utazó vidéki ember még előrendeléssel sem juthatott vendégszobához, a panziók se fogadták be őket, különösen egy-két éjszakára nem. Ha igen, megfizethetetlen áron. Pályaudvarokon, hidak alatt, kapuk alatt, parkokban éjszakáztak a vidékről fölruccanók, vagy az Erdélyből, Felvidékről, Bácskából érkező menekültek, ha nem volt rokonuk, aki befogadja őket. Ott, kint viszont, a kemény hidegen kívül a rendőrség is zaklatta őket. A főváros didergett. Az új gáz- és villany-előfizetés vagy beszereltetés energiahiány miatt tilossá vált. Rendelet jelent meg, hogy a lakást csak akkor szabad fűteni, ha beteg van a háznál. Ez a szigorú előírás aztán előidézte, hogy ahol nem volt addig beteg, legyen.

10. Vége felé a nagy húsdarálásnak

1917 őszén a Központi Hatalmak csapatai váratlan győzelemre hajszolták kimerült csapataikat a 11. isonzói csatában, az olasz front átmenetileg összeroppant, osztrák-magyar kézre került nagy terület, Udine, Velence, Torino, és a Piave felé megnyílt az út. Oroszországban pedig a bolsevik „forradalomtól” lehetett remélni a különbékét. Eközben szűkebb hazám vidékén, Székelyhídon és környékén hastífuszjárvány tört ki, igen sok halálessel. Az 1900-as korosztály sorozására is sor került, 1918 márciusában

bevonultak a tizennyolc évesek, nyáron már a frontra is kerültek. Írták hazulról, hogy a váradi csapatkórház sikkasztó gazdasági vezetőjének, Strasszer Aladárnénak hétévi fegyházbüntetését a Kúria öt évre mérsékelte, a büntetés „túl magas” volta miatt.

Ebben az időben legfőképp az igen tartalmas *Pesti Napló* mindennapos olvasója lettem. Abban olvastam Szép Ernő: Lila akác című elbeszélésének folytatásos közlését. Meg Szomaházy István regényét, az Expresszvonatot, de azt – „méltóságos uram, így, úgy” – nem tudtam valahogy végigolvasni. Olyanformán voltam vele, mint később Veres Péter jegyzeteiben olvastam, valami hasonló írásműről: „úri nyavalygás, intézzék el az urak egymás közt.” 1918 elejétől cikksorozatot is közölt a lap, afféle „mi lesz velük, ha hazatérnek” címmel, ami olyasmit sugallt, hogy vége felé közeledünk a nagy húsdarálásnak. De ennek körülményeit el se tudtuk, el se lehetett akkor még képzelni! Ez év januárjában jelent meg Gábor Andor Doktor Senki-je is, előzőleg ez is a *Pesti Naplóban*, ez viszont nagyon szórakoztatott.

Wilson amerikai elnök híres-nevezetes 14 pontja is a januári lapokban volt olvasható. Nagy viták zajlottak le róla köreinkben, esténként, mert lényege az volt, hogy a népek saját maguk döntsenek a sorsukról, s ez alapon létesüljenek új nemzeti államok is, pl. Lengyelország, Ausztria-Magyarország népeinek pedig autonómiát követelt. Már akkor kiderült, hogy ha erre sor kerül, igen nehéz lesz olyan határokat vonni az egyes etnikumok között, amelyeket az érintettek igazságosnak fogadnak el, annyira összevissza van keveredve a Duna-medence nagy részében egyik nemzet és nemzetiség a másikkal. A *Pesti Napló* közben nap-nap után kongatta a vészharangot: „Nem lesz szappan!”, „Nem lesz cukor!”, „Nem lesz fűtőanyag!” Csak arról nem írt, hogy akkor mi lesz, ha semmi se lesz?

A román kormány, amelyik eddig az orosz hadseregre támaszkodott, a bolsevik forradalom kitörése és az orosz államhatalom átmeneti gyöngülése láttán „hadat üzent” a Szovjetnek, és magához szippantotta Besszarábiát, a Prut és a Dnyeszter között, ezzel kárpótolva magát a két évvel azelőtti veszteségeért. Az antibolsevista Antant szentesítette az akciót.

1918 elején letartóztatták a pesti Galilei-kör vezetőinek jórésztét, pacifizmus, háború- és rendszerellenesség címén, a kört fel is oszlatta a kormány. Szeptemberig folyt a per ellenük. Év végére egy részük a hazai kommunista párt alapítói közé került, ezzel bizonyítva, amit addig hevesen tagadtak a bíróság előtt, hogy valóban az addigi rend és a háború ellenségei voltak.

A ma már nagyra becsült festőművészt, Csontváry Kosztká Tivadart akkoriban a *Pesti Napló* cikkeiben afféle skizofrén különcnek mutatták be, aki a Japán Kávéházban ilyen kijelentésekkel kacagtatja a jelenlevőket: „Most megfestem a Magas Tártrát, életnagyságban!” Vagy ha azt olvasta az újságokban, hogy a király náthás, rögvest táviratot adott föl a kabinetirodának: „Királyt napra kitenni! Csontváry.” Vidéki patikussegéd volt, aki „belső sugallatra fogott ceruzát és papírt” – írta róla az újság.

A polgári lapok 1917 októbere után egyre hevesebben keltek ki azok ellen, akiket szalonbolsevikieknek neveztek, akik – mint Vázsonyi Vilmos is kijelentette – istenítik Lenint, Trockijt és eszméiket, s ezáltal gyengítik a Központi Hatalmak egységét, és az Antant malmára hajtják a vizet. A németek és a béke ügyében tapogatózó, monarchiabeli politikusok pedig arról panaszkodtak, hogy Trockijjal nem lehet a különbékéről komolyan tárgyalni, mert két-színű alak: nem békét, hanem bolsevik világforradalmat akar!

1918 februárjában zajlott le a két nagy háború között oly sokat emlegetett cattarói matrózlázadás, az adriai flottánál. A nemze-

tiségi katonák azonnali békét, önrendelkezési jogot követeltek. A lázadás leverésében vezető szerepet játszott Horthy Miklós és az általa parancsnokolt tengerészeti erő. De ettől fogva, szerte a Monarchiában, egyre-másra törtek ki a kisebb-nagyobb katonai lázadások, parancsmegtagadások a közös ezredekben. Hódmezővásárhelyen az alacsony hadisegély miatt tüntettek az otthon maradottak, Szegeden tíz-tizenkétezer sztrájkolóról írtak az újságok. Papírtalpú csizmák és bakancsok hadiszállítói ellen kezdődtek perek Budapesten, katonazubbonyokat papírszövetből gyártók kaptak 3-4 évi börtönbüntetést. Ráadásul kivirágzott az addig csak lappangva létező üzletág: 1000-4000 koronáért alkalmatlansági bizonyítványokat lehetett venni. Akinek tehát volt elég pénze, itthon maradhatott, kihúzhatta magát az értelmetlen öldöklésből.

Éhező hadirokkantak – akkor már a mi ellátásunk is nagyon leromlott – feltörték az egyik nevelőtanár, majd több parancsnok lakását; lisztet, cukrot, befőttet raboltak. Egyikük lakásában a házőrző kutyát is darabokra tépték.

11. Az úristenit a bolsijának!

1918 tavaszán egyre több újsághír adta tudtul, hogy csellengő orosz hadifoglyok itt is, ott is betörtek, raboltak, és úgy próbáltak pénzre szert tenni, hogy mielőbb hazatérhessenek. Bár az országnak és népeinek elege volt a mind kilátástalanabb katonásdiból, a tisztiek egy részének még mindig nem. Lajcsikához utaztomban történt egyik délután, hogy a villamos peronján állva, jobb kezemmel botomra támaszkodva, a ballal pedig a kapaszkodó szíjba fogózva, rámüvöltött egy főhadnagy:

– Na! Mi lesz?!

Én visszaüvöltöttem:

– Mit na? És kivel mi lesz?

Erre így meg úgy szidalmazni kezd, lázongónak, fegyverrombolónak lehord. És mondjam meg azonnal, melyik ezredből, ki vagyok.

– A „Dollinger brigád” hőse volnék! – mondom, botomra biccentve, hogy vegye észre magát.

– Még szemtelen is?! Az úristenit a bolsijának!...

– Csak nyomorék vagyok, főhadnagy úr! És ha ez önt nem indítja meg, csak mert képtelen vagyok haptákba vágni magam, eleresztve a botomat és a fogózó szíját, akkor lövesse át maga is a fejét az Isonzónál, mint én! Akkor majd halkabb lesz a hangja!

Nyilván, most se látta át a helyzetet, mert továbbra is robbant a méregtől:

– Attól még szalutálhat tisztességesen egy feljebbvalónak!

– Aki ilyet kíván tőlem, a két kézzel fogózkodótól és támaszkodótól, az nem feljebbvaló, hanem le, a föld alá! – ordítottam hirtelen kitörő dühömben.

Nem tudom, mi lett volna a folytatás, mert az igen hangos szóváltásra előjött a villamoskocsi belsejéből két munkás. A villamos éppen megállt. A proletárok megfogták kétfelől a tisztet, és úgy leperdítették a villamosról a peronra, a peronról az aszfaltra, hogy csak úgy nyekkent belé.

– Az anyád jóistenit azzal a szalutálással meg bokázással! Mars a frontra! Nyakunkon körben az ellenség, ne a rokkantakat regulázzad itthon, hanem a futóárokban hősködj!

A villamosvezető csilingelt kettőt-hármat, aztán már indult is. A tiszt föltápászkodott, fenyegetőzött, az öklét rázta, de egy-

hamar elsuhan velünk a villamos, ő meg ottmaradt szitkozódva a járdán.

A Janicsár utca sarkán állt egy zöldséges bódé. Körülötte mind gyakrabban robbantak ki a csetepaték a lovasrendőrség és a munkásasszonyok között. Tanintézetünk vezetője parancsba adta, hogy mi, hadirokkantak, ilyenkor ne menjünk ki az épületből, és ne avatkozzunk bele ezekbe a „harcok”-ba. De hát a kaput nem lehetett zárva tartani, annyira összevissza és különböző időpontokban jártak a bennlakók a tanfolyamaikra, s a szóbeli tilalmat különben se respektálta senki. Bizony, mikor már nem tudtuk tétlenül nézni, mint kardlapozzák az ártatlan, de jogosan háborgó asszonynépet a lovasrendőrök, mi is beavatkoztunk időnként, a „Dollinger-brigád” tagjai. Botunkkal, mankókkal próbáltuk elterelni a rendőrök lovait, a rendőrök meg nem vették a bátorságot, hogy ránk húzzanak a kardlappal. Mégiscsak a hadsereg egyenruháját viseltük, még ha rokkantan is. Nagyjából ismertük a szegény kardlapozott asszonyokat, láttuk őket késő este a bódé elé kiülni, és egész éjjelen át várakozni a másnapi zöldségosztásra, amiből vagy lett valami, vagy se. Reggel jöttek a szemtelen kofák, feketézők, meg a nagykalapos nagyságák, és a kivonuló rendőrökkel elzavartatták az egész éjjel ott strázsáló szegénynépet, szemtelenül elibük tolokodtak. Ekkor aztán repültek a zsámolyok, a divatos szalmakalapok behorpadozva kerültek az út porába, ahol széttaposva, olykor véresen „tüntettek” a fokozódó háborús nyomor ellen. Az iskola kertje két oldalt kerítéssel volt elkülönítve a mellékutcáktól, amelyeknek házaiban többnyire igen szegény munkásnép lakott. Jó viszonyban voltunk velük, akadt köztük, aki mosást vállalt, cserébe mi ételmaradékot, kenyeret adogattunk nekik. Az én „mosónőm” egy háromgyerekes anya volt. A férjéről nem

tudott semmit, de ő is, a gyerekei is úgy néztek ki, mint Pilátus macskája szopornyicásan. Fokozatosan romlott a mi ellátásunk is, ahogy haladtunk a végső összeomlás felé. Kenyeret még csak kaptunk jót, ehetőt, de már többször elmaradt a hús, s jött helyette a puliszka. Az olaszkelbe disznósült helyett mindinkább parizer került, az se friss, hanem zöldes. Ki kellett dobni. Sokan már közülünk is elégedetlenkedtek. Nekem annyival volt tűrhetőbb a dolog, mert – földnélküli zsellérek ivadékaként – rég megtanultam, milyen az, ha nincs, és azzal is be kell érni, ha muszáj. Ettem, amit adtak, ami sorra jött. A puliszka volt az egyetlen, ami helyett szívesebben kanalaztam a köménymagos levest, vagy ettem a száraz kenyeret, s hozzá ittam vizet a csapból.

Szorgalmasan tanultam a postásszakmát, és tanítgattam K. Lajcsikát. A rossznőket általában kerültem, de absztinenciát nem fogadtam. Néhány bajtársamhoz, akiket a komoly irodalom, a költészet és a zene érdekelt, a verseim megvitatgatása révén közelebbi kapcsolatba kerültem, de ősszel szétszóródtunk, már a nevükre se emlékszem. Tanáraim közül is többen terelgettek a kultúra felé. Köztük a már szeretettel említett Lányiné. Így kerültem el – először kissé idegenkedve – a Városi Színház egyik filharmonikus koncertjére is. Ahol Beethoven II. Leonóra nyitányát és a IX. szimfóniát adták elő. Erre beszélt rá Lányiné, még jegyet is adott hozzá. Kerner István vezényelt, a karigazgató Roubál Miklós volt. A szólóénekesek: Medek Anna, Basilides Mária, Székelyhídi Ferenc, Szemere Árpád – rájuk emlékezem. Nevüket azelőtt sohasem hallottam. A nézőtér zsúfolt volt, és amikor a hatalmas létszámú operaházi kórus elénekelt az utolsó tétel örömdáját, a publikum felállva ünnepeelt. Eleinte teljesen idegen volt számomra a zenekari hangzás, majd a szimfónia második része, meg a kórus már teljesen lenyűgözött. Végigfutott a hátamon a hideg,

olyan csodálatosan hangzott. De jellemzően akkori beállítottságomra, mindent a saját helyzetemhez, és a milliányi köznépsorsához mértem: Elgondolkodtam azon – látva az erkélyről az embersokaságot, meg a színpadon is a sok-sok énekest, muzsikust, karmestert, szólistát –, hogy ezeket vajon ki, milyen címen és mi végből mentesíti a harctéri szolgálat alól, hogy ilyen isteni dolgokkal tölthessék napjaikat, miközben a katonák milliói naponta kockára teszik az életüket, vérüket veszítik, nyomorékká válnak, elhullnak a harctéren, járványban pusztulnak, vagy embertelen fogságot szenvednek?! Jól érzik-e magukat frakkban, szmokingban, estélyi ruhában, miközben az a több százezernyi „infanteriszt бүдös”, az életben maradásáért tetvesedik hónapokon át? Nincs lelkiismeret furdalásuk, nem csuklik meg az énekesek hangja, nem siklik félre a hegedűsök vonója?

Tudom, tudom, ne tessék megvetni ezekért az ostoba gondolatokért... Inter arma nem kötelezően és nem mindig silent musae, de a fentiekhez még egy másik gondolatom is kapcsolódott: hogyhogy senki nincs itt munkás- vagy parasztruhában? Vagy itt vannak ők is, a pesti proliknak is jut sötét ünneplőre, frakkra, estélyi ruhára, ékszerekre?

Annyira tudtam, hogy e gondjaim igen-igen földszintes vagy alagsori megközelítései a társadalom valós életének, hogy szóvá se tettem Lányiné előtt, másutt sem. Csak annak örültem, hogy rajtam kívül, itt-ott máson is föl lehetett fedezni a katonaruhát. Szabadságon levők voltak-e vagy hátországi beosztásúak, nem tudom. Csak azt, hogy kevés kivétellel, tisztí rangúak. Társaim, akik a Városi Színház helyett a nyilvánosházak tájékán őgyelegtek, fölháborodva mesélték, hogy a kéjnlők már nem akarnak velük pénzért szobára menni, hanem csak lisztért, kenyérért, húsert, cukorért, zsírért. Esetleg használható ruhaneműért.

Volt lehetőségem a napilapokat tanulmányozni. Felfigyeltem például arra, hogy az oroszországi szovjethatalom megkezdte az osztrák-magyar hadifoglyok kicserélését a volt cári katonákért. Az újságok felpanaszolták, hogy a Magyarországra hazatérő, vagy „direkt hazairányított” oroszországi magyar foglyok között „egyre több a bolsevik agitátor”. Egy Capp nevű osztrák altábornagy is felhívta a figyelmet a hazabocsátott hadifoglyokra, akik között sok „anarchista” élteti Lenint és Trockijt. Márciusban a Bihar megyei Nyárló községből jelentették, hogy katonaszökevény csoportok rejtőzködnek az erdőkben, hegyekben, akiknek jelt ad a helyi lakosság, ha járőr közeledik, ezért nem lehet befogni őket. [...]

12. Legénykérés Budapesten

Augusztus 20-ra, Szent István ünnepére Etelka néném olcsó vonattal meglátogatott Pesten, és magával hozta a menyasszonyjelöltemet is, Kolozsvári Piroskát. Az egyik iskolakörnyéki, ismerős munkáscsaládnál – a „mosónőmnél” – szereztem nekik szállást. Együtt vásároltunk e célra félretett pénzből egy-egy szép ruhát magunknak, vettem még egy szép raglánt is. Ides küldött gyűrűre való pénzt is, ami ellen én hevesen tiltakoztam, de ő azt üzenté, hogy ha én kifizettem a két néném kiházásításakor ránk maradt bankadósságot, akkor belepusztulva se tudná elnézni, hogy a magam házasságát teljesen egymagam intézzem. Megvettük hát a jegygyűrűket, sőt Piroskának még egy szép, köves aranygyűrűt is. Ezt később, mikor viselni kezdte, hamar elvesztette.

Míg Pesten voltak, igyekeztünk minden olyas látnivalót meg nézni, amit a vidékről Pestre utazók általában megtekintenek. Elvittem őket nyári színházi előadásra is, a Budai Színkörbe, láttunk mozit, amit ők odahaza még eddig nem láttak. Etelka nénémnek tetszett, ami arra érdemes, ami meg csak afféle szégyember-bolondító pénzkicsikarás volt – vurstli és hasonlók –, azokat megnézte, s aztán legyintett: jó. Ilyet is láttunk. Érzéke volt a különbségtételhez, hogy mi fontos, mi érték, mi nem. Zsófi néném ugyanilyen volt, Idesről már eleget írtam ahhoz, hogy elképzeljük, neki is volt magához és a környező világhoz esze. Magamról is sokfélét megvallottam. Nem tudom, ez a lényegre tapintó készség valamiféle velünk született képesség volt? Mert ugyanezt nem tapasztaltam Piroskánál! Jött velünk mindenhová, de semmi se volt rá különösebb hatással, semmiről se volt véleménye. Ha valami meglepte, elintézte annyival: Ó!

Folyton azzal zaklatott, hogy valahol, valami módon intim célból együtt lehessünk. Már kezdtem gyanakodni, hogy ez a lány legalább annyira gyanakszik rám, hogy valóban nőül akarom-e venni, mint amennyire én bizonytalankodtam, hogy vajon jó lesz-e Zsófi néném Nagy Ötlete, hogy minket az Isten is épp egymásnak tartogat, mert másra nem számíthatunk. Ezért – talán számításból – szívesen esett volna tőlem teherbe. Ez, ha nem másra, arra szolgált bizonyosságul mindenképp, hogy Piroskával való, tervezett és immáron a megszervezés állapotában lévő egybeke-lésünk nem lesz kifejezetten szerelmi házasság, hanem kölcsönösen racionális megfontolások következménye csupán. Méghozzá nem is a kettőnké, hanem főképpen az ő mostohaanyjáié, Zsófi nénémé. Nem tagadom: látva Piroska egykedvűségét, kizárólagos férfiűségét, érdektelenségét minden iránt, ami a nagyvilágban – értsd: Pesten, 1918. augusztus 20-a táján – létezik, nem kevés

gondot okozott! Este, mikor egy-egy hármásban átcsavargott nap után lefeküdtem a Váci út 57. szám földszint 4-es számú szobába, sokáig néztem nyitott szemmel, karjaimat tarkóm alá helyezve, a plafont. Mit tegyek? Visszakozzam az utolsó percben, amikor már együtt van minden, az esküvői ruha, a gyűrű, az időpont is megbeszélve? Úgy döntöttünk ugyanis, hogy mivel az én postás-tanfolyamom szeptemberben véget ér, akkor leteszem a vizsgát, megvárom itt a kinevezésemet valamelyik budapesti postahivatalba, aztán októberben kérem az áthelyezésemet Debrecenbe vagy Nagyváradra. Haj, ha akkor tudtam volna, hogy amennyiben Nagyváradot választom, akkor nemcsak Pestről kerülök Váradra, hanem az eljövendő Kis-Magyarországból is átkerülök az eljövendő Nagy-Romániába! Sok fölösleges szenvedést megtakaríthattam volna magamnak, ami csakis azért ért és ér napjainkig, mert véletlenül magyar anyanyelvűnek születtem!

November legelejére, névestémre terveztük az eljegyzést, Érolasziban, és a jövő esztendő január elejére, az ő 21. születésnapjára az esküvőt. Ezt is nénjeim találták ki, és ők beszéltek rá. Nekem olyan mindegy lett volna, hogy mikor és hányadikára essék ez a két családi esemény. Sose a forma érdekelt, csakis a lényeg, a tartalom. Ezért rá is hagytam: legyen úgy, ahogyan ők akarják.

13. A klérus ellenezte, mert zsidó volt

Egy hét múlva Piroskáék hazautaztak, én folytattam a tanulmányaimat. Közben különféle apróbb pénzkereseti lehetőségeket is nyakon csipkedtem. Például statisztákat keresgéltem egy készülő filmjéhez valamelyik filmgyár. A Városligetben forgatták, már

nem emlékszem a címére, csak arra, hogy esténként kivilágított lampionok tövében ötven másik katonával együtt azt kellett telitorokból üvöltölni, valamiféle csónakban ringatózva a városligeti tó vizén, hogy: „Velence, ég veled! Triesztbe vááágyom ééén!” De hogy némafilmhez mi a fenének kellett rekedtre énekelni magunkat, máig se tudom. Mindegy, fizettek érte...

Előzőleg, július első felében a Városi Színház bemutatta G. Fuchs: Krisztus című passiójátékát, Ivánfi Jenő rendezésében. Fricsay Richárd, a nagynevű karmester vezényelte a zenekart meg a kórust. Mivel a tömegjelenetekhez statisztákra volt szükség, és az előadást a *Színházi Élet* szerkesztőjének, Incze Sándornak a felügyeletével a Hadisegélyző Hivatal javára szervezték és mutatták be vagy tízszer-tizenötyszer, közülünk is toboroztak statisztákat. Oda is jelentkeztem. Ha jól emlékszem, Pethes Imre volt Krisztus, Júdást Kürthy József, Pilátust a rendező, Ivánfi, Mária Magdolnát Paulay Erzsébet alakította. Játszott még Hettyei Aranka, Bartos Gyula, Krémer Lili, Bárdi Ödön, Tasnády Ilona – csupa ismert név, némelyikük a későbbiekben lett nevesebb művész. Ötszáz statiszta, száztagú zenekar, száztagú kórus működött közre! A próbák június második felében elkezdődtek.

Próbák közben mesélték, hogy a szerző, a fentebb említett Fuchs, a *Münchener Nachrichten* színházi kritikusa, a Reliefbühne alapítója, Krisztus szerepére Beregi Oszkárt szemelte ki, de a klérus ezt élénken ellenezte, mert... Beregi zsidó volt! Fuchs ekkor kihallgatást kért Csernoch János hercegprímástól, és tőle kérte Beregi felléptetéséhez a támogatást. De a prímás is lebeszélte a szerzőt. Nevetséges volt, hogy Pilátust viszont, aki a valóságban nem volt zsidó, az előadáson a zsidó származású Ivánfi Jenő játszhatta el.

A *Színházi Élet* nagy propagandát csapott az előadásnak, 1918. július közepén külön „Krisztus”-számot adott ki, ez meg is volt egy ideig nekem, de ma már nem találok. A passiójáték két fő alakja Krisztus és Júdás, kettejük drámai küzdelme maga a darab. Nagy siker volt! Kürthy Júdásának perceken át állva tapsolt a közönség, noha feliratokat helyeztek el, hogy tekintettel az előadás vallásos jellegére, senki ne tapsoljon. Az úrvacsora-képben Leonardo da Vinci híres festménye elevenedett meg a színpadon. A sajtó meg is bírálta a túl költséges, pazarlónak minősített díszleteket és jelmezeket. Az egyik előadáson megjelent József főherceg, valamint Augustza főhercegasszony. Bevallom őszintén, hogy a próbák és az előadások után – egy előadás maradt el csupán, a Vízművek hibájából – tömegesen vonult a potyapénzhez jutott statisztasereg a környékbeli kuplejárókba. Én is el-elbicegtem párszor, nagyot néztem volna, ha ott is viszontlátom József főherceget és Augustza főhercegasszonyt... A színművészeket, statisztákat, zenészeket a jelek szerint annyira „megviselte” Krisztus szenvedése, hogy a lelki egyensúlyuk helyrebillentése végett – a keresztre feszítő erkölcsi zuhlottságával –, kénytelenek voltak valamiféle „bűnbeeséssel” azonosulni...

Mindezzel csak azt akartam mondani, hogy a főhatalmaságoaktól a klérusig oly nagyra tartott, mutatós (mondhatnám: képmutatós) vallásos feszítvált a legtöbbben meglehetőes érzelmi távolságból szemlélték. Ami engem illet, mulattatott, szórakoztatott, de nem borultam tőle térdre, csak ha a béna lábammal rosszul léptem valamelyik színpadi deszkára. Akkor viszont akaratlanul is elküldtem a címszereplő Pethes Imrét Máriába, akit Alszeghy Irma alakított emlékezetesen.

14. Csapataink taktikai okokból visszavonultak

Ami eközben a háború kifejtését illette, az ember nem értette, miért alakul úgy minden, ahogyan alakul. Az, hogy a Központi Hatalmak hátszögében a kimerülés, az anyagi nyomor, az áru- és élelemhiány, az utolsó vasszögére kiterjedő rekvirálás és „takarékoság”, a totálisnak mondható tartalékerő bevetése ténykérdés, mindenki tudta, a fronton is, a hátszögben is. De érthetetlen volt mind eme hátrányos közállapotokat figyelembe véve, mégis mitől áll olyan jól a szénánk katonai szempontból az év első hét hónapjában, mikor 1918-ban a katonai erő mögött szinte már nem volt semmi fenntartó erő? Egy magyarázatot sejttek: az Antant tudta, mi, hogyan fest a mi köreinkben. Nem erőltette tehát a katonai előnyöket, hagyta támadni, némelykor még „csatákat is nyerni” a mieinket, tudta, hogy mindez úgyis csak átmeneti „siker”, a haldokló utolsó rugdalózása. S két hónap se telt el, egymás után omlott össze az egész építmény, holott még akkor is volt erő némelyik ezredünkben a határoktól távol támadni, előretörni, visszavonulva verni az antanterőket.

Augusztusban még vezércikkek foglalkoztak a Bukarest-Cotroceni-i békekötéssel, Románia hadikötelezettség-vállalásával. („Megtérítik a betörés okozta teljes kárt”). És decemberben meg már az övék volt Erdély nagy része! Fokozatosan az ölükbe hullt, amit az Antant 1916-ban ígért nekik: a Bánát, Dobrudzsa, Bukovina, ráadásul Besszarábia és Kelet-Magyarország – papíron, amit aztán katonailag túl is teljesítettek a rákövetkező esztendőben, 1919-ben, amikor alig állt már velük szemben számottevő ellenerő. Akkor sok mindent nem tudhattunk, ami ma már közhely, a hirtelennek tűnő összeomlás okairól. Csak azt

hajtogattuk, hogy mindez „érthetetlen”, bármiféle baljóslatok ellenére is. Hiszen négy évig öldökölve küzdenek, és az ellenféllel szemben előnyös (!) területi elhelyezkedést teremtenek maguknak a Központi Hatalmak hadseregei, és akkor jön 1918 harmadik negyedéve, ami alatt mindent, még a puszta létünket is elveszítjük, feladjuk. Sejtettük, hogy az egyetlen lehetséges magyarázat a két tábor között az Antant javára mutatkozó, óriási anyagi erőkülönbségben rejlik, az ügyes angolszász hadi és politikai taktikában: hagyni az ellenfelet kiéhezni, elkorhadni, kidögleni. Addig minek kellene ellentámadásokat erőltetve, olyan területekért súlyos emberáldozatokat hozni, amelyek végül maguktól az ölükbe hullanak! – Zseniális...

Közben itthon és Németországban nagy, pufogó frázisok, kírárteties előjátékai a majdani második világháború végvonaglásai közepette erőltetett ostobaságoknak. Nyár elején például a berlini *Kreuzzeitung*-ból átveszik optimizmust manipuláló lapjaink a bizakodó blöfföket: „A katonai presztízs lehetővé teszi, hogy Németország a kishitű defenzíva helyett energikus offenzívába menjen át. A békeajánlatok ideje véglegesen elmúlt! Csak a katonai presztízs alapján történhet megegyezés. Németországnak nem kell semmit felajánlania, csak követelnie.” A bécsi *Neue Freie Presse* egyik cikkében találtam a következő utalást, amelylyel 1918 nyarán etette hiszékeny olvasóit: „Illetékesek a délszláv kérdés végső rendezéséről tárgyalnak, Dalmáciát Horvátországgal, Boszniát pedig a tervek szerint Magyarországgal kívánják egyesíteni.” És hogyan is lett három-négy hónap múlva? Diadalittas cikkek harsogtak az olasz fronton kezdett osztrák-magyar offenzíváról. Aztán pár nap múlva: „Csapataink taktikai okokból visszavonultak a Piave bal partjára.” És a magyarázat: nagyon áradnak az olasz folyók, s a nagy áradásban folytatott ál-

talános támadásunk százezer emberünkbe került, de az olaszok százötvenezer embert veszítettek!” – Csodás...

Katonai razziák voltak Budapest több pontján, egyazon időben, hogy ne lehessen előlük egyik helyről a másikra menekülni. A kávéházak közönsége ilyenkor kisebb pánikba esett. Kinek-kinek volt egy kis vaj a fején, vagy sok vaj a pincéjében. A katonai igazolványok azonban primák voltak. Hacsak... az ellenőrző tiszt rá nem döbben, hogy a felmutatott igazolványon az ő aláírása nem is az ő keze írása! Gyakran előfordult. Akkor aztán jött a letartóztatások sora. Ez csak fokozta a lógós-üzletágban harácsolók rétegellenállását a királyrezsim ellen, s a köztársaságiak még el is hitték, hogy csupán az irántuk táplált szimpátia növeli a számarányukat gyarapító tömegeket. A gyógyszerhiány országszerte vészes volt. Orvosi recept nélkül már semmi se volt kiadható a patikákban, de az orvosok tekintélyes része is visszaélt a helyzetével: pénzért, sógorságból, komaságból aztán a grófnak, a tiszt ismerősnek, a gazdag zsidó tőkés barátoknak is – imponálni akarva – ellenszolgáltatásért lett recept...

A piavei olasz frontról szóló jelentésekben mind gyakoribb a közlés, hogy „azért vonulunk vissza, mert ott jobb állást tudunk elfoglalni”. De ha hátul eleve „jobb az állás”, mi a fenének szaladtunk túl rajta? Az olasz fronton elszenvedett kudarc természetesen a képviselőházban is szóba került, ahol Szurmay Sándor honvédelmi miniszter így mentegette a helyzetet: „hogy a támadás nem sikerült, annak a legfőbb oka, hogy a hadseregnek szállított gáz nem volt jó”. A Sixtus-botrány utánra is maradt még a világsajtónak valami csemege, ami vagy igaz volt, vagy IV. Károly lejáratását célozta – ezt csak a történészek tudják, ha tudják. Az amerikai *Evening Post* nyomán az a hír terjedt el, hogy a mi Károlyunk a román Ferdinánd királyhoz fordult levélben,

és hivatkozva a keletről nyugat felé terjedő bolsevista veszélyre, följánlotta: fogjanak össze, és Európa más uralkodóival egyesüljenek a forradalmak elleni harcra. A levél rámutatott, hogy a szovjet-oroszországbeli forradalom minden uralkodóház számára egyaránt veszélyes. Ezt a híresztelést csak az tette némi-képp hiteltelenné, hogy éppen ezidőben Ausztria-Magyarország és Románia hadban állt egymással. A levél létezését bécsi hivatalos körök eleinte cáfolták, de érdekes módon, nem azt írták, hogy az állítás nem igaz, hanem azt, hogy „a valóságban nem létező levélről szóló közlemény teljesen helytelen.” Ami nem a levél létezését cáfolja tehát, hanem a közleményt helyteleníti. Végül a monarchia külügyminisztere, Ottokar Czernin megerősítette a hírt.

15. Szaporodnak az éhséglázadások

Személyemet közelebből érintő cikket is olvastam az *A Nap* című pesti délutáni lapban, a magyar posta válságáról. A cikk szerint a személyzet fele beteg, a leveleket csak többnapos késséssel tudják kézbesíteni. A táviratokat is levélben továbbítják. És nem kapható se bélyeg, se levelezőlap. No hiszen, gondoltam, mire leteszem a postamesteri vizsgát, a posta is bedöglök ebben a nap nap után növekvő zúrban és zavarban. Én akkor hiába tanultam! Belőlem elég nagy dühöt váltott ki, hogy Vázsonyi Vilmos igazságügyminiszter 250 ún. gazdasági büntettes elítéltnak engedélyezte a börtönbüntetés félbeszakítását. E rendelkezése értelmében például kiszabadult a váradi Strasszerné is. – Főképp ez kergette agyamba a vért, emlékeztén mindarra, amik-

ről albisi tanítóm mesélt, a nagyváradai kórház pénzvagyonát hűtlenül kezelő asszony tetteiről. Ez a rendelkezés különben a parlamentben is vitára adott okot: Jakabffy Elemér képviselő – későbbi romániai kisebbségi politikus – ellenezte Vázsonyi „nagylelkűségét”. Interpellációjában arra célozgatott: vajon kik, miféle összeköttetésekkel, milyen erőkre támaszkodva erőszkolnak ki egy ilyen rendelkezést? Fél a kormányzat a hatalmigazdasági csódtól, tehát már a gazdasági élet piócáinak is udvarol?

Ezzel szinte egyidőben a kolozsvári haditörvénytörvényészék hazáráulási pörbe fogta a román betörés idején lelkesen megnyilatkozó, román érzelmeikről nyíltan valló erdélyi személyiségeket. Eljárás indult például nyolc brassói román hölgy ellen, akik lelkesen üdvözölték a bevonuló román hadsereg alakulatait, szőnyeggel, virággal díszítették az erkélyeiket, s feliratokat akasztottak ki „Bine ați venit!” (Isten hozott!) szöveggel. Ezt ostobaságnak tartottam, 1944 októbere után sokszor gondoltam rá, amikor az Észak-Erdélybe, a szovjet katonai erők nyomában visszaérkező román katonai és félkatonai alakulatok ártatlan székelyeket gyilkoltak (A Maniu- és az Olteanu-gárdák, meg a hasonlók), csak azért, mert magyarok, és mert 1940 őszén, a második bécsi döntés után lelkesen fogadták a bevonuló magyar királyi honvédséget. Csak a kölcsönt kaptuk vissza. Bali Mihály hírneves magyar hóhér 1918 augusztusában Nagyváradon működött: felakasztott három orosz hadifoglyot, törvényes ítélet nyomán, rablógyilkosságért. Nagy szenzáció volt ez akkoriban, még a papok is erről prédikáltak a szószékről.

Ezidőben hallottam először a legendás váradi szállodatulajdonosról, a híres Vaiszlovich Emilről, az örök ellenzéki magatartásáról ismert, különös felfogású és viselkedésű, béke- és

magyarságpárti különködőről – a nyilasok későbbi tragikus áldozatáról –, aki 1918 nyarán a következő táblát akasztotta ki a váradi Fő utcán lévő Park Szálló bezárt díszbejáratára: „Katonának elvittek, szállodámat zárva tartom, míg haza nem engednek!” Volt benne valami irritáló, mintha a paraszt a tehén farára akasztaná a feliratot, hogy „addig nem fejek, amíg népfölkelek”. Hadbíróági eljárás indult ellene is, antimilitarista kijelentések miatt. Még akkor ő se tudta, hogy magatartásának és kihegyezett öntudatának köszönhetően, az elkövetkező évtizedekben, egészen galád meggyilkolásáig, egyik eljárás a másik után zúdul majd a nyakába, hol magyar, hol román hatóságok részéről, hol ilyen, hol amolyan – jórészt maga provokálta – jogcímen.

Az éhséglázadások szaporodtak országszerte. Élelemhiány miatt hol itt, hol amott tüntettek az asszonyok, csendőrökkel verkedtek össze. Zavargásokra adott okot az élelmiszer-uzsorások működése is. Borüzérek ellen indított hajsztát a határrendőrség. Sátoraljaújhelyen, Hajdú, Szabolcs és Bihar megyében – nálunk, az Érmelléken is – egész utcákat zártak le, ahol „zsidó üzérek” ellen folyt a hajsza. Az elfogottakat pofozták, puskatussal verték, volt, ahol csak „megvizsgálták” a zsidókat, elvették a pénzüket, zugárunak minősítve bármit, amit náluk találtak. Szerintem ekkor, az összeomlás előszelében, előérzetében kezdett kicsirázni és országszerte, hivatali apparátus révén terjedni az a „zsidóverő antiszemitizmus”, amelyik egyfelől a forradalom, a kommün idején, a védetséget biztosító proletárdiktatúra egyes vezető posztjaira lökte föl a zsidó értelmiség egy részét, önvédelemből, másfelől a kommün bukása után a véres antiszemita megtorlások, a Horthy korszak első éveinek zsidózó közhangulatát teremtő, ún. keresztény kurzus, a numerus clausus, az egyetemi zsidóverések, az „Erger-Berger”-heccek megalapozójává váltak.

A húszas évek elejére, Trianon bekövetkezésének idejére már szinte mindenért a zsidókat tették felelőssé – kivéve a magyar uralkodó osztályhoz személyes ismeretség, sőt, barátság révén kötődő, gazdag, nagytőkés zsidókat, akik viszont – megítélésem szerint – a maguk mentessége érdekében, nem sokat tettek fajtestvéreik védelméért a zsidóheccек fel-felívelő időszakában.

16. Teljes gőzzel tör előre az antant

A frontokon óráról órára romlott a helyzet. Kudarcot vallott a marne-i csata, visszavonulásba kezdett a német hadsereg. Páncéloscsaták alakultak ki már ekkor nyugaton, ezekről én csak a háború után, a Nyugaton a helyzet változatlan című filmből értesültem. Ezt a filmet Magyarországon nem vetítették, de Romániában annál inkább. Az újságok 1918 nyarán kezdtek olyasféle hadijelentéseket irkálni, amilyeneket aztán a második világháborúban eleget olvashattunk: „Csapatainkat sikerült úgy visszavonni, hogy az ellenség nem vette észre.” Óriási haditett! Kis elő-hitlerkéek fogalmazták már e jelentéseket 1918-ban is. Foch francia marsall viszont ezt jelenthette: „Teljes gőzzel tör előre az antant!” Bajtársaim közül többen csak kacarásztak: „Ugyan! A németeket nem lehet legyőzni!” Mintha ezt is hallottuk volna, huszonöt év múlva, ugyanúgy..

Parlamenti viharokat okozott az osztrák-magyar birodalom omladozó építményében a piavei csatavesztés. A képviselők, a Károlyi-féle és a szociáldemokrata ellenzékkel az élen, keresték a bűnbakokat. Szurmay Sándor akkori hadügyminiszter most nem a hátsó, előnyösebb állásokkal, meg az árvízzel védekezett,

hanem immáron azzal, hogy „árulás volt a vereség oka”. Azt állította, hogy az 56. krakkói ezred Strini nevű hadnagya átvitte a támadás tervét az olaszokhoz. Urmánczy Nándor képviselő viszont azzal vádolta a vezérkart, hogy nem képességek, hanem aszerint neveznek ki fontos posztokra embereket, hogy ki áll mögöttük. Lényeg – mondotta –, hogy háttérbe szorítsák a magyar elemeket, a többi ugyanis Wilson 14 pontjára kacsingat, mert az minden nemzetiségnek ígár valamit, csak a magyarnak nem.

Romániában is tovább forrt a leves. Látták, hogy küszöbön az antant-győzelem. De aggódtak, hogy a Berlinnel, Béccsel, Budapesttel kötött bukaresti béke miatt vajon teljesítik-e a nyugati szövetségesek az 1916-ban ígérteteket? Hiszen a bukaresti Marghiloman-kormány, a Központi Hatalmak védnöksége alatt vádiratot szerkesztett 1918 augusztusában a háborús, az Erdélyt megtámadó Brătianu-kabinet és az antanttal parolázó Take Ionescu ellen. Azok meg árulással vádolták Marghilomant és híveit, hogy gyávaságuk következtében a Kárpátok keleti, délkeleti lejtőjét az Osztrák-Magyar Monarchiához csatolták. A szintén németbarát, konzervatív Petre Carp lapja, a *Renașterea*, Ferdinánd király felelősségre vonását is követelte, de Marghiloman – taktikai okokból – megvédte az uralkodót.

Közben mind a németek, mind a Monarchia, mind az antant-hatalmak nagyképű békedemarsokat szerkesztgettek, irkáltak, de mindőjük tudta, hogy ez már csak leple az eldöntött tényeknek. Nem is válaszoltak egymás okmányaira. A Központi Hatalmak állandóan napirenden levő „békekezdeményezései” már csak a háború közeli elvesztésének leplezett beismerései voltak. Alkudozási próbálkozások, hátha a győztes félből mégis ki lehet csikarni valami engedményt. De már nem lehetett. Ezt a hábo-

rút csakis az ellenfél mindenre tekintet nélküli, a francia és az angolszász érdekeknek tökéletesen megfelelő, mindenféle más érdekre fittyet hányó békediktátumával lehetett befejezni. Aki győz, az diktál. Magyarországon új közellenség ütötte fel a fejét ez idő tájt, amely rövidesen úgy pusztította az életben maradtakat, miként a fronton a fegyverek. Mind több megyéből jelentették szeptember elejére, hogy terjed a spanyolnátha, és növekvő mértékben szedi ártatlan áldozatait.

17. Váradot választottam

Szeptember eleje szinte éjjel-nappal tanulással telt el, hogy a tanfolyam végén, a megmérettetéskor, ne legyen semmi hiba. Szeptember közepén vizsgáztunk a táviró- és távbeszélő gépkezelés anyagából, a postaforgalom lebonyolításának munkahelyi tudnivalóiból, az elméleti és gyakorlati ismeretekből egyaránt. „Jó” minősítéssel feleltem meg. A sikeres vizsgák után kaptam egy hivatalos írást arról, hogy vizsgázott postai alkalmazott vagyok. Felvettek, és a munkaerő-hiányra való tekintettel máris beosztottak a budai Várban, a Dísz tér közelében működő 2-es postahivatalhoz. A főnök, amikor munkára jelentkeztem, az értékcikk-árusítást, az ajánlott-, expressz- és más, a levélforgalom körébe tartozó postaküldeményeket kezelők közé, az ablakok egyikéhez osztott be szolgálatra. Egy idősebb kollégát kért föl segítségemre és munkám időnkénti ellenőrzésére.

A cenzúratörvény ama előírásának, hogy levélküldeményt csakis nyitva lehet föladni, illetve fölvenni, már akkor senki nem tulajdonított nagy jelentőséget. Én megpróbáltam, de a fő-

nők is úgy vélekedett: nem érünk rá mindenki macskakaparását átböngészni, ha fontos az általános ellenőrzés, akkor létesítsen a kormány állami cenzúrahivatalt, és osszon be erre a munkára minden postahivatalhoz egy külön cenzort. Így aztán én is abba hagytam a levéltitok-sértést. Precíz munkára való buzgó törekvésem napok alatt kiérdemelte a kollégák és a főnök elismerő dicséretét, de nagyon lehűtötte jövőbeli munkásságommal kapcsolatos lelkesedésüket, hogy élve a rendeletekben előírt jogommal, családomhoz való közelebb helyezés végett benyújtottam a felettes postai hatóságokhoz a Nagyváradra való áthelyezés iránti alázatos kérelmemet.

A kérelemre napok alatt jóváhagyó és az áthelyezésről intézkedő kedvező döntés született. Ez volt az a sorsmeghatározó elhatározás és döntés, amelyik további életemre úgy hatott, amiképp az a következőkben kiderül. Már utaltam rá, hogyha netán Debrecent választom, és oda kérem magamat – ami szülőfalumhoz, Albishoz, de leendő feleségem falujához, Érolaszhoz is épp oly közel esett, mint Várad –, minden jó és minden rossz másképp alakul a következő években. A nemzetiségi léttel, a magyar származásom miatti, szinte állandósult fenyegetettséggel, majdani elbocsáttatásommal és kényszernyugdíjaztatásom ballasztjával nem súlyosbodtak volna előre amúgy sem látható gondjaim. Nem kellett volna talán annyit aggódnom, mi lesz a gyermekeimmel, de minden bizonnyal lettek volna más, a Romániához csatolt Erdély és Partium életében nem tapasztalható, ún. anyaországbeli gondjaink. És még valami: ha Debrecent választom, szegényebb lettem volna egy újraéledő, sok éven át égő s égető, nagy-nagy szerelemmel...

Mindenesetre, kezemben az áthelyezésre vonatkozó postagazgatósági értesítéssel, elutaztam Váradra – pár nap szabad-

ságot kérve –, hogy ott lakást, ideiglenes otthont keressek magamnak, és bejelentsem az Úri utcai főpostán: nemsokára jövök, s állok Siket Traján (azaz Traian Şichet, előzőleg Traian Surdu) postaigazgató úr rendelkezésére. Nyomatékosan közöltem leendő munkahelyemmel, a Bihar megyei főposta igazgatóságával, hogy csakis Váradon kívánok szolgálni, hadirokkant lévén nem áll módomban valamelyik bihari mezővárost, községet, falusi postamesterséget boldogítani. Ha lakást még nem is szereztem, ismeretség hiányában, leendő kollégáim ajánlatára egy Szent János utca 84. szám alatt lakó, idős özvegyasszony, bizonyos Alföldiné ágybérlejeként utaztam vissza pár nap múlva Budapestre, hogy végleges Váradra költözésem ügyeit intézzem.

Miután a Szent János utcai Alföldinével megegyeztem az ágybérletet illetően, visszautaztam Budapestre, hogy végleges Váradra költözésemmel, az áthelyezésemmel és a budapesti 2-es számú postahivatalbeli munkaköröm átadásával kapcsolatos ügyeimet intézzem. Nem ment gyorsan, eltartott október végéig, mert időközben az országban olyan forradalmi helyzet alakult ki, hogy a szokott rend mind a hivatalok működéseiben, mind a közlekedésben és sok más téren fokozatosan fölborult.

Apránként kezdtem már addig összegyűjtött könyveimet is Váradra küldözgetni vagy hordani. Az ide-oda utazgatás anyagilag nem okozott gondot, mert a hadigondozó iroda adott egy utazási igazolványt, aztán meg akkoriban a vasutasok a frontokról hazaözönlő katonáktól, a rokkantaktól, a sebesültektől sohase kértek jegyet. Lehet, hogy utasítsuk volt rá, de lehet, hogy csak humánumból tették. Úgy gondolhatták, úgyse az a pár ezer potyautas, hanem a vesztett háború teszi tönkre az országot. Igaz, hogy az ingyenutas katonákat külön kocsikba terelték. A katonakupék utasai tisztábban látták a háború kimenetelét

és következményeit, mint sok, magas hivatalt betöltő személy, avagy a kormány tagjai, akár az országgyűlési képviselők.

Egyik alkalommal, amikor újabb könyvszállítmánnyal és másféle holmikkal érkeztem leendő váradi kvártélyomra, és utazókosaramból rakosgattam ki dolgaimat a ládámba, amelyik a folyosó végén elrekesztett picinyke kamaraféléből állt, beköszönt az öregasszonyhoz két úr. Alföldiné épp a konyhában rendezkedett. Egyszer csak megnyúlt képpel, felfogott, telirakott köténnyel belépett utánam az elrekesztett folyosói szegletbe, és kötényéből belezuttantott néhány köteg papirost a könyvesládámba. Mondom neki, mi ez és kié? Miért önti az én holmijaim közé? Fölemelem az egyik csomagot, megnézem, hát a szívverésem is elállt! Kötegszámra, hamisított élelmiszer-utalványok! Mint kiderült, a néni fia nyomdász volt, s ezek előállításával is foglalkozott, a két „úr” pedig detektív. Kiabáltam, hogy azonnal vigye innen, amiket a ládámba dobált, mire ő ki-veresedve összeszedegette a kötegeket, és nem tudom hová, elrejtette. Valamit azonban susmusolt a két úrral, ők pedig zsebre vágta egy-egy köteget, és úgy fordulgatva, hogy ne igen lássam az ábrázatukat, kísétáltak az utcára. Én meg utaztam este vissza, Pestre.

Harmadnap levelet kaptam a nénitől. Azt írta, hogy a holmit vigyem azonnal akárhová, mert ha nem, ő kiteszi az utcára, hadd hordja szét a nép. Visszaválaszoltam neki, hogy én a kvártélyomat november végéig kifizettem, arról itt az elismervénye, tehát hozzá ne nyúljon semmihez, ami az enyém, mert különben följelentem a váradi főkapitánynál, azzal a két úrral együtt, mivel láttam, amit láttam. Jobb, ha békén hagy! Ha kívánja, november végétől majd elhurcolkodom. Erre a fiától jött egy igen udvarias hangú válasz, hogy legyen nyugodt, a holmimmal nem

történik semmi, ő maga vigyáz mindenre, amit odavittem, de mivel nősülni kíván, ha végleg Váradra jövök, gondoskodjam más szállásról, mert nekik a Szent János utcában minden férőhelyre szükségük lesz. [...]

18. Levelet viszek valakinek

Október 29-én kaptam kézhez a Budapest 2-es számú postahivatal főnökségétől az áthelyezésemre, illetve ottani fölmentésemre vonatkozó végzést, azzal, hogy 30-án adjam át szolgálatomat egy megnevezett tisztviselőnek, és haladéknélkül jelentkezzem Nagyváradon a postaigazgatóság személyzeti főnökénél, hogy átvegyem ottani szolgálatomat. A Váci úti szálláson rendezgettem holmijaimat, csomagoltam, utamra készülődtem, amelyiket követően már – előreláthatólag hosszabb ideig (a valóságban ez az idő 1956 áprilisáig tartott!) – nem térek vissza Budapestre, amikor hozzám lépett egy szobatársam, akivel különösebben szoros kapcsolatom nem alakult ki másfél évi szobaparancsnokságom alatt. Négy-öt ágygal odébb feküdt, mint én, rendes ember volt, ismertük egymást, de különösebben nem barátkoztunk, mint annyi mással sem. Lótottfutott mindenki a maga tanulnivalói és pénzkereseti lehetőségei után. Ezt a férfit Szabó Gergelynek hívták, törzsőrmesteri rangban, foglalkozására nézve műszerész volt. Eléggé keveset tartózkodott a Váci utcai kollégiumban, néha még aludni se igen tért haza.

Szóval, miközben lázasan csomagolok, hallgatom örökre hecelődésre kész bajtársaim megjegyzéseit, hogy bizonyára a ké-

szülő forradalom elől lépek meg Budapestről, odajön hozzám ez a Szabó törzsőrmester, kezében egy levéllel.

– Igaz, hogy magát a posta Váradra helyezte? – kérdezi kissé bátortalanul.

– Igaz, én kértem. Ott közelebb leszek mind a magam, mind a leendő feleségem szülőfalujához, családom tagjaihoz.

– Nősülés előtt áll? Gratulálok!

– Köszönöm.

– Volna egy szerény kérésem, ha megtenné, amit kérek!

– Tessék, ha tőlem telik, nagyon szívesen!

– Én már kétéves házaspár vagyok, a feleségem most a nagyváradi főpostán dolgozik. Egy hegyi üdülőhelyen ismerkedtünk össze, engem ott kezeltek a sebemmel, őt pedig a tüdőbajával. Valami szerény mulatság volt, ott ismertem meg. Mint kiderült, ő is abba az erdélyi városba utazott hazafelé, ahol az én szüleim laknak. Előzőleg valamilyen postástanfolyamot végzett, összeházasodásunk után pedig Váradra helyezték, én meg ide kerültem, Pestre, utókezelésre, és tanulni, amit lehet. Nagyon bájos nő, majd meglátja a bajtárs, ha lesz szíves átadni neki ezt a levelet. Igen fontos különben ez a levél, mert az utóbbi időben kisé összehívtaztunk. Ő szerette volna, ha mielőbb én is hazatérek Váradra. Én viszont szeretném elvégezni előbb itt a műszaki főiskolát. Most aztán dachból egyáltalán nem válaszol postán küldött leveleimre. Nem tudom, azért-e, mert haragszik, vagy azért, mert ezekben a zavaros időkben nem kapja meg a leveleimet? Ha maga ezt átadja, biztos leszek benne, hogy megkapja. És nagyon várom a választ...

A levelet szó nélkül átvettem, rápillantva a borítékra, láttam, csak annyi szerepelt rajta: „Szabóné, Lia részére. Nagyváradi Főposta. Küldi: Szabó Gy. törzsőrm. Budapest.”

– Nagyon szívesen kézbe adom a levelét, bajtárs!

Kezet szorítottunk, ő a fekhelyéhez ment, lefeküdt, és háttal fordulva a világnak, mindjárt elaludt. Szimpatikus, jóvágású férfinak tűnt Szabó, bár az elszenvedett tüdőlövés nyomot hagyott rajta. Sápadt, soványkás és állandóan borongós hangulatú volt. Köhögött is, járt valami kezelésre.

19. A szövetségesek Wilsonhoz fordulnak

Reggel kissé késve ébredtem. A 4-es szoba lakói már az utcáról tértek vissza, felfűtött hangulatban tárgyalva az általam figyelemre se méltatott, újabb eseményeket. Egy Schwartz nevű zsidó bajtársunk odajön hozzám, és kezdi egy késsel lefejtetni a rangjelző csillagjaimat. Kérdezem tőle: mi van?

Egy nagy felfordulás a város, tizedes úr! Jobb, ha megszabadul minden sarzsit jelző csillagjától. Kergetik odakint az elkeseredett katonák a tiszteket meg a tiszteseket. Kitört az éjjel a forradalom! Én nem kívánom a történelemből és az időközben írt és kiadott történelmi tanulmányokból idefontoskodni az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának, a magyarországi Károlyi-féle polgári forradalom kitörésének közismert eseményeit. Arra törekszem inkább, hogy azt meséljem csak el, ami velem vagy szűkebben vett környezetemben, Váradon és szüleim lakhelyén történt ezekben az időkben. A tapasztalati igazságokat próbálom rögzíteni az elkövetkező eseményekből, de ezek is relatív igazságok, ki-ki a maga szemszögéből ítél. Mert, mint Mikszáth Kálmán írja egyhelyütt: a hangya ragadozó állatnak tekinti a fülemülét, és jámbor léhűtőnek a tigris...

A forradalom kitörését megelőző hetekben, októberben, a bolgár különbéke-kérelem napjaiban még mindig halálra ítélték ún. „fegyelemsértő” katonákat, akik a kórházból a frontra vezényeltetve, három napra hazaugrottak, onnan meg tisztességesen visszaindultak a csapattestükhöz. Ott aztán, megtudva, hogy beiktattak egy három napos „hazalátogatást”, fegyelemsértés címen kivégezték őket! A sötét viharfelhők már ott gomolyogtak a tisztek, a parancsnokok feje fölött, de nem vettek róla tudomást. Ekkor járta a bakavicc, hogy a vezénylő százados buzdító beszédet intéz a frontról hazaözönlő katonákhoz, hogy „hazánk felett fekete felhők tornyosulnak, de nekünk talpon kell állnunk”, és a többi, és a többi, a szokásos lelkesítő szósz. Beszéde végén elkiáltja magát: „Értettük?” Mire egy féleszű baka közbekottyant: „Én nem!” A százados méregbe gurul, és azt mondja: „Te nem érted, marha katona? Örmester! Magyarázza meg neki!” Mire az örmester előrelép, és azt mondja dölyfösen: „Mit nem értünk, mit nem értünk? Azt mondja a vitézlő százados úr, hogy jönnek a sötét fellegek, eső lesz! Bár én nem látom, de mivel ez parancs, a parancsot pedig megbaszni nem lehet, délután köpenyegben lesz a kirukkolás!”

Október első napjaiban a Monarchia, Németország és Törökország fegyverszüneti feltételeket kért Wilson amerikai elnöktől. Elfogadta a 14 pontot és a diktált feltételeket. Ezt megelőzően a bécsi parlamentben a bukovinai románok képviselője, bizonyos Isopescu-Grecu, Bukovina román autonómiáját követelte, egyelőre a Monarchia keretei között, nyilván, a későbbi Romániával való egyesülés reményében. A Balkánon Bulgária összeroppant, szintén békét kért az antanttól. „Súlyos a helyzet!” – írják ettől kezdve a lapok, de ez finom kifejezés. Hiába megy a német katonai segítség, a bolgárok mégis leteszik a fegyvert, ho-

lott csapataik mindenütt, Görögországban, Szerbiában, Romániában, kívül állnak a határaikon! Miért teszik, mégis? Ki tudja?

Az országszerte erősödő, tudatosan szított antiszemitizmus elleni védekezésül, önvédelmi célból, Cionista Liga alakult Nagyváradon, ahol akkor még nagyszámú zsidó lakosság élt. És országosan rohamosan terjedt a spanyolnátha. Október elején már minden iskolát bezártak, ismét kórházakká alakultak át a tanintézetek, amelyeket nyáron már visszaadogattak a tanügynek. Most azonban járványkórházakká váltak, nem hadikórházakká. Az elhalálozási arány – egyelőre – 10-15 százalékos volt, de növekvő. Októberben falvanként tíz halott! Közben buzgón irogatják össze a magányosok cipő-, gyertya- stb. készletét, már semmi sincs, de abból is kell a „védelmi harc céljaira”. Teljes csőd, demoralizáció, járvány, nyomor. Hazatérésre készülődéseim idején, október 28-án zajlott le az ún. „láncbídi csata”, a Gizella, ma Vörösmarty térről a Várba induló, tüntetni készülő tömegeknek a hídon útját állta a lovasrendőrség, és belelőtt a sokaságba. A következmény ismert...

Október 30-án a Timót utcába is el kellett még mennem, hogy ott kijelentkezsem a hadigondozó állományából. Elköszöntem visszamaradó szobatársaimtól, könnyeztek a fiúk, még Schwartz Izsó is, pedig csillagjaim eltávolítását egy durva megjegyzéssel honoráltam. A zűrzavarossá vált utcai állapotokban cammogó villamosokkal próbáltam eljutni a Timót utcáig, ahol az irodán már nem volt senki. A kaszárnya udvarán a ruha- és felszerelés-raktárat feltörte és kifosztotta a „forradalmi felkelők” serege, a környékbeli népség és katonaság, akiket én akkor egyszerűen csőcseléknek tartottam, mert szerintem a forradalomhoz is szigorú fegyelem kell. Széthordták a sok drága bőrt, katonai ruhát, cipőt és a fegyvereket is. Volt ott egy Tóth nevű

egyetemi magántanár, akinek biztatására néhányan fegyvert vettünk magunkhoz, és próbáltuk megfélemezni a fosztogatókat. Nem mindegy, hogy valóban a forradalom mellé állt katonai és polgári alakulatok, vagy a börtönből szabadult bűnözők kezébe kerül-e sok gazdátlan fegyver. Próbáltuk a hangadókat meggyőzni észérvekkkel, de hát akinek nincs esze, az mire hallgasson? Végül is „tisztázta a helyzetet”, hogy valaki elkiáltotta, és a tömeg szájról szájra adta: „Gyerünk a Parlament elé, mert ott Károlyi Mihály beszél, hallgassuk meg, mint mond!” Félbe maradt a fosztogatás – egyelőre –, elvonult a tömeg a Parlament épületéhez.

Előkerült végre egy írnok is az irodába, elétem az irataimat, kértem, hogy sürgősen intézze el, mehessek mielőbb Váradra, el ebből a zűrzavarból: Ő aztán írt egy utazási jogosítványt, azt mondta, előjegyezte az ügyemet, mehetek, ha tudok. „Mert nem lesz egyszerű!”

VI. És mi lesz a háború után?

1. Őszirózsával díszített fegyverek

Az írnoknak volt valami igaza. Olyan tömegáradat lepte el a pályaudvarokat, vonat pedig oly kevés indult, ha egyáltalán indult, hogy két teljes napot és éjszakát hányódtam, étlen-szomjan, csak nagy nehezen szundítgatva, kézicsomagjaimra hajtva a fejemet a váróterem, a jegyvételi csarnok vagy a Nyugati-pályaudvar érkezési oldalán, a Váci út felüli udvarrészt valamelyik sarkában. Ezek a forradalmi éjszakák, nappali lézengések, vonatra várakozások, lökdösődések örökre feledhetetlenek maradnak számomra. Mindazzal együtt persze, amit a forradalom utcai megnyilvánulásaiából láttunk: a felvirágzott gépkocsik, őszirózsával díszített fegyverek, A Habsburg-ház közeli bukását, de legfőképp a békét éltető, százezres tömeg lelkes hullámozását.

A frontokról özönlött haza a hadsereg, összekeveredtek a csapatok, az egységek. Az egyiknél fegyver csövében őszirózsa, másikon semmi, valahol elhagyta, vagy eldobta, valakinek odaadta. A széteső Monarchia minden nyelvén ordító, lelkesedő, némelykor egymással összekapó, összeverekedő katonák. Egyeseken már zubbony sem volt, másokon bakancs helyett kötözött kapca, szedett-vedett tömegként hullámozott a nép. Ha valamelyik irányba indítani szándékozott a pályaudvari parancsnok-

ság civileket vagy hazatérőket szállító katonavonatot, ötször annyian rohanták meg, mint amennyien elérhettek bennük és a vagonok tetején. Aztán a vonat vagy elindult pár óra múlva, vagy ki kellett szállni belőle, mert mégse indult. Az állomás forradalmi vezetősége hitegette az intézkedést követelő népet: rögtön összeáll egy szerelvény ebbe vagy abba az irányba, mire odaözönlött a nép a vágány mellé, nem lett belőle semmi. A két nap alatt, míg kilátástalan helyzetben ott kódorogtam, alig ment el három szerelvény. Egyik Kassa, másik Bécs, harmadik Horvátország felé, hogy aztán a Piavétől hazaözönlőket, akik ott rekedtek, segítse hazahozni. Ennyi céltalanul kóborgó katonát életemben nem láttam: minden járművön, útvonalon, üzletben, felvonuló tüntetőcsapatban, kapuk alatt csomagjaikon terpeszkedve, az áruházakat, apró boltocskákat megrohanva, majd fosztogatva, akárhová néztem: csapattestüktől, kaszárnyáikból, egységeiktől meglépett, összevissza mászkáló, hangoskodó, hőzöngőn hősikődő vagy csöndesen várakozó katonák, katonák, katonák...

Közben itt-ott kapható, sőt ingyen osztogatott újságokból megtudtam, hogy az őszirózsás forradalom első napján katonák megölték Tisza Istvánt, „a háborús miniszterelnököt”. A halottak virágai, a fehér krizantémok most nem a temetőbe, a sírokra, hanem az élők gomblyukaiba, fegyvereinek csövébe, ágyúinak díszítésére vándoroltak, nemzetiszín és vörös zászlókkal. Az újjászületés, az új élet fehér virágaiként fehérlettek ott – gondoltam magamban. Vagy a bukott és széteső Monarchia, vele együtt a magyar nemzet sírját borítják be rövidesen?

Még akkor tele voltunk megalapozatlan reményekkel. Nem ismertük, mi főtt ki már addig, és mi fő most az antant és a bennünket falatozó nemzetiségeink fazekában. Már napok óta a Marseillaise-t énekelték a kávéházakban, mint hallottam utóbb,

Váradon is. A román csapatok kezdtek föltámadni poraikból, bevonultak Dobrudzsába, vagyis felmondták a bukaresti békét. Itthon sorozatosan csatlakoztak a különféle szervezetek, pártok, egyesületek a Magyar Nemzeti Tanácshoz, holott a király – amíg betöltötte egyáltalán a tisztségét – Tisza meggyilkolása után Hadik gróftól nevezte ki új miniszterelnökké. De Budapesten is kitört a forradalom. A Keleti-pályaudvaron a frontra indított 32. gyalogezred menetszázada „elakadt”, megtagadta, hogy a frontra küldjék. A forradalmi nép szétkergeti őket, a mozdonyt leszerelik, a katonai őrséget a pályaudvari parancsnokságról elzavarják, az állomás ablakait bezúzzák, a német zászlót letépdésik. A hadsereg csatlakozik a forradalomhoz. A király végül kinevezi Károlyi Mihályt miniszterelnökké, de már nem kell a Habsburg-ház és a Monarchia senkinek: ő már így is, úgy is köztársasági kormányfő.

2. Mindenki jogot érzett a „forradalmi” cselekvésre

Végre összeállt egy hosszú szerelvény, hogy Erdély felé szállítsa el azokat, akik arra tartanak. Óriási fizikai erőfeszítéssel sikerült fölcihelődnöm a mindent eltipró tömegben, de így is november negyedikén hajnalig tartott, mire Váradra értünk. Félnapos állodogálások, különféle állomásokon megrohanta az utasnép az ételosztó helyeket, kapta-falta, amit sikerült kapnia, itta a vizet, fosztogatta az ott veszteglő szerelvényeket. A karszalagos ún. nemzetőrségnek nem volt semmi tekintélye. Mindenki jogot érzett a „forradalmi” cselekvésre, hol ez a hangoskodó tiszt, hol

amaz a tiszthelyettes ragadta magához legalábbis az egy-egy kupé fölötti parancsnoklás jogát, de a fegyelem megtartásának kötelességét senki se vállalta. Zűrzavarban, anarchikus rémségek közegett, a levegőbe lövöldözve, bomlasztó lelki hatást kiváltva, döcögött előre a szerelvény. Mindegy, mentem ezzel a vonattal, mert időközben csak egyetlen egy indult a kétnapi várakozás közben arrafelé, de nem értem fül. Lehet, hogy egy-két másik szerelvény indulását meg átaludtam valamelyik várótermi sarokban.

Nénémmel és Piroskával úgy beszélünk meg előzőleg, hogy én október utolsó napján Váradra érkezem, és november 4-én, a másnapi Imre-nap névestéjén megtartjuk Érolasziban az eljegyzésünket. Erdélyben már működött a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottsága, Apáthy István kolozsvári rektor vezetésével. Váradon is teljesen forradalmi átalakulást találtam. Senki nem volt a helyén! Elvergődtem a főposta épületéig, az Úri utcába, ott egy Liskay nevű titkárnál jelentkeztem, elmagyarázva késedelmem okát. Ebben ő nem talált kételkedni valót, ismerte a helyzetet, ami országos méretekben kialakult ezekben a napokban. A postán Soós Jenő lett a főnököm. Mikor nála is bemutatkoztam, Berger fő-tiszthez küldött, a főnöki iroda vezetőjéhez. Tőle rögtön pár napi szabadságot kértem, hogy az eljegyzést megtarthassuk. Adott is négy napot. Mielőtt elutaztam volna, Érolaszi, illetve Székelyhíd felé – a mellékszárnyakon itt rendesebben jártak a vonatok – új szállás után néztem. Valamelyik kollégám ajánlatára a Széles utcán, az állami népiskola pedellusa, Karmazsin úr fogadott be, míg lakásom nem kerül. De előrebocsátotta, hogy ő csak helyet ad, kosztot nem, mivel nagyon nehéz a beszerzés. Karmazsinné aszszony buzgón bólogatott. Kényszerhelyzetemben, természetesen, azonnal elfogadtam, áthurcoltam a Szent János utcából a cókómókomat, és késő délután már el is utaztam Olasziba.

3. Eljegyzés Érolasziban

Úgy estem be valósággal a saját eljegyzésemre! Azt hitték, már meg se érkezem. El is halasztottuk egy nappal, hogy rendbe szedjem, s előbb jól kialudjam magam Zsófi néném házában. November 5-én, Imre napján volt végül is az eljegyzés. Rokonsággal kibővített, szűk családi körben. Odajöttek Albisről Idesék és a testvéreim.

Idesék szörnyű dolgokat meséltek, mi megy végbe a falvakban, a forradalom szent nevében. Nagykerékiben például a földbirtokos hallotta, hogy mi folyik a környéken. Féltette a kastélyát, parkját, gazdaságát, lovait, hintóját, raktárait. Segítségért kuncsorgott, de az már nem jött sehonnan, se a csendőrségtől, se a katonaságtól, se a jegyzőtől, se a szolgabírótól. Örült mindenki, ha békén hagyták. Erre összehívatta a számadóit, béreseit, kondásait, a tanyai cselédségét. Kiállt elibük a tornácra, és gyűjtő, lelkesítő, forradalmi beszédet intézett hozzájuk. Hogy most már vége annak, ami eddig volt. Vége a népnyúzásnak, szabad a cselédség, maga dönti el a sorsát. Javasolta, hogy amiképp az országban történik mindenfelé, alakítsák meg ők is a Katona- és Munkástanácsot, úgy, mint Oroszországban csinálják, vagy itt, a közelben, Váradon. Az összeterelt nép lelkesen éljenzett, az ispán javasolta is rögvest a forradalmi tanács elnökéül a földesurat, aki elvállalta. Kokárdákat szedett elő, sorra elébe járultak a cselédjei, s ő felékesítette nemzeti kokárdával és a forradalom jelképeivel a mellüket. Himnuszt, Kossuth-nótát, majd forradalmi dalokat énekeltetett velük, aztán ki-ki öntudatosan viszsztatért – aki nem, azt visszaküldték – a korábbi munkahelyére, tenni, amit évtizedek óta tettek, a földesúr javára és hasznára, az ispán utasításai szerint.

– Így megy ez valahogy nálunk is! – mondta Ides alig palástolt méreggel. – Jó lenne, ha maradna időd hazajönni, és egy kicsit fölrázni Szabó bátyádékat, mert a szocialisták csak vitatkoznak, kiozzák-e a földet, vagy ne osszák, közben nem történik az égvilágon semmi.

– Hogyisne! – mondta Piroska, a menyasszonyom. – Ippen azért jött haza Imre, hogy a mások dolgába verdesse az orrát!

A Szabó név említésére eszembe jutott a zsebemben lapuló pesti levél, amit majd Váradra visszatérve, azonnal kézbesítenem kell. Arra hivatkozva, hogy mostmár igazán egybetartozunk, Piroska elcsalt sétálgatni a szőlőkbe, az elhagyott présházak környékére. És – ne csodálkozzék az olvasóm, mert így volt szó szerint! – valósággal megerőszkolt. Addig nem hagyott békén, amíg az eljövendő házaseletünkre föl nem vettem az előleget.

Másnap utaztam vissza Váradra, azzal, hogy igyekszem esküvőnkig valamiféle lakásmegoldást találni, addig meg csak látogatjuk egymást, ha Karmazsinéknak nem lesz ellene kifogása. Mikor jelentkeztem a főnöknél szolgálatra, az ajánlott levelek felvételéhez osztott be. A pesti levél még mindig ott lapult a zsebemben. Mikor eszembe jutott, érdeklődni kezdtem a váradi kolléganőimtől, hol dolgozik az a Szabóné Lia, akinek én egy levelet hoztam Budapestről. Elmagyarázták, hol találom. Dolgomat emiatt se hagytam abba, vártam az ebédidőt. Csak azt nem tudtam, hol fogok ebédelni, mert szállásomon ugyan még volt valami az Érolasziból hozott, eljegyzési maradékételekből, de nálam, a hivatalban, se harapnivaló, se pénz. Arra gondoltam: az ebédidő elég arra, hogy elruccanjak Széles utcai szállásomra, és falatozzam ott valamit. Amint kiléptem a hivatal előcsarnokába, földbegyökerezett a lábam. Tatár Ágnes jött velem szemben!

4. Nem ismer egy bizonyos Szabóné Liát?

Ilyen csak regényekben van, ilyen véletlen! Ő is azonnal észrevett, azt is, hogy botra támaszkodva bicegek, ez kissé meghatotta, a hirtelen összetalálkozás is nem várt örömmel töltötte el. Könynyezve futottunk egymás karjaiba, majd hirtelen észbe kapva, hogy valaki megláthat bennünket, húzott kifelé az utcára, hogy ő úgymégy ebédelni, kísérem el, és váltsunk néhány szót. Valósággal megnémulva és lebegve lépkedtem, sántikáltam utána, kint az utcán ő is abba az irányba indult, amerre én: a Széles utca felé, végig az Úri utcán. Kapkodva mondtuk el egymásnak, hogyan is kerültünk ide. Ő már fél éve dolgozott akkor a váradi postán, és albérletben lakott, az Úri utcában. Kapcsolatunk el-sorvadását nem akartam a boldog viszontlátás hangulatában rögtön szóba hozni, gondoltam, ha már egy helyen dolgozunk, több nap, mint kolbász... Amellett olyan kedves, meleg szeretettel mutatkozott irántam, annyira örült, hogy én is itt dolgozom, és hogy ezután minden nap újra láthatjuk egymást – nem is tudtam, vele kapcsolatos bánatomat hogyan és miképpen hozzam szóba.

Már éppen elválni készültünk, hogy ő az albérletébe, én meg a Széles utcai pedelluslakásra menjek ebédelni, azzal, hogy este, szolgálat után majd még beszélgetünk, és elmondja, hogy vele mi, hogyan is történt, amióta megszakadt a kapcsolatunk, amikor eszembe jutott megint a kézbesítetlen levél.

– Ágnes! Nem ismer egy bizonyos Szabóné Liát, itt a főpostán?

– Ezt miért kérdezi? – nézett rám diónyira nőtt, gyönyörű szemekkel

– Mert annak az asszonykának a férjével voltam én egyazon rokkantintézeti szálláson, hónapokon át, és ideutazásom előtt

rám bízott egy szerinte nagyon fontos levelet, hogy feltétlenül adjam a feleség kezébe.

Ágnes elkomorult, szemét lesütötte, és sírással küszködve sutogta:

– Imre, az én vagyok! Ez ma már a második hátborzongató véletlen! Egyik, hogy összetalálkoztunk, másik, hogy maga ővele, ott, együtt lakott!

– Maga Szabóné??? De hiszen maga nem is Lia!

– De igen! A második nevem Júlia! És ő így hívott, ezt szerette. Adja ide azt a levelet, nekem szól!

Retiküljéből iratot vett elő, s mutatta, hogy Szabó Gergelyné, született Tatár Ágnes Júlia. Azt hittem, elszédülök! Kitért belőlem a zokogás. Átadtam neki a levelet, és szó nélkül otthagytam. Elsiettem a Széles utca felé.

„Katonatiszthez ment feleségül!” – mondták annak idején a szomszédai. Rosszul tudták. Szabó nem katonatiszt, csal altiszt. Egy műszerész. Magam is tudhattam volna, hogy egy K. u. K. katonatiszt nem veheti csak úgy feleségül a közismert szocialista műbútorasztalos lányát... Marha voltam, az maradtam. Jobb lenne meghalni. Pár napja eljegyeztem valakit, akit csak emberségből akarok elvenni, és itt van, a kezemet most engedte el, de bizonyos vagyok benne, hogy még sokat, nagyon sokat fogja szorongatni, régi nagy szerelmem, a drága Ágnes!

Szabó Gergelynek megígértem Pesten, hogyha feleségének kezébe adtam a levelét, egy lapon tudatom vele, hogy bizonyos legyen benne: ez célba jutott. Ebédfalás közben, Karmazsinék konyhaasztalán megcímeztem, egy útközben, trafikban vásárolt levelezőlapot, megcímeztem a Váci úti „műintézetbe”, és csak annyit firkantottam rá: „Kérését teljesítettem, üdvözlöm.” Aláírás, dátum. Visszatérve a hivatalba, bedobtam a levélgyűjtő

szekrénybe. Lia, vagyis hát Ágnes, egyszer diszkrétén elvonult az ajánlottlevél-felvevő ablak előtt, délután, barátságosan beintett, hogy tudassa: most már tudja, hogy hol található. Én is megtudtam időközben, hogy ő a nagy épület melyik részében dolgozik.

5. Elrontottuk az életünket

Teljesen föl voltam kavarva lelkiileg, a világ legszerencsétlenebbjének éreztem magam! Pláne, mikor újabb rövid beszélgetésünk alkalmával aznap este elpanaszoltam, mennyire vártam a leveleit, és amikor a csapatkórházban voltam Váradon, személyesen is kerestem őket, ő valami olyasmit mondott: már nagyon megbánta, hogy ezt a házasságot megkötötte, s emiatt régebbi életét valósággal durván eltaszította magától. Ez az utalás – vagy csak én képzeltem? – csakis rám vonatkozhatott. Arra hivatkozott, hogy tüdőcsúcshurutját s annak várható következményeit nagyon eltúlozta, ő is, az apja is. És ebben a lelkiállapotban, egy üdülőhelyen, a minden-mindegy hangulatában jött az éppen ott tartózkodó Szabó. Összebarátkoztak, majd a hála, hogy a férfi lelket öntött belé, bizakodással telt el, fölajánlotta: legyenek egymás segítségére, olyan szeretettel, amilyennel ott, a szanatóriumban viseltetnek egymás iránt. Ígéretet tett neki: ha egészsége megjavul, és kitanulhat valamiféle, gyöngé testi állapotával összeférő mesterséget, hozzámegey ahhoz a magányos. Árván nevelkedett, sebesüléséből fölépülőben lévő, tisztességes, jószándékú munkásemberhez. Apja, Tatár bácsi is helyeselte a döntést, mert Szabót ő is becsülte, ezért rövidesen meg is tartották az esküvőt.

Úgy éreztem a beszélgetés után, amiből még az is kiderült, hogy Ágnes különböző okokból nem igazán boldog Szabó mellett, hogy meglenne esetleges összekerülésünknek az indítéka. De ezt mindketten igen nehézvé tettük egymás számára, mert nem vagyunk olyan fából faragva, hogy egyszer ide, másszor oda adogassuk a szavunkat, a megtartás szándéka nélkül. Nem csak ő tartozik immár máshoz, hanem én is épp a napokban ígérkeztem el. Nem lett volna szabad úgy eljegyeznem magamat senkivel, hogy ne érezzem: abban a pillanatban az nem lehet másképp. Én csak egy, a nénémnek tett korrekt ígéret, belenyugvás kötöttségében váltottam jegyet Piroskával, de sose éreztem, hogy ez az elképzelt boldogság. Elég csak Etelka néném gyakori megjegyzéseire emlékezni, aki többször is kifejtette: megbánod te még, hogy Zsófinak a tervéhez igazodsz, nem a szíved szerint döntesz. Persze, Csókás Zsuzsira gondolt. Én meg arra, hogy őt, Zsuzsit se úgy szeretem, ahogy Ágnest valamikor, miért lenne ez jobb megoldás?

Most, hogy munka után hazafelé sétálgattunk, kéz a kézben, mint a debreceni Nagyerdőn annak idején, ahol megismerkedtünk Ágnessel, úgy éreztem, hogy elrontottuk az életünket. Megalkuvásból engedtem, Ágnes pedig a maga választotta útján máris boldogtalan. Ha szabad lennék, gondolkodás nélkül magamhoz kötném. Jönne is, minden bizonnyal. De így – akkori erkölcsi felfogásunk szerint – már ez úgy tűnt föl nekünk, hogy késő, elszalasztottuk egymást. Éreztem, hogy ha feleségül is veszem Piroskát – mert elköteleztem magam, tehát megteszem! – nehéz harcot kell majd vívnom magammal, igazi érzelmeim leplezése végett. Hogy ezek az újra lángoló érzelmek meddig égetnek majd, nemcsak tőlem függ, Ágnestől is, de ő minden megnyilatkozásával, mozdulatával, megértésével és ragaszkodása mind

gyakoribb megvallásával, nem titkolta, hogy ő is tévedett. Ez azt a bizonyosságot sugallta: kettőnk kapcsolata újraéledt, amitől a jelek szerint tágítani egyikünk sem akar, de kölcsönös leplezésére megvan bennünk a közös szándék és elhatározás. És ez bizony, mindkettőnknek igen hosszan tartó, kemény belső küzdelmet ígér a jövőre nézve. Némelykor, álmatlanul forgolódva Karmazsinék ágyán, felheccelődött bennem az indulat: elutazom Olasziba, megmondom Zsófi nénémnek is, Piroskának is, hogy mégse! De a reggeli tél hideg mosdóvíze helyre tett. Tiszteségtelen játéknak éreztem, Piroska nem tehet arról, hogy velem mi történik. Azt nekem kell magammal elszámolnom.

Ágnes azzal is nehezítette a helyzetemet, hogy ideadta elolvasásra férjének Pestről magammal hozott levelét. Hogy elhiggyem, amit mond. Ez a levél tele volt szemrehányásokkal, hogy Ágnes miért jött Váradra Kolozsvárról, ahol a Szabó szülei is laknak, ahol jobb a levegő neki, és Ágnes miért nem akarja, hogy Szabó Budapesten tovább tanuljon, főiskolát járjon? És milyen házasság az, amelyben évekig másutt él a férj, másutt a feleség? A levélből ugyanakkor az is kiderült, hogy Szabó felfogása egyáltalán nem egyezik az apósáéval. Tatár bácsit lebolsevikozta a levelében. Ágnest a kommunistáknak tulajdonított szabadszerellemmel kapcsolatos vádjaival illette, aki nyilván azért nem kíván utána költözni Budapestre, amíg ő ott tanul, mert nagyon is jól érzi magát mind a szülei, mind az ő ellenőrzése alól kibújva. Ez a minden alapot nélkülöző vádaskodás, féltékenykedés rettenetesen bántotta, sértette Ágnest. „Ugyan hova mentem volna utána Pestre, ezekben az időkben? Hiszen maga tudja, Imre, hogy milyen ott a világ!” És különben is, csak itt szeret élni, ahol született, ahol fölnevelkedett. És már attól is vigasztalhatatlanul szomorú, hogy a rendőrségi zaklatások mi-

att az édesapja kénytelen volt elköltözni Váradról, más városba. Kolozsvárott nem ismeri senki, ott békén hagyják a hatóságok, ő is békén hagy mindenkit, csak csinálja a gazdag uraknak a gyönyörű bútorokat. Ágnes elmesélte, hogy összevitázva a szociáldemokraták váradi pártirányítóival: „Letette a piros zászlót meg a kalapácsos embert! Beleunt abba, hogy minden politikai kezdeményezés mögött ott lóg valamiféle idegen érdek lólába!”

– De most, hogy kitört a forradalom – próbáltam érvelni –. Lehet, hogy azoké lesz a hatalom, akiket otthagyt!

– Ebbe most ne mélyedjünk bele, Imre! – intett le Ágnes –. Majd, ha alaposabban megnézi, kik ágálnak az élen, és a szavak megnyíben egyeznek a magyar munkások, parasztok, értelmiségiek, tisztességes iparosok, alkalmazottak igazi érdekeivel, talán megérti apám mélységes kiábrándultságát! Minduntalan azt mondja, azt írja leveleiben: nekem ne grófok csináljanak forradalmat, hanem igazi munkások. De ne is olyan zsidó kis- és nagypolgárok, akik eddig a háborút, most meg a háborút kivégző anarchiát és nyomorúságot tekintik jó üzletnek. És ha arra kerülne sor, akkor az orosz bolsevikok népterrorját lovagolnák meg!

– Hát ebbe tényleg ne merüljünk bele, mert ehhez én nem értek! Viszont Wilson elveit – mondtam –, azokat el tudom fogadni. Amit ennek alapján, az október végén megalakult magyar forradalmi tanácsok hirdetnek, az elkerülhetetlen, tisztességes út. Hogy a háború csak arra volt jó, hogy a maga férje, meg én, meg a többi balek, odaterelődjön golyófogónak, míg a szocialista és forradalmi mozgalmak élén ágálók idehaza bujkáltak, és várták, mikor lehet felmászni a toronyba, és meghúzni a harangot a maguk miséjére, azt is látom. Kivéve, akik ügyetlenül álltak hozzá, és a rendőrség azonnal lefogta őket. De még azoknak is könnyebb volt – talán – kiállni azt a tíz-húsz verést, azt a pár-

évi börtönt elkezdni, – mert most szabadulnak! –, mint nekem Galíciát, Duklát, Isonzót, Doberdót. És mit kapok cserébe én, és mit ők? Ők most mindent, ha ügyesen nyüzsögnek. Én meg ezt a botot, ami nélkül járni sem tudok. [...]

6. Kettesben folytattuk utunkat

Sok túlzás és igazságtalan megítélés keveredett akkori tájékoztatlanságainkban, ma már tudom, némileg más volt az ábra. De olyan is volt, ahogyan Ágnes megrajzolta, vagy én mérgeskedtem ki magamból. Jómagam egyébiránt nem vettem meg Károlyit amiatt, hogy gróf létére akar forradalmár lenni, hanem épp ellenkezőleg: mélységesen tiszteltem, hogy nemcsak a szája jár a földosztásról, hanem ő maga nekiáll a saját birtokának, és elsőként azt osztja föl. Ágnes elhúzta a száját, amikor ezt mondtam neki.

– Ha maga tudná, hogy apa szerint miért olyan sürgős Károlynak megszabadulni a birtokaitól!...

Sose mondta később, azóta se tudok erről sokat. De akkoriban is, főleg bukása után, többen állították, hogy ezáltal szanálta eladósodott birtokait, a forradalmi példamutatás glóriájában sütkérezve. Nem tudom, mindez igaz volt-e, vagy sem. Nem is az én dolgom ezt cáfolni vagy bizonyítani.

Miután egy irányban laktunk, Lia, vagy nevezzük csak továbbra is Ágnesnek, minden délben és este megvárt a postahivatal bejáratánál vagy kicsit odább, a Nyomda utca sarkán, vagy elsétálva a premontrei gimnázium épülete irányába: S onnan aztán kettesben folytattuk utunkat az ő Úri utcai albérletéig – közel a Szaniszló utca végéhez – ahonnan én tovább bicegtem ebédelni

egy étkezdébe, vagy ha Piroskáék, Idesék élelemcsomagot küldtek, akkor a Széles utcai iskola pedellusának a lakásáig. Visszafelé megintcsak együtt mentünk, a hivatal előtt váltunk el, és tértünk be külön-külön, hogy aki lát bennünket, fölöslegesen a nyelvére ne vegyen. Ágnes tájékoztatott néhány, a forradalommal kapcsolatos helyi vagy országos eseményről. Én akkoriban, aki magam láttam el magamat, és mosatásra se volt pénzem, nemigen pillantgattam bele a lapokba, se a pestiekbe a postán, se a váradiakba, kevesebbet tudtam a világról, mint a pesti másfél év alatt. Ahol viszont a gyorsított tempójú tanulás., a sok vizsga, meg a mellékes munkavállalások vették el az időmet sok mindentől. Lassabban is haladtam az utcán, mint az épek, az egészségesekek. Fáradékonyabb is voltam még akkor, ami később aztán előnyösen változott. Mind többet és többet bírtam fizikailag. Kellett is az erő, összeházasodásom után Piroskával, de ezekről majd később mesélek..

Ágnestől megtudtam, hogy az erdélyi románság igen élénk mozgásba lendült a Monarchia végnapjait látván. Mikor a *Népszava* közzétette október elején a szociáldemokrata párt kiáltványát, amelyik a lenini elvek és a wilsoni pontok alapján teljes belpolitikai és szocialista átalakulást követelt, ennek hatására nemcsak a történelmi Erdély területén, hanem azon túl is – például Nagyváradon – román nemzeti autonómiát, majd az ókirálysággal való „minden románok egyesülését” követelő gyűléseket, bizottsági üléseket szerveztek, román nemzeti tanácsokat alakítottak, sőt: vidéken fegyveres nemzeti gárdákat, melyek „forradalmi módon” léptek föl a helyi földesurak és magyar vezetők ellen.

A *Népszava* által közölt tíz pont egyébként a következőket tartalmazta:

- A kormány – akkor még királyi kormányról volt szó! – mondjon le, alakuljon helyette demokratikus kormány.

- Válasszon a nemzet, az általános választójog alapján, teljesen új parlamentet.
- Azonnal kezdjen hivatalos tárgyalásokat a kormány a békéről az ellenséges országokkal.
- Legyen kimondva a teljes nemzetiségi, anyanyelv-használati szabadság.
- Legyen az országban demokratikus közigazgatás.
- Radikális földreform alapján legyen a föld azé, aki műveli.
- Államosítsák a fontosabb üzemeket.
- Igazságosabb adópolitika révén, terheljék meg jobban a nagy vagyonokat, az állam és a nép javára.
- Dolgozzanak ki munkásvédelmi és népjóléti politikát.
- Katonák, rokkantak, hadiárvák, hadiözvegyek teljes kártérítését oldják meg.

A pontokat mindenütt – emlékszem –, Pesten is, nagy lelkesedéssel, az újjászületés vágyával vagy ábrándjával fogadták, tízezrek részvételével hallgatta, vitatta a lakosság, a hazatért katonaság.

Ez mind szép! – mondtam Ágnesnek, egyik utunkon hazafelé, a szocdemek fűt-fát követelő tízpontos kiáltványára utalva. – Egyet is értenék vele, ha a realitását el tudnám képzelni. Az, hogy új, valamiféle demokratikusnak mondható kormányzat jött létre, a Károlyi kormány, az már nem vitás. De ha a külföld nem ismeri el, ki tárgyal az ún. ellenséges országokkal? És melyek azok, akikkel tárgyalni kellene? Már a román, a cseh-szlovák, a délszláv komitékkal is? És vajon miről? Lemondanak-e a területi igényeikről? Vagy arról alkudozzunk velük, hogy melyik gatyánk szárát vágják, vagy ne vágják le? A földreformhoz ki adja a földet? A földesúr, az arisztokrata? Adja, vagy el kell venni tőle? Ha ez utóbbi, ki tegye? A mindenütt felhergelt csőcselék, vagy valamiféle, nemlétező szervezett forradalmi erő? És

mit kezd vele a nép, ha elveszi? Odaadják annak, akinek eddig nem volt? Helyes! Se magamról tudom, hogy annak megműveléséhez nekünk szerszám, igavonó állat és még sok minden kéne. Vagy parlagon marad, de a „népé”? És ki dönti el, hogy kinek a saját tulajdonú nagyüzeme „fontos”, köztulajdonba veendő? No és a tizedik pont. Mondja meg már valaki, hogy egy országban, ahol a lakosság lekvárjára, madzagjára, ajtókilincsére is szüksége van az államhatalomnak, akár Tisza, akár Károlyi áll az élen, miből, kinek a terhére és mi módon fizesse ki az állam azt a szépen hangzó, sokféle kártalanítást? És ha egyszer elsöpörte a vihar a Habsburgokat, ha medszűnt a Monarchia, vajon a forradalmi Magyarország miért fizessen azért, amit nem ő csinált? Csupa üres duma ez, Ágnes! Gondolkodni is kellene rajta, nemcsak megfogalmazni, elszavalni, üvöltözni, fölvonulni!

Ágnes kacagott:

– Látja, ez hiányzott nekem! Ez a mindenén áthatoló, kételkedő, szúrós tekintet, amelyik a szólamokat egy pillantás alatt átvilágítja, a megalapozatlan dolgokat szuronyvégre tűzi, és felmutatja. Nagyjából igaza van! De ez se ér semmit. Akkor viszont mit akarjunk?

7. Pedig a románok nem voltak győztesek

Előadta aztán, amit éppen itt, Nagyváradon, 1918. október 12-én, a Nagysándor utcában dr. Aurel Lazăr ügyvéd lakásán összehívott erdélyi román nemzetiségi vezetők tanácskozásáról írtak a lapok. Ezen részt vett Teodor Mihali, az Erdélyi Román Nemzeti Párt vezetője, azután olyan politikusok, mint Alexandru Vaida-

Voevod, Vasile Goldiș, Ion Ciordaș, Ștefan Pop-Cicio és sokan mások. Pár héttel előbb még Mihályi Tivadarnak, Vajda Sándornak, Pap-Csicsó Istvánnak, Goldis Lászlónak, Csordás Lászlónak írták a nevüket ők is, a lapok is. Ettől még többségükben a Romániával való egyesülés hívei voltak, kisebbségük Erdély autonómiáját tűzte ki célul.

Reggel 9-től délután 5-ig tartott a tanácskozásuk, Goldiș, Vlad és Lazăr kapott megbízást a közös nyilatkozatuk megszövegezésére, amelyet aztán Vaida-Voevod olvasott fel a magyar parlamentben. Ez 1918. október 18-án történt meg. Én akkor éppen Pesten voltam, a Váradra tartó ingázások közepett. Károlyi a palotájába invitálta a román pártvezéreket, ott Jászi Oszkár és Garami Sándor javaslatokat kért tőlük – micsoda naivitás volt ez már akkor! – arra nézve, hogy *miképpen lehetne teljesíteni az erdélyi román nemzetiségi követeléseket, a Magyarországtól való elszakadás nélkül...* Dr. Aurel Lazăr kijelentette: ők csakis az egyesült románság érdekeit hajlandók képviselni. A nyilatkozat ugyanis leszögezte, hogy az erdélyi és magyarországi románságot a magyar parlament nem illetékes (!) az elkövetkezendő fegyverszüneti és béketárgyalásokon képviselni. Erre és az erdélyi románság sorsának eldöntésére csakis a román nemzetiségi vezetők bizottsága illetékes. A parlamentben a szlovák Juriga Sándor – bár a hangnemét bírálta –, nyomban Vaida-Voevod nyilatkozata mellé állt.

A lényeg: az erdélyi és az Erdélytől nyugatra élő románság, valamint a bánáti románok hangadó vezetői az ókirálysággal való egyesülés kierőszakolásán munkálkodtak, erre jogosította fel, biztatta fel őket az antanthatalmakkal 1916-ban, az erdélyi betörés előtt, Bukarestben kötött titkos megállapodás. – Függetlenül attól, hogy a Monarchia szétesése pillanatában ők is éppen legyőzött és szétesett állapotban voltak! Arról nem is szólva, hogy

ráadásul kötötte őket egy bukaresti béke, a Központi Hatalmakkal való együttműködési szerződés. A Központi Hatalmak összeomlásának időszakában minden voltak, csak éppen győztesek nem, az antant oldalán.

8. Már sok száz piros-sárga-kék lobogót is lengettek

A trónjáról lecsúszó IV. Károly királyunknak is voltak „kitűnő” húzásai. Még a forradalom kitörése előtt, az ő parancsára, Horthy Miklós tengernagy, a flotta parancsnoka átadta a szerb-horvát-szlovén királyság (a jugoszlávok) képviselőinek Polában, harc nélkül, *jegyzőkönyvileg* az egész osztrák-magyar flottát! Nem hinném, hogy volna, aki ezt utólag is érti. Mert ugyanakkor az uralkodó tíz körömmel, harminckét foggal ragaszkodott a trónjához, úgy kellett 1919 elején lemondásait követőleg kiebrudalni őfelségét és családját Német-Ausztriából. Hát mire építette maradási szándékát, ha fegyveres erői szétszéledtek, ami megmaradt, azt meg precízen, jegyzőkönyvileg adta oda?

A váradi városháza erkélyéről 1918 októberében Dutka Ákos költő és hírlapíró kapta a „történelmi feladatot”, hogy a Magyar Nemzeti Tanács megalakulásáról szóló hírt bejelentse. Ekkor már a tömegben a magyar nemzeti zászlók és néhány vörös lobogó mellett már sok száz piros-sárga-kék román nemzeti lobogót is lengettek a jelenvoltak. És sokan éltették az október 12-én a városban ülésezett Erdélyi Román Komitét, Ferdinánd királyt, az „egyesülést” Romániával. Bár még akkor ezt hivatalosan nem mondta ki senki. Ugyan az újságok írtak az 1916-os, antanttal

kötött titkos bukaresti megállapodásról, mindenki természetesen tartotta volna – a felhevült nemzeti érzésektől elbódult román nacionalistákon kívül –, hogy ez a titkos egyezmény már ne legyen érvényes, hiszen azóta Románia vereséget szenvedett, és ha jól megnézzük, 1918 nyarán lényegében nem is létezett: német megszállás alatt, németbarát kormányával az élen zuhant lefelé, a Központi Hatalmakkal együtt a politikai, katonai lejtőn.

Persze, volt nekik egy másik vezető garnitúrájuk is készenlétben, nem úgy, mint nekünk szokott lenni a veszett háborúk végén. És ez a másik garnitúra lázasan dolgozott külföldön azért, hogy az 1916-1917. évi vereség Mărășești-i győzelemmé, az egész hadjárat általuk hozott áldozattá, a bukaresti megalázó béke kényszerhelyzetté dicsőüljön. Kiváló, ügyes és céltudatos politikusaik voltak mindig, mindenféle szövetségre, annak sikerére vagy kudarcára eleve fölkészülten. – Lásd a második világháború elejét és végét...

A népek önrendelkezéséről szóló nyilatkozatok, valamint a pesti Vadászkiáltó szállóban megalakult Magyar Nemzeti Tanáccsal szinte egyidőben létrejött, a románok lakta területeken működésbe lépő Román Nemzeti Tanács ténykedései a politikával nemigen foglalkozó emberekben is fölbizgatták a bizonytalanság érzését: *mi lesz most, a háború után?* Valóban elszakadnak-e eddig Magyarországhoz tartozó területek? Új, idegen államok alakulnak-e? Egyesülnek-e az ország területén élő nemzetiségek ezekkel a szomszéd államokkal? Vagy elfogadják Károlyi, Jászi és mások autonómia és önrendelkezési ajánlatait? Egyáltalán mit akarnak az antant nagyhatalmai a felbomlott Monarchia népeivel?

Erjedésnek indult minden. Siegler Konrád tábornok, Erdély katonai parancsnoka és Erdély kormánybiztosa, Apáthy István professzor tilalma ellenére, Kolozsvárott már október utolsó

napján emlékezetes tüntetések zajlottak le, ahol éltették a polgári demokratikus forradalmat, de egyaránt hangoztatták mind a magyar nemzetiség történelmi, mind a román nemzetiség újabban megfogalmazott, Erdélyre vonatkozó unionista álláspontját. Ez nem járt összetűzések nélkül. Ráadásul a kezdetben fele-fele arányban nemzeti párti és szociáldemokrata párti Román Nemzeti Tanács összetétele fokozatosan a nemzeti pártiak többségévé alakult át, mivel a román szocdemek eleinte kevésbé követelték az uniót Romániával. Mindenütt kiengedték a politikai foglyokat, internáltakat, az ország más részébe száműzöttek kezdtek visszatérni, az ún. kultúrzónát megszüntették. Döntő kérdésekben a budapesti forradalmi kormány kikérte a helyi lakosság, a nemzetiségek véleményét, törekedett az „integritás” elve illúziójának a megtartásával teljesíteni is a követelések közül, amit csak lehetett.

Temesvár és Resicabánya környéke volt még erőteljesen forradalmi változásokat követelő terület. Itt kikiáltották a *Bánsági Köztársaság* autonómiáját, ami persze, keresztezte a román nacionalista törekvéseket. A munkások tüntettek a szabadság, függetlenség, a néphatalom mellett. A Zsil-völgyi bányászok – románok és magyarok – önkényesen gyakorolták a hatalmat ezen a vidéken. Nem ismertek el maguk fölött semmiféle hatalmi szervet. Még az odairányított páncélvonat is kénytelen volt előlük Dévára visszavonulni. Az eddigi reguláris hadsereg felbomlása után, előbb helyi munkásalakulatok, forradalmi őrségek próbálták fenntartani a rendet, kevés eredménnyel. Az uradalmakat megtámadó, kirabló, a falu földesurait, vezetőit elkergető román parasztmozgalmak sok helyütt a sovén nacionalizmus leplei voltak. Egyes román falvakban a pópák vezették a helyi nemzeti tanácsokat, s ők nem a budapesti forradal-

mi kormányzat, hanem a Román Nemzeti Komité utasításait követték, vagy „előlegezték” meg. Az összetűzések több erdélyi környéken, faluban, birtokon, véres összecsapásokba torkollottak, egyik fél a másikat vádolta az öldöklésekért. Míg a Magyar Nemzeti Tanács Kelet-Magyarországi Főkormánybiztossága a forradalmi közigazgatás megszervezésére törekedett, meghirdetett elvei alapján, a románoké az ókirálysági közigazgatás kiépítésére használta fel az eseményeket, ott, ahol erőre kapott, és nemzetiségi támogatást élvezett.

Ráadásul a Román Nemzeti Tanács kísérletet tett önálló erdélyi, román nemzetiségű haderő szervezésére is, a közös hadseregből hazatért, kivált, megszökött vagy leszerelt román katonákból. Katonatanácsuk Bécsben székelt, Iuliu Maniu vezetésével mintegy száz tiszti tagja volt, az ötezer főnyi szászvárosi román gyalogezredre és a bécsújhelyi román alakulatokra építkezve. Ezek a katonák – osztrák engedéllyel – felesküdték a román nemzeti lobogóra, cserébe viszont az osztrák belügyminisztérium a bécsi zavargások letörésére vette őket igénybe. Maniu viszont az egész bécsújhelyi tábort kérte magának. Ha sikerül a terve, az olasz frontról tízezer-számra hazaözönlő, román nemzetiségű, volt közös ezredebéli katonával jelentős fegyveres erőre tett volna szert. Ultimátumot küldtek a Magyar Nemzeti Tanácsnak, a Károlyi kormánynak, hogy a Tiszáig terjedő Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad, Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, továbbá Csanád, Békés, Ugocsa megyéket mint „román területeket” ürítsék ki, és adják át a Román Nemzeti Tanács által szervezett román fegyveres erőnek, az anyaországgal való egyesítés végett. Jászi akkor utazott Aradra, hiábavaló tanácskozássra, amelynek során a maga naiv „keleti Svájc” elképzeléseit adta elő, amit a románok azonnal elutasítottak.

És eközben Belgrádban aláírták az antantot képviselő franciák a november 15-i katonai egyezményt a Károlyi kormánnyal, amelyik politikai és katonai demarkációs vonalat húzott Erdély délkeleti és északnyugati, nagyjából a Maros vonalával elválasztható részei közt, anélkül, hogy az erdélyi magyar közigazgatás felszámolását előírta volna. Mindez halomra döntötte Maniu és az általa szervezett román fegyveres erő, a Román Nemzeti Tanács „hadserege” által ultimátumban követelt elképzeléseket, a kérdés „radikális” megoldását illetően. Bár itt-ott próbálkoztak fegyveres betörésekkel, de erőiket az 1918. december elsejei, Gyulafehérvárra tervezett román nemzetgyűlés szervezésére összpontosították, hogy ezáltal nyomást gyakoroljanak a párizsi béketárgyalásokra, az antanthatalmakra, amelyek közül némelyik igen bizonytalankodó álláspontot foglalt el még ekkor az erdélyi kérdésben, ellentétben mindazzal, amit egybehangzóan ígértek Romániának 1916. augusztusában, a bukaresti titkos egyezményben.

Az óvatosabb erdélyi magyarok azonban máris megkezdték – különösen az 1918. november 13-án, az antanttal kötött belgrádi katonai aláírása és nyilvánosságra hozatala után – az ország nemzetiség lakta területeiről a „beköltözést” Magyarország színmagyar lakosságú megyéibe, főleg Budapestre. Elsősorban az exponált hivatalnokok és azok, akiknek volt némi okuk retorziótól tartaniuk, eddigi románellenes magatartásuk miatt.

A fegyverszüneti egyezmény ösztönözte az újonnan alakítandó államok fegyveres erőinek és az antantcsapatoknak a megjelenését a Felvidéken, Erdély keleti, délkeleti részén, és a Délvidéken. Ez sokat sejtető intézkedés volt, ugyanakkor hangzottatták, hogy a békekötésig mindenütt meg kell hagyni a régi magyar közigazgatást, s az működjék együtt a helyi nemzetiségi

lakosság forradalmi, nemzeti tanácsaival. Aztán, aki bírta, mar-
ta. Itt úgy, amott másképp, valahogy mindenütt létrejött valami-
féle ideiglenes félmegoldás. Csak a Károlyi-féle köztársaságnak
nem akart létrejönni a megbízható fegyveres hatalma, amellyel
kikényszeríthesse, szükség szerint, akaratának végrehajtását! A
frontokról hazaözönlő katonák nemzetiségi csoportokra bom-
lottak, elszéledtek, fosztogattak, néhol randalíroztak. Anarchi-
kus állapotok alakultak ki, minden központi jószándék és meg-
egyezésre való hajlandóság ellenére.

9. Glóriát fontunk a fejünk fölé

Eközben mi, Ágnessel, a világból szinte kiesve, legfeljebb a köz-
ellátás gondjaival küzködve örvendeztünk egymásnak. Kölcsö-
nösen győzködtük egymást, hogy mindkettőnknek állnunk kell
adott szavunkat: neki férje, nekem menyasszonyom mellett a
helyünk. Mindeközben együtt sétálgattunk, vártuk egymást,
hivatalból haza vagy oda befelé menet. Sőt, Ágnes egyszer be is
invitált főbérlijéhez, egy nyugalmazott, nyolcvan év körüli tá-
bornokhoz, a régi és éppen most haldokló, történelmi úri-Ma-
gyarország megrögzött hívéhez, elfogultan nacionalista egykori
hatalmasságához, akivel barátságos, de heves vitákba bonyolód-
tunk minden alkalommal. Ő mindig politizált, szidta, gyűlölte
Károlyit, a köztársaságot, Wilsont beugrató csalónak nevezte,
a szociáldemokratákat zsidó aktivistáknak, azokat pedig, akik
nem katolikusok, istentelen eretnekeknek. Mai kifejezéssel
élve, sötét, reakciós ellenforradalmár, középkori felfogást valló,
feudalista királyhívó volt ez a nyugalmazott, sovén mód katoli-

kus tábornok. Nem volt szenilis, tisztán és felháborítóan bornírt módon érvelt a maga, történelmileg teljesen elavult nézetei mellett, sipitós hangján, parancsoláshoz szokott, katonás modorban, némi lenézéssel párosuló toleranciával irányunkban, hogy mi már nem értjük őt, de nem is tudjuk, hogy mi a történelmi és az isteni örök igazság.

Ágnes nem is merete megmondani neki, hogy az ő apja is szocialista pártember volt Váradon, csak azt vallotta meg, hogy jelenleg műbútorasztalos Kolozsvarott. „Az nagyon helyes! – bólintott az öregúr. – Kiváló szakemberek százezreire van szükség! DE az alkalmazottjaira, segédjeire, inasaira jól vigyázzon a papája! Mert azok, mindegyre többen, a rohadt szocialisták befolyása alá kerülnek, munka helyett csak követelőknek, sztrájkolnak, de egy biedermeier asztalkát sohase fognak úgy megcsinálni, mint a maga tiszteletre méltó édesatyja! Még hogy nemzetiségi egyenlőség! – háborgott tovább az öreg. – Hogy jövök én ahhoz, hogy egy bocskoros oláhval, egy üveges tóttal, egy trónörökös-gyilkos ráccal, istentelen bosnyákkal vagy más efféle népséggel egyenlő legyek?! Ezt a sok lógós, csaló, lúdtalpas zsidó agyalja ki, hogy aztán ő uralkodjék fölöttünk!”

Nem kellemetlenkedett különben se Ágnesnek, se nekem, jól lehet tudta jól, hogy Ágnes férjes asszony, s én még nőtlen volnék. De elfogadta, hogy „rég, jó barátok vagyunk”, csupán elvárta, hogy kegyelmes, de legalább méltóságos úrnak szólítsuk, függetlenül attól, miféle megszólítás dukált neki a régi időkben. Azt is elfogadta, ha „tábornok úr, alázatosan jelentem”-mel vezettem be a mondandómat. Bejárónője, mosónője – egy szomszédságában lakó özvegyasszony – mesélte Ágnesnek, hogy ha kettesben maradt az öregúrral, sose úszta meg anélkül, hogy az a fenekét vagy a mellét meg ne csipdesse, vidáman heherészve

hozzá, föl se vetődven benne az az „erkölcsi” probléma, illik-e ezt tennie vagy sem.

Sétáinkon inkább Ágnes vitte a szót. Ennek két oka is volt. Egyik, hogy ki volt éhezve beszélgető társra, s ha ez szóba került, nem titkolta, hogy mióta én 1912-ben Váradról hazautaztam, Ides hívó szavára, sose akadt olyan barátira – akár nőre, akár férfira –, akivel olyan jól el tudott volna társalogni. Gondoltam, akkor miért vágta el a fonalat? De nem kérdeztem. Másik, hogy – eltekintve öreg tanítómmal folytatott beszélgetéseimtől –, se a falumbéliek, se családtagjaim, különösképp volt katonabajtársaim körében nem igen akadt Ágneshez hasonlóan színesen és széles témakörben eszmét cserélő társam. És ez nekem is nagyon hiányzott. Rábíztam hát, irányítsa ő a csevegéseinket, a maga kedve szerint. És volt bennem valamiféle bizonytalanság-érzet, visszatartottság is. Ha egy alkalommal nem találkoztunk össze jövet-menet, rettentően hiányzott: Ha megvártuk egymást, mardosott a lelkiismeret: vajon tisztességes dolog-e az, amibe beletársalogjuk egymást nap-nap után, hiszen a kapcsolatunk szorossá tételének mostmár, a hatéves megszakítás, az ő férjhezmentele és az én eljegyzésem után, nincs komolyan vehető távlata. Mégha az ő házasságuk zátonyra fut is, én nem tudtam volna magamat rávenni, hogy Piroskából bolondot csináljak, érzelmi önzésből sem.

Etelka néném ugyan „könnyítette” volna a lelkiismeretemre nehezedő nyomást, mert nem múlt el olyan alkalom, ha beszélgettünk egymással, hogy rá ne mutatott volna választásom hibás voltára. Már nem is az ő pártfogoltjával, Csókási Zsuzsival érvelt, hanem azzal, hogy Piroska nem való hozzám szellemileg. Sose fogja majd megérteni, hogy engem jobban érdekel egy jó novella, egy szép vers, egy gyönyörű dallam, egy varázslatos

táj, mint őt, akit mindeme dolgok hidegen hagyják. Fizikailag se való hozzám – állította Etelka –, mert túlságosan törekeny. A házimunkát még csak ellátja, de ha szülésre kerül a sor, bele fog halni első gyermekének a világra hozatalába. Nem tűri, nehezen viseli el a fájdalokat, a nehezebb testi munkától mindig óvták, sokat betegeskedett, milyen gyermekeket szülhet, nevelhet ő nekem? Arca ugyan kedves, szépnek is mondható, de modora érdes, humora nincs, hallása sincs, idegrendszere is gyenge. Ez utóbbival nem sokra ment nálam Etelka nővérem, mert ami az idegrendszert illeti, nem sok dicsekedni valója maradt Mozog Nagy Sándor idesapám egész családjának sem! Anyám idegállapota, meg az enyéem, gondolom, az eddig leírtak alapján elbírálnak; mindennek volt mondható, csak erősnek nem. Nálam ráadásul az agyi sérülés hatásával is számolni kellett. Etelka és Zsófi néném meg úgy pislogtak, valamiféle idegzeti rendellenesség következtében, egész életükön át – egyébiránt velem együtt! –, mintha enélkül lélegezni se tudtak volna. Zoltán és Imre fiaim, mikor már olyan nagyocskák voltak, hogy megfigyelni és a rendellenességeket csúfolni is tudták, erőszakos, gyors pislogásukkal utánozták a hozzánk látogató, tikkes nagynénjeiket, és titokban kacarásztak rajtuk. [...]

Kiderült, hogy mialatt Piroskáék nálam jártak Pesten, „férjfogóban”, Ágnes fölkereste odahaza a faluban Idest, aki elmesélte neki a dolgok állását. Megkérte Idest, tartsa titokban az ő látogatását, búcsúzásakor megkapta anyámtól egy, az orosz fronton írt, neki szánt versemet. Most, hogy elmesélte a történeteket, elbőgte magát... Ezek után Ágnessel már ritkábban kerestük a találkozás alkalmait, amelyek – az egymás iránt érzett vonzalmat kollegiális barátsággá erőltetve – hetenként egyszer-kétszer mégis csak létrejöttek: összefutottunk, főleg hazafelé menet, tisztára

„véletlenül”. Jóleső beszélgetések voltak, de az előző alkalmak egyértelmű érzelmi megnyilvánulásai nélkül. Nem sétálgattunk kézen fogva, csókváltásról többé szó sem lehetett: nem kíséretgöttük egymást oda-vissza a Széles utcai ágybérletem és az Ūri utcai reakciós, üreg tábornok főbérlete között. [...] Azt hiszem, mindketten csodáltuk magunkat, glóriát vontunk a fejünk fölé, hogy mi most milyen tiszta erkölcsű, jellemes emberek vagyunk!... Ha kettőnk későbbi életén végigtekintek, inkább gyávák voltunk a sors által elénk dobott kesztyűt fölvenni. Én marhának tartottam magam utóbb, Piroskával vívott, sok-sok óras lelki-érzelmi viaskodásain közepett, nem pedig dzsentlemennek.

10. Élt még a reménység bennünk

Az összeomlás után – akkori ismereteim szerint – a Károlyi-féle magyar politika két lépést tartottam a magam részéről figyelemre méltónak. Egyik a Habsburg-házzal való következetes szakítás volt. Mikor a király a föderalizmust javasolta, a Károlyi kormány a perszónalunióra voksolt, majd pedig a teljes függetlenségre. Élt a reménység bennünk: ez a lépés elősegítheti, hogy elkerüljük Ausztria sorsát, és megőrizhetjük hazánk területi integritását. Ez részint a valós helyzet hiányos ismeretével függött össze, részint pedig az előzetes megállapodások leértékeléséből táplálkozó, hiú reménység volt. A másik olyan határozott lépés, amelytől az ország gondolkozó része sokat remélt: a független és köztársasági Magyarország külpolitikai irányzatának változása, az antanttal való barátkozás révén, ugyancsak a területi integritás megőrzésének ábrándja volt. Nem mérte fel egyetlen felelős vezető se, hogy

valami valamiért adnak csupán, a külső segítség soha se jön önzetlen alapon, megértésből, pláne meghatódottságból, úgy, hogy megsajnálják bennünket, mégha igazunk lenne is. Amire az antant elkötelezte magát, már 1915-16-tól, az olasz és a román háborúba lépés ösztönzésére, attól nem tágitott, ha apró részletekben – az egymás érdekeit sértő helyzetek miatt – el is tért. Amellett az új magyar köztársaságot, belső rendjének hiányában, senki sem érezte Nyugaton alkalmasnak arra, hogy akár a volt Monarchia egyensúlyozó szerepét egymaga átvegye, akár a keletről jövő bolsevizmus gátja lehessen. Ez utóbbi szempontból inkább hétről hétre „gyanúsabbá” vált, abban a mértékben, ahogy a baloldali szocialisták vagy a kommunisták kezdtek mindinkább hangadó szerepet betölteni a Károlyi érában. Az antantnak meg se fordult a fejében, hogy az északról, keletről, tudatosan Budapest felé nyomakodó, idegen zászlóaljkat leállítsa, vagy ha igen, csakis átmenetileg, és csakis azért, hogy valamit kicsikarjon a Károlyi-rezsimtől (később Kun Béláéktól) cserébe. Aztán oda se hederített, hogy a tilalmát megtartja-e valaki, vagy sem. Érdekes, kevésbé ismert epizód, hogy Gömbös Gyula vezérkari tiszt fölajánlotta Károlyi grófnak, hogy különítményt szervez, ami megóvja hatalmát az anarchistáktól, a szocialista-kommunista munkásoktól. Károlyi azonban a „munkásságot” választotta támaszul, mire Gömbös és társai szembefordultak vele.

Károlyi a nemzetiségi kérdésben a magyar hegemoniát védte, Jászi Oszkár pedig a „magyar Svájc”-ért szállt síkra. Én, őszintén megvallom, a mind szélesebb körű szocialista-kommunista agitáció és a mindinkább előrenyomuló idegen fegyveres erők hatására, úgy véltem: arra kell menni, mozdulni, amerre a nemzeti érdekek, célok megvalósíthatóknak tűnnek föl, mivel Erdélyben nemzetiségi igazságot tenni se demarkációs vonalakkal, se ha-

tárok ide-oda tologatásával, se egymás felnyársalásával, erőszakos asszimilálásával nem lehet megoldani véglegesen. Egy ennyire összekevert lakosságú területen egy olyan őszintén demokratikus rendet kell létrehozni, amelyikben nem számít senkinek a nemzetisége, a származása, csakis hogy egy tisztességes és egyenlőségre alapozott, új társadalmi berendezkedésért, igazságos teherviselésért és általános demokratikus képviseletért, mit cselekszik. Ha valaki teljesen szabad a maga szülőhelyén, ha nem szenved bántalmat amiatt, hogy kinek-minek született, akkor otthon érzi magát, hazájának tekinti a szülőföldjét, és nem törődik vele, ki, milyen nyelven vallja ugyanezt. A megoldás tehát a mindenkire kiterjedő, százszázalékos egyenjogúság, a képviseleti szervezetben a számarány figyelembe vételével. Ilyen elvekhez hasonlókat vallottak ugyan a politikai pártok közül egyesek, de teljesen azonosat nem. Egyik a másik réteggel került szembe. Vagy nemzetiségi, vagy osztályalapon, fölheccelve magát is, ellenfelét is, öngyilkos módon.

Erdélyből elkezdtek menekülni a székelyek, a parasztok is, Bihar román falvaiban megtámadták a helybeliek az Erdély belsejéből menekülőket, néhol megölték, kifosztották őket, véres összetűzésekbe keveredve velük. Nagyváradon megalakult a Nemzeti Tanács. Tagjai a következők voltak: Dr. Grósz Menyhért, dr. Perczel Adolf, dr. Nagy Mihály, Dutka Ákos, Kerekes Manó, dr. Fried János, Stern Béla, dr. Sarkadi Lajos, Marton Manó, Antal Sándor, Bíró Márk, Balogh Károly, Tabéry Ármin, Katona Mihály, Jánossy Gyula rendőr-főkapitány, Berkes Ferenc, Ágoston Péterné és Bretter Dánielné polgári radikális pártiak; Pelle János, dr. Katz Lipót, Rubin Adolf, Kálnai Pál, Schlinger Márton, Patócs János, Herdi Ferenc, Melkun István szocialisták, vagy kommunisták. A katonák közül Cserey Vilmos alezredes,

Czenk Alajos százados, dr. Berkovics René ezredorvos, Politzer Géza százados, Tamás Gábor főhadnagy, Friedländer Sándor hadnagy, dr. Frankó József főhadnagy, dr. Ágoston Péter zászlós, Deutsch Ignác őrmester, Székely János szakaszvezető. [...]

Akik a Nemzeti Tanácsot jelölték, tudniuk kellett, hogy Erdélyben és a kelet-magyarországi peremvidéken románok is élnek, nagy számban. Tehát a Nemzeti Tanácsban ennek is tükröződnie kellett volna. És azt is tudniuk kellett, hogy mennyire elharapódzott az antiszemitaizmus – különböző okok miatt – a háború vége felé. Nem vallott valamiféle bölcs magatartásra a váradi zsidóság részéről, amely akkor a város lakosságának 25 százalékát alkothatta, hogy egymás előretolásával, még a katonák többségét is maguk közül választották be. Ez a hataloméhség az Ágnes főbérőjéhez hasonló felfogású, sült reakció sok malmára hajtotta a vizet, a forradalomnak nem használt. A románság – még ha eltekintünk túlzó nacionalizmusuk, elszakadási szándékuk indítékaitól – sem őket várta a magyar dzsentri, a félféudális úri magyar vezetők helyébe.

A felsorolást egy évtizedekig rejtegetett, ma már elsárgult, gyűrött-foszladozó *Nagyvárad* lappéldány közleménye alapján másoltam ide.

Ennek a Magyar Nemzeti Tanácsnak eleinte nem volt semmiféle tekintélye Nagyváradon. Rablások, csöcseléknépség hőzöngései megyszerte, lövöldözések, a piaci árusok kifosztása, zsidó-, román- és magyarellenes nacionalista kilengések, földesúri kastélyok feldúlása, értékeinek széthordása jelezték, hogy a helyzet romlik. A Tisza István temetéséről hazatérő, már hatalmukat veszített urak kocsijait – Beöthy Lászlót, Miskolczy Ferencet, Malatinszky Lajos volt főispánt, Fráter Barnabás alispánt stb. – megtámadták a falvakban.

11. Fokozódnak a zavargások

Én éppen Albison tartózkodtam, az eljegyzésem, amikor 1918. november 6-án egy Kolozsvár felől érkező, lázongó és raboló katonaszerelvényre a kadétok gépfegyverrel tüzeltek a nagyváradi vasútállomáson. Több halott és sebesült maradt a helyszínen. A katonák „nekünk már nem parancsol senki, pláne nem a zsidók!” felkiáltással fogadták a támadást, majd látva, hogy több kettőnél, lecsendesedtek, elszéledtek, fegyvereiket szépen leadták. A Nemzeti Tanács elrendelte a középületek, bankok megszállását, közéleti tanács alakítását, polgárőrség szervezését, a nyolcórás munkanap, a vasárnapi munkaszünet, a korai záróra bevezetését, valamint a 15 évesnél fiatalabbak esti közlekedésének tilalmát. Ez mind helyes volt. Bár lett volna, aki következetesen megtartassa.

A zavargások fokozódtak a megyében. A falvak nagy részében elkergették a jegyzőt. Albison Ides védelmezte meg a zendülőkkel szemben, csak órá hallgattak, mert tudták, mennyi összetűzésünk volt vele. Elzavarták a bírót, feltörték a terményraktárakat. A veszélyesebb helyzet a román és vegyes nemzetiségű falvakban alakult ki, vérengző zendülések formájában. Sortüzek, halottak, sebesültek – holott a háborúnak elvileg vége... Az minden elfogultság nélkül megállapítható, hogy a megyében főleg a román lakosság szervezte a zendüléseket, a rendzavarásokat, követelve a helyi hatalom átvételét a „zsidó bolsevistáktól”, és a „magyar nemesektől”. Közben a magyar parasztot szurkálták véresre, mert a zsidó és a magyar úr megszökött. Ez az állapot a Nemzeti Tanácsok ellen hangolta az értelmiséget. A magyar parasztság is kétségbeesett. A nemzetőrség kíméletlen fellépése – ahol erre sor került – viszont a románság vezetőit

bószította föl. Ciorogariu püspök, aki *Zile trăite* (Megélt napok) című, 1926-ban megjelent, elvadultan sovinszta-nacionalista emlékirataiban szól erről, beszámol egyebekről is. November közepe táján Váradon a fölmentett Malatinszky Lajos főispán helyére dr. Ágoston Péter jogakadémiai tanárt nevezték ki.

A román kormány a németek kivonulása után átvette a hatalmat Bukarestben – most az antantpárti garnitúra következett. Megszállta Csernovitzot, és megkezdte hirtelenjében összeszedett csapatainak átdobását – vonaton! – Erdélybe. Bár Kolozsvárra csak karácsonykor vonultak be, november közepén már a városig jutott némely román ezredek. A Károlyi-kormánynak nem volt fegyveres ereje a fegyverszüneti egyezmény szerint jogtalan előrenyomulás meggátolására; könyörgései, kérései pedig az antant részéről nem eredményeztek semmiféle beavatkozást. Elkezdődött az ún. történelmi Magyarország területének cseh, román, szerb csapatok által való, fokozatos, csöndes, lassú, de megállíthatatlan előzönlése. Károlyi tiltakozik, Jászi vitázik, anarchia dúl, de sehol, semmiféle érdemleges, szervezett ellenállás. Szovjet távirat jön Budapestre: „Erdély munkásai nem azért szabadultak meg a grófoktól, hogy a bojárok szolgálai legyenek!” Ez egybecsengett a magyar szervezett dolgozók reményeivel. Kezdett a magyar kommunista szervezkedés lendületet kapni. November 24-én meg is alakult Budapesten a kommunisták pártja, nem csekély mértékben annak a – lényegében véve nacionalista – reményektől fűtött csoportnak a támogatásával, hogy ők, talán ők majd szembeszállnak!

12. Így koplaltam egy hétig

Az időjárás se kedvezett volna már az utcai bolyongásainknak Ágnessel, de – mint említettem – nem is erőltettük. Rábíztuk a beláthatatlan jövőre, meg a véletlenekre. Nekem közben alkalmam nyílt egy szerény, de elvileg véglegesnek mondható lakásnak a kibérlésére. Egy addig alig ismert rokkant kollégám, Fábián Ferenc olyan beteg lett, hogy nem tudta tovább a szolgálatát ellátni. Hallotta, hogy lakásgondjaim vannak, és hogy én is a „Dollinger-brigád” egykori tagja vagyok, akárcsak ő. Fölkeresett, előadta, hogy el akar költözni Váradról Szalontára, lakását felmondja még aznap. Ha érdekel, menjek el este a Téglavető utca 4. számú ház tulajdonosához, Tóth úrhoz, kerékgyártó iparoshoz, és béreljem ki azonnal, ha nekünk megfelel kezdetnek egy szoba-konyhás lakás. Hát már hoggyne felelt volna meg! Megköszöntem Fábián kollégának, meg a sorsnak is a nem várt szíveséget, illetve szerencsét, mely utóbbiban ritkán volt részem... Este fölkerestem Tóthékat, és lefoglaltam a megürülő lakást. Mikor Fábián kolléga elköltözött, a kulcsát már nekem adta át.

Azonnal megírtam Érolasziba, micsoda szerencsénk van, Zsófi néném mindjárt jött is Piroskával megvásárolni a bútort, hogy mire megszerez az esküvő, bútorozott bérelt lakásban kezdhessük a közös életünket. Háború után, egy bizonytalan kimenetelű forradalom elején és békekötés előtt – ez a bizonytalan helyzet a kereskedőket is óvatosságra intette. Ha valami jobb árujuk volt, igyekeztek elrejteni, a pénzben ezidőtájt már nemigen bíztak. Ezért csupán két ágyat, két éjjeliszekrényt, egy díványt, két ruhásszekrényt, meg négy széket vásárolhattunk, de még ágyba való deszkát se, nem is szólva a szalmazsákba való szalmáról. A két helyre fizetett labbér, meg a drága étkezdei kosztolás az

én pénztárcámat nagyon kimerítette. Volt még vagy 75 koronám, amikor egyik este – még az átköltözésem előtt – azt mondta Karmazsinné: most éppen lehet tűzifát kapni. „Jó lenne, ha venne Nagy úr vagy három köbmétert. Annyit adnak. Ha nem lenne rá elég pénze, mi örömet kiségtjük, csak szóljon!” Az igazat megvallva, a fűteni való nekem eszembe se jutott. Efféle gondom otthon sose volt, mert eltűzeltük, ami a ház körül meg az erdőben akadt. A katonaságnál és az albérletekben nem én fűtöttem, legfeljebb senki. Azonnal csináltunk Karmazsinnéval egy gyors számítást: van 75 koronám, a fának 60 korona méterje, talán ha kölcsönöz 150-et, megvehetem, szállítással együtt. De rosszul számoltunk, Nem ismertem a házirendet, hogy a száraz kapualjba – a Téglavető utcában ilyen volt – nem lehet a fát szállító kocsival behajtani. November végén, egy szerdai napon került sor az én fám szállítására, szakadó, sűrű, hideg esőben. Aznap még nem ebédeltem, de mire a fa bekerült a fákamra elé, már egyetlen fillérem se maradt. Vacsorára a csillagokat néztem volna, ha nem zuhog az eső.

Karmazsinéktól resteltem megfejelni a kölcsönkért 150 koronát, ezért inkább éheztem, nem ettem. Akár hiszi az olvasó, akár nem, így koplaltam egy hétig, pedig csak azon múltott, hogy valakitől még kölcsönkérjek valamennyit. Ennél büszkébb „kanigyerek” akartam lenni. Eközben már nemcsak ajánlott leveleket, hanem pénzesleveleket és készpénzt is kezeltem; egy fillérhez se nyúltam hozzá, még olyan alapon se, hogy két nap múlva visszateszem. A böjt nyolcadik napján már nem bírtam tovább az éhezést. Meg a nagy, büszke kivagyiságot. Mikor az ablakom elől éppen elfogyott a közönség, bezártam, értékeimet a kasszába tettem, a kulcsot zsebrevágtam, és benéztem a nemzetőrség szobájába. Nem volt bent senki, egyedül egy árva

manlicher puska állt a falnak támasztva. Magamhoz vettem a fegyvert, s imádkozva az égiekhez, hogy ne találkozzam senkivel, a közeli vécébe surrantam be. Meghökkenésemre ott állt a vizelde egyik csészéjénél a szakaszvezető, a fegyver gazdája. Látásból ismertük egymást. Eltette komótosan, amit a kezében tartott, begombolta a nadrágját, aztán azt kérdezte a legnagyobb lelkinyugalommal:

- Maga mit akar a fegyveremmel?
- Agyonlőni magamat!

Kicsavarta a kezemből. Könnyű volt, hiszen majd eldőlt az éhezéstől. Kikérdezett, miért. Én megszégyenülve mondtam el az okot. Ő meg lemarházott.

– Maga nem normális! – sziszegte, hogy zajt ne csapjunk –. Fegyvert lop, mert éhezik? Közben pénzt kezel? Miért nem a pénzből lop el valamennyit? Most, amikor az egész országot hordja széjjel a népség-katonaság, dobálja el a fegyverét, rabol, fosztogat, maga meg az elhagyott fegyvert lopja el, mert éhezik annyi pénz között? Normális ember maga?! Utána meg engem lőjenek fejbe, maga miatt? Jöjjön, megetetem, aztán megbeszéljük!

Úgy kísért vissza a szobájukba, mintha rajtakapott bűnöző lennék. Én elől, ő mögöttem a fegyverrel. Szerencsére, kollégák nem kószáltak arrafelé. Bementünk a nemzetőrség szobájába, kicsomagolta a tízóraját, kettőbe vágta, ő is falni kezdte a magának hagyott részt, én is a nekem adottat. Hallgattunk. Nézte, hogyan nyomkodom le a száraz falatokat. Üveget vett elő, benne ásványvíz. Azt is meghúzatta velem. Aztán ideadta a fegyvert:

- Na, most lője főbe magát!
- Ne szégyenítsen meg!...
- Úgyszincs benne golyó! Hülyeség az egész, hogy mi itt „őrizzük” a postát maguknak. Nem kaptunk egy szem töltényt se!

Kacagni kezdtünk. Én kesernyésen faltam a jó házikenyeret, nyeltem rá az ásványvizet.

Az agyam is mindjárt jobban fogott. Eszembe jutott, hogy az az étkezés, ahová járok, amikor nem tudott a húszkoronásaimból visszaadni, mindig azt mondta: „Majd leétekezi, Nagy úr, ha elfogyott a pénze. Nekem sosincs apróm, de megjegyzem, hogy kinek, mivel tartozom!” Csak én nem jegyeztem meg – nagyvonalúságomban –, amit az étkezde tulajdonosa ígért. Most, hogy ettem pár falatot, hirtelen eszembe jutott. Elmeséltem ezt is a szakaszvezetőnek. Megint jót kacagtunk, ő inkább röhögött – ez a jobb kifejezés.

– No hallja, magánál nagyobb örültet se láttam még, pedig két szemmel nézem a világot!

A főnök már keresett, hogy sorban állnak az ablakom előtt. Mondtam, hogy a végén voltam, elnézését kértem mindazoknak, akiket megvárakoztattam.

Aznap délben megjelentem – több napi kihagyás után – az étkezésben, és emlékeztettem a tulajt az ígéreteré.

– Most szükségem lenne rá, zavarban vagyok anyagilag!

– Semmi vész, Nagy úr, foglaljon helyet!

Valami szerény ebédet hozott, de két fogást, és ebéd volt, akármilyen is. Leettem nála a tartozását, mint a Nóti Károly féle bohózatban Salamon Béla a csillárt... Akárhányszor hallom a rádióban, minduntalan az én esetemet juttatja eszembe ez a jól sikerült bohózat.

Valami – megfejthetetlen – azonban még idekíváncozik. Azon a reggelen, amikor én a nemzetőrségi szobából elloptam a fegyvert – mint utólag kiderült –, Ides így szólt Etelkához:

– Olyan furcsa idegesség van bennem, Etelka! Annak a rossz kölyöknek valami baja lehet, mert mindig sírhatnékom van!

Biztosan éheznek, szegény, ebben a felfordulásban. Vihetnétek neki valami kis falnivalót!

– Nem bánom, Ides, úgymint szeretném én is látni, hol fog lakni Imre. Most sütöttem friss kenyeret, viszek neki belőle. Meg egy kis szalonnát, aszalt gyümölcsöt.

Érolaszi felé vette az útját Váradra jövet, ott csatlakozott hozzá Lovas Zsiga, Zsófi néném első urától való fia. Meg jött velük Piroska is, mind felpakolva. Persze, csak annyira, hogy ne tűnjék föl, a batyukban mi van. Mert az ennivalót út közben gyakorta elrabolták az emberek egymástól. Gyakrabban a portyázó, rablással foglalatatoskodó, jobbára idegen – cseh, bosnyák, montenegrói, horvát, román, ruszin, lengyel, német, szerb –, volt közös hadseregbéli, szökött, hazafelé özönlő katonák. Ők is talán csak azért, mert sokkal messzebb kellett menniük a szülőhelyükig, mint a magyaroknak, akik többségükben itt szorongtak a Kárpát-medence közepén.

Addig, amíg Albisról meg Érolasziból a Téglavető utca 4. szám alatti szoba-konyhába vándorolt még az, amit beszerezni nem lehetett – vagy nem kellett, mert jött Piroskával – nevezetesen: szalmazsákok, ágyneműk, konyhai fölszerelések, edények, konyhai asztal négy hokedlivel, én vettem egy kis hárságyat, és amíg össze nem házasodtunk, s a két égy használhatóvá nem vált, én azon aludtam a konyhában, mert az ott levő csikótűzhelyet könnyebb volt fűteni, egyúttal főzni rajta, ameddig nekem, átmeneti agglegény-életemben addig a pár hétig szükségem volt. Magamat próbáltam élelmezni is, hogy minél többet megtakarítsak az esküvőig gyöngé és fokozatosan romló fizetésemből. Én mindig könnyen túltettem magam az ún. szerzetesi létformán, igyekeztem mindent a szegényes lehetőségek határai közt megoldani, nem ráztam a rongyot, csak arra voltam tekintettel,

hogy az utcán, a hivatalban, az emberek között méltó módon, tisztán és az akkori öltözködés normái szerint jelenjek meg. [...]

A Téglavető utcai lakásból egyelőre csak a konyhát használtam 1918 végén, 1919 legelején, ehhez Lukács Ödön helyettes polgármester úr is hozzájárult a maga módján, aki a Sas-palotában lévő tisztviselő-étkezdébe szóló, kedvezményes étkeztetésre jogosító igazolványomat egészen karácsonyig nem volt képes nagybecsű szignójával ellátni. Pedig Szentlélek városi jegyző nap nap után odatárta rendkívül elfoglalt – szerintem inkább a forradalomtól begazolt – b. személye elé az igazolásomat, de Lukács Ödön sose volt található az irodájában. Mindig azt mondták, menjek másnap! De minden nap mai nap, másnap a holnap. Az istennek se akart eljönni az a másnap. Közben az irodaszolga állandóan kituszkolt az előszobájából, pedig lett volna ott hely, hogy megvárjam: egyáltalán bejár-e, vagy csak a fizetését markolja föl? Munkabérem ekkor havi 96 korona volt, és ehhez járult 120 korona ún. drágasági pótlék. Ha igazolványomat valaki, valahol, mondjuk, odahaza, éjjel alá tudja vele íratni, ebédenként 4 korona különbséget takarított volna meg nekem. Kedvezmény híján harminc ebédért – napi 7 korona 20 fillérért – pontosan összjövedelmemet, azaz 216 koronát kellett volna kifizetnem, és akkor még hol a reggeli és a vacsora, egyebekről nem is szólva? Ő kitartott amellett, hogy „nincs bent”, én meg áttértem az ott-honi kotyvasztásra. Lett volna nekem még járandóságom, ha a forradalom föl nem forgatja a rendet a hivatalokban. Pestről, a Hadigondozótól még járt volna kéthavi ellátmány. Azon kívül még a budapesti 2-es számú postahivataltól is valamiféle fizetési különbözet, amit áthelyezésemig már nem tudtak számfejtetni. December közepére az egyik meg is jött, kifizettem a tartozásaimat, és még maradt annyi, hogy eltengődjem a hó végéig.

13. Szinte fenntartás nélkül lelkesedtem

Rám ilyesféle következményekkel járt, ami az országban zajlott. Semmi jó, de sok-sok gond. Pedig ekkor már szinte fenntartás nélkül lelkesedtem a polgári forradalom céljaiért, mert mindent készpénznek vettem, amit a rendeletekben olvastam, vagy amiről Károlyi Mihály és a kormány tagjai nyilatkoztak. Elhittem azt is, amit az Antant mesterkedéseiről írogattak a lapok, ezért nem tartottam különösen a következményeitől, mert arra gondoltam, nagy naívan, hogy ami csak „mesterkedés”, annak előbb-utóbb elejét lehet venni. A betolakodó idegen csapatok – amelyek közül a románok már Csucsáig értek év végére, ott aztán a Székely Hadosztály fegyveres ellenállása miatt megálltak egy időre –, majd csak visszamennek az Antant és a Károlyi kormány közt mindenképpen létrehozandó egyezményben megvont vonalakra. Bíztam benne, hogy a magyarlakta, vagy nagyobb részt magyarlakta megyéket, városokat nem érheti az elcsatolás veszélye, hiszen önrendelkezésről szónokol mindenki, Wilson is, az Antant is. Azt pedig, hogy az erdélyi, sőt a váradi románok mit nyüzsögnek nacionalista gőgjükben, magukat győztesnek kikiáltó valóságferdítéseikben, majd eligazítják a nagyhatalmak. És marad valami beleszólni való lehetőségünk talán nekünk is, a forradalmi köztársasági magyar közhatalomnak. Ha a volt Monarchia népei közti ellenségeskedést, némi területi áldozatokkal, nemzetiségi önrendelkezéssel, ide-oda csatlakozással föl lehet oldani, békévé szelídíteni, az csakis kölcsönös haszonnal járhat. Lényeg, hogy megszűnjön a hátrányos megkülönböztetés. A magyar sem rosszabb a világ bármely népénél, amiképp a világ bármely népe se a magyarnál. Csak jöjjön meg végre az eszük, és fogjanak kezét. Mert ezideig sikerült őket

szépen egymás ellen kijátszani, 1848-49-ben is, és a világháború végén is. De ehhez a kézfogáshoz sehogyse pászol a régi úri magyar módi, se az *Ébredj, román!* kezdetű, nemzeti fölkelésre buzdító harci dal.

1918. november 27-én Nagyváradon sor került a fellázadt katonák demonstrációjára. Lövések dördültek el a ködös-nyálkás délutánban. Némelyik alakulatnál pimaszul bántak a katonákkal, mire egyes csoportjaik letépdesték a nemzeti színű sapkarózsájukat, és vörös szalagot tettek föl. Az összefüggés nyilvánvaló volt a kommunista párt pesti megalakulása, vidéki szervezeteinek létrehozása és a katonák magatartása között. Vörös Gárda megalakulásáért tüntettek! Mintegy 600 katona lövöldözött a levegőbe a laktanyák előtt, a várból odajövet. Egy Lócsey nevű alezredes meleg üdvözlettel próbálta csillapítani a 37-eseket: testvériségről, egyetértésről, hazafiságról szónokolt, de hangját elnyomta a puskaropogás. Egy Bálint Mihály nevű szobafestő közbekiáltott az összetódult civilek közül:

– Ne higgyetek katonabajtársak az ígéreteknek! KöveteljeteK földet! Ha választó jogot adhattak 48 óra alatt, sok-sok évi szófe-csérlés után, földet is adhatnak azonnal!

Egy hadirokkant katona gyújtó beszédet mondott:

– Teremtsünk mi rendet az anarchia helyén! Katonai hatalmat a Vörös Gárdának!

A fogdából kiabálni kezdtek a bezárt katonák:

– Szabadítsatok ki bennünket is!

– Gyerünk – szólt a kiáltás – eresszük ki testvéreinket, akiket az úri tisztek csuktak fogdába!

A lázadó katonák szuronyt szegeztek, és irány a fogda. A tisztek próbáltak ellenállni, de csak rábeszéléssel. Egy baka így válaszolt nekik:

– Tiszt urak, köztünk nincs se rabló, se fosztogató! Mi becsületes magyar katonák vagyunk, de elégünk van a tisztí tehetetlenségéből, a tiszt urak önkényeskedéseiből! Vegyék le a rangjelzéseiket! Ha megteszik, önök közül válasszuk ki a parancsnokainkat!

A tiszteket kényszeríteni kezdték szuronnyal, hogy tűzzék ki a vörös szalagot. Huszonnégy, előzőleg már kiszabadított foglyot a tisztí különítmények elfogtak. Erre a katonák feltörték a fegyverraktárt, gépfegyvereket kerítettek, körülvették az ügyészséget, a 24-et rögtön elengedték.

Este fölkereste a lázadókat Ágoston Péter kormánybiztos, és a katonatanács tagja, Margitta József zászlós. Kérte, hogy a lázadó katonák megbízottja terjessze elő a követeléseiket. Pillanatok alatt kijelölték a legbátrabbat maguk közül, aki a következőket adta elő a Nemzeti Tanács megbízottjainak:

– Uraim! Az élelem rossz, ehetetlen és kevés! A zsold már nem ér semmit! Ölünkben tartott csajkánkból étkezünk, egy étterem nekünk is kijár! Fekhelyünk ócska, toldott-foldott, sodronya lyukas. Rendes fekhelyet kérünk! Legyen mód szabályszerű úton-módon panaszt tenni a meg nem felelő, ellenforradalmi magatartású tisztak ellen! Saját magunk választhassuk meg tisztparancsnokainkat.

Ágoston Péter kijelentette:

– A követelések szerintem jogosak! Teljesítjük őket!

A lázadók erre visszamentek laktanyáikba, kisebb csoportok a városban tüntettek, ezeket a nemzetőrök alakulatai lefegyverezték. A példa ragadós volt, különösen az ifjúság fogékony mindenféle heccre. A katonák követeléseinek példájára, másnap már közzé tették a premontrei főgimnáziumban tanuló diákság követeléseit: „1. Az érettségi eltörlését (noná!); 2. a görög nyelv tanításának megszüntetését; 3. a latinak csak a felsőbb

osztályokban való tanítását; 4. a szigorú tanárok elbocsátását; 5. megfelelőbb tankönyveket; 6. modern tanrendszert.” Nagy kedvem lett volna szatírát írni a fentiekről, azzal a címmel, hogy *Mit kíván a diáknemzet!* Ezek ugyanis komolytalan követelések voltak, a potyázás, a nehézségektől való szabadulás szándéka ihlette őket, és jó alkalmat adtak a forradalmi átalakulás ellenségeinek, hogy gúnyolódjanak. Meg is jelent később a lapokban a diákok cáfolata, hogy a fentieket nem ők találták ki, az egész csak a diákság és a forradalom lejáratását célozta. Nem minden pontra áll ez, mert az ún. modern tanrendszer követelése nem lett volna mosolyogni való, ha kifejtik, mit értenek alatta. Ráfért a magyar oktatásügyre a megújulás!

Vasile Goldiș a *Román Nemzeti Komité* nevében kijelentette – miközben meg is kezdődött a végrehajtás –, hogy „a román hadsereg megszállja a román lakosságú megyéket.” A teljes nemzeti ségi önkormányzat elvét hangoztatta, egyúttal a magyarlakta megyékben helyi magyar vezetéssel, szabad anyanyelv-használattal. Bár később is visszaemlékeztek volna a *Román Nemzeti Tanács* tagjai akkor hangoztatott elveikre és ígéreteikre, miután Trianonban szentesítették területfoglalásaik túlnyomó részét!

Etelkáék elmesélték, milyen a falvakban a helyzet. Egyik gyűlés a másikat éri, szónokaik a földművelő egyletek szocialista vezetői, de mások is. Mindenki nyugalmat, rendet, fegyelmet hirdet a hordón állva, a legközismertebb fosztogató és rabló bandavezér is. Ki-ki a maga rendjét. Megint beigazolódik az ókori bölcs szava: mindig arról beszélnek legtöbbit, ami nincs. Ha szabadságról, akkor az hiányzik, ha rendről, fegyelemről, akkor abból mutatkozik hiány. A parasztok pedig figyelmeztetgetik egymást bizalmasan: „vigyázzunk emberek, innen is, onnan is fenik a kést a torkuknak!” Szapulják a Nemzeti Tanács által megbízott,

funkciót vállaló asszonyokat, még a feministák is: minek ártja bele magát egy nő a közügyekbe, férfinak való az! Egyébiránt a falu közérzete valami olyasmi, hogy „forradalom van, minden a miénk lesz”, de az elosztás, a szétosztás módja még eldöntetlen, ezért addig mindent meg kell őrizni a nemzetőrség segítségével, még a beszolgáltatást is el kell tiltani, mert ki tudja, kié lesz, amit beadunk? Jobb helyen sehol sincs a termés, mint a mi pincénkben, padlásunkon. A spanyolnáthától már beteg a fél falu. Nap-hosszat szól a harang, állandóan temetnek valakit. Napjában többször is végigkántálják a Fő utcát a temetkezési menetek, térdig dagasztva a sarat, nem egyszer belefordítva a halottat a vizesárokba. Ez utóbbi oka, a spanyolbetegség elleni „általános védekezés”: iszik, vedeli a szeszt, aki még lábbon áll. A hullaszállító is, mert az állítólag véd a bacilusok ellen. A kocsmárosnak sokkal jobban fizet a járvány, mint a patikusnak, orvosnak.

December elsején lezajlott a *gyulafehérvári Román Nemzetgyűlés*, azzal a céllal, hogy kimondja Erdély és a magyarországi románlakta területek egyesülését a Román Királysággal, a Tiszáig! Százezer román gyűlt össze, és hozott e szellemben határozatot. Pop-Cicio Ștefan a tömeghez intézett beszédében azt mondotta: „a magyarországi románságot arra kényszerítették, hogy vérei ellen harcoljon.” Vasile Goldiș terjesztette elő a határozati javaslatot, amely kimondta Erdély, Bánát és Magyarország összes románjának Romániával való egyesülését, valamint ideiglenes autonómiát a nagyromán alkotmányozó nemzetgyűlésig; teljes szabadságot az összes Románia területén élő más népeknek, anyanyelvű tanítást és öngazgatást is beleértve. Szólásszabadságot, demokratikus uralmi rendszert, általános, egyenlő, titkos és közvetlen választójogot minden 21. életévét betöltött férfinak és nőnek; egyesülési, gyülekezési és sajtószabad-

ságot; radikális agrárreformot, a nagybirtokok összeírását és felosztását; a nyugati demokráciákhoz hasonló jogok biztosítását a munkásosztálynak. A gyulafehérvári nagygyűlés üdvözölte az egykori Osztrák-Magyar Monarchia felszabadult népeit, a cseheket és a szlovákokat, a déli szlávokat, a német-osztrákokat, lengyeleket, ruténokat. Üdvözetét küldte Bukovinának, amely már előzőleg „egyesült” Romániával, és háláját fejezte ki az antanthatalmaknak, amelyek „megmentették a civilizációt a barbárságtól”. A gyulafehérvári román nagygyűlés elnökségében, résztvevőinek sorában – ismerjük el! – voltak tiszta szándékú demokraták, sőt szocialisták is, a határozati javaslat több pontja az ő nyomásukra és némileg diplomáciai-taktikai okokból került az ott elfogadott szövegbe. De a bőrünkön már 1919-ben megtapasztaltuk, hogy sovinszta-nacionalista nyomás mind-egyre fokozódott, és a trianoni békekötés után nyílt utat kapott. A demokratikus és önrendelkezési jogokról akkor már alig esett szó. Megadásukat – innen, a 60-as évekből visszatekintve – csak választások előtti kortesfogásnak, állandóan szereplő, kisebbségi szavazatfogyó ravaszkodásnak minősíthetem. [...]

A gyulafehérvári határozatok ismeretében Budapestről olyan kormánydirektíva érkezett Váradra, dr. Ágoston Péter címére, hogy „saját legjobb belátása szerint intézkedjék a közérdek és a béke megóvásának szempontjai szerint”. – Ettől legyél okos, Domokos! Mintha azt mondanák: „Ha rám hallgatsz, azt teszel, amit akarsz!” Egyébként a gyulafehérvári határozat meghozatalában részt vett szocialisták megpróbálták keresztülvinni a királyi román kormányban az ígérek megvalósítását, ám december 13-án hatalmas munkásellenes akciókra került sor Bukarestben, melyeknek célja a szocialista mozgalom letörése és a munkásvezetők megfélemlítése volt.

Mindeközben, szénhiány miatt Váradon újra megszűnt a villamosközlekedés. Mackensen német tábornok, aki Bukarestből elvonult, egy ideig Nagyszebenből irritálta a román próbálkozásokat, Nagyváradra érkezett december első napjaiban, már nem emlékszem pontosan hányadikán. Ő maga a Park-szállóban ütött tanyát, 170 ezer katonája vonult át a városon és a megyén, nyugat felé. A német parancsokság a Reáliskola út 4. szám alatt székel, eladogatták felszerelési tárgyaikat, járműveiket, tehetős civilek valósággal megrohanták őket. A munkanélküli magánalkalmazottak pedig a *Tartuffe*-öt bemutató Szigligeti Színház előtt tüntettek, majd a munkás- és nemzeti tanácsok gyűlésein tiltakoztak a tervezett román annexió, a gyulafehérvári határozat területi elcsatolásokra vonatkozó pontjai ellen. Mackensen és a kiárulásban jeleskedő német seregei körülbelül egy hétig voltak Váradon, aztán Győr alá költözött át a tábornok a vezérkarával. Egyébiránt jól éltek, míg itt voltak, ettek, ittak, nőkön fetrengtek, oda se neki, vesztett háború!

VII. Eredj, ha tudsz!

1. Feledhetetlenül megalázó esküvő

Év végére már szinte állandósultak a cikkek a váradi újságokban, hogy „belátható időn belül a várost is megszállják a fokozatosan nyugat felé, a Tisza irányába előrenyomuló román seregek.” Találgatások kezdődtek: mikor, hogyan történik meg a fordulat. A kolozsvári megszállást zavargások követték, de ez nem változtatott semmit a dolgok állásán. Rémhírek kavarogtak Váradon, hogy mit művelnek a megszállók. Ideges futkosás ide-oda, zűrzavar. Sehonnan megnyugtató szó, valamiféle ellenállás megszervezéséről szó sem esik. A helyi románság kitűzte a megyeházára a piros-sárga-kék nemzeti lobogót, mondván, hogy *elvileg a város már román*. Ezt minden éjjel letépték, nappal újra visszatűzték. Csak a szocialisták tiltakoztak elvi alapon, de ennek se volt semmi foganatja. Én próbáltam kollégáim körében népszerűsíteni az ő erőfeszítéseiket, de többségük csak visszakérdezett:

– És miféle zsidó huncutság ez a szociáldemokrata izé? [...]

Vegyes érzelmekkel hallgatták, amiket mondtam, pedig minden agitációs szándék nélkül tettem. Volt, aki a hátam mögött azzal vádolt, hogy titokban bolseviki lettem – vagy hogy az is voltam! –, mások hiszékeny butának tartottak, aki

bedől a szocialisták dumájának, ismét mások jóindulatúan figyelmeztettek, jobb ilyen időkben csöndben végezni a dolgunkat. Ki tudja, merre fordul a széljárás? Csak nagyon kevesen mondták a szemembe, hogy amit mondok, ahogyan vélekedem, az alig vitatható, de nem lesz belőle semmi! Mert ha tényleg a királyi Romániához csapnak bennünket, akkor ott két okból is elhúzzák a nótánkat: mert köztársaságiak és szocialisták vagyunk, vagy pusztán csak azért, mert magyarok. Egyik kollégám, akit nagyon érdekeltek ezek a politikai ügyek, azt mondta, hogy Károlyiék mindeme változtatásokra alkalmatlanok. Talán majd a kommunisták... tőlük még remélhetünk valamit.

1919. január 4-én szabadságot kértem, házasságkötés céljából. Siket Traján igazgató még november elején megígérte, amikor Váradra helyeztek, és ismertettem vele családi terveimet. Utasította közvetlen főnökömet, hogy adjon néhány napi szabadságot Albisra, illetve Érolasziba való eltávozásom végett, hogy a lakodalmat megtarthassuk. [...] Elutaztam tehát, hogy előkészítsem a január 7-re tervezett esküvőnket, már azt a részét, ami a vőlegényre tartozik. De anyagi nyomoromban – úgy emlékszem – semmiféle ajándékot nem vittem, mert ide 20, oda 50, emide 15 korona, mire eljött az esküvő napja, talán 20 korona „cincogott” a zsebemben. Rettentően restelkedtem emiatt, szívesen vissza is csináltam volna az egész cécót, vagy legalábbis elhalasztottam volna, ha Piroska nem sürgeti oly konokul, és ha magam nem tartottam volna attól, hogy vonakodásomat valamilyen mértékben az Ágnessel való újratalálkozás és az abban rejlő, belőle táplálkozó titkolt remények befolyásolják. Nem akartam utólagos önmarcangolást. Meg aztán én mindig magamtól féltem a legjobban! Kis belelovalás-

sal a falnak lehetett ugratni, sose féltem senkitől, de magamtól mindig. A legerősebb ellenfelem voltam. [...]

Ami az esküvőt illeti, az számomra feledhetetlenül megalázó volt. Elméletileg addig is tudtam, mert hallottam egyet-mást a koldusszegények és a bizonyos vagyonnal rendelkezők közötti házasságkötések hátrányairól, de gyakorlatilag csak az esküvőm napján kezdtem tanulni ezt a leckét. A falusi szokásoknak megfelelően nagy húhót csináltak Érolasziban a lakodalomból. Tinót vágtak, hordó borokat áldoztak a szomjas torkoknak, hogy senki se mondhassa: Kolozsvári Piroskától sajnálta a mostohája a lakodalmi költségeket. Mikor szóvá tettem Zsófi nénémnek az én anyagi helyzetem és a nagy húhó közötti ellentéte, azzal torkolt le, hogy ő bizony nem hajlandó az én kedvemért – kedvemért? – a falu szájára tenni magát! És engemet? – kérdeztem. – Gondolja, hogy a falu nem tudja, ugyanolyan jól, mint én, hogy üres zsebbel veszem el a „jómódú”-nak álcázott Kolozsvári Piroskát? Telve keserűséggel, szégyenkezéssel, engedve a szokásokból származó kényszerhelyzetnek, alig vártam, hogy eljőjjünk onnan, ahol még a menyasszonyi táncpénzt is a néném fizette ki helyettem, kölcsönképpen. Mikor aztán visszajöttünk Váradra, most már ketten, ifjú feleségemmel, egyszerre megjött minden eddig itt-amott visszatartott járandóságom. Ha csupán két héttel halasztottuk volna el az esküvőt, már nem lett volna okom a szégyenkezésre menyasszonyom és családja előtt, mert mások mit érdekeltek engem! Igaz, akkor már egy lábassal kevesebbet vásárolhattunk volna az árvaszéki letétből, mert Zsófi néném jövődölése szerint addigra is romlott a pénz.

Az eseményt megelőző hónapokban én még tanultam is! December közepe táján szakvizsgáztam, mint segédtsízt-jelöltnek valamit emelkedett is a munkabérem. De most már ketten voltunk

hozzá. Túlzott előnyöket nem élveztem, mert Soós Jenő főnök úrról az a hír járta, hogy nem szereti a katonákat, pláne a gyorstalpalással képzett postásokat. Meg a parasztokat se szerette. Bennem egyesülve találta az összest. Éreztette is velem, ellentétben Sikettel. Ha szóba álltam valamelyik altiszttel, már hivatott:

– Magára panasz van, Nagy úr, hogy nem tud, vagy nem akar tekintélyt tartani! Sokáig nem hittem, de ma saját szememmel láttam egy postaaltiszttel társalogni!

Forgott velem a szoba. Forradalom idején ez az ember még itt tart? De ha nem változna a világ, akkor is! Az altiszt nem ember?

– Mi közös témája lehet egy tisztviselőnek egy altiszttel? Jegyze meg: velük csak annyi lehet beszélni valója, hogy ide menjen, oda menjen, ezt hozza be, azt vigye ki! Értette?

– Hallani hallom, főnök úr, de érteni nem értem! Én is alulról jöttem, a háború, a doberdói agylövés dobott ide. Igaz, máskülönben is tanulni akartam, és lehet, hogyha az sikerül, most én lennék esetleg az ön főnöke! És ön mit érezne, ha engem a még magasabb főnökség megfegyelmezne, mert magával, a beosztottammal beszélgetek? Hogy embernek nézem?

– Ezt megjegyeztem magamnak, Nagy úr! Sajnálom, hogy így gondolkodik! Még végül maga lesz majd itt a nagy bolsevik postás!

– Jaj, főnök úr, én többre tartom önt annál, mint ahogy előttem megnyilatkozik! Csak nem gondolja komolyan, hogy a bolsevisták, a kommunisták ellen, akiktől ön annyira fél, akkor harcolok eredményesen, ha lenézem a nálam alacsonyabb beosztásban dolgozó embereket? Én éppen hogy felnézek az altisztjeimre, mert még az én éhbéremnél is alacsonyabban kell beérniük, s abból megélniük. És én, pláne így, házason, a magaméból se tudom kettőnket eltartani!

– Űriasszonyt kellett volna házhoz vinnie, nem parasztlányt!
– vágta oda a főnök úr.

– Miért! Hogy éhen haljunk? Kvalifikált, tanult úri lány hozám nem jött volna feleségül. Aki meg csak a rongyot rázza, annak rongyot is kellene vennem. A feleségemnek viszont van pár hold földje, egy kis szőlője hozományként.

– Elmehet! – intett a kezével, mint aki legyet hajt ki az ajtón.

Ágnessel akadtam össze, véletlenül. Felindultan meséltem el összetűzésemet a főnökkel. Felháborodottan értesült róla.

– Őrült az az ember? Na majd én is elmondom neki a véleményem, hogy kit maceráljon, ne magát, Imre! Fogalma sincs, hogy ki, mit ér. Inkább meséljen az esküvőről...

Kitört belőlem a keserűség. Mindent úgy mondtam el, ahogy történt. Ágnes hallgatott. Nem szólt egy szót sem. Szeme sarkában könnycseppek gyűltek össze, majd leperogtek az arcán. Végül azt mondta:

– Látja, milyen az élet! Én meg válok. Megírtam Gergőnek: elegendem van a szemrehányásokból és a seholsincs férjből! Különben is, jön Váradra apám! A románok elhurcolták Kolozsvárott, a Fellegvárban tartották, ütötték, verték, majd elengedték azzal a feltétellel, ha eljön onnan. Üzente, hogy mindenképp átjön a csucsai demarkációs vonalon, szerezzek neki szállást. Elmentem a Körös utcai házuk lakóihoz, kiderült, hogy ők viszont menekülőben vannak a Dunántúlra, félnek a románoktól. Írok anyámnak. És visszaállítjuk a Körös utcai Tatár-otthont! Mit szól hozzá? Otthagynom a vén Habsburg-nyalót az Űri utcai főbérletében. Csak nem tudom, hogyan tudjuk a demarkációs vonalon áthozni a bútorainkat. A menekülőktől is szinte mindent elszednek. Van egy kollégánk, az megígérte, hogy a segítségemre lesz. Román származású, ő majd szót ért a fajtábeliekkal.

2. Talán mégsem lesz Váradon román megszállás

Amikor 1918 végén Berthelot francia tábornok Váradra érkezett, és Ágoston Péter kormánybiztossal (a Jogakadémia professzorával) tárgyalt, aki inkább francia megszállást javasolt a franciáknak, mint román, Berthelot elcsodálkozott: „Nem értem, ez a város is magyar? Kolozsvár is? Szatmár is? Arad is? Temesvár meg magyar, szerb, de főleg német, aránylag kevés románnal? Mit akarnak akkor a románok ezekkel a Kárpátoktól nyugatra és délre eső területekkel? Jól becsapták az antant megbízottakat 1916-ban, Bukarestben, a titkos egyezményben kikényszerített intézkedésekkel!” Olyan valaki mondta nekem ezt – tette hozzá Tatár bátyám –, aki jelen volt a tábornok dühös kifakadásakor.

De ez nem változtatott a leányzó fekvésén, legfeljebb a francia tábornokok közötti vitákban merült fel némelykor. Az Erdélyi Román Kormányzótanács elnöke, az egyesülést sürgető Iuliu Maniu lett. A januári kommunista megmozdulások hatására, a Károlyi-kormány helyzete és megbízhatósága antant körökben kérdésessé vált. A szocialisták hol kiléptek, hol beléptek a kormányba, az antant egyszerre csak lefújta a Csucsáig előrehaladt román katonai behatolást, és visszaparancsolta őket Bánffyhunyadiig. Ágoston Péter ezután Budapestre került, a kormány tagja lett. Helyébe dr. Katz Béla lépett a bihari kormánybiztosi funkcióba. Kicsit fellélegeztünk a románok visszarendelésének hírére: talán mégse lesz Váradon román megszállás. Ez segítette elő Tatár Géza bátyám Váradra visszajövetelét is, és reménytelivé, hogy feleségét és ingóságait kimentheti Kolozsvárról.

Piroska végigülte az estét úgy, hogy egy szót se szólt bele a társalgásunkba. Talán nem is értett belőle semmit. Csak kínál-gatta a pogácsát. Én verseimből is felolvasgattam Tatár bátyám-

nak, mivel őneki kiváló érzéke volt az irodalomhoz is, nemcsak a tonett székekhez és a hajlított bútorok művészi színvonalú kivitelezéséhez. Adtam a véleményére. Egyik-másik versemet kétszer is elolvastatta, úgy megragadta őt a jó értelemben vett, klasszikus módon értelmezett „dilettantizmusom”. [...] Én tudom, hogy esztétikai, verstani és egyéb szaktudományok mérlegére téve, verseim egy része, vagy akár egy-egy sikerültebb versem néhány sora is hiányérzetet kelthet. Csupán annyi a kérdésem: mi volt előbb, a vers, a költemény vagy az olvasatuk, elemzésük révén megfogalmazott versszéptan? És még annyit is kérdeznék, hogy Petőfi, Arany, Tompa (aki nekem bizony tetszik!), Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Ady Endre, József Attila, Sinka, Radnóti vagy Illyés Gyula kijárt-e előbb valamiféle versírás-tani szaktanfolyamot, oklevelet szerzett-e a költészet gyakorlásához, avagy úgy kezdte, mint én? Csak összehasonlíthatatlanul nagyobb művészi tökélyre emelte a maga „dilettantizmusát”, költői kedvtelését?

Nem az a baj, hogy 1918-ban, 1919-ben, amikor – eltérően a korábbi, ifjabb kori népdalutánzó verseimtől – kezdtem mélyebb gondolatokat is poétikusan kifejezni a magam szerény tehetsége szerint, verseim tökélyét túlértékelve, az elismert szaktekintélyeket igyekeztem elkerülni, hanem az, hogy ezt az öntúlbecsülést végig, mostanáig (!) megtartottam rossz tulajdonságaim között. Ahonnan egy versemet visszaküldték, azzal, hogy nem tetszik, oda többé én nem is küldtem másikat, mondván, ha ti olyan okosok vagytok, írjatok magatoknak szebbeket, jobbakat. Így aztán „életművem” túlnyomó része, e sorok írásáig, füzeteimben, noteszeimben, papírlapjaimon, itthon, dossziékba zárva várja a teljesen bizonytalan föltámadást. Pedig egy időben igen erős jelzés érkezett – honnan?, akkor nem is tudtam, kitől és ho-

gyan! –, hogy némi csiszolgatással, nagyobb művészi tökélyre törekedve, neves költővé is válhatnék. Ha erőltetném. De sose erőltettem. Teljesen kielégített, ha szűkebb baráti környezetem elismert; nyilvánosságra ritkán törekedtem velük, és hamar visszavonultam csigaházamba, ha hozzámért valami, a legudvariasabb elhárítás vagy bíráló formájában. Egy, egyetlen egy versem – mert az az enyém! – szándékom ellenére és tudtom nélkül futott be (ma kétesnek mondott, mert félremagyarázott) karriert, ez pedig a Reményik (Végyvári) Sándor neve alatt ismertté vált *Eredj, ha tudsz!* című költemény.

3. Reményik Sándor kiadta a részem

A dolog hiteles története, vázlatosan leírva, a következő: Tatár Géza bátyám és több kollégám, valamint Ágnes ösztönzésére, addig írt verseimet fel-felolvasgattam szűkebb baráti összejöveteleken, hozzánk látogató kollégák előtt. Én különösen Tatár bátyám ösztönzésére, valamint egy váratlan esemény hangulatában, írtam egy verset, azoknak címezve, akik a veszély hírére, hogy itt esetleg más, nevezetesen román világ lesz, kezdtek összepakolni, és elindulni a bizonytalanságba, egy remélhetően – mert a békekötés előtt még körül nem határolható – számunkra meghagyandó Kis-Magyarországba. Még a nagy, a békekötést követő repatriálások előtt megindult a távozók áradata az Alföld, Debrecen, Budapest irányába, sejtve, hogy ott etnikai-nemzetiségi alapon se lehet elidegeníteni a területeket. Volt ugyan, aki előbb csak ide, a történeti Erdélytől nyugatra eső partiumi területekre, városokba (Szatmár, Nagykároly, Nagyvárad, Arad)

és járásokba menekült, itt megállt, de később, a román seregek ideérkezése és nyugatabbra nyomulása után, tovább költözött, az Alföld és a Dunántúl irányába.

Akkori magyar postáskollégáim egy jelentős hányada is közéjük tartozott. Úgy döntöttek, hogy továbbmennek, kicsivé zsu-gorodó hazánk olyan területeire, amelyek – tudunkkal – nem képezték vita tárgyát, majdani hovatarozandóságukat illetően. Mikor láttam ezt a nagy vándorlást, és amikor meghívtak egyik kollégánk váradi szőlőskertjében tartandó búcsúlakomájára, írtam egy megrendülésemben, felháborodásomban és rémületesben fogant verset, *Eredj, ha tudsz!* címmel. Úgy éreztem, ez egyik legjobb versem, mert sikerült benne felkavart érzelmimnek megfelelő színvonalú kifejezést adnom. A ma közismert szövegváltozatát idézem: „*Eredj, ha tudsz... Eredj, ha gondolod, / Hogy valahol, bárhol a nagyvilágon / Könnyebb lesz majd a sorsod hordanod, / Eredj... // Szállj, mint a fecske, délnek, / Vagy északnak, mint a viharmadár, / Magasából a mérhetetlen égnek / Kémleld a pontot, / Hol fészekrakó vágyaid kibontod. / Eredj, ha tudsz. // Eredj, ha hittelen / Hiszed: a hontalanság odakünn / Nem keserűbb, mint idebenn. / Eredj, ha azt hiszed, / Hogy odakünn a világban nem ácsol / A lelkedből, ez érző fából / az emlékezet új kereszteteket.*” És így tovább... A vers végén a magam álláspontját is megfogalmaztam: „*Itthon maradok én! Káromva és sötéten, / Mint téli varjú száraz jegenyén. / Még nem tudom, jut-e nékem / Egy nyugalmas sarok, / De itthon maradok! // Leszek őrlő szű az idegen fában, / Leszek alj a felhajtott kupában. / Az idegen vérben leszek a méreg, / Miazma, láz, lappangó rút féreg, / De itthon maradok!...*”

Voltak, akiket megríkatott a vers, szinte mindenkit megrendített, nagy sikert arattam vele. El is kérték legelső, nyers vál-

tozatát, és én gondolkodás nélkül odaadtam. Az egyik Hughes-távirdász kolléganóm, Tauber Adél vette magához, és mint utólag kiderült, még aznap este leadta az összes nagyobb, már megszállt vagy még szabad magyar város postahivatalának, ahol szintén működött Hughes-berendezés (betűíró távirógép). Persze, ez még az az eredeti változat volt, amelyet én írtam, betűhíven, nem az a kismértékben cizellált, javított, pár sorral bővített változat, amely aztán, mint a Kolozsvárott élt kiváló magyar költő, Reményik Sándor neve (illetőleg Végvári költői álneve) alatt vált közismertté, és ún. irredenta protokoll-verssé majdan, a Horthy-korszak nemzeti és iskolai ünnepesein.

Hogy Reményikhez miként juthatott el? Föltételezéseim vannak csupán, mivel ezt vele megbeszélni – noha a találkozás már elő volt készítve –, a költő 1941-ben bekövetkezett halála miatt nem sikerült. Úgy vélem, a kolozsvári főpostán, a „Hughesnél” szolgálatot teljesítő kollégától kaphatta meg, vagy valakitől, aki ott lemásolta, és terjesztette. Mert különféle változatokban, igen csekély szövegeltéréssel már másnap újra körbejárt, gépelt példányokat láttam kézről kézre adni, és ez nyilván így volt más városokban is. Reményik Sándor tisztességes művész volt, s nem revizionista-irredenta versfaragó, mint egy időben, a második világháború után beállítani igyekeztek őt. Az 1930-ban kiadott Romon virág című verskötetében közölte – tudtommal talán először – a Kiadom a részed című költeményét, amely – bár nem sejtette, hogy viharos sikert aratott versének, az Eredj, ha tudsznak ki az eredeti megfogalmazója – az ismeretlen költőtársnak „kiadta” a sikerből a részét. Egyúttal megvallotta, hogy a „plágium” nem plágium, és csak azért nem tud az eredeti költőtársnak szerzői jogot visszaszolgáltatni, mert nem tudja, ki ő. Az a másik, a „részemet” kiadó költemény ugyanis így szól:

Kiadom a részed

*Én a rivaldán lámpafényben álltam,
Te messze, messze, hátul, a homályban.*

*Engem mindenki látott, – senki Téged:
Most kiadom a társ-szerzői részed.*

*Felét a zúgó, tapsoló tömegnek,
Felét a fénylő, szomorú szemeknek.*

*A néma döbbenetnek is felét,
De a szeretet egész erejét.*

*Egy vershez adtam ritmust s rímeket,
Te „csak” ihlető szenvedésedet.*

*Egy roppant sorsot példáztunk mi ketten,
De rád nézett az Isten szívesebben,*

*Ki, – míg én égő fény-gyűrűben álltam,
Álltál, szerényen, hátul, a homályban.*

1930. február 17

Emlékezéseim olvasója most joggal kérdezi: miért nem léptél elő a homályból? Miért nem nyújtottad a kezed, hogy átvedd a „részedet”? Ami, ha csak fele az egésznek, s aképpen nem is egészen méltányos, mert több a részed benne, a versben, de mindezt az aránytalanságot teljesen kiegyenlíti az a költőtársi

tisztesség, hogy Reményik Sándor minden felszólítás, szemrehányás, és követelés bevárása nélkül, önként akar „fizetni”, nem is sejtván, hogy kinek!

Az olvasónak igaza van, de ha így kérdez, nem ismeri, mert nem ismerheti az én akkori, egészen 1940 őszeig tartó, nyomorúságos életemet. Esetem, tudom, nem tipikus. De akik még élnek Váradon, akik ismertek akkor – szomszédok, utcánkbeliek, rokonok, volt kollégák –, tudják, hogy nekem a két háború közötti román világban, hadirokkant nyomorék voltomban, minden erőmet és figyelmemet lekötő próbatétel volt – amíg lehetett – kenyérben maradni; négytagúvá gyarapodott családomnak legalább pusztakenyeret adni, képletesen értve, mert azért volt azon lekvár is néha, meg kicsi vaj. De rádióm például, nekem 1941 tavaszáig nem volt! Magyarországi lapok, amelyekben az Eredj, ha tudsz-hoz hasonló hangvételi és mondandójú vers megjelenhetett, vagy olyan antológiák, amelyekben szerepelhetett volna Végvári eme irredentának bélyegzett verse, a román-magyar vámon és határon nem jutottak át, legalább is hozzám, állami alkalmazotthoz el nem értek! Én Magyarországra 1941-ig, a trianoni békekötés után már nem utazhattam, egyfelől anyagi okokból nem, másfelől „megbízhatóságom” nem kockáztathattam, hiszen úgy is kenyerekre tört az akkori hatalom. Rendkívül szegényes, falusiasan egyszerű életformánk közepett, egyszerűen nem jutott se tudomásomra, se írott formában hozzám, hogy odaát, túl a határon, hatalmas sikerrel szavalják ezrek és tízezrek az Eredj, ha tudsz című költeményt, amelyhez pontosan hasonló címűt és tartalmút én is írtam valamikor 1918 táján, de azt elkérte tőlem akkor egy kollégánóm, Tauber Adél. Mások, bizonyára voltak százezrével, akik rádión át hallhatták, de ők meg nem mesélték el éppen nekem... Minek

mondták volna? Tele volt az akkori magyar rádióadás irredenta és nacionalista fűzfapoéta-termékekkel. Honnan tudhatták volna, hogy ez az egy engemet valamilyen okból érdekel, és jó lenne, ha tudnák róla?

4. Az eredeti vers enyészete

Volt nekem erről a versemről egy fogalmazványom, az igaz. De azt, a hatalomváltás napjaiban, 1919 áprilisa után beragasztottam házikönyvtáram egyik öreg kötetének leválasztott, majd visszarakasztott kerge alá. Ez a régi könyv – ma is megvan! – a Szvorényi József: Magyar irodalmi szemelvények egybefűzött, keményfedelű, vaskos két kötete volt. Ott szunnyadt a ceruzával írt fogalmazvány, törlésekkel, áthúzásokkal, két évtizeden át. Az akkoriban gyakori és kiszámíthatatlan célú házkutatások elől dugtam oda, de úgy beragasztottam, hogy amikor a második bécsi döntés után kisebbik fiam Magyar irodalom tankönyvében a Végvári Eredj, ha tudsz-át fölfedeztem, leküzdve fölháborodásomat, hogy engemet megloptak (nem tudva még akkor a szerző Kiadom a részed című verséről), elhatároztam, hogy előbányászom az eredetit, és leleplezem a költői csalást! De úgy beragadt a fogalmazvány a Szvorényiba, hogy csak cafatait tudhattam előszedni, amelyekről ugyan részletek olvashatóak voltak, de nem bizonyíthattak semmit, hiszen ha rádión hallhatta, megtanulhatta bárki, lemásolhatta, és elrejtette az irredentának bélyegzett, ünnepelt költeményt.

Gondoltam, többet érnek a tanúk. Nekiálltam Észak-Erdély visszacsatolását követőleg föl kutatni régi kollégáimat, azokat,

akik azon a Kurtág-féle szőlőskerti búcsúdélutánon részt vettek, és ha lehet, a Hughes-kezelőnőt, aki tőlem az eredetit elkérte, és távirón az országba szétküldte. Egy-két személyt tudtam hónapok múltán fölkeresni – ők is mind repatriáltak, vissza se jöttek a bécsi döntés után, nehezen ment a dolog, más tennivalóm is volt –, de amikor tanúsítványukkal a levelet a költőnek megfogalmaztam, akkor már ismertem a *Kiadom a részed* című versét, és levelemben – gesztusától megbékítve – illedelmesen jelentkeztem a „részemért”, kérve, hogy közösen hozzuk nyilvánosságra a tényeket. És néhány nap múlva, egy reggel azt olvastam az újságban, hogy elhunyt Reményik Sándor Kolozsvárott...

Fiaim ösztökéltek, hogy amíg még van élő tanú, hozakodjam elő valamelyik újságszerkesztőség révén az ügygel. Lehet, hogy nem hihető – mert általában nem efféle magtartású emberek világában élünk most se, akkortájt se abban küszködtünk – én viszonzásul a *Kiadom a részed* nagyvonalúságáért, hasonló mód nagyvonalúan lemondtam arról, hogy egy elhunyt, kiváló költőnk emlékét „kikezddjem” az ügy szavá tételével. Nem és nem! Nem voltam hajlandó sem a család, sem kisebbik fiam magyartanárának, Bartsch Sándornak az ösztökélő rábeszelésére se hozzányúlni az elhalálozott költő immár elfogadott, teljes életművéhez, és rosszindulatú rágalomnak kitenni magamat, miszerint benyálazom – egyéni érdekből vagy fontoskodásból – az országosan becsült és elismert költő jellemét. Nem jelentkeztem a „részemért”. [...]

Egyébiránt az eredeti szövegen általa elvégzett szövegmódosítások és pár soros hozzáírások jó részéért csakis hála és köszönet érzése tölt el, hiszen a verset jelentősen megemelte. Vannak azonban benne szavak, sorok, hozzáírt fél versszakok, amelyeket én – ha módomban állhatott volna elemezni a változtatáso-

kat – nem helyeseltem volna! Talán ezeknek köszönhető, hogy a különben közismert formájában, a Reményik-változatban ismert költemény az irredentizmus bélyegét hordja magán, de talán még így se indokoltan. Ráragadt, mert a Horthy-korszak „mindent vissza!” jelszavával rendezett nacionalista, irredenta ünnepeken szavalták, szélteben-hosszában. Ha valaki ezt a verset – akár a Reményik-féle változatában is – gondosan elolvassa, nem talál mást benne, mint hogy költője nem ért egyet az elmeneküléssel, az elvándorlással; ott kell megvívni a sorsunkkal, a szülőföldünkön, ahová születésünkkor lerakott a gólya. Ott próbálni a Sors ellen valamit tenni, ha rossz. És nincs semmi biztosíték arra, hogy másutt jobb lesz. – Ez van a versben, a mondandóját a lényegére kopasztva. Mi ebben az irredenta?

5. A megyeházán keresték a „domnu munkástanács”-ot

Ágnes egyszer megvárta, és elújságotta, hogy apjának, Tatár bácsinak, akit dr. Katz Béla, az új forradalmi kormánybiztos, hamarosan bevont a megyei vezetésbe, sikerült Váradra visszaköltöztetnie Ágnes anyját és lakberendezésük nagy részét is áthozták a demarkációs vonalon, az időközben megürült Körös utcai házukba. [...] Tatár Géza buzgón szervezett, lótot, futott, megint teljes mértékben beleadva minden erejét a közéleti küzdelembe. Egykori szocialista vezértársai az élvonalban dolgoztak, nem hagyták parlagon heverni őt se. Nem tudtam – vagy tekintélye folytán nem mertem – kitérni a fölkerése elől, hogy a postaigazgatóság mellett szerveződő forradalmi tanácsban

vállaljak legalább tagságot, és az üléseken okos, paraszti logikával lökjek egyet-egyét a kátyúba futott szekéren. [...] A hivatalban megcsappant a munka. Az itt-ott föllángoló forradalmi tüzek, meg a fegyverszüneti korlátozások, az Erdélyt nagyjából a második bécsi döntéshez hasonlóan kettémetsző, 1918. november 13-i belgrádi katonai konvenció miatt, tekintettel a fokozatosan előrehaladó megszállásra, a postai szállítások mind szűkebb körre szorítkoztak, és csak a feladó veszélyére vettük át a küldeményeket. Garanciát arra, hogy oda is ér, ahová küldik, nem vállalhattunk. A tisztviselők traccsoltak egész álló nap, ezekből pedig csak az intrikálóknak volt valami hasznuk. Szóba került ez, az, kiderült amaz, terjedt a pletyka, szaporodtak a konfliktusok. [...]

Kollégámmal – későbbi jó barátommal –, M. Lacival gyakran megvitattuk az aktuális helyi eseményeket. Például azt, hogy Katz Béla kormánybiztos elrendelte az egyházi birtokok felosztását a magyar és a román parasztok között. Ezzel próbálta érdekeltté tenni a magyar parasztot Biharban, a forradalom ügyében, a román parasztságot pedig a román királyság ellen. Okos húzás volt. Rögtön megszűnt sok románok lakta faluban a román katonai megszállás követelése, mert joggal tartottak a földhöz jutatott parasztok, hogy a román egyházi hatóságok visszaveszik tőlük a földet. A bevonuló román „felszabadító” hadsereg ugyanis elkergette a románokat is az egyházi földekről, erdőkből. Jöttek is a Csucska környéki román parasztok. Elkeseredve, menekülve saját hadseregük elől, és keresgéltek a vármegyeházán a „domnu munkástanács”-ot, hogy védje meg őket.

Tájékozatlan, Váradra vetődő francia tisztnek azt se tudták, hogy van egy *Bukarest* meg egy külön *Budapest*. Azt hitték, a kettő ugyanaz. Mindkettőt *Bükarest*nek nevezték. Hát ezek fogják

az igazságos önrendelkezést ellenőrizni? A magyar földbirtokosok pedig sokszor a román megszálló erők mellett „voksoltak”, mert ők jobban féltek a forradalmi változásoktól, a földosztástól, mint a román megszállástól. „Ha román világ lesz is – mondták –, a birtok az enyém marad!” Hamarosan kiderült, hogy mennyire tévedtek.

Katz Béla egyébiránt rokonszenves demokratizmussal látta el feladatát: külön tiszteltem benne azt a szerénységet, hogy nem ült rögtön autóba, mint más, funkcióba kerülő „forradalmárok”, kik ezáltal próbálták mutatni, hogy most már ők is valakik. Katz nap nap után gyalog járt be a hivatalba, zsebből reggelizett, és nem volt hajlandó más, szebb lakásba se költözni. Csak szolgálni akart, nem különféle előnyöket happolni. Ennek ellenére akadtak gúnyolói: „Vigadj magyar, dolgozhatsz; / mindent elvesz a két Katz!” Élénk vita alakult ki a meg nem szállt országrészekben a magángazdaság, a földosztás és a kollektív gazdálkodás hívei között. Érvek, ellenérvek csaptak össze hevesen. A kollektívizmus szélsőséges agitátorai a Szovjet-Oroszországból hazatért, vörössé lett hadifoglyok, illetve azok tanítványai, befolyásoltjai voltak. Az elosztás kollektív ellenőrzése fölött nem volt vita, természetes forradalmi igénynek tűnt, de a kommunista eszme magyarázóit által propagált kollektív termelés, kollektív munka és egyenlő részesedés, sokak szerint a lógósok, a naplopók elve lehet csak, akik dolgozni nem akarnak, csak amennyit elkerülhetetlenül muszáj, de részesedni egyformán a többivel. Sokasodtak Váradon egy megvalósításra váró proletárdiktatúra hívei, főképp természetesen a nem román ajkú lakosság körében. A *Vörös Újság*ot is itt kezdték nyomni, Váradon. Kun Bála és Vántus Károly, majdani kommunista vezetők ide tértek haza orosz hadifogságból, innen tették át pártszerve-

ző és mozgalomélesztő tevékenységük székhelyét Budapestre. Egy proletárdiktatúra kikiáltásától februárban azt remélte sok magyar, hogy ha megvalósulna, akkor Szovjet-Oroszország segítséget nyújtana a szorongató idegen gyűrű ellen. Mikor aztán megvalósult a magyarországi proletárdiktatúra, a helyzet addigra úgy alakult, hogy lényegében a lélegzetvételhez szükséges segítséget az antant szovjetellenes intervenciója ellen a Tanácsköztársaság nyújtotta Szovjet-Oroszországnak, mert egy ideig lekötött bizonyos, a bolsevik forradalom ellen felvonultatott antant erőket. [...]

6. Cselekedjünk orosz módra!

A budapesti forradalmi kormány dr. Apáthy Istvánt, neves egyetemi tanárt nevezte ki Kelet-Magyarország főkormánybiztosává, aki december 9-én hivatalba is lépett Kolozsvárott. A Gyulafehérváron, december elsején megalakított *Consiliul Dirigent*, ideiglenes kormányzótanács ez időben Nagyszebenben székelt, az oda bevonult román hadsereg védelme alatt. Mikor a román haderő átlépte a demarkációs vonalként kijelölt Maros-vonalat is, a Károlyi kormány Kratochvil Károly ezredes csapatait, a Székely Hadosztályt a harcok elkerülése végett visszavonta. 1918. december 18-án Neculcea tábornok megüzente Apáthynak, hogy az antant fölhatalmazásával rövidesen megszállja Kolozsvárt, ezért ürítse ki, mert ellenállás esetén löveti a várost. Válaszként Kolozsvárott egyesült a Magyar és a Székely Nemzeti Tanács, *Erdélyi Magyar Kormányzóbizottság* néven, és a wilsoni elvekre hivatkozva autonómiát követelt.

December 22-én, Kolozsváron összegyűlt a gyulafehérvári nagygyűlés magyar pandanja, oda tódult, akit a megszállás vagy más akadály nem gátolt, a magyar önrendelkezési nagygyűlésre. Az Ipartestületben kezdődött, majd a Mátyás király téren zajlott le a népgyűlés. A 28 megyét körülbelül 50 ezer magyar és székely képviselte. A vezérszónok Apáthy István volt. Néhány román szociáldemokrata is tiltakozott a kolozsvári magyar nemzetgyűlésen a gyulafehérvári határozatba foglalt unió terve ellen. Vezetőséget is választottak: Apáthy mellett tagja lett Sándor József, Janovics Jenő (a neves színidirektor) és a szocialista Vincze Sándor. A tömeg a magyar himnuszt és a Marseillaise-t énekelte. Három nap múlva – mintha mi sem történt volna – karácsony napján, a román csapatok mégis bevonultak Kolozsvárra. Megjelent a *Keleti Újság* első száma, vezércikkében e szavakkal: „Fehér zászlóval állunk előtted, Ismeretlen Végzet” [...]

Kolozsvár megszállását tüntetések, tömegbe lövetések, letartóztatások, bántalmazások követték. A román megszállók bevezették a botbüntetést, amelyet nőkn is alkalmaztak. Halálra ítélték többeket, kiket végül kicseréltek a magyar köztársaságban fogva tartott románokkal. Azonnal hűségesküt követeltek a magyar tisztviselőktől, állami alkalmazottaktól. A túlnyomó többség a párizsi békekonferenciáig megtagadta, vagy halogatta az eskü letételét, főleg a vasúttól, emiatt ezek egy részét elbocsátották, hogy a helyükre román nemzetiségűek kerülhessenek. Nem csoda, hogy elkeseredésünkben, némi cinizmussal, így imádkoztunk 1918-19 fordulóján, az újesztendő alkalmából: „Adj meg Uram nekünk mindent, ami csak kell, a többit már mi is elő tudjuk teremteni, ha muszáj!”

Az októbertől kialakult forradalmi átalakulás, kilábalva fokozatosan az áttekinthetetlenség süppedő, elkedvetlenítően ingo-

ványos talajáról, elkezdte a városi viszonyok átalakításán túl, az addigi falusi viszonyok megváltoztatását is. Az agrárbizottságok akciói során Biharban, a mölki apátság, a zsákai Vajna-birtok, a Vay-birtok, a gróf Almásy-birtok egészét vagy egy részét 12-50 koronás térítéssel kiosztották az igénylőknek. Az összeg a bérlet-ár volt. Ugyanakkor a földfogalók – például a kismarjai Csáky-birtok esetében – a parlagon heverő, bevetetlen földeket vették haszonbérletbe, és hangsúlyozták, hogy mindent megfizetnek a birtokosnak, ami az igénybevétel során őt illeti. A falvak népe mindig felfokozott érdeklődéssel várta a Nagyváradra utazó és onnan visszatérő parasztküldöttek visszaérkezését: mi újabb hírt hoznak, mit tegyen a forradalom falun? A küldöttek egymást érték Váradon, majd a falvak főterén egybegyűltek előtt számoltak be. Ennek lényege gyakorta az volt: „Cselekedjünk orosz módra!” „Miért? – kérdezték a parasztok. – Az jobb, mint a német minta? Mit tesznek az oroszok a népért falun?” A küldöttek – a szovjetek által hazabocsátott, vagy agitátorképző iskolák után hazaküldött volt hadifoglyok – előadták a népeknek, miért, hogyan, mi célból alakulnak Oroszországban a szövetkezetek, hogyan szervezik a földek közös művelését, melyek annak várható előnyei és így tovább. Mire a hallgatóság zúgni kezdett: „Földet! Földet!” Megalakultak a községekben is a munkás és katonai tanácsok (vajon miért nem földmunkás-tanács, paraszttanács?), amelyek a birtokokat szövetkezesítik, 2-3 holdat osztva a nincstelen parasztoknak. Vállalják az élelem-begyűjtést a városi ellátás részére, Vörös Őrséget szerveznek a közbiztonság és a termés védelmére, a javak megőrzésére.

1919 februárjában és márciusában valóságos járvány lett a szociáldemokrata vöröskalapácsos embert ábrázoló jelvény, ahogy a párt nevezte: a „jogtű” viselése. A szocdem párt végül leparan-

csolta a mellekről ezt a jelvényt, mondván, hogy a burzsoá kispolgárság és az opportunista helyezkedők tömege „devalvált” azt. A közéletre kacsingatók, akik mindenféle „rentábilis” párttal kacérkodnak saját érdekükben, mindinkább a szocialista sajtó kritikájának pergőtüzébe kerültek. Március elején elrendelték a támadó ellenséggel paktáló, irregulárisan alakított, ún. rendfenntartó Román Gárdák lefegyverzését. Kisebb-nagyobb incidensekkel a nemzetőrség és a csendőrség hajtotta végre az akciót, általában eredményesen. Lefoglalt irataik közt a királyi Romániával való egyesülést propagáló, annak fegyveres segítségét célzó röplapok ezreit találták. Az év eleje óta üldözött, illegális kommunista párt-szervezetek szabad lábón maradt tagjai az ország más részeiből is Váradra menekültek, a helyi balos szociáldemokrata mozgalom oltalmába. Katz Béla bizalmas utasítása Jánossy Gyula rendőrkapitányhoz úgy szólt, hogy ne hajtsa végre a fővárosi elfogatóparancsokat az idemenekült kommunisták ellen!

Katz Béla egyébiránt a falvakban is sajátos módszereket követett: ún. vegyes agrárbizottságokat alakíttatott, tagsága földmunkásokból és földbirtokosokból, földtulajdonosokból állt össze, ezek eltérő érdekeit egyeztette, képviselte. Elnökei általában a Katz által kinevezett baloldali értelmiségiek voltak. Céljuk az országos és egyöntetű megoldásig ideiglenesen rendezni a falu vitás kérdéseit, persze, a megyei forradalmi bizottság nyomására, és kötelezni magukat a termény meghatározott részének átengedésére, a megye ellátása céljából. Zsoldos tisztekből a földbirtokosok védőrséget szerveztek, ezeket a vegyesbizottság feloszlatta, egyúttal maga vállalta az uradalmak védelmét is a bandák ellen. Tatár bátyám éjt nappallá téve dolgozott a falvak rendjéért, utazott, szervezett, feloszlattott, agitált, győzködött, vitázott, engedélyezett, letiltott, Albisra vetődve még Idest is rábeszélte az agrárbizottságban való

részvételre! Én nem örültem neki, magam, mozgási nehézségeimre hivatkozva, illetve állami tisztviselői voltomra tekintettel, a postán hajlandó voltam a forradalmi intézkedések végrehajtását elősegíteni, de vidékre járásról szó sem lehetett.

Országos méretekben mindinkább kiéleződtek a szocialisták és a kommunisták napi és távlati elképzelései, módszerei között az ellentétek. A Népszava-székház előtti lövöldözés okát is egymásra kente a két párt. A kormány letartóztatta a kommunisták vezéreit, véresre verette őket. Február 21-én a Parlament előtt hatalmas bolsevizmusellenes munkás és szakszervezeti tüntetés volt – épp egy hónappal megelőzve a kommunisták hatalomra jutását –, majd ezt követőleg kommunistaellenes hullám öntötte el a Károlyi-kormány alá tartozó területeket. Közben szervezkedni kezdtek az „ébredők”, „a honmentők”, a „honvédők”, mindenféle jobboldali alakulatok. Ők aztán nem válogattak: akasztották, agyonverték, vagy lelőtték a szocdemeket is. Ez utóbbiaknak tudható be talán, hogy a gyűléseken kezdték lehurrogni a résztvevők a kommunista vezetőket szidalmazó szocdem előadókat.

7. Üsd a zsidót, ahol éred!

Ebben a légkörben történt egyik este, munka után, hogy amint Laci barátommal haladtunk hazafelé, és szokásunktól eltérően átvágtunk a Péter utcán a Szaniszló utcába, a Szent József Intézet előtt, a gesztenyefák árnyékában meghúzódva, elibénk lépett két ifjú, reverendás alak – fiatal papok voltak, vagy papnövendékek? –, és ránk szóltak, fölszólítva a cselekvésre:

– Üsd a zsidót, ahol éred!

– És honnan tudhatom meg valakiről, hogy ki a zsidó? – kérdeztem vissza.

– Akinek kampós orra van, azt már ütheti is!

Ránéztem kéretlen, reverendás népnevelőmre, igen szép hajlott orra és nagy, kónya fülei voltak.

– Jó, akkor kezdjük! – mondtam megfordítva a botomat, és vastagabbik végével elkezdtem ütni, verni az arcát, vállát, hátát, ahol értem. Erre mindketten menekülni kezdtek a Szent József Intézet felé, és beugrottak annak kapuján. „Fene a lázító fajtátokat, már a papság is itt tart” – morfondíroztam. Laci kacagott, a pórujárta uszítókon mulattunk hazáig.

Mikor már igen élesen vetődött föl a gyűléseken, hogy a le tartóztatott kommunisták „nem magyar munkások”, csak a szervezkedő urak, papok, akik az antanthadsereg bevonulására várnak, azok a „jó magyarok”, internáltak néhány urat is. De mint az operettben, inasukkal, szobalányaikkal házi őrizetbe kísérték őket a püspöki palotába, nem a vármegyeház börtönébe. A francia hadsereg Szegeden és környékén mintegy 150 szocialistát, kommunistát, forradalom párti munkást és parasztot hurcolt el Marokkóba, Algírba, akik aztán ott pusztultak el.

A szociáldemokrata *Nagyvárad* *Munkás Újság* 1919 februárjától *Nagyvárad* *Vörös Újság* címmel jelent meg. A lap február 23-i száma cikket közölt *Fegyverre, proletárok!* címmel. Ez nyílt felhívás volt a fegyveres forradalmi harcra, de – mint ismeretes – a március 21-i hatalomváltás békés megoldást hozott. A Kormányzótanács kiáltványának *Nemzeti jogok* című fejezete leszögezte: csak osztálykülönbség létezik; a nemzeti, nemzetiségi elnyomás minden fél részéről megengedhetetlen, gondoskodni kell az anyanyelvek szabad használatáról minden téren, a közigazga-

tásban is. Katz Béla már előzőleg élesen támadta az ún. „novemberi-decemberi” szocialistákat, akik eddig árdrágítással foglalkoztak, most meg beálltak öntudatos, radikális szocialistáknak. Ez helyes észrevétel volt részéről, hozzájárult az igen erőteljes antiszemitizmus fékezéséhez, mivel hogy ő mondta, aki maga is zsidó származású forradalmár volt. Híre jött, hogy a resicai munkások általános sztrájkjal tiltakoztak a szerb megszállás ellen, ezért február végén a szerbeket francia csapatok váltották föl. Így sem volt jobb, de megadta azt az érzést, hogy az első megmozdulás győzött: ott átmenetileg önkormányzat létesült. [...] Egyre jobban elterjedt az a nézet, mely szerint a sok zsidó uraskodik, lop, gazdagszik, a magyar néptől elrabolják a hazáját is. Ez azért volt visszatetsző, mert közismert, hogy éppen a proletárhatalom idején történt kísérlet az országot előzőnlő idegen – cseh, román, szerb, francia – katonai erőkkkel való fegyveres szembeszállásra. Sokan, ezrek, tízezrek lelkesedtek, különösen eleinte, aztán szembefordultak és bukásra kényszerítették a nagy kísérletet.

A vörösuralom, a Tanácsköztársaság, a proletárdiktatúra Bihar megyében – a románok április 20-i bevonulása miatt – csak egy hónapig tartott, vagyis 30 napig, a magyarországi 133 nap helyett. Ezért az én váradi tapasztalataim főleg a kezdetekre emlékeztetnek. [...] Az első, amit följegyeztem akkor, és ami egy kicsit az egész fölzaklatott hangulatot és szétaprózott figyelmet jellemzi: Március 20-án volt 25 éve, hogy meghalt Kossuth Lajos, de kinek jutott ez eszébe 1919-ben? Se Károlynak, se Kun Bélának! Akkor is azon vitatkozott a két forradalmi irányzat, hogy a francia Vix-jegyzék hatására – mely a románok további előnyomulását helyezte kilátásba – adta-e át a hatalmat Károlyi, önként, a kommunista pártnak, Kun Béláéknak, vagy erőszakkal,

netán csellel vették át tőle? Annyi bizonyos, hogy a merőben új felállású kormányt, a proletárdiktatúráét, nem kötötték az 1918. novemberi belgrádi katonai konvencióban foglaltak, szabadon állhatott ellen mindenféle közvetlen vagy közvetett antanterőszaknak. Ez az új hatalom szovjet típusú forradalmi rendnek kiáltotta ki magát, és március 25-én már egybe is toborozta a Vörös Hadsereg első alakulatait, olyan forradalmár vagy szimpatizáns katonákból, önkéntesekből, akik hajlandóak voltak fegyvert fogni egy elképzelt *Szovjet-Magyarország* területi épségének védelméért. Kemény kézzel látott munkához, túl keményen is! Mindenhez hozzányúlt, mindenbe beleszólt, az emberek életébe, és mindenféle ellenkezésért – a kihirdetett statárium és diktatúra nevében – a megalakult munkás-, paraszt- és katonatanácsok döntése szerint, akár halálbüntetéssel is fizethetett. Ekkor már látva a Károlyi-féle vezetésben az általános anarchia jegyeit, katonalázadások, zavargások törtek ki mindenfelé. A fegyveres alakulatok egyszerűen nem akartak semmiféle rendet tartani. A szocialista parancsnokokat kedvelték, becsülték, ezek fegyelemre kérték fel a bajtársaikat, alávetettjeiket, de már velük szemben is kezdték megtagadni az engedelmességet. Az egyik új parancsnokról mondták el a katonái, hogy szavát adta: élete árán is fenn fogja tartani a fegyelmet, mert halálos veszélyben van az ország. Ezt teszi akkor is, ha úgy kezelik őt is, mint úri tisztjeiket. Nem hatottak a szavai, erre ő főbe lőtte magát, a katonái előtt. Így bizonyította, hogy nem a levegőbe beszél! Huszonhárom éves, kiváló parancsnok volt. A század akkor lecsukta a saját lázongóit, és elindult fegyelmezetten a csucsai front felé. Böhm Vilmos, a Károlyi rezsim hadügyminisztere új néphadsereg toborzását rendelte el márciusban, még a tanács-hatalom előtt, önkéntes alapon. Tömegével jelentkeztek és kap-

tak parancsnoki beosztást a régi tisztikar ún. önkéntesei. Én ezt az eljárást rettentően ellentmondásosnak éreztem. Mi az, hogy „önként” és akárki? Ha Ausztria birodalmi érdekeiért kötelező volt harcolnia mindenkinek, akkor a független népi rend megvédésért miért nem volt kötelező?

Nemzetközi brigád is érkezett 1919 márciusában a Csucsánál szorongatott, Kratochvil vezette székely ezredek segítségére. Vezetője egy bizonyos Rothziegel nevű osztrák szocialista (vagy kommunista?) volt. Rövidesen hősi halált halt a Partiumba bevonuló románokkal vívott harcokban. Ugyanakkor a székely ezredek tisztjei kezdtek átszökösni a román csapatokhoz...

8. Proletárdiktatúra Nagyváradon

Nem tagadom, hogy olvasva a külföldön megjelent Károlyi-nyilatkozatot a hatalomátadás körülményeiről 1919. március 21-én, visszamenőleg is igazolva éreztem első pillanattól mutatkozó fenntartásaimat a tanács hatalom túlzóan drasztikus intézkedéseivel és realizmus híján hirdetett távolabbi céljaival szemben, módszereiről már nem is szólva! Ezért, amikor a proletárdiktatúra Bihar megyei és nagyváradai munkás-, paraszt- és katonatanácsa megalakult – ha jól emlékszem, március 24-én –, és engem valamiféle bizalmi tisztséggel akartak felruházni, egyértelmű nemmel válaszoltam! Ami akkor Tatár bátyámból is megütközést váltott ki, mert ő közben fokozatosan föladta a szocializmusról és a Károlyi-féle forradalmi átalakulásról vallott korábbi nézeteit, és elragadta őt is az ország területének megmentését ígérő bolsevik propaganda heve, illúziója.

A proletárdiktatúrát irányító Megyei és Városi Tanács, összetételét illetően megőrzött valamit az előző kormányzótanács, illetve nemzeti tanács körvonalaiból. Elnöke dr. Katz Béla értelmiségi maradt. Tagjai: dr. Nagy Mihály értelmiségi, Ladányi János 48-as párti földbirtokos (!), Rehák Pál munkás, Pozsár Bálint berettyóújfalusi napszámos, Koppner Ármin értelmiségi, Victor Crețulescu román szocialista és Székely Sándor munkás. Első intézkedéseivel a direktórium feloszlatta az összes nemzeti tanácsokat és elöljáróságokat. Érdekes módon, a főszolgabírót, a jegyzőt, a pénztárost egyelőre a helyén hagyta. Elrendelte, hogy a falvak munkástanácsa legalább 12 tagú legyen. A postahivatalokat azonnal ellenőrzése alá vonta. A váradi főpostán ekkor vette át az öreg Siket Trajántól az igazgatási teendőket egy bizonyos Anné elvtárs. Én addigra mindenféle postai szolgálaton átmentem, még postatakarék-ügyeket is intéztem. A főnök át akart küldeni a távírdára, melynek Laci barátom lett a főnöke. Ő maga kért, mint megbízható kollégát maga mellé, másodleadónak. Ott talált majd, egy hónap múlva a bevonuló román hadsereg is. [...]

Március 21. után elkezdődött országszerte, így Biharban is, a toborzás a Vörös Hadseregbe. Még engem is elővett egy háromtagú direktórium, nem lépek-e be a seregbe? Kérdeztem: „így, bottal?” „Nem, fegyverrel!” – szolt bölcs Náthán, aki agitált. Nem hittem a fülemnek. Kérdezem: „egyik kezemben puska, másikkban bot?” „Ejnye, elvtárs, most még a vakok is jelentkeznek, védeni a proletárhazát!” „Hogyisne – mondom –, bizonyára fehér puskával a kezükben!”

1919. március 23-án Nagyváradon minden sajtóterméket, szerkesztőséget és nyomdát lefoglaltak; a munkatársak egy részét vagy szélnek engedték, vagy kinevezték, vagy lecsukták. Kit, mi-

kor, miért? Nehéz volt eldönteni. A szektás-balos intézkedések közt jelentősnek tartottam azt a súlyos hibát, hogy kizárták a középparasztokat is a munkástanács választásokból, funkciókról nem is szólva. Így aztán sikerült a proletárhatalomnak maga ellen hergelnie ezt az ellátás szempontjából is nagyon fontos réteget. Lehey, hogy ez az intézkedés visszaütés volt a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt napon, március 20-án tartott megyei békéltető agrárbizottsági ülésen történtek miatt. Akkor ugyanis összeültek a földigénylések, földfoglalások és bérkövetelések dolgában dönteni. Járásonként két-két munkaadó és munkavállaló tárgyalt. A munkaadók javaslata ez volt: évi 50-400 koronát kapjanak a cselédek, valamint 4 mázsa búzát, 12 mázsa kétszerest, 24 kg szalonnát és sót, 24 liter petróleumot, 300 négyszögöl vetésnek valót. Napszám átlag 8-15 korona legyen, nyáron több, télen kevesebb. Ezzel szemben a munkások mindennek több mint a kétszeresét követelték, mind terményben, mind élelmszerben, mind pénzben. A vita heves volt, és senki sem tudta, hogy fölösleges, mert másnaptól úgymint más világ lesz, és egyik se kapja, amit kér, és senki sem ad semmit, hanem elveszik tőle, ami a „társadalomnak”, a proletárdiktatúrának kell.

9. A megválasztott tanács hódító hadsereg

Érdekes volt, hogy március 21. után egy nagyobb létszámú, volt rendőrségi, csendőrségi csoport, amelyik 1918. november elsején „visszavonult”, és többszöri felhívás ellenére is csak egyetlen személy volt hajlandó közülük szolgálattételre jelentkezni, most tömegesen jelentkezett a Vörös Őrségbe! A direktórium ezt

örömmel fogadta, holott tudnia kellett volna, hogy ez „menekülés” volt a védetségbe, és éppen hogy tartania kellett volna ettől a nagy buzgalomtól. Megyei Véd- és Karhatalmi Direktórium alakult. Tagjai közt Gábor Dezső katonatanácsai vezető, Patócs János, a városi direktórium tagja, Tatár Géza bátyám is köztük volt. A Forradalmi Törvényszék ellenőrzését Váradon Végh Dezső látta el. A megyei direktórium elhatározta az összes egyesület, úri kaszinó, olvasó és pártkör, polgári és felekezeti jótékony egyesület felügyelet alá helyezését, vagyonának leltározását, a könyvtárak selejtezését (még ha hozzáértő emberek végezték volna!), a forradalomellenes egyesületek feloszlását. A jegyzők és az előljáróságok tagjai mindenütt „lelkesen” csatlakoztak a proletárdiktatúrához. Egy nappal előbb még Károlyi nyakát is fojtogatták volna, ha tehetik. Most Kun Béláért lelkesedtek. Tetették félelemből a „boldogságot”.

A falvak forradalmi bizottságai lefegyverezték a helyi csendőrséget, nemzetőrséget, és teljesen új Vörös Őrséget kezdtek szervezni, jó ösztönnel, de mint egyhamar kiderült, fentről ezt „kilengésnek” minősítették. Utasították őket: a helyi csendőrsőket hagyják a helyükön, és vegyék fel a Vörös Őrségbe. Ezt Tatár bátyám élesen ellenezte, hiszen a csendőrök között sok volt a korábban egyértelműen forradalom-ellenes, szocdemverő elem, olyan is, aki belelőtt a követelőző népbe. Most dekkolt, és vörös-ört akartak belőle csinálni!

Tatár bátyám, ahányszor csak találkoztunk, mindig tele volt panasszal, felháborodással. „Szétrombolják a lakásokat, tönkretesznek műemlék kastélyokat, széthordanak mindent, miért tűrjük? A proletárokölnek le kell sújtania arra is, aki belülről gyengíti a néphatalmat. S az anarchiát dicsőítő, hatalmával visszaélő, vagy nemlétező hatalmát mímelő, műveletlen horda-

lékelemeket el kell szigetelni – dohogott. – Az ilyen ember nem lehet testvérünk, barátunk, támaszunk, hasznunkra való, akkor se, ha egyébiránt proletársorsban él! Az csakis maga miatt él úgy, ahogy, nem azért, mert az osztályellenség oda lenyomta. Előbb szedje össze magát jellemében, tartásában, és csak aztán jelentkezzék szolgálattételre. A néphatalom jövőjét nem adhatjuk szellemileg csecsemőkorban tipegő, az értékeket romboló, fölmérni, óvni képtelen, infantilis emberek kezébe!”

A falusi direktóriumok nem igen értették, hogy minek kell beszo­lgáltatniuk a fegyvereket – mégpedig halálbüntetés terhével! –, mikor náluk jó helyen vannak. Hogy most a csendőrök kapják vissza, mint „vörösőrök”? A közalkalmazottak főbizalmi testülete elhatározta: minden erejével a Tanácsköztársaság mellé áll, eltörli az eddigi hivatali rangokat. Anné elvtárs, a postaigazgatóság direktóriumi vezetője közölte, hogy mostantól a vezető beosztású hivatalnokoktól az altisztekig mindenki egyformán és egyszerűen „a Magyar Tanácsköztársaság hivatalnoka”. Na, gondoltam, jól van, ha csak ettől függ a proletárhatalom győzelme, a minden irányból újra támadó, idegen fegyveres erőkkel szemben. A direktórium kiáltványának „Nemzeti jogok” című fejezete leszögezte: csak osztálykülönbség létezik; a nemzeti elnyomás bármely formája megen­hetetlen, az anyanyelv szabad használata nem korlátozható. Ez tetszett a magyaroknak is, a románoknak is.

Április 7-ig meg kellett választani a falusi tanácsokat, a járásiakat április 10-ig, a megyeit 12-ig. Sok helyütt azonban nem sikerült elfogadtatni a proletárlistát, ott azonnal új választást rendeltek el, mert a hatalom viszont nem fogadta el azokat, akiket a nép választott. Ez már a falu kezdődő ellenállása volt, főleg a középparasztságé. Április 14-én ült össze először Váradon

a megyei tanács, 120 taggal; ebből 20 fő volt váradi. A járásokat egyenként 5-10 ember képviselte. Tatár Géza bátyám is tagja volt természetesen a megyei tanácsnak. Dr. Katz Béla mondott beszédet. „A megválasztott tanács hódító hadsereg, amely a nép ellenségeit letörte. Hadjárat folyik a népuralom ellen a régi rend képviselői részéről, hogy lealacsonyítsák a munkásság uralmát” – mondotta többek közt. A románság képviselői Mihai Guiut választották be a direktóriumba, egyébiránt 12 tagot küldtek az Országos Tanácsülésre. Mint később aztán kiderült, ez a Guiu „elvtárs” mindvégig az intervenciós román hadsereg és a kormány ügynöke volt a tanácsban! Informálta megbízóit a megbeszélésekről, a védelmi tervekről, együttműködött a szintén forradalomellenes Jánossy Gyula rendőrkapitánnyal, titokban román „felszabadító” csoportokat szerveztek. Guiu agitált, szervezett, Jánossy falazott neki.

10. Világforradalom előtt állunk

Kun Béla március 30-án nyilatkozatot adott a bécsi *Neue Freie Presse* című lapnak. „Mi nem állunk területi integritás alapján” – mondotta akkor. Ez nyílt felajánlkozásnak tűnt az antant számára, hogy vele mindenről lehet tárgyalni. Taktikai nyilatkozatnak fogtuk föl, ami körülbelül azt jelenti: nem zárkózik el, de nem is fogad el semmit, például a Vix-jegyzékben foglaltakat se, megegyezés nélkül. Április végére ennek ellenére szépen feladta az abban követelt újabb területeket, köztük Bihar megyét, Váradot, és csak azután fordult fegyveresen az antantgyűrű ellen. Akkor mi már román megszállás alá kerültünk.

Pár nappal a nyilatkozat előtt, március 27-én került sor Váradon az üzemek és a gyárak kisajátítására. De elvették a kisemberek lakóházait is, túlkapások sorozata keserítette el az eleinte lelkes lakosságot. Az üzletek árukészleteit zárolták, leltározták. Intézkedtek a munkásság fejadagjának növeléséről, tervezet készült az ingyenes, általános orvosi ellátásról, a direktórium lefoglalta a tudószanatóriumot és a fürdőket is a munkásoknak. A proletárgyerekek ingyen látogathatták a fürdőket, a magánparkokat is megnyitották nekik. A rendelkezések, a szigorú felszólítások egymást érték a tanácskormány hatalomra kerülését követően. A fegyverek beszolgáltatásáról, az ellentmondás nélküli engedelmességről, arról, hogy levelet csak nyitott borítékban szabad feladni, mindenféle ingóság és vagyontárgy szocializálásáról, a még működő nemzeti tanácsok azonnali felszólításáról, és hogy 48 óra alatt köteles mindenki bejelenteni a birtokában levő élelmiszerek mennyiségét, a muzeális értékeit, a festményeket. Továbbá: lefoglalták a könyvtárakat, felügyelet alá vonták az iskolákat, elrendelték az analfabéták sürgős és ingyenes oktatását, valamint azt is, hogy a tanulók, a diákok minden szombaton délután kötelezően vegyenek részt a „szocialista tudományos világnézetet” ismertető oktatáson. Elrendelték továbbá, hogy a hadifoglyok, a rokkantak, a hadiözvegyek és árvák házbért ne fizessenek a főbérlőknek, a volt lakástulajdonosoknak. Ezen jól összekaptunk Tóth úrral, lakásunk tulajdonosával, de megnyugtattam, ne izgassa magát, mert miután megszűnt a házak magántulajdona, úgyse lenne övé a házbér se. Azt viszont, ha szépen megkér, és ha nem meséli el senkinek, én továbbra is fizetem neki. Féltem eközben, hogy elszólja magát valahol, följelentenek, és akkoriban minden efféle rendelkezés megszegőit halálbüntetéssel fenyegette a falragasz!

A háromtagú Mezőgazdasági Tanács döntött a földműveléssel és a mezőgazdálkodással kapcsolatos ügyekben, kötelező módon. Engedélye nélkül a falvakból, gazdaságokból elszállítani, értékesíteni semmit, sehol nem volt szabad. Morgott is a nép, hogy most is csak „fent” döntenek mindenről, mint a régi, úri világban. A karhatalom fölött csakis a Megyei Kormányzótanács rendelkezhetett. Szesziesített fogyasztani, árusítani magánházban is, statáriális büntettnek számított. A kerékpárokat elrekvirálták, népszerűtlen az a rendelkezés is, amelyik az ún. fölös lakrészek elrekvirálását írta elő. Magányos személy számára egy szoba járt, házaspárnak – mint például mi voltunk akkor Piroskával – kettő, de nekünk csak egy volt belőle. Mondtam is Tóth úrnak viccből, hogy húzzon már föl még egy szobát a másik mellé, mert annyit engedélyezett nekünk a néphatalom. Sajna, komolyan vette, nem értette a tréfát, és ezen megint jól összevesztünk. Négy szobán felül minden lakrészt elrekviráltak. Igazolás alapján szellemi alkotónak egy dolgozószobát, ügyvédnek és orvosnak egy várószobát is mentesíttetni lehetett.

Mindeme bejelentéseket a premontreiek épületében, a Jogakadémia I. emeletén kellett megtenni. A villákat, nyári lakokat a direktórium lefoglalta. A bérlőkijelölés joga a hatóságé lett, így a Tóth úrékkal kötött megállapodás nem volt elegendő, hogy szobakonyhánkat lakhassuk: meg kellett szerezni hozzá a hatósági engedélyt is. Ott viszont követelték érte a hatósági bért. Most aztán két helyre fizessünk, amikor egy fillérünk is alig akadt? Tóth úrékkal emiatt újabb konfliktusunk támadt, mindig olyan okokból, amikről nem mi tehattunk, hanem az idők. Ő nem értette se az idők szavát, se a kényszerhelyzetet, érthetően ő is szegényembernek tartotta magát, noha háza volt, és tiltakozott a megrablása ellen. Mondtam, hogy a direktóriumtól kérjen méltányosságot, mert én

csak bérlője vagyok, és egyszerű postai alkalmazott. Ordítózott velem, hogy akkor azonnal költözzem ki, kérjek „vörös barátaimtól” lakáskiutalást, ő ingyen nem koptatja a házát senkivel. Félttem, hogy mire hazamegyek egy nap a munkahelyemről, feleségemet és holmijaimat az utcán találom. Tóth úr senkivel se mert egyébiránt ujjat húzni, kizárólag velem akarta megvívni a proletárdiktatúra ellenes hősi harcát, a magántulajdon és a lakbér védelme érdekében. Az elrekvirált helyiségeket bútorzatukkal együtt kellett átadni a kijelölt proletárcsaládoknak. A hatóság elrendelhetette a konyha és a mellékhelyiségek közös használatát is, nagylakásos kiscsaládok kötelező összeköltöztetését. Gyanítom, hogy ezek a lakosság jó részét irritáló intézkedések a szovjet-orosz minta másolatai voltak. Ott előfordult, hogy lepedőkkel elválasztott nagyobb szobában három-négy családot is elhelyeztek, ideiglenesen persze, de még tíz-húsz év múlva is ott éltek.

Március 25-én, egy keddi napon, kirendeltek bennünket a postáról is egy népgyűlésre, a Szent László térre. A gyűlés a proletárdiktatúra erősítését, támogatását volt hivatott szolgálni, szükséges voltát és jelentőségét magyarázni. A tömeg betöltötte a szép, nagy teret, a betorkolló utcákat is. Dr. Katz Lipót tartotta a beszédet, és kijelentette, hogy hiába fog össze a cseh tőkés, a román bojár és az antanthadsereg. „Világforradalom előtt állunk, nekik veszniük, nekünk győznünk kell!” Végh Dezső a Vörös Hadsereget méltatta, Mihai Guiu románul beszélt, ugyanabban a hangnemben, hirdelve az egység, a kitartás, a fegyelem fontosságát minden dolgozó ember részéről. Szóba került ott is, hogy minden ház az államé, lakbérért kell laknia a volt tulajdonosnak is. A munkás által megépített kis házakra azonban ez nem vonatkozik. Tóth úrra gondoltam, igazolnia kellene, hogy ő is dolgozó ember, és el lenne simítva minden gubanc.

Egészségügyi Tanács is alakult, tagjai dr. Berkovits René, dr. Meer Samu és dr. Sándor János voltak. A szervezett munkások félárú temetése, egy krematórium sürgős létesítése vetődött föl elsőként, mint szükségesség. A Püspök- és a Félix-fürdőt is lefoglalták, hogy a „henye urak” helyett a dolgozó proletárnép pihenjen ott. Az eddig bekerített római katolikus püspöki palota kertjét megnyitották. A sporttér, a Schlauch-kert, a Rhédey-park, a Bunyitay-liget rendbe hozását rendelte el a direktórium, a proletárok használatára. Elrendelték azt is, hogy a megyei megbízotaknak vagy helyettesüknek románul is kell tudniuk beszélni, hogy a nemzetiségi lakosokkal anyanyelvükön érintkezhesse- nek. Szigorú hivatali rendet is előírtak, minden ügyet azonnal el kell intézni, imígyen szólt a rendelet: a restancia büntetendő! Nagy volt a szénhiány, ezért a megyei vezetőszervek elrendelték azt is, hogy a vonatok csak másnaponként közlekedjenek.

A propagandabizottság a Katolikus Körben székelte. Az Ady Társaság a továbbiakban mint „kulturális direktórium” működött, vezetőjévé Tabéry Géza íróvá választották, illetve jelölték ki. A kulturális direktórium elrendelte a színház köztulajdonba vételét, és a színibizottság tagjaivá Erdélyi Miklóst, Szigeti Jenőt és Molnár Rezsőt nevezték ki. Elhatározták a művészi értékű műsorok, előadások előtt magyarázó, bevezető ismeretterjesztő kiselőadások rendszeresítését. Két nap múlva, március 27-én, csütörtökön délelőtt nagy vöröskatonai felvonulást is rendeztek Nagyváradon. A volt hadapród-iskola udvarán tartott szemlét a Vörös Hadsereg váradi egysége. Itt is dr. Katz Lipót beszélt. Méltatta, hogy a világon a második proletárdiktatúra a magyaroké. „Csak ez az egy út létezik hazánk megvédésére: a proletár hadsereg hősi harca!” Reményét fejezte ki, hogy „ellenségeinket rövidesen az 1914-es határok mögé szorítjuk vissza.” Utána dísz-

felvonulás következett a Rákóczi úton, a Sztaroveszky utcán, a Nagypiacon, a Zöldfa utcán át, a Szent László térre.

Nem tartottam különösen hangulatkeltőnek, hogy minden, a vörös hatalom által kibocsátott, lapban közölt vagy kiragasztott rendelkezés így kezdődött: „Ezen rendelet ellen vétők letartóztattnak, és ellenük statáriális eljárás tétetik folyamatba!” Hogy mit szoltak az egyházak? A római katolikus püspöki palotában hét szobát hagytak meg Széchenyi püspöknek, a többit elrekvirálták közcélokra. A zárdákat is elvették, minden benne lakott személynek meghagyva lakás gyanánt a jogos egy szobát. A rekvirált szobákat lakásokká kezdték átalakítani. Ami a református egyház helyzetét illeti, Sulyok István esperes – későbbi református püspök – az egyházmegyéje március 23-i közgyűlésén „az evangélium alapjára helyezkedve”, egyetértését fejezte ki a kommunizmussal! (Lásd: *Nagyváradi*, 1919. március 27-i szám, 4. oldal.) Hangoztatta, hogy revízió alá kell venni a református egyházmegye alkotmányát, biztosítani kell a vallásoktatás iskolán kívüli lehetőségét, kérte az egyházi célokra szerzett tőke engedélyezését.

A falvakban megtiltották a földosztást, szervezni kezdték a nagybirtokon az állami gazdaságokat, a nagyüzemi gazdálkodást. Abbahagyták a földigénylők összeírását, amíg az ún. földtörvényt ki nem adja a mezőgazdasági népbiztosság.

Hirtelen megállt a jelentkezés a Vörös Hadseregbe. Pedig Jeges Ernőnek és Lampérth Nemes Józsefnek Kmetty Jánossal közös toborzó plakátjai ott virítottak minden kerítésen, házfalon. De szájról szájra terjedt a rémhír az intézkedések nyomán, hogy ez is csak olyan úri világ, mint a többi, csak mások lettek az urak! Bírálták félve, egymás közt az emberek, hogy városon elvették a házakat, a földet is elveszik falun, ahelyett, hogy adnának. Ellenséges hangulat alakult ki még a törpebirtokosok körében is,

„Rongyosok, nincstelének uralma! Hát bűn az, ha az ember a munkájával összekapart magának három holdat? Irigyli, persze a sok koszos! Az urakét már elvették, ott rohad az is, nem aratja le, nem veti be senki! Most az én bevetett földem kellene?” Tíz körmükkel kezdték kiszedegetni megint a földből a magot, inkább a disznó egye meg, legalább hús legyen belőle, ha már kenyér nem lesz! Hiába nyugtatgatta a parasztságot Katz Lipót, nem volt semmi foganatja. Ides azt írta: „Nem hiszen itt mán senki, senkinek, fíjam! Nem tudom, te mennyire vagy benne, de azt megint jól elizélték az új urak! Hagyták vón ránk, a parasztokra, ők azt se tudják, mék a búza, mék a rozs, és mégis ők dirigálnak!”

Tudtommal egyetlen faluban sem alakult szövetkezet Bihar megyében! Lehet, az idő rövidsége volt az oka, lehet, hogy más. A bizalmatlanság, a földéhség figyelmen kívül hagyása. Vetőmagot lehetett igényelni a nagybirtokok bevetésére is, de nem igen mozdult senki. Azt is hallottuk viszont, hogy egyes nagybérlők fölmentek Pestre, volt saját autójuk, vagy volt rá pénzük hogy béreljenek – hiszen a vonat nem járt –, letették a termelés biztosí vizsgát, és úgy jöttek vissza, mint az uradalomhoz kinevezett biztosok. S voltak, akik voltak; nyúzták a napszámost, lopták a mozdítható értékeket, dugiban átjászták a javakat a földesúrnak, a papnak. A szegény nép – javarészt sunyin – cserbenhagyta a forradalom vezetőit, helyi szószólóit, nem hitt nekik, passzív volt, és várta vissza az urakat! Biztos volt benne, hogy visszatérnek, és számonkérés lesz a vége. Ezért aztán kérte ugyan a földet, de még kollektív alapon se igen fogadta el a többség. Mi volt vajon ennek az oka? Hiszen a tanácsválasztásokon viszont leszavazott az egész falu, és mind a munkástanácsra alkalmasnak vélt személyekre adták a voksukat. Csak tovább forgott a március 21-én meglendített kerék...

IX. Nagyváradból Oradea

1. Nálunk április 20-án ért véget a proletárdiktatúra

1919. április 16-án Csucsra, majd Vaskoh irányából erős támadást indított a román hadsereg. A párizsi békekonferencia küldötteként, az angol Smutz tábornok április elején Budapestre utazott, és felajánlott a Tanácsköztársaság vezetőinek egy, a korábbi Vix-jegyzéknél előnyösebb, 25 kilométerrel keletebbre húzódó, új demarkációs vonalat, jelezve, hogy elfogadása esetén ez lenne majd a végleges határvonal. Ennek értelmében nem került volna a románok kezére Szatmárnémeti, Nagyvárad és Nagyszalonta városa és környéke, de semleges zónába illesztették volna őket a békekötésig. A tanácskormány a szomszédállamok képviselőivel közös tanácskozást javasolt, további meglegyetések elkerülése végett, mire kiderült, hogy az angolszász irányzattal és ajánlattal szemben az erősebb, harciasabb francia vonalnak van több esélye arra, hogy azt Párizs, azaz a békekonferencia is elfogadja. A franciák úgy ítélték meg, célszerűbb, ha a cseh és a román csapatok hadat üzennek a a proletárdiktatúra Magyarországnak, mint az angolszász kompromisszum. A szerb-horvát-szlovén királyság nem állt kötélnek, noha Franchet d'Esperay tábornok a helyszínen szervezte a Tanácsköztársaság

elleni általános inváziót. A csehek is húzódoztak eleinte, arra hivatkozva, hogy nincsenek kellően felkészülve. Ekkoriban olasz tisztek irányították a cseh csapatokat. A román koronatanács viszont április 10-én úgy döntött: támad!

E döntés eredménye volt csapataik átlépése a Nyugati Kárpátokon. A legnagyobb erőket a Técső-Szatmár-Csucsá vonalra összpontosították, azzal a céllal, hogy mennél nagyobb tiszántúli területek elfoglalása mellett, elszigeteljék egymástól a magyar és a közelinek vélt szovjet erőket. Kratochvil ezredes, a Székely Hadosztály parancsnoka már előzőleg titkos üzeneteket váltott a franciákkal, a székely ezredek hazabocsátásáért különféle ígéreteket tett, engedményeket helyezett kilátásba. – Ezekről írjanak a történészek, de egész Nagyvárad erről suttogott a proletárdiktatúra ottani utolsó, válságos napjaiban. Nem is tanúsítottak a Székely Hadosztály tagjai – kevés kivétellel – megfelelő ellenállást, így aztán, mivel délen a francia haderők is megindultak, megszállták Makót és Hódmezővásárhelyt, a támadó román, francia és cseh erők május elsejére elérték a Tiszát.

Váradon 1919. április 20-án ért véget a proletárdiktatúra. A lakosság és a felfegyverzett vörös egységek nem tanúsítottak számba vehető ellenállást. Valamelyes „rendet” teremtettek ugyan a vörösök, az előző, a Károlyi időszakhoz képest, de ez nem az erősebbek, hanem az általános félelemkeltés rendje volt! Nem volt idő kialakítani a hit, a meggyőződés rendjét, túl sok volt a szónoklat, a tanítás, kevés a vele mindenben egyező példamutatás, gyakorlat. Fejetlen volt a visszavonulás is. Senki se tudott jóformán semmit, minden mindegy volt, csak itt ne lőjenek, ott ne legyen harc. Talajtalanul hallgatták az emberek a fegyverropogást, fogadták el a bizonytalan kimenetelű román előzönlést. „Mindegy már, majd lesz valahogy – mondogatták –,

csak nem ellenállni, nehogy szétágyúzzák azt is, amit a háború megkímélt!” A proletárhatalmat csak az érintettek, a szocialisták és a menekülő kommunisták, a Hazát meg csak az értelmiségiek, a nacionalista meggyőződésű dzsentrik, hivatalnokok, alkalmazottak siratták, ők is többnyire tétlenül vagy menekülésre csomagolva.

Feledhetetlenül szomorú látvány volt a házakon kilógatott fehér lepedők erdeje, köztük itt-ott a román lakosság nemzeti lobogója. A helyben maradt munkástanács-tagok és elöljárók mellén fehér kokárda, egy-egy magyar falu pedig „feltartott kéz” volt – mesélte, aki arra járt. És számíthatás, félelem, remegés. Döglött pillangók a fehér zászlók, a kavargó szélviharban. A románok egyszerre fölbátorodtak, megelevenedtek, fenyegető magatartást vettek föl, hangoskodtak, nemzeti színű, piros-sárga-kék kokárdákkal aggatták tele magukat. Az urak – mármint a proletárdiktatúra által sakkban tartott magyar urak – pedig bájjoló képet öltve paroláztak velük, igyekezve jó pontokat szerezni a jövőre nézve. Az eltávolított, régi rendbeli elöljárók barátságosan kvaterkázva vették át „ideiglenesen” a román csapatok parancsnokaitól a korábbi beosztásukat, ha meghagyták őket. Mint ahogy napsütésben kiakasztja az ember a mosott ruhát, hirtelen felkerekedő esőben pedig beviszi. Eszébe se jutott látszólag senkinek, hogy holnap újra átadhatja a posztját és az ügyeket a közelesen kinevezendő román vezetőségnek. Hol az őrnél, hol a rabnál a puska, mint egy társasjátékban, derűsen adogatják át a helyüket és a hatalmukat: „Most te jössz, megint!” Egyelőre nincs is harag, nincs számonkérés, de csak addig, amíg nincs rá utasítás. Akkor viszont jön a helyezkedés, a végrehajtás és belső ingadozás véletlenszerűsége, minden a szerencse és az összeköttetés dolga lett.

2. A felszabadító román hadsereg

A Bihar megyei direktórium április 18-án határozta el Várad kiűritését, és adta át a vezetést a régi polgármesternek. Egyben kiadta az utasítást a megyei, a városi tanács és direktóriumok tagjainak, hogy „a legközelebbi vonattal, felelősségük terhe mellett” utazzanak Budapestre. Vonat, persze, sehol. Tatár bátyám gondolkodás nélkül ment egy vörösőr autóján, és vitte magával Ágnest. Alig volt időnk elköszönni egymástól. Román rölapok jelentek meg az utcákon, román és magyar nyelven, hogy a felszabadító román hadsereg átveszi a terület fölötti ellenőrzést, mindenki maradjon a helyén, megtorlástól ne féljen, bántódása senkinek nem eshet. A csendőrparancsnokság távirati utasítását előbb olvastuk a postán – ahonnét Anné elvtárs is eltávozott –, mint a címzett hivatalok. Az utasítás szerint április 20-án, a román hadsereg Váradra való bevonulása napján:

- a szesztilalom betartandó;
- addigra a Vörös Őrség mindenütt lefegyverzendő;
- a fegyvereket be kell szolgáltatni;
- aki ellenáll, azt a helyszínen le kell lőni;
- a közigazgatást a régi fősolgabíróságok veszik át;
- álljanak a felszabadító román hadsereg rendelkezésére.

Bennünket, kistisztviselőket hivatali működésünkben alig érintett még ekkor a hatalomváltás. Dr. Bolchiș Victor lett az új postaigazgató. Egyelőre minden jelentés, irat, magyarul készült, nem is volt román nyomtatvány. Fokozatosan elkezdődött azonban a különféle hivatalok elnevezésének átkeresztelése román nyelvre. Így lett a bíróságból *judecătorie*, az árvaszékből *sedria orfanală*, a polgármesteri hivatalból *primărie*, a megyei főispáni hivatalból *prefectură* stb. Hogy a lelkünkben mi játszódott le,

az kinek-kinek a magánügye volt. Minden melengetett álmunk összeomlott, még mindig voltak azonban, akik reménykedtek. Hogy miben, ők se tudták pontosan megjelölni. Olyasféle kinyilatkoztatásokban, hogy „ilyen igazságtalanság nem történhet, ha van Isten”... Egyre többen mondták, hogy kicsit még várnak, ha békén hagyják őket, de ha nem változik vissza semmi, akkor irány Budapest. Csak ne lenne ott proletárdiktatúra – mert a többséget az se vonzotta, nem ám!

Kis idő múlva kezdett a bevonuló román hadsereg és hivatali apparátus „nagyvonalúsága” csökkenni. Kossuth, Bem és másokhoz kötődő magyar történelmi emlékek, szobrok repültek a levegőbe, „kíméletből” nem börtönöztek, ítélték el embereket, hanem botoztak, 25-50 botütéssel büntették azokat, akiket valamiben vétkesnek találtak. A volt vörösőrök nagy részét vagy elhurcolták, vagy kivégezték. A régi magyar előljárók bratyiztak a román tisztekkel, és felhasználták a helyben történeteket nem ismerő román hadsereget, hogy a maguk sérelmeiért visszafizessenek a haragosaiknak, ellenfeleiknek, üldözötteiknek. Amikor aztán a Vörös Hadsereg áttört a tiszai fronton, a léboló községvezetők, a románokkal bratyizó magyar urak is kereket oldottak, menekültek a románokkal kelet felé, a ziláltan ugyancsak menekülni kényszerülő román hadakkal együtt. Akkor az egész Tiszántúl és Várad lakossága azt hitte – a románok is! –, hogy jönnek vissza a magyarok, akár mint vörösök, akár másképp. Tévedtek... Egyébként április 20-án a Bihar megyei Román Nemzeti Tanács elnöke dr. Coriolan Popp üdvözölte a Városháza előtt a bevonuló román hadsereg élén parancsnokló Moşoiu tábornokot. (A város átadásáról és átvételéről szóló, napokkal később megszövegezett jegyzőkönyvet betűhíven közölte a *Nagyvárad* 1940. évi, karácsonyi száma, a 15. oldalon.) A bevo-

nulás után 8-10 napig nem volt semmi megtorlás, a vörösöröket se szedték igazán össze, de május elejétől – talán a magyar Vörös Hadsereg támadásának előkészületei miatt? – letartóztatások kezdődtek mindenfelé. A földbirtokok korábbi tulajdonosai visszatértek, elkezdték a számbavételt: mi hiányzik, ki rabolta el, kit terhel a felelősség? Fenyegetőztek, besúgásra lehetett őket fölhasználni. A zsidó kereskedő polgárság is kiüzletelte magának a „bűnbocsánatot”, lelkesen szolgálta a román hadiutánpótlást, és lepénzelte az új román vezetőket, a megszálló erők tisztjeit. Megint a munkás, a paraszt maradt a pácban, neki nem volt se összeköttetése, se pénze.

Idest is beidéztek, megbotozták! Sejtettem, ki járta ki neki ezt a „jutalmat”, amiért az agrárbizottságban el-elmondogatta a véleményét. Mikor ezt valakitől megtudtam, Piroska alig tudott visszatartani, hogy akár gyalog útra ne keljek, el ne menjek Albisra, és agyon ne verjem saját két kezemmel, meg életem végéig hozzáam szegődött botommal azt, aki Idest megbotoztatta. Nem a román katonára haragudtam, aki az ütéseket kimérte szegény Idesre, hanem azokra, akik nagy úri „becsületességükben”, „hazafiságukban”, szegényt lenéző aljasságukban a megbüntendő listájára tették őt. Akik nem Duklánál, nem Doberdónál, nem az Ojtozi-szorosnál, még csak nem is Csucsánál, a Bonczakastély környékén védték a magyar hazát, hanem előbb végigdekkolva a háborút, utána összefogva az idegen megszállókkal, az albisi Gátsor 98. alatti Mozog Nagy Sándornéra vertetett 25 botütéssel hősködtek, csupán azért, mert ő mindig szemébe mondta mindenkinek az igazságot, miközben a légynek sem ártott. A falut is kedvem lett volna botommal szétverni, hogy túrte ezt és a többi aljasságot. Mert másokat is megverettek, megbüntettek vagy elhurcoltak végül, ártatlanul. Érdekes módon a

Vörös őrségbe belépett egykori csendőröknek nem esett bajuk, hacsak nem később, azért mert magyar csendőrük voltak. Az külön fölháborított, hogy se a nagytiszteletű úr, se jó emlékezetű tanítóm nem sietett – ha módja volt rá – Ides segítségére, hiszen ők aztán igazán tudták, hogy nem verni való bűnös. [...]

3. Én nem megyek!

A hatalomváltás engem máskülönben nem érintett, annyira se, amennyire vártam. Tóth úr, a háziurunk, egy ideig fenyegetőzött a románok bevonulása és összes háztulajdonosi jogának visszaállítása után: ha kikérdezik, nem fogja eltitkolni, hogy a Károlyi-kormány idején mennyit járt ide az a későbbi „vörös vezető”, Tatár Géza. Ő nem tudja biztosan, hogy és mint volt, de bizonyára én is valamiféle vörös megbízott lehettem, mert, ugye, sokat vitatkoztam ővele is a lakberek dolgában. Mondtam, nosza, jelentsen föl! Majd én a saját elismervényével fogom bizonyítani, hogy hazudik, mert tőlem pontosan átvette a lakbért, ami meg se illette a kommunista rendelkezések szerint. Ha tehát valamit elkövettem, az csupán annyi volt, hogy megszegtem a halálbüntetés terhe mellett betartandó direktóriumai előírások egyikét – az ő javára, az ő érdekében.

Attól tartottam, hogy hivatalbéli kollégáim közül valaki fölpiszkálja a Károlyi-forradalom időszakában betöltött ama funkciómat, hogy ha ülésezett a postahivatali forradalmi tanács, akkor annak egyik tagjaként, én is melengettem a fenekemmel az egyik széket. Megtehetete volna valaki, hogy ezt felfújja, de annyira bizonytalanok voltak épp az ilyen, feljelentgetős természetű emberek az új

helyzet további alakulását illetően, hogy amikor a magyar Vörös Hadsereg offenzívát kezdett, átkelve a Tiszán, akkor ők voltak az elsők, akik terjesztették a „biztos helyről szerzett értesülésüket”, ami szerint napokon belül visszajönnek a vörösök Váradra, az „oláhok” elmenekülnek, Erdély ugyan bizonyára a románoké lesz, de csak Csucsától keletre. Ezért aztán egyformán kezdtek popsit nyalni az új, a románok által kinevezett postafőnököknek, Luputz János volt postafőtiszt kollégának, aki Ion Lupuțiu néven vette át a hivatal vezetését, Soós Jenő, proletárdiktatúra előtti, és Anné elvtárs, proletárdiktatúra alatti volt főnökeinktől.

Egyik napon azt kérdezi tőlem valamelyik kolléga, aki már csomagolt, de még nem ment el: tudom-e mi van a váradi domboldalon, a Kurtágék szőlőjében? Mondom, fogalmam sincs, arról se, hogy mi van ott, arról se, hogy ki vagy mi az a Kurtág.

– Ott, náluk jövünk össze páran, megbízható, jó magyar emberek, és megtárgyalgatjuk a magyarság sorsát, a célravezető magatartást.

Annyit beszélt, hogy rávett, elmentem. Mikor láttam, hogy a minden bizonnyal titkos összejövetel szónoka a főnökségéből inkább magatartása, mint magyar volta miatt kitett Soós Jenő lesz a szónok, már visszafordultam volna, de éppen ő nagy ovációval fogadott, mondván, meg van hatódva, hogy engem is itt üdvözölhet. Eszerint én is úgy határoztam, hogy repatriálok? Fejtegette, hogy ki a jobb magyar: az-e, aki megy, vagy az, aki marad? Tauber Adél kolleginánk, aki azt a bizonyos „Eredj, ha tudsz” című (nem versemet, hanem a Végvári által véglegesített formája előtti) „nyersemet” szétkürtölte a Hughes-készülékén, most elővett egy példányt abból, amelyik ide-oda cirkált a távirón (sok távirókezelő tulajdonában meglehetősen, ha rejtegetve is), és azt kérte: olvassa föl a szerző. Akkor én még annak a költeménynek az eredeti, általam

írt nyers változatát kívülről is tudtam. Előadtam, s a végén elsírtam magam. Többen, főleg nők, szintén sírva fakadtak. Soós, a volt főnök, vén tölgyhöz hasonlította magát, aki már nem tud hajolni a derékba törés veszélye nélkül. Beszédje végén nyitva hagyta a kérdést: ki, hogyan bírálja el azok magatartását, akik mindennek dacára maradnak az „oláhok” szolgálatában, illetve az ővele egy úton járókét, akik úgy döntöttek, hogy mindenképpen elmennek. Szinte egyhangú határozattá vált a jelenlevők hangulata szerint, hogy „aki marad, az áruló”...

Én akkor szót kértem, és közöltem, hogy mást mondani, mint ami az imént elhangzott versben van, nem tudok, nem is akarok. Van, aki azt reméli, jobb sorsa lesz, ha elmegy, de olyan is kell, aki ebben kételkedik, és itt marad. Mert ha mind a hárommilliónyi erdélyi és megszállt területi magyar fölkerekedik, akkor itt mi magunk adjuk föl a nemzetiségi hadállásainkat, ezzel szolgáljuk ki valóban a román ábrándokat, hiszen kitakarítjuk önmagunktól történelmi magyar hazánk egyharmadát: nesztek, itt van, csak ti leszték benne, meg a szászok, a svábok és a zsidók. Még a magyar anyanyelvű zsidók is elvonulnának. Én ezzel nem értek egyet! Ezért írtam a verset is. Nézetem szerint itt kell megvédenie kinek-kinek a saját állásait, ha kiverik belőle, akkor másikat szerezni, és ott megmaradni. Ahogy én tudom, a csehek meg a szerbek közös, egymással érintkezést biztosító korridort akarnak a Dunántúl nyugati részén; a szlovákok szerint az Alföld jórésze is „ősi tót föld”; a románok szerint minden „ősi román föld” a Tiszáig, vagy azon is túl. Már arról is hallottam, hogy a szerbek és a horvátok Baranya magyar voltát vitatják. Hát, ha egy-két megye marad a 64-ből, hová az istenbe menjünk onnan, ahol e pillanatban otthonunk, ingóságunk, ingatlan vagyónunk, rokonságunk van? Ott, összeszorulva egymást fogjuk fölfalni, mint az emberevők, attól való félelmünk-

ben, hogy itt meg minket falnak föl. Nem, én azokkal tartok, akik vállalják a végvári harcot életben maradásunkért, és azért, hogy ha egyszer eljön az ideje, lesz egy erős magyar kormány, amelyekre a nagyhatalmak is adnak. Én nem megyek!

– Én megyek! Én is megyek! – hangzott innen-onnan.

– „Eredj. Ha tudsz!” – válaszoltam.

A Kurtág-szólóban tartott tanácskozás résztvevőinek többsége helytelenítette a felfogásomat. Egy maroknyi kisebbség, főképp az alacsonyabb beosztásúak, néhány rangosabb kollégával együtt azonban velem tartott. Mi fogtuk is magunkat, és eljöttünk. Mert minket kötött az új hivatali vezetés megszabta munkaidő és munkafegyelem is, a távozókat már semmi, de semmi! Pár nap múlva – volt, aki csak hetek múltán – el is távoztak tőlünk azok, akik a repatriálás mellett döntöttek. Szinte feleannyian se maradtunk a postahivatalban magyarok, és a későbbiekben ez nehezítette a helyzetünket. És eközben a repatriálók helyzete se volt – néhány kivétellel – rózsás az első tíz-tizenöt évben...

4. Mi lesz, ha visszajönnek a vörösök?

Nagyvárad kiürítése után egyébként Püspökladányban már április 23-án megalakult a Bihari Vörös Ezred, ekörül bábáskodott Tatár Géza bátyám is. Nem tudom, milyen rangban, csak üzent valakivel, egy volt román katonával, aki hazafelé tartott a hadifogságból. Azt is megtudtam, hogy a lánya, az én szerelmes Ágnesem viszont Budapestre utazott, a férjéhez. Hogy válni-e, vagy kiegyenesíteni azt, ami elgörbült közöttük, egy ideig nem tudtam. A ladányi, bihari „vörösök” már harcba is keveredtek, védték Haj-

dúszoboszló vasútvonalát, 180 váradi és sok más, hozzájuk csatlakozott vöröskatona és vörösőr. A nevezetes 39-es dandárban is harcoltak bihari vöröskatonák. Aztán híre jött, hogy Abonynál foglaltak állást, részt vettek a szolnoki „fehér” felkelés leverésében. Május 9-án Szamuely Tibor felakasztatott egy sereg embert, „megszemlélté”, őket, az ezred létszáma már nyolcszáz fő alá csökkent. Parancsnoki karában már akkor senki se akadt a Bihar megyei direktórium tagjai közül, pedig Patócs, Végh, Katz Béla is ott szolgált. Ez utóbbi szerkesztette az ezred lapját, a *Bihari Vörös Újságot*.

Nagyvárad megszállása után a román hadsereg előbb a Tiszáig nyomult előre. Északon a csehek is csatasorba álltak, kezdtek dél felé araszolni. Május elsejétől Budapesten Stromfeld Aurél, a Ludovika stratégiatanára vezetésével, nagy erővel folyt a Vörös Hadsereg szervezése, feltöltése. Ezután Kun Béláék offenzívába lendültek. A támadás északi irányát a terület gazdasági értékei, az erdők és a bányák szabták meg. Júniusra el is érték a lengyel határt, felszabadították a cseh megszállás alól Miskolcot, Kassát, Eperjest, megghiúsult a cseh-román erők egyesítése. Kikiáltották a Szlovák Tanácsköztársaságot is, úgy festett a dolog, hogy a régi történelmi Magyarország határai között, proletárdiktatúrák formájában, sikeres felszabadító harcok esetén, kialakítható egy „vörös föderáció”, szlovák, román, szerb, horvát autonómiával, új alapon, főleg ha sikerül érintkezést találni Leninék szovjet erőivel. Előrelendült a keleti offenzíva is, a magyar Vörös Hadsereg átkelt a Tiszán, kezdte visszanyomni a románokat, azok is már kezdték Váradot kiüríteni. Tóth úr máris szaladt át hozzánk egyik este, hogy hát Nagy úr, ha visszajönnek a vörösök, hogy lesz a lakbérrel? Mi lesz a házammal? Mondtam, hogy én nem tudom mi, hogyan lesz, de nem hiszek abban, hogy ami volt, az újra visszajön. Ha igen, akkor csak átmenetileg. Kun Béláék úgy döntöttek,

hogy a tanácsrendszer nemzetközi elismerésért cserébe, teljesítik a franciák követelését, és visszavonják Észak-Magyarországról a csapataikat, beszüntetik az amúgy is kifulladásban levő keleti offenzívát a románok ellen. „Akkor marhák!” – fakadt ki Tóth úr, pedig hát – többek közt – az ő házáról meg lakbéréről volt szó, nem az enyémről. Aztán végül is július végére a magyarországi proletárdiktatúrát a köröskörül beözönlő, az antant által cseh, román, francia fegyveresekkel támogatott intervenciók erők megdöntötték. Összeroppant a külső és a belső nyomástól. A bukás okai közt a katonai túlerőt, a belső árulást (a tisztikarét, a rendőrségét), a földkérdés megoldatlanságát, az „ideológiai színvonal alacsony fokát”, egyes vezetők anarchista magatartását és más ügyeket szoktak fölemlíteni. Ezek pontos meghatározása és minősítése nem az én dolgom, nem tudhatom – pláne innen, Váradról –, hogy „odaát”, a Vörös Magyarországon mi, hogyan volt.

Tatár Géza többé sose került elő. Állítólag a bukás után Bécsbe emigrált, ott hunyt el betegségben. Mások látták a Tiszánál, a Szajol körüli harcokban elesni. Egyszer, már a második bécsi döntés után, 1942-ben, kíváncsiságból, hogy miket hordanak össze, elmentem itt, Váradon egy, a nyilaskeresztes párt által szervezett gyűlésre, amelyiken Szálasi Ferenc zagyvált valamit az általa elképzelt „magyar jövőről”. Én a kíséretében láttam egy zöldnyakendős, nyilas jelvényes, idős férfit. Meg mertem volna esküdni, hogy senki más, mint az egykori tatár Géza, persze, huszonöt évvel idősebben! Bajsa és pofaszakálla volt. Odamentem hozzá, és meg is szólítottam. Meg akartam tudni, hogyan lesz Saulusból Paulus. Szemében olyasféle rebbenést véltem fölfedezni, hogy ő is megismert. De más néven mutatkozott be, mondta, hogy Tatár Géza nevűt soha nem ismert. Ágnes akkor már ismét itt élt, Váradon. Lehet, hogy vele is összejött titokban? Gyanúmat továbbra

is fönntartottam, hogy ő volt az. A gyűlés után nyomába szegődtem, mert nem hagyott nyugodni a dolog. Jó távolságból és kissé nehezekeken követtem. A Körös utca felé indult, s arra igyekezett, ahol annak idején a Tatár-ház volt. De azt már évekkel ezelőtt lebontották, egy nagy épületsor állta a helyén. Amikor meglátta a kanyarból, hogy amit keres, az már nincs, visszafordult. Beálltam egy kapu alá, és megvártam, míg odaér. Akkor előléptem:

– Nincs már az a ház, Tatár bátyám! – mondtam neki.

Indulatosan fogadta a szavaimat.

– Mit akar tőlem? Ki az a Tatár? Spiclisikedik utánam? Horthy-és zsidóbérenc? Hagyjon békén, mert rendőrt hívok!

Békén hagytam, pedig a hangjáról bizonyossá vált számomra, hogy ő az! Nagyon meglepett volna, ha 1945 után – mondjuk a Zsidó Védelmi Liga megbízottjaként látom viszont... De sose láttam többé, nem is kívántam látni! A nyilasokat különben is létezésük óta gyűlöltem. 1944. október 15. után bőven rá is szolgáltak előlegezett gyűlöletemre. Ki tudja, lehet, hogy ha ők nincsenek, a győztesek enyhébben ítélnék meg bennünket, és akkor ezeket a sorokat most nem Oradeán, hanem Nagyváradon írom. Nem biztos, de elképzelhető.

5. A szigurancás csóválta a fejét

Azt hiszem, 1919. július közepe táján jelezte Piroska, hogy megírhatom Ideséknek: útnak indult első váradi unokájuk. Másféle, albisi vagy érolaszi ugyanis már volt néhány, de a miénk érkezésére – nem is tudom, miért – nyugtalanul vártak. Vagy belőlem nem néztek ki ennyit, vagy inkább Piroskából, kiről Etelka né-

ném nemcsak nekem, nekik is kifejthette ama véleményét: anyyira gyöngé asszonyka, hogy bele fog pusztulni első gyermeke világrahozatalába. Hát, az tény, hogy a terhességet nem viselte valami könnyen. Az sem tagadható, hogy éppenséggel várhattunk volna valamivel nyugalmasabb időkre az első gyermekkel. Hiszen pár hónappal voltunk a románok bevonulása után, még jóval a helyzetünket véglegesítő trianoni békeszerződés előtt. Hivatali munkám, a kollégáim személye is állandóan változott. Időnkint kihallgattak arról, hogy mi volt 1919 elején, mit tudok másokról, főnntart-e valaki a kollégáim közül titkos kapcsolatot a magyarországi hatóságokkal, ezt egyfolytában firtatták, én miért maradtam itt, mások miért mentek el, és így tovább. Nem sokra mentek velem, de igyekeztem úgy válaszolni a hol formális kihallgatás, hol barátságos csevegés közben, valamint főnököm, Lupuțiu jelenlétében lezajlott „beszélgetések” során, hogy se magamnak, se másoknak ne ártsak. Az innen kimenő és az ide érkező levelek a kezemen mentek át, azt nem tagadhattam el, hogy ki kap meghatározott helyről vagy személyektől postát. Végére is nem valószínű, hogy csak az én információmra bízta magukat az állambiztonsági szolgálat (a *Siguranța*) munkába lépő szimatolói. Másokról én sose tudtam semmit. Hivatkoztam arra, hogy öt-hat ember munkáját látjuk el ketten a barátommal, M. Lacival, nincs tehát időm se beszélgetésekkel, se megfigyelésekkel tölteni a hivatali órákat. Magamról nem tagadtam semmit. Elmondtam, hogy valóban funkció nélküli tagja voltam a Károlyi-idők forradalmi bizottságának a Postán, mert beválasztottak, és mert lényegében véve az átalakulással én egyetértettem, csak azzal nem, ami a rendteremtés hiányában azidőt a falvakban és a városokban történt. A proletárdiktatúra idején viszont semmiféle megbízatásom nem volt, ezt a kollégák is igazolhatják. Azok elmentek mind, akik

a direktóriumban, a Vörös Őrségben vagy más, március 21. utáni hivatalos vagy társadalmi szervezetben feladatokat vállaltak. A repatriált Soós Jenő főnökről is faggatott a szigurancás, bizonyára hallott valamit gyakori összetűzéseinkről. Azt mondtam neki, hogy főnöknek precíz, szakembernek minden bizonnyal jó volt, emberi magatartását azonban én nem kedveltem, mert lenézte az alacsony sorból származó embereket, mér pedig én igen alacsony körből, nincstelen parasztcsaládból származom.

– Akkor a román bojárok se szereti! – provokált az illető.

– Nézze, uram! Széchenyi István is gróf volt, mégis nagy embernek tarjuk: Nincstelen paraszt is lehet embertelen, buta, tudatlan, erőszakos gazfickó, és úriember is lehet példás állampolgár vagy jeles államférfi. A nemzetiség sem dönti el, ki, hány pénzt ér!

– Hanem ki, vagy mi?

– Az, hogy a dolgát mennyire érti, és milyen színvonalon végzi el. És hogy valóban végzi, vagy csak mímeli.

– Most több új, román kollégája is lett domnu Nagynak. Róluk mi a véleménye?

– Az ő munkájuk értékelése Lupuțiu főnök úr dolga. Azt azonban megmondom őszintén, hogy van köztük néhány – megneveztem őket! –, aki csak azt nézi, mikor tűnhet el, dobhatja félre az el nem végzett munkát. Van, aki csak azért kerülhetett szolgálatba, mert román. Az ilyesmit nem szeretem, mert a posta az egyik legfontosabb állami szerv, békében is, háborúban is, minden országban. Ha nincs hozzáértés, csak protekció, vagy szakudást figyelmen kívül hagyó, másféle érdek, megette a fene! Mi lenne, ha a mozdonyokat nem hozzáértő mozdonyvezetők irányítanák, hanem hozzá nem értők, legyenek bár a legjobb hazafiak? Egymásba futnának a vonatok!

– Érdekes, amit mond, domnu Nagy! Köszönöm a felvilágosítást.

– Nagy úr az egyik legkiválóbb emberünk, három helyett is dolgozik a leadásnál! – szólalt meg Ion Lupuțiu főnök úr, előbb magyarul, majd illemből románul is, hogy én is értsem, a szigurancás is, akinek egyébként tolmácsolta az előzőekben is a válaszaimat, nekem pedig a kérdéseket. – Én el tudom bírálni – folytatta –, mert egy időben én voltam annak a részlegnek a vezetője. Mivel fokozatosan be fogjuk vezetni a román nyelvű adminisztrációt, azt javasoltam Nagy úrnak, kezdjen el románul tanulni. Nem ördögös dolog! Én románnak születtem, mégis kitűnően tudok magyarul. Ez fordítva is lehetséges!

– Bizonyára, főnök ő! Meg is teszem, ami rajtam múlik. Azt azonban ne felejtse, hogy ön magyar iskolát végzett, és gyermekként tanulta meg a magyar nyelvet, úgy könnyebb... Én viszont már huszonhét éves, családos ember vagyok, kérek egy kis türelmet a nyelvtanulásomhoz!

– Meglesz, domnu Nagy! – szölt közbe a szigurancás, egy évet kap rá mindenki.

Kezet ráztunk. Ha úgy lett volna minden. Ahogy akkor ígérték – lehet, hogy gondolták is, az országnövelés eufóriájában hivatali főnökeim – sok, sok tragédiát takaríthattunk volna meg magunknak mi, erdélyi magyarok! Mert a harmincas évektől egycsapásra megszűnt ez a toleráns hang, s főleg a gyakorlat. A falra fölkerült mindenfelé a fõlszólító tábla: „Vorbiți numai românește!” (Csak románul beszéljen!) Most ugyan nincs kiakasztva a tábla, de mindenütt betartják. Ha magyarul szól az ember, keresztül néznek rajta, de sokhelyütt a legszívesebben átdöfnék egy konyhakéssel. Akkor, 1919 nyarán, még nekem is voltak némi illúzióim egy ilyen beszélgetés – ma úgy mondanák: káderezés – után. Vettem is román-magyar és magyar-román szótárt, nyelvtant, nyelvkönyvet.

Elkezdtem magánúton tanulni románul. A szigurancás kérdezte is: hogyhogy nem tudok egy szót se románul? Mondtam neki, úgy, uram, hogy olyan vidékről származom, ahol a katonai bevonulásomig én egy románnal se találkoztam. Van ilyen elég, a Székelyföldtől a Tiszáig! Ezért tartom szükségesnek, hogy önök is türellemmel viseltessenek irányunkban, és ne csak tőlünk várják el a gyors beilleszkedést.

– A magyar urak se voltak valami türelmesek! – vágott vissza kissé érdesen a szigurancás. Még Lupuțiu főnök arca is vörös lett a méregtől.

– Elég rosszul tették! Erre fizettek rá! Gondolom – mondtam a szigurancás szemébe nézve –, önök nem akarnak ugyanarra az útra, következőképp ugyanarra a sorsra jutni! Mert az erőszak, mint épp a mi uraink helytelen politikája bizonyítja, csakis ellen-erőszakra vezet. Kinek jó, itt, ebben a szláv és germán tengerben?!

A szigurancás csóválta a fejét, de mosolygott. Hogy aztán, amikor kijöttem a szobából, mit mondott a főnök úrnak, azt én nem tudhatom. Úgy gondolom, akkor még nem azt, amit tíz év múlva mondott volna, ha akkor én is ugyanazt el mertem volna mondani. De akkor már én is befogtam a számat. Később ők fogták be...

6. Saját csapataink veszélyeztetnék Budapestet

Tanulgattam a leggyakrabban előforduló hivatali szakkifejezéseket, köznapi szavakat, még egy ideig mind a részlegvezetők, mind a csoportvezetők körében több volt a magyar, vagy a magyar világban fölnevelkedett és magyarul kiválóan beszélő erdélyi román, de már kezdtek beszivárogni az apparátusba, egyes

beosztásokba a regáti, ókirályságbeli román gyakornokok, ifjú kezdők, akik egy szót se értettek magyarul. Rövidesen nagy port vert föl az általam már emlegetett Mihai Guiu esete, aki a Tanácsköztársaság idején a váradi direktórium román szocialista tagja volt. Méghozzá a radikális, baloldali szocialisták köréből jött Kolozsvárról Váradra. Nyilván, azért ige, hogy ne ismerje senki. Kijelentéseiben folyvást gyűlölte a román burzsoáziát. „Megcsinálom a román hadseregben a forradalmat!” – hangoztatta. Még a csucsai román támadás előtt is követelte a román intelligencia letartóztatását, Nyugat-Magyarországra való deportálását. „Végezzék ki Nicolae Zigrét, Ciorogariu püspököt! Rózsavízzel nem lehet forradalmat csinálni! – hangoztatta úton-útfélen, kifejezve, hogy a váradi magyar direktórium kesztyűs kézzel bánik a román urakkal. Katz Béla alig győzte mérsékletre inteni. Mikor aztán a románok bevonultak, Guiu elvtárs eltűnt Váradról. Pár év múlva maga Nicolae Zigre mesélte el, hogy prefektusságának harmadik hónapjában valaki felismerte Guiut, aki őt 1919-ben fel akarta köttetni. Rögtön elfogatta, és elővezettette. Hadbíróssággal fenyegette meg Guiut, akinek a szeme se rebbent, azt ajánlotta, hogy Zigre prefektus hívja fel Patala tábormenest Nagyszebenben. Patala letolta Zigrét: „Guiu a mi megbízásunkból ült a direktóriumban! Ő értesített bennünket a direktórium minden készülő intézkedéséről!” A harmincas években királyi iparfelügyelő lett Guiu elvtársból Kolozsváron. – Jól tejlő, hálapénzes szakma...

Valahogy kezembe került egy magyarországi kiadvány, amelyik Kun Bélának a Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács 1919. május 2-i ülésén elhangzott, tragikus hangvételű beszámolóját tartalmazta. Ebben Kun többek között elmondta, hogy a „románok már Szolnoknál állnak, a Tisza hídját a Vörös Hadsereg felrobbantotta.” Harctéri tapasztalataim alapján úgy

véltem, egy híd hiánya nem olyan nagy gond, nem veti vissza az átkelést, hogy megérje a megsemmisítését, azt hagyni kéne az ellenségre, amikor majd visszavonul. „Csapataink elszaladtak – mondta a nyilván szűk körben terjesztett beszámoló szerint Kun Béla –, pánikba estek, fosztogatnak, rabolnak a visszavonulók, némelykor részeg egy-egy teljes alakulat. A Tisza északi részétől ittasan visszavonulókat le kellett fegyverezni, s erőszakkal megfegyvelmezni a fosztogatókat.” Nos, gondoltam olvasva a fentieket, erre a területvédő, sőt Magyarországot „fölszabadítani” óhajtó hadsereg se lehet nagyon büszke a tanács hatalom... Szó szerint idézek a beszédből: „Menekülő, gyáván szaladó csapatok, teljesen szétzüllött hordák, melyek fosztogatni tudnak, de teljes öntudatlansággal szemlélik a bekövetkező eseményeket, megadják magukat, nem a románoknak, hanem a letargiának. Immár ott tartunk, hogy nem a románok, hanem saját csapataink veszélyeztetnék Budapestet, ha meg nem tesszük velük szemben a szükséges intézkedéseket!” Hogy aztán ezek az intézkedések mik voltak, kik hajtották végre és hogyan, arról én nem tudok. [...] A visszavonuló csapatok ellenforradalmi hangulatot teremtettek az alföldi falvakban. Jött aztán Szamuely a Leninfiúkkal: a levelek, a gyümölcs mellett emberek a fán!

A későbbi offenzíva sikerei ellenére, nem volt meglepő, amikor híre jött, hogy 1919. május 5-én, Aradon, megalakult a franciák védelme és támogató közreműködése közepett egy magyar nemzeti, ellenforradalmi kormány, amelyik aztán a románok előrenyomulásával Szegedre tette át a székhelyét. Elnöke gróf Károlyi Gyula, hadügyminisztere Horthy Miklós tengernagy lett. Szervezte a Nemzeti Hadsereget – istenem, hányféle hadsereg egy ilyen kicsire zsugorított országban! –, július közepétől „fővezérség” is alakult, Horthy vezérletével. Ez augusztusban függet-

lenedett a szegedi kormánytól, a Dunántúlra vonult, és a proletárdiktatúra bukása, Budapest román megszállása után elkezdte osztani az igazságot, a maga módján: nem a földet, hanem a kínhalált. A szegedi kormány augusztus 19-re felbomlott, és lemondott a pesti Friedrich-kormány javára, amelyik puccsal vette át a hatalmat a szakszervezeti Peidl-kormánytól. Ennek csak annyi volt párnapos feladata, hogy átmenetet teremtsen – a megbuktatott proletárdiktatúra fölszámolása céljából – a vöröshatalom és az antantnak megfelelő ellenforradalmi kormányzat között. [...] Bebizonyosodott számomra, hogy az 1918-19-ben történeteknek egyáltalán nem volt hazafias, érzelmi, mozgósító ereje, töltése. Negatív töltése annál inkább! Horthy uralma első hónapjaiban gúnyolódtak a tenger nélküli tengerészen. „Ikli-mikli, Horthy Miki, leszel te még bolseviki!” Sokat ártott a két, magát a másiknál „jobb” szocialistának valló párt vetélkedése a hatalomért. A munkásság, a nép nem törődött a szociáldemokrata meg a kommunista irányzat közti elméleti vitákkal, a tények érdekelték őket. A tények pedig ezek voltak: elmaradt az ígért földosztás, elmaradt az ütőképes honvédő sereg megszervezése. Addig volt lelkes a munkásezredek fegyveres ereje is, amíg tagjai azt hitték, hogy az ország megszállt területeinek visszaszerzésért küzdenek, különben elégük volt már a háborúskodásból. És amikor rádöbbenek, hogy ha netán győznek, ha hősi áldozatok révén előrelendülnek, holmi diplomáciai sakkjátékok miatt akkor is visszaparancsolják őket, oda, ahonnét sokuk élete árán messze, előre jutottak. Már nem volt kedvük többé honvédőt játszani. Megállapítottam, hogy a nép – valamiféle kideríthetetlen tudatossággal – mindig megérzi, mit, meddig érdemes tennie. Mihelyt parancsra elvették tőle a harc történelmi pátoszát, népi-nemzeti célját, értelmetlenné vált számára az egész.

7. Rohantam Gólya néniért

Piroska állapota, ahogy előbbre haladt a terhességgel, egyre több gondot okozott, érzékenyebben reagált mindenre. Ha egyedül volt otthon, Tóthéktól félt, pedig akkor már nem volt rá oka, mert a román állapotok konszolidációjával együtt a mi bérlő-háziúr kapcsolatunk is visszatért nagyjából az eredeti medrébe. A legkellemetlenebb Piroska állandó hányingere volt, főleg ételek szagától. Ez a rendes koztolásban is gátolta szegényt, ami fizikai gyöngülésével járt együtt, pedig amúgy sem volt valami nagy testi erőben. Nehezen szokta meg a városi életet is, hogy itt nem lehet csak úgy, kimenni a kamrába, vagy kitépni a zöldséget a hátsó kertből, mint Érolasziban. Itt mindent a boltból vagy a Széles utcai kispiacról kellett beszerezni és hazahozni, ha egyáltalán volt ott is, ami szükséges. Állandó orvosi ellenőrzés alatt tartottam, noha az akkor még nem volt se előírás, se szokás. Orvosunk, Kassay doktor minden tudományára szükség volt, hogy legalább a burgonyaleves megmaradjon benne. Megrémültem: milyen gyermeket fog ez az asszony világra hozni? A disznóhús-félék szagát se bírta. Idesék küldtek egy malacot, levágva, eltarthatóvá készítve. Föl kellett vinnem a padlásra, és nap-nap után oda másztam fel létrán a rossz lábammal, és ott ettem meg apránként az egészet, mert ha véletlenül lehoztam egy vágás kolbászt vagy sonkát, Piroskát azonnal elővette a hányás. Főtt a fejem a gondoktól, mit, hogyan intézzek? Kórházba se vihettem be még akkortájt szülni, otthon se volt, aki ápolja, még ha össze is guberálnám rá a pénzt. Ez az egyszobás lakás nem volt arra való, hogy hónapokon át megosszuk valaki idegennel, aki segíteni is tud, nemcsak a létszámot szaporítja. Se rokon, se ismerős itt, Vára-

don, aki legalább nappalra eljöhetne, éjszaka pedig hazatérne a saját lakására.

Még nem említettem, hogy ahol akkoriban dolgoztam, a leadásnál a szolgálat rendje az volt, hogy naponta reggel 6 órától délelőtt 11-ig, aztán délután 13-tól 18-ig, vasárnap reggel 6-tól 11-ig tartott. Szó se volt afféle úri hivatali beosztásáról, hogy napi hat óra, mondjuk, 8-tól 14-ig, mint, teszem azt, a városi vagy vármegyei hivatalokban. És a munkabér nem volt ettől nagyobb. De az ember tudomásul vette, hogy vannak elfoglaltságok, ahol akár este, éjjel vagy munkaszüneti napokon is dolgozni kell, és nem lehet ellene tenni semmit. Akinek nem tetszik, válaszon más munkát... Könnyű ezt mondani, persze, ha van elég munkahelyválaszték. De akkoriban, bár változó mértékű, de állandó munkanélküliség volt. Aki munkához jutott, pláne nyugdíjas álláshoz, az vállalta a vele járó hátrányokat is. [...]

A főnököm, Lupuțiu észrevette, hogy lóg az orrom, megszólított, mert ő figyelt az embereire:

– Mi baj, Nagy úr? Bántja valami vagy valaki? Olyan kedvetlennek látom hetek óta. Segíthetek valamiben?

Elmondtam neki őszintén családi – vele összefüggésben munkavállalói – gondjaimat:

– Úgy érzem, hogy mattol az élet...

– Ugyan, Nagy úr, lehet azon segíteni! Maga rokkant ember. Elmegy szépen dr. Móricz Ernő postaorvoshoz, és amikor szükségessé válik az otthoni tartózkodása, mikor már várható a kisbaba, kér tőle hatheti betegszabadságot! Van egészségügyi indoka éppen elég. Ha akarja, én is beszélek a doktossal. Magának szívesen elnézem, mert szorgalmas, pontos ember, még nem késett egy percet se. Munkaidő után se rohan ki elsőnek a kapun. Látom én, amit látok. Csak arra figyelmzettetném, ne

éljen vissza ezzel a lehetőséggel, mert az érvényes rendelkezések szerint a betegállományban eltöltött időt leszámítják majdan a nyugdíjra jogosító időből!

Nénjeim éppen ez idő tájt elkerülték Váradot, pedig addig és majd utána egyébből se álltunk ki, mint albisi és érolaszi szállóvendégekből. Nem is órájuk célzok első sorban, hiszen az természetes, hogy a testvérek látogassák egymást. Én nem értem rá, nekik kellett (volna) jönniük. De távoli rokonok, akik azelőtt tudomást se vettek rólunk, vagy csak amolyan földiek voltak, ismerősök, ha Váradra jöttek valamiért, csóstól zörgettek az ablakot – csengőnk nem volt, csak a háziúrnak –, hogy potyaszállást kérjenek egy-két-három éjszakára. Nálunk nem kellett fizetni se az alvásért, se a kosztért. Igyekeztem jó pófát vágni olyan szállóvendégekhez is, akik az elviharzott rossz napokban nem igen álltak ki se Ides, se énmelitem, eszükbe se jutottam, amikor napokon át éheztem, koplaltam. Most, hogy megindult az üzletelés falu és város között, hozták be a tojást, tyúkot, kacsát, gyümölcsöt a piacra, tömték zsebükbe a pénzt, most aztán felfedezték a Téglavető utcai ingyenszállást, és nemhogy nekünk is adtak volna valamit cserébe, hogy kicsi lakásunkban téregetjük még őket is, cókmókjaikat is, szagoljuk bagófüstjüket, pocskoljuk rájuk is a világítást, még inkább fölették a mi, piacról beszerzett tartalékunkat is. Én folyvást morogtam, Piri meg állandóan csendesített: ne legyek már olyan emberevő, magamba zárkózó; nem lehet az, hogy az ember soha, senkit ne lásson a falujából se, legalább hallunk valamit, mi újság odahaza. [...]

Akkor még a terhes asszonyokat nem kötelezték állandó orvosi ellenőrzésre, és legtöbbször nem kórházban vagy szülészeti klinikán, hanem otthon hozta világra gyermekét, a bábasszony

közreműködésével. Ajánlottak nekünk is egy, a Béke utca környékén lakó bábát, akit mindenki dicsért, és csak Gólya néni-nek hívott. Már nem is emlékszem igazi nevére, pedig nagyon képzett, igen kedves, kiváló szülésznő volt. Felvettem vele a kapcsolatot, mert a legnagyobb zavarban voltam év végén és az 1920. év elején, hogy tulajdonképpen mikorra is várjuk a bábát. Ő nézegette a feleségemet, saccolta a körülbelüli időt, adott okos tanácsokat. Az én hathetes „betegszabadságomat” szerettem volna mennél később igénybe venni, hogy aztán tovább maradhassak vele otthon, szülés után. A Gólya néni is bizonytalanzkodott, mert egyes jelek ekkorra, mások akkora valószínűsítették a szülést. Mivel Piroska nagyon ragaszkodott hozzá, hogy a krízis idején okvetlenül a közelében legyek, és már annyira elnehezedett, hogy terhére vált a mozgás, kivettem a betegszabadságomat. Igen ám. De a szülés egyre csak késett. Egy teljes hónapot vacakoltam el odahaza, szinte csak annyi haszonnal, hogy mind nehezebben mozgó feleségem dolgát is igyekeztem elvégezni, mosástól a főzésnek nevezett kotyvasztásig, meg a lakástakarításig, mire 1920. február 4-én késő este fölerősödtek a fájdalmai. Rohantam a Gólya néniért, ő is ott éjszakázott velünk, a szülés lassan elkezdődött, és 5-én délben, háromnegyed 12-kor belevisított a szállingózó hótól fehérülő februári világba első igazi közös örömünk, egy fiú alakjában! Akkor ébredtünk csak igazán tudatára teljes tapasztalatlanságunknak, amikor kisült a Gólya néni távozása után, hogy se Piroska, se én nem merünk hozzányúlni, Piroska megfogni is félt, hogy elromlik kezében a baba. Így aztán a szoptatás is nehezen indult, valóssággal az én rendszeres közreműködésem kellett hozzá, hogy a fiatalúr szopni kezdjen, mert a didi már amúgy is nagyra dagadt.

8. Az „oroszlánvadászok” leleplezése

Etelka nővérem bizonyára jót akart, amikor ez időben határozta el magát, hogy Váradon próbál szerencsét, munkát keres, mert kifogyott minden tartalékából, nem volt már egy lejük sem odahaza. Nyakán a három növekvő gyerekkel, próbált elhelyezkedni. Jól ki lettem segítve az érkezésükkel! Egy szobában két felnőtt, egy kismama, három nagyobb és egy újszülött gyerek. Nekem már csak két hét szabadságom volt hátra, és amíg munkát talált, nálunk hált, nálunk evett. Gyerekeit hazapateroltam Albisra. Hová tegyem őket, a szekrény tetejére? Majd beleroskadtam így is a létezésbe. Azután munkát csak olyat talált, ahol nappal volt rá szükség – egy panzióban a Nagysándor utcában –, holott az lett volna jó, amikor én már visszamegyek a hivatalba, ha ő kicsit segíthet a feleségemnek. Míg a szabadságomból tartott, csak megvoltunk valahogy, piacra jártam, főztem, mostam, fűrésztöttem, fát vágtam, fűtöttem, takarítottam, de mikor letelt a hat hét, bizony rettentően nehéz volt a hivatali munka mellett még az otthon elvégzendőket is ellátni. Annál is nehezebb, mert a kis Zoltán Mihály névre keresztelt úrfi sokat virnyákolt éjjel, aludni se lehetett tőle. Piri még csak elszundított nap közben, de én nappal a hivatalban rostokoltam, éjjel meg hallgattam az apák örömenéjét.

A főnöki és postaorvosi jóakarát ellenére, azért a hivatali munkám sem volt teljesen zavartalan. A külföldi táviratok elszámolását is rám bízta – munkaerő gondok miatt –, ún. váltószolgálatot kellett ott teljesíteni. Váltótársam Veres Erzszi kolleginám, egy Haas nevű kereskedő sógornéje, késő éjszakába nyúló társasági vacsorák után, reggelenként fáradtan, öszszetörve jött szolgálatba. Ezért a délelőttöt rendszeren az öltöző

hencserén nyújtózkodva, ásítózva töltötte. A feldolgozandó táviratokat pedig egybekötve az asztalomra lökte, nekem. Én szintúgy eléggé fáradtan váltottam őt, délután kettőkor, persze, az én fáradtságom nem az éjfélig tartó dárídók és szórakozások, hanem otthoni körülményeim miatt keletkezett. Örültem, ha a rám eső szolgálati idő alatt érkezett saját anyagot feldolgozhatom. Három-négy napig mégis szó nélkül elvégeztem, amit ő gyűjtött a magáéból az asztalomra, arra gondoltam, egy nőnek lehet pár napos gyöngékedése. Ami gátolja munkájában. De mikor rájöttem, hogy kolléganőm ebből rendszert csinál, hadd kínlódjak helyette én, a proosztó Nagy Imre, aztán őelőtte meg jeles összekötetései miatt ügyis hasra esnek a főnökök, fogtam, a szokott módon asztalomon „feledett”, elszámolatlan táviratait félretoltam, mint amihez nekem semmi közöm. Felváltáskor észrevette a köteget, kérdezte nagy naivan, hogy az micsoda?

– Az kedvesem, a maga által el nem végzett munka, ha igaz! Mert én meg se néztem!

– Eddig megnézte és el is végezte a munkát.

– Persze, de hát egyszer mindenkinek megjön az esze. Az enyém most jött meg. Mindenki végezze el a saját dolgát! Én se tolom a maga asztalára az enyémet!

– Szép kis udvarias ember maga, mondhatom! – így Veres Erzsé.

– Bocsánat, de ez nem vendégség, nem bankett, nem bál, hanem munkahely. És nem gondolja, hogy az volt az udvariatlan-ság teteje, amikor maga elhatározta, hogy velem végezteti el a saját dolgát? Én utánam nincs restancia, magára egy percnyi munkámat se hátrítottam át. Próbáljon maga is hasonló módon eljárni.

– No, a maga felesége se lennék semennyiért! – mondta a kollegina.

– Ez a veszély egyikőnket se fenyegeti! De ha az Egyenlítőn kettecskén összetalálkoznánk, én akkor elindulnék Észak felé, ha maga Délre, vagy fordítva.

Dühösen fölkapta az el nem számolt táviratokat, és elvonult valahová dolgozni. Épp ideje volt a gondosabb ellenőrző munkának, mert egyre többen voltak az újonnan fölvevett alkalmazottak közt, így a táviratfelvételnél is, akik csak azt nézték, hogyan, miként lehetne „megfirkálni” úgy a dolgot, hogy fölvenni a pénzt a táviratért, de a kassza helyett zsebbe süllyeszteni a díjakat. A román pénz – mint ismeretes – a *leu*, váltópénze a *bani*. A 'leu' szó másik jelentése: oroszlán. Mi ezért ezeket az újonnan fölvevett munkatársakat *oroszlánvadászoknak* neveztük egymás közt, akik csak avval törődtek, hogy mennél több *leu* kerüljön a zsebükbe a közpénzből. Szigorítani kellett a nyilvántartást, a nyugtázást, a nyugtamásolatok ellenőrzését. Egyeztetését a kasszával. Többen lebuktak, és érdekes módon akkor tapasztaltam először, hogy nem önmagukat hibáztatták, hanem azt híresztelték, hogy „ezek a magyar kollegák piszkálják őket, és csak azért leplezik le kis csalásaikat, mert ők románok, és itt, Erdélyben utálják a románokat”! Mi, régebbi postaalkalmazottak nem tehattünk róla, hogy a sikkasztók, a lejvadászok többsége közülük, az újonnan fölvettek, a repatriált volt kollegák utódjai közül kerültek ki eleinte. Előfordult, persze, magyarokkal is. Érdekes módon, ha őket csíptük el az ellenőrzés során, sose mondták, hogy utáljuk a magyarokat, hanem: „ilyenek a magyarok, tolvajok, csalók!” Akkor vettem az első leckéket a sovinszta, ultranacionalista kisemberi magatartásból, ami főként az idehelyezett regáti vagy délkelet-erdélyi románokat jellemezte. Egyikük se volt egykori obsitos

Habsburg-tábornok, mint Ágnes előző évi főbérlője. Mert a mi, erdélyi magyar köreinkben – néhány kivétellel – főleg a magas rangú és főúri származású személyek voltak, akik „oláhoztak”, sovíniszta magatartást tanúsítottak. Antiszemitizmus dolgában már más volt a helyzet. Suszterinast is hallottam zsidózni.

Nagy botrány kerekedett, amikor makacskodásaim eredményeképpen elég széles kört érintő csalássorozat derült ki a távirati díjak kezelése körül. Többen ki is léptek, visszautaztak származási, illetőségi helyükre, mielőtt a rendőrségre került az ügy kivizsgálása. Ott is „nacionalizmust” szimatolt először a román rendőrtiszt, de a főnökség igazolta, hogy közbeavatkozásunk jogos volt, a posta érdekeit védte. A Román Királyi Postáét! Én kihallgatásom alkalmával, elutasítva a „nacionalizmus” vádját, elmagyaráztam a román rendőri szerveknek, mi lehet az oka a sorozatos visszaéléseknek. Erre nézetem szerint az adhatott okot és alkalmat, hogy a magyar adminisztrációs szabályok már nem, a román rendeletek pedig még nem érvényesültek és hatottak elegendő mértékben ahhoz, hogy a kettő összekeverését ne lehessen kihasználni, ún. joghézag ne keletkezzék. Nem védtem a régi gárdát sem, közöttük se volt mindenkinek a keze tiszta. A régi postatiszti gárda, néhány kivételtől eltekintve, sógorság, komaság, barátság, összeköttetés révén került hivatalba, nem amiatt, mint én, mert a fejét szétlőtték a fronton, és ha már életben maradt, valamit kellett vele kezdeni. Engem az olasz front, Doberdó és Isonzó protezsált. De kollegáim javarészt nem. Közülük többen nem is szaggatták el a hámfát, mert a bíró, a polgármester, fő- és almérnök, főjegyző és hasonlók pereputtyai erős „hinterland”-dal rendelkeztek. Ám a hatalomváltás idején ezek a támaszok repatriáltak, vagy ha nem, tisztségüket elvesztették, addigi befolyásukat mindenképp. Az újonnan idehelye-

zettek pedig azt gondolták, ez itt szabad vadászterület. Hogy mi a megoldás? Pontosán fogalmazott, egyértelmű munkarend, szabályzat és szigorú ellenőrzés, személyre való tekintet nélkül.

A rendőrtiszt bólogatott, és azt mondta:

– Magának, domnu Naghi, azt hiszem, igaza van. Köszönjük a tisztességes munkát és a tanácsokat! Hogy is mondták maguknál, a közpénz nem Csáky szénája?

– Szalmája.

– Legyen. Elmehet, domnu Naghi. És ne tőrjön semmiféle szabálytalanság!

Elég sok szabálytalanság volt akkoriban a postán, többen igyekeztek a kialakulatlan viszonyok joghézagait és ellenőrzési hiányait a maguk hasznára fordítani. Ez az állapot a húszas évek elején végig tetten érhető. Rendszeresen tűntek el levelek, gyakori volt, hogy pénzt küldöztek bennük a feladók, és ezeket átvilágítással megdezsmálták nálunk vagy a másik, 2-es postahivatalban. Feltépett és kifosztott ajánlott levelek százait fedezték fel például a vasút fölött átívelő repülőhíd közelében. Vagy: gyakori volt a postautalvány csalás. A vasúti, 2-es posta két alkalmazottja, Freiburger Jenő és Weinberger Emánuel „átírányította” a szabályosan feladott utalványokat az ő álneveikre, aztán Erdélyben fölvtették különböző helyeken. A pénzeket Káló Géza 2-es hivatalbeli alkalmazott küldözgette utánuk. Hamis postabélyegzőt a budapesti Neureith Edgár ékszerész készített a számukra. Másfélmillió lejt vettek így fel! Eltartott 1923 elejéig, míg sikerült leleplezni az üzelveiket, és letartóztatták őket. Mivel kivéve a bejelentő hivatali ügyintézőket, ezek a sikkasztók mind vagy zsidók vagy magyarok voltak, nem vádolhatott a sziguranca azzal, hogy ha az ellenőrzés szigorításával segítem lebukásukat, akkor „üldözöm az erdélyi románokat”.

9. Magyarországról irányított összeesküvés

Hadd ugorjak vissza még 1919 tavaszára. Április 20-án jöttek be a románok, május 24-én tett első ízben „bekebelező” hivatalos látogatást Ferdinánd román király Nagyváradon. Hogy átváltozott arra a napra az évszázadok óta egyvégtében magyar Várad! Román zászlók lengtek minden házon, a fő útvonalakon fenyő-dísz, virágok. Nyoma se volt, hogy itt magyarok is, sőt főképp magyarok élnek, 80 százalékban legalább. Díszkapuk, egynyelvű román üdvözlő és hódoló föliratok, és tömegek az utcán! Hová tűnt a nagy fogadkozással meghirdetett „forradalmi” ellenállás! [...]

A Szent László téren dísztribün várta a román királyt, ahol a város magyar lakossága részéről Széchényi Miklós római katolikus püspök, dr. Rimler Károly polgármester, valamint papok és prépostok serege, Jánossy Gyula főkapitány; a „többséggé avanszált” románság képviselőiben Holban, Prezan, Mărdărescu tábornokok, Văitoianu miniszter, Iuliu Maniu, Octavian Goga, Aurel Lazăr, Vasile Goldiș, Ștefan Pop-Cicio, az egyesülést kiharcoló román politikusok, Dumitru Radu, Romulus Ciorogariu püspökök... Zúgott a román királyi himnusz, a *Trăiască regele* (Éljen a király), és a jelenlévők örömmámorban skandálták a *România Mare* (Nagy-Románia) jelszavát, ami egyenértékű volt a *Dnyesztertől a Tiszáig* hangoztatott területi igények kifejezésével. Nota bene: ekkora a román intervenciós hadsereg már a Vörös Magyarország gyomrában, Szolnok térségében állott. Lehangozó, elszomorító látvány volt máskülönben az ingre-gatyára vetkőztetett, dróttal, kötelekkel összekötözött kezű magyar fogoly katonák menete. Hajtotta őket Váradon át a román hadsereg kelet felé, maguk mellett vagy poroszkáló katonai szekerük sarog-

lyájához kötve, a megszállás bekövetkezte óta. Többségük magyarországi vöröskatona, vagy erdélyi magyar és székely volt.

1919 karácsonyáig a megszállt területeken a románok nem igen nyúltak a magyar elitlakossághoz. Akkor viszont letartóztatták Csécsy Nagy Imre ezredest, Cserey Vilmos alezredest, Birtha Sándor alezredest, Szunyogh Albert őrnagyot, Lukács Ödön polgármester-helyettest, Örley György közjegyzőt, Jankovich Tihámér járásbíró, Csapó főhadnagyot. Agent provocateur-ök kompromittáló iratokat csempészték a fiókjaikba, aztán lecsaptak rájuk, és fölfedezték az iratokat. A kolozsvári hadbírótság vádja az volt, hogy Magyarországról irányított összeesküvés részesei, fehér gárdát szerveztek a város katonai felszabadítása céljából, együttműködve a Horthy-hadsereggel. Elég pikáns vád volt, ahhoz képest, hogy eközben a románok azért vonultak mind beljebb Magyarország területére, egészen Budapesten túlig, hogy „megtisztítsák a magyar államot a vörös bandától”. Karácsonytól február elejéig a kolozsvári Fellegvárban, ablaktalan szobákban tartották a letartóztatott személyeket. A váradi lapok írhattak a perről, de Athanasiu Negulescu, a román vadászhadtest parancsnoka pontos román fordítást kért a cikkekről, és vadul cenzurázott, átírt, beleírt. Február 7-én hangzott el az ítélet: Csereyt, Csécsyt, Csapót, Szunyoghot, Jankovichot egyhangúlag halálra, Birthát és Lukács Ödönt szótöbbséggel ugyancsak halálra, Örleyt 15 évi kényszermunkára ítélték. Ekkor még békeszerződés sem volt, Nagyvárad még jogilag nem volt román terület, csak megszállás alatt állt, a trianoni szerződés aláírásáig. Ki ellen esküdtek hát össze, ha még nem is volt jogszerűen eldöntve, kié lesz a város és Erdély egyik-másik része. Fellebezés révén új pör, új tárgyalás zajlott le Váradon, 1920. július 17-től. Akkor már érvényben volt Trianon, ha ratifikálva még nem is. Külön belépőjegygel lehetett bejutni

a tárgyalásra. Óriási tömeg gyűlt össze a Széchenyi téren, reggel nyolckor. Erős, szuronyos katonai őrség a törvényszék előtt, az épület folyosóin és a tárgyalóteremben biztosította a rendet. A bíróság tagjai ekkor Stănescu ezredes, a 34-es tüzérek parancsnoka, Dumitru Conastantin alezredes, Carianu vadászőrnagy, Popescu vadászszázados, valamint Alexandrescu százados, Moşoiu tábornok segédtisztje. Ezen a tárgyaláson Lukács Ödönt tíz évre, a többit halálra ítélte a bíróság, kivéve Örleyt és Birthát, akiket fölmentett a vád alól. Annak ellenére történt mindez, hogy ekkor már a tárgyaláson is bizonyítást nyert, hogy provokációról van szó, hamis tanúzásokkal és a letartóztatott foglyok kínzásával kicsikart beismerésekről.

Budapest 1919. augusztus 4-től november 14-ig élt román megszállás alatt. Ez időben több kísérletet is tettem Ágnesék felkutatására, hasztalan. A román hadsereg kivonása után már nehezebb volt a Tiszán át kapcsolatot teremteni, bár a postahivatalaink közt volt némi hivatalos kontaktus. Levelezni azonban postai úton már nemigen lehetett, nem jutott el a nyitva feladandó levél a címzetthez, csak elvéve. A Tiszántúl 1919. júliusától 1920. március 31-ig szenvedte a román megszállást, 1920. április elsejével ürítették ki, s helyezkedtek el az antant által javasolt és jóváhagyott demarkációs vonalra, ami – apró kiigazításokkal – a trianoni békeszerződés óta, a két ország közötti határvonallal azonos. A békeszerződés aláírása napjáig tapasztalható volt némi bizonytalanság mind az itt élő magyar lakosság, mind a román-ság magatartásában. Az, hogy az antant végül is nem a Tiszánál vonta meg a határt, ahogyan 1916-ban ígérte, amikor Romániát beleugrasztotta a háborúba, földühítette a román értelmiséget. Hivatali főnökeimben – a románokra gondolok ezúttal – szintén éreztem némi bizonytalanságot és erőltetett udvariasságot, amg

minden ilyen bizonytalannak hatott, amíg alá nem írták Trianonban a békeszerződést. Még abban se voltak bizonyosak, hogy a Csucsától nyugatra eső partiumi részt végül is valóban megkapja Románia! Lupuțiu főnök úr, aki mindig magyarul szólított meg, hívott beszélgetésre, nem titkolta, hogy beosztását némi bizonytalanságérzettel látja el mert „ki tudja azt, Nagy úr, hogy ma én vagyok a maga főnöke, holnap esetleg maga az enyém?. A nagyhatalmak úgy játszanak velünk, mint cica a gombolyaggal.” Végül is az antant a Szatmár–Arad észak-déli vasútvonal miatt döntött úgy, ahogy ma a trianoni határvonalat ismerjük. A Szovjet-Oroszország ellen elkezdett katonai intervenció fontos felvonulási vasútvonalaként, „jobb” helyen tudták az általuk kreált Nagy-Romániában, amelyik Besszarábia és Bukovina bekebelezése révén már elkötelezte magát a szovjetellenes akciókban, mint Horthyék kialakulatlan – közismerten kommunistaellenes – rendjében, akiknek az antant nem is rekompenzálhatja semmiféle területi korrekcióval a részvételt, mert már elkötelezte magát a trianoni békeszerződéssel. Románia közreműködése viszont több szempontból is elvárható volt. Más dolog, persze, érteni az összefüggéseket, vagy gyanakodni rá, megint más beletörődni a hihetetlennek vélt döntésbe, a békediktátumba!

10. Jóska bácsit kormányzóvá nevezem ki!

Odaát, a területi megcsonkítását csak kényszerből elismerő Horthy-kormányzat első időszakában föllángolt a „Nem, nem soha!”, meg a féktelen antikommunista, antiszocialista és antiszemita terror. A két forradalom vezetőire és segítőire hárított

ták az ország összezsugorodásának minden ódiomát. Ott is, de a Romániához csatolt volt magyarországi területeken is 1919 után elkezdődtek a különféle önbíráskodások, még nem szabályozott visszaadások, visszavételek, a kiadott rendelkezések hivatalos és félhivatalos revideálásai, a károk számonkérései. Az újrakezdődő magánkereskedelem a román megszálló csapatoktól szerezte be első készleteit. Ily módon nem egyszer a tőle elrekvirált árukat vásárolta vissza némely kereskedő. A román tiszték azt adták el a pesti és az alföldi, a tiszántúli kereskedőknek (nem pénzért, hanem elrejtett ékszerekért, mert a pénzt nem fogadták el ellenérték gyanánt), amit a lefoglalt kommunista raktárakból és a magánosoktól vittek el. 1920-tól a magyar hatóságok tömeges nyomozásokat indítottak a megszállás alatti vásárlások orgazdaság-jellege miatt, és az akkori terrorhangulatnak engedve, főképp a kereskedelmi és kisipari életet, vérkeringést elindító, egyben spekulálgató zsidók ellen vetették fel az orgazdaság vádját, s amit azok ékszerért megvásároltak vagy visszaszereztek, most a magyar hatóságok vették el tőlük, ingyen. Egy-egy pléd, kincstári katonai lepedő, takaró állandóan új és új tulajdonoshoz került, s mindig „törvényesen”.

Háború alatti nagy pártfogóm, József főherceg a 133 napos tanácsrendszer idején Alcsúti József néven kívánt beilleszkedni a magyar kommün közéletébe, annak bukása után meg, augusztus 7-én, Horthy tiszti különítményeivel versenyben, kormányzónak kiáltotta ki magát. De az antant közbelépett, és lemondatta! Tréfás kedvemben gondoltam rá, hogy most én is eljuttathatnék hozzá egy pártfogó névjegykártyát, ilyesféle szöveggel, hogy „Mozog Nagy Imre tizedes, volt forradalmi bizottsági tag, 75 százalékos hadirokkant, postai kistisztviselő,

Jóska bácsit kormányzóvá nevezem ki! Kérem az illetékes hatóságokat, nyílt parancsomat teljesítsék!” Megkacagtattam vele M. Laci barátomat. Ez is valami, szomorú időkben.... Friedrich István, az első ellenforradalmi magyar kormányfő is színes figurája volt azon időknek. Az októberi forradalom idején szélsőséges republikánus, filozemita és pacifista, aki József főherceg palotáját akarta lövetni. Szavalt a háború és a porosz militarizmus ellen, filozemita, cionista ezredet akart szervezni. 1920-ban viszont már royalista, királypárti, elvakult antiszemita lett, a háborús vezetőréteg, az akkori úri osztály mentetője, a keresztény fehérterror atyja. Ezt Károlyi Mihály is megírta róla, ő közleről látta, hogy mit művel. Az biztos, hogy 1919 végén forró volt a pesti hangulat. Fajvédő terrorfiúk lerugdalták a pesti villamosokról a zsidókat, kikergették az iskolákból, az egyetemekről őket, mérgezett törrel gyilkoltak vélt vagy valódi vörösöket, még a rendőr se mert ellenük beavatkozni, hisz annak is volt a fején, hetekkel előbb vörös örként feszített a pesti utcán. Félelem, rettegés, bujkálás, razziák, lebukások. Szökések át a határon, ki erre, ki arra, és sötét módszerekkel megalapozott, későbbi nagy karrierék...

Itt, Nagy-Romániában, leginkább csak a bánat, a keserűség, egykedvűség volt a magyarok körében, ujjongó lelkesedés, bő mellény viszont a románság részéről. És a békeszerződés aláírása után Moldovából, Iași egyetemi városból antiszemita cselekményekről, Alexandru Duca ottani professzor híveinek zavarágásairól (keresztfia volt Corneliu Zelea Codreanu, a Vasgárda későbbi, hírhedt vezére), Erdélyben pedig általános sztrájkok a szervezett munkásság részéről, a munkásjogok, a demokrácia, a szólás- és gyülekezési szabadság sorozatos megszegése miatt, főleg Resica bányavidékén.

11. Rövid „odaáti” lapszemle

Valamiképp átkerült hozzám a *Pesti Napló* szeptember 28-i, vasárnapi száma, az első szám a nagy viharok után, máskülönben a 70. évfolyam. Majd minden oldala, hasábjá üres: tetején bélyegző: *Cenzurat: dr. Andor*, majd a későbbi példányokon: *Cenzurat: Miron*. Pár év múlva így fehérlettek az erdélyi magyar hírlapok egyes oldalai is, a cenzorok jóvoltából. Ez az említett lappéldány valamiféle polgári mérleget vont: az öthónapos proletárdiktatúra a baloldali, főképp zsidó értelmiség munkás- és főleg parasztellenes uralmának nevezte. Elbukott „próbaország”-nak, amelyet a kisgazdák ellenállása döntött meg. „Nem volt ízetlengondolat, amelynek megvalósítását meg ne próbálták volna! A hóhérok hamarabb kimerültek, mint a halálra ítélt áldozat, a paraszti nép” – írta a lap. Huszár Károly keresztény-szocialista tanító, a Friedrich-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere – aki később, 1919. november végétől 1920. március 15-ig kormányfő lett – az egyéni kilengések ellen emelt szót a lapszám-ban. Azt írta, ezek „érthető”k ugyan, de be kell fejezni végre az „ellen-Szamuelyk” és az „ellen-Lenin-fiúk” garázdálkodásait. „Az örvény szélén áll a nemzet” – szögezte le a miniszter, noha szerintem nyakig benne volt az örvényben. Törvényes népképviselőt sürgetett, és hogy a kormány harcoljon a felekezeti üldözések ellen. „Program kell, nem pogrom” – írta. Szóvá tette, hogy az állítólag katonatiszti és rendőri puccs révén uralomra jutott Friedrich-kormány illetékességét most azok bírálják, akik puccsal juttatták hatalomra Kun Béláékat. A lap egyik cikkírója kifejti, hogy a szovjet-orsz hatalom és Lenin új rendje már a végét járja, Kolcsak ellenforradalmi serege diadalmasan tör előre, győzelméhez nem fér kétség. [...]

Egy Fehéri Armand nevű szerző *A vesztegető forradalom* című könyve denunciálta a két forradalom alatt „pénzért” írókat. Nyugtákkal bizonyít: ki, mennyit kapott a forradalmat támogató írásaiért. Az általa kipellengérezett újságírók, „lelkiismeretlen stréberek és betűkeverők” többek között: Róbert Oszkár, Diószeghy Tibor, Paál Jób, Nagy Samu, Dutka Ákos, Haraszi Zoltán. Az írók közül – például – Móricz Zsigmondot említi, aki 51 ezer, Schöpflin Aladárt, aki 27 ezer, Szabó Dezsőt (!), aki 26 ezer, Franyó Zoltánt, aki 10 ezer korona értékű „szovjetpénzt szippantott föl, elsózva rossz könyveit az állami kiadónál”. Nem minden lap jutott el azonban az olvasóihoz, mert a fehérterroristák kivertek a kezükből, kiszórták és elégették a standok állományából az ún. zsidók szerkesztette újságokat, a fentebb idézett *Pesti Napló* vagy a *Népszava* példányait. Akit rajta kaptak, hogy olvassa, azt alaposan helybenhagyták.

Megtörténik a nagy hajsza- és terrorhangulatban, hogy olyan személyek, akik ártatlanoknak érzik magukat, de a kommün alatt valamiféle megbízatásuk volt, tisztséget vállaltak, önként jelentkeztek a rendőrségen. Ez azzal az előnnyel járt, hogy nem a terrorfiúk szedték össze őket, megúszták azok kegyetlenkedéseit, de azzal a hátránnyal, hogy a rendőrségen verték őket félholtra. Miközben a „vörös lakásrekivirálások” ellen folyt a régi tulajdonosok kártérítési kérelmeinek átvétele, akiknek 6-8 szobás lakását a prolik tönkretették, és a beköltöztetett családokat kikergették az utcára vagy bele a Dunába, azalatt a megszálló román hadsereg térparancsnoksága egyre-másra rekivirálja a lakásokat a tisztjei számára. Nincs lakástulajdonos, nincs háziúr, aki egy szót is szólni merne ellene! Rendzavarások a Nemzeti Színházban, az Operában, más színházakban, a vörösökkel együttműködő, a rendezvényeiken fellépett művészek ellen.

Fedák Sári a fő célpont, kit aztán 1945 után nyilasként ítélték el... Egyetemista különítmények fenyegetik, dobálják meg, bántalmazzák a kiszemelt művészeket. Egymást denunciólja száz- és százezer magyar, ezzel foglalkozik az egész csonka-ország, miközben a román kormány tudatosan és dokumentációkkal készül a párizsi békekonferenciára, s úgy gondolkodik: az „ap-róságok” rendezésére majd aztán is ráérünk, ha majd megoldot-tuk a fő kérdést.

12. Szellemi társnak alkalmatlan

„Mondja csak Nagy Zoltán, maga csak nagyzol tán?” – ez a Karinthy tollára illő szóvicc jutott eszembe, amikor fizikai-lelki-idegi fáradságom közepett, kisfiamra révedt a tekintetem, akinek arcán Piri és édesapja, Kolozsvári Mihály arcvonásait véltem már pici korában fölfedezni. Később a hasonlóság még markánsabb lett, és amikor már értelmes, gondolkodó lénnyé serdült, fanyar humora mindig néhai anyai nagyapját, Kolozsvári Mihályt idézte emlékezetembe. A szóviccben szereplő „nagyzolás” csak arra volt értendő, hogy amíg mi, Pirivel kínlódtuk a magunk nap nap utáni gondjait, őurasága tökéletes kényelemben és megfelelő egészségi állapotban hevert, aludt, játszott, evett, mikor, mihez volt kedve, vagy minek jött el az ideje. Piroska némileg lassabban, mint más – pláne falusi – kismamák, talpra állt, és mind több terhet visszavállalva magára, valamit könnyített az én helyzetemen is. Már arra is volt időm, hogy játsszam a kisfiammal, étkezni se kellett már a padlásra kapaszkodnom, az éjszakai bőgések is ritkultak, adódott alkalom arra is, hogy ábrándozzam.

Mi lenne, ha Ágnes sűrögne-forogna itt körülöttem, ha ő lenne jólsikerült kisfiam anyja? Bocsánatos bűn volt ez, nem hálátlan-ság az őt világra hozó anya iránt, inkább a számla visszatérítése. Már ebben az időben is eleget szenvedtem Piroska közönyétől, akaratosságától, az én gondjaim meg nem értésétől, magyarán attól, hogy nem vagyunk egymást kiegészítő pár. Sokszor fölcsattant. Az én szám se volt leragasztva, persze, és szóra se érde-mes nézeteltéréseken is összezördülgettünk. Ő például semmibe vette íráskészségemet, versírói próbálkozásaimat, azt, hogy en-gemet jobban érdekel még egy rossz könyv is, mint egy jó asszo-nyi pletyka, pláne jobban a témaszegénységből származó páros hallgatásnál. Ha leültem valamit följegyezni, ami eszembe jutott, vagy elolvasni egy kölcsönkapott könyvet, nem szólt ugyan, de úgy nézett rám, mint aki hereként élek mellette, miközben őt az elviselhetetlen tennivalók összeroskasztják. Csinálta ő szó nél-kül, mindig, rendszeresen, ami az ő dolga volt, én is, ami rám hárult az otthoni teendőkből, képességeim szerint, persze, mert nem voltam ezermester, csak amatőr. Zolikának játékfuragás, bölcső, majd járóka összeeszkábálása, hogy lehetőleg ne kelljen pénzt kiadni arra, ami otthon is előállítható. Mégis állandóan éreztem a tekintetéből a szemrehányást, néha-néha szavaiban is, ha szellemi foglalatosságra mertem pazarolni otthoni időm-ből valamit. Őt e téren nem érdekelte semmi. Az újságot is csak úgy adta ide – a *Nagyváradot*, meg a *Nagyvárad*i *Naplót* járattam –, hogy na, itt a „fontoskodni valód”. Ő bele se igen nézett, csak akkor vette kézbe a régebbi számokat, ha begyújtott velük. Ha nagynéha beleolvasott, két perc múlva letette, s annyit mondott legfeljebb: Ó! Én próbáltam fölkelteni az érdeklődését azzal, hogy ami érdekesebb cikk, hír volt, azt fölolvastam. Ha könyvet olvas-tam, törekedtem este úgy összeegyeztetni az ő munkájával, hogy

amíg ő vasal vagy stoppol a petróleumlámpa világánál, addig én az asztal sarkánál ülve, fölolvastatok neki a könyvből érdekes vagy szép részleteket. Ő azzal árulta el, hogy oda se figyel, hogy olvasásom közben kiment a konyhába, hosszabb időre, anélkül, hogy odaszólt volna: „Várj egy pillanatra, mindjárt jövök.” A hivatali napom eseményeit is hiába mesélgettem el, nem sokra figyelt. Ha pedig ő mesélt, az nem terjedt túl azon, hogy ki, mit mondott neki aznap, kiről, mit hallott a piacon.

Szellemi társnak tehát első perctől fogva mindmáig, alkalmatlan maradt. A maga dolgát viszont igen rendesen, zokszó nélkül, mind talpraesettebben és gyorsabban végezte el; főztje mind jobb ízű lett, a gyerekekkel is okosan, türelmesen, tisztán bánt. Fürdőszobánk, ugye, nem volt, de ő akkor is minden nap tetőtől talpig lemosakodott a nagy lavórban, ebben gyakran lepipált engem is, mert tőlem sok időt elrabolt rossz lábammal a napi kétszeri oda- és visszagyaloglás a hivatalba. Nem tudtam sietni, ha időváltás volt, valósággal sziszegtem a kintől, úgy fájt a béna lábam. A botot letenni egy percre se tudtam, ezért a bevásárlásokban se tudtam eleget segíteni neki. Úgy tűnt, ezt megérti, de volt azért idő, amikor példálózgatott más férjéről, akik piacra járnak, és mentesítik a bevásárlástól asszonyaikat. Persze, azok egyfelől mind egészséges emberek voltak, olyanok, akik gyorsan jártak, két kézzel cipekedhettek; másfelől önálló kisiparosok, asztalosok, cipészek, lakatosok és hasonlók, akik akkor teszik le a szerszámot, amikor akarják. De nekem szabott időre kellett be- és hazajárnom, és mikor mentem volna vásárolni? Reggel ötkor keltem, sose reggeliztem, csak zsebre vágtam egy kekszet vagy egy falás kenyeret, amit odabent a hivatalban lenyeltem, és lényegében reggeli nélkül, éhen voltam egész dél előtt. Elvártam tehát, hogyha délre hazaérek, kész legyen az

ebéd. Ebéd után, míg Piri lemosta az edényeket, eltörölgetett, vagy Zolika adott felügyeleti munkát, avagy sikerült öt percre ledőlnöm a hárságyra, s egy pillanat alatt elaludtam – máig ilyen vagyok! Öt percnyi alvás alatt annyit pihentem, mint mások egy-két órás alvással. Este rendszeren 9 óra körül lefeküdtünk.

Testi kapcsolatunkban nem volt hiba, azt vagy délután, mielőtt visszamentem volna a hivatalba, vagy elalvás előtt, este bonyolítottuk le. Ügyelve rá, hogy kisfiunk aludjék, és azonnal félbeszakítva az immár gépiessé vált aktust, ha felsírt a gyerek, vagy másképp jelezte, hogy ébren van. Pszichiáterre tartozó dolog: annyi nemszeretem dolog zavart a Pírral való emberi kapcsolatomban, hogy egy idő után igazán jól már csak akkor éreztem vele magamat intim helyzetekben, ha helyébe Ágnes vagy más kívánatos nőt képzeltem. Kezdeményező készségben részéről nem volt hiány, annál több a kivitelezés mechanikus voltában; fantáziátlan „szerető” volt, mondhatnám úgy is – bántó szándék nélkül –, hogy primitív, unalmas. Ha színesíteni próbáltam kissé a dolgot, elutasítóvá vált: nem mondta, de magatartásából az sejlett, hogy perverz, idegbajos alaknak tart, amit csak agylövéssemmel lehet magyarázni, és emiatt „esz a fene”. Ez a helyzet is Ágnes felé terelte minden gondolatomat. Róla viszont még mindig nem lehetett tudni semmit. Kisfiam már egyéves volt, és Ágnesről semmi hír, ily módon azt se tudta, hogy távozása óta gyermekem született. Gondoltam, nekik is lett már azóta gyerekük Szabó Gergellyel, valahol. Vagy odaát, Magyarországon, vagy emigrációban, ha ugyan az apja él, és követték. Anyját időnként meglátogattam, de nem sokat tudtunk mondani egymásnak, csak emlékeinket melengettük föl, mint ebédről hagyott ételmaradékot az esti vacsorához. Rágódtunk azon, ami elmúlt, és találgattuk, ami lehet vagy lesz.

Azért ebben az időszakban és a következő, ehhez hasonlóan zajló pár évben is írtam néhány sikerült verset. A fiatalkorombeliemből alig maradt valami. Például, egy kiskamasz-koromban írt „népdalocska”, amire később Idesnél, egy VI. osztályos történelemtankönyvem lapjai között bukkantam rá. Íme:

*Lovon járok, csikós vagyok.
Egemen két csillag ragyog.
Tilosban legel a ménes,
Adj egy csókot, rózsám édes!*

Zenét tanuló és dalszerzéssel próbálkozó kisebbik fiam, Imre, a harmincas évek vége felé, 15 éves korában meg is zenésítette ezt, a nagyváradi-réti református körben többen elő is adták, közönség előtt, mivel kedves dallamot szerzett hozzá. A másik, amit valamikor süldőgyermek koromban vagy kevéssel utána írhattam, és Ideséknél találtam rá, a következő:

*Hogy tetszik-e hajad aranyozása?
És tetszik-e bőröd fehérsége?
E két kérdést, míg nekem szegezted,
Azt hittem: igen... De így lett vége.
Gyönyörű testedben hitvány a lélek,
Ne haragudj, ilyen nőtől félek...!*

Ez töredék, viszont ebben már van valami, ami „gondolatiság”, ami költészet, nemcsak szöveg. Többre nem telt tőlem még akkor, és mástól se kaptam segítséget az önképzéshez, a budapesti rokkantiskoláig. Ott sokat tanultam, de nem eleget. Ezt szerettem volna sok-sok olvasással pótolni, de Piroska elriasztó

tekintetet gyakran becsukatta velem a könyvet. Már ekkor, első fiunk születése után, nem úgy olvastam, mint addig, hogy bármit, ami a kezem ügyébe esik. Válogattam, tudatosan kerestem, amiről ismereteim hiányosak voltak.

13. Hirtelen elfogott a sírás

Akkoriban már – noha még az előző, magyar hivatali vezetés és hierarchia is érvényben volt –, fent, az Igazgatóság párnázott ajtóí mögött az új román hivatali vezetés gépezete is működni kezdett. Próbálták az ügyeket mind teljesebben kézbe venni. Olyan volt ez az eljárás, mint amikor a ház gazdáját nem tessékélik éppen kifelé, mert az szembetűnő, hanem a tetőt bontják le a feje felől, aztán a falakat, majd köréje felhúzzák az új épületet, amiben ő már alig ismeri ki magát. És mindebbe belefárad. Sokan repatriáltak ez évben megint. Az ittmaradt magyar kollégák viszont, akiknek már több éves gyakorlatuk volt, felelősségteljesebb beosztásokba kerültek eleinte, hogy menjen a szekér, mert az új, a román felsőbb vezetők képzettsége némelykor nem érte el a beosztott, régebbi magyarokét. Gyorstanfolyamok indultak, amelyekre a régi magyar gárdát is meghívták, kötelezően, de azon inkább az oktatók tanultak a hallgatóktól, és hálából jelesen vizsgáztatták őket.

Furcsa történet következik most, habár nem először tapasztalja az olvasó, hogy köztem és Ides között valamiféle telepátias kapcsolat létesült időnként. Eddig többnyire ő érezte meg, hogy jövök, érkezem, vagy valami bajom van. Egyik este, 1921. február vége felé, vacsora után hirtelen elfogott a sírás. Fogalmam

se volt, miért. Sírtam, szinte egész éjjel, nehéz zokogással. Alig aludtam közben valamit. Feleségem különös tekintettel nézett rám. Egyéves kisfiam csodálkozva. Valami riadalom is tükröződött Piroska tekintetében: mégiscsak igaz lesz, amivel telebeszéltek a fejét egyesek, hogy az én sebesülésem még azzal a veszéllyel is járhat, hogy egyszercsak kitör rajtam valami örület. Kérdezte, mi baj, bizonygattam, hogy nem tudom, én se értem, de hagyjon, mert olyan jól esik sírni! Másnap reggel, szolgálatba menet, az elmúlt éjszakától megviselten, összefutottam Lupuțiu főnök úrral.

– Mi baj, Nagy úr? Nagyon rosszul néz ki. Beteg?

– Nem, nem vagyok beteg főnök úr: Csak szeretnék három nap szabadságot kérni, mert... – ebben a pillanatban tudatosodott bennem az ok! –, mert... haldoklik az édesanyám!

– Hát ez borzasztó! És most, nyilván, szeretne hozzá elutazni. Menjen csak, Nagy úr, az természetes! Adja át a szolgálatot és utazzék el az édesanyjához.

Mire átadtam a szolgálatot, az aznapi vonatot már lekéstem, Pláne, hogy akkor még utazási igazolványt is kellett kérni, nem lehetett csak úgy, jegyváltással, felülni a vonatokra. Otthon a feleségemnek előadtam, hogy elutazom Albisra, mert haldoklik Ides.

– Ezt hunnan a fenéből veszed? Nem mondta senki!

– Nem mondta. Érzem!

Másnap, február 28-án reggel utazhattam el. Az asszonyvásári állomáson szálltam le a vonatról, kemény hidegben, erős északi szélről tépdeseve, elindultam toronyiránt, Érolasziba. Nem akartam, nem mertem egyenesen Albisra beállítani. Hátha mégse? És akkor ki hívott? Minek jöttem? Amint vágok át a fagyott mezőn, látom, Hogy Lovas Zsigmond öcsém, Zsófi néném első urá-

tól való fia, ott babrál egy szekér előtt a lovaival. Ő is megismert, hogy én gacsolok a falu felé. Jött elibém:

– Hát Imre bátyámat ki értesítette nagyanyám haláláról?

– Senki, Zsiga! – Sírva fakadtam, hogy mégis elkéstem. – Valahogy megéreztem!

– Pedig szigorúan meg is hagyta utolsó órájában, hogy „ne szóljatok annak a szerencsétlen fiúnak, csak a temetésem után. Nehogy hazacankósszon ebben a vacak időben, azzal a rossz lábával!

Zsiga fogott is be aztán, és mentünk együtt az érolaszi családtagokkal a temetésre, Albisra. Ott is mindenki csodálkozott: honnan tudtam meg? Hogy kerültem elő? Nem értette azt más, még annak előtte mi se, Idessel, hogy a bennünk lappangó titkos érzélem, amelyik kölcsönösen nyugtalanított bennünket egymás szenvedése, vagy boldogított egymás öröme alkalmával, hiábavalóvá tette szegény jó Ides engemet óvó, túlzó önzetlenségét. Érzékeny idegeim reflektáltak haláltusájának kínjaira...

Ides elvesztése után, Váradra visszaérkezve, megint nagyon hiányzott Ágnes, akivel mindezt megbeszéljem. Piroska is megrendült, a maga módján együtt érzett velem, de őt csak a felszínes dolgok érdekelték: hányan és kik voltak a temetésen, miket mondott a pap, ki volt a kántor, ott volt-e a jegyző, meg ez vagy az az ismerős. Kit érdekelt ez? Engem nem, én oda se néztem, kik vannak ott. Nem is hallottam, mit mond a pap. Idesnek a koporsójával eddigi életemet eresztették le a sírásók a gödörbe, az akácos albisi temetőben. Temetése közben, mint egy film, végigfutott emlékeim vetítővásznán a sok-sok megőrzött emlékkép: hogy fújnak a fák; hogy beléd szusszantom a kést; te nekem ne parancsolj, hogy én Juliskának kitől, mit veszek hitelbe; hogy nem úgy van az, nagytiszteletű uram, aki megsértette a fiamat,

az kérjen is bocsánatot tőle. Meg a frontról váratlanul, bejelentetlenül érkezvén, a kikészített meleg vacsora. Az elrekvirált búza visszaperlése, meg a sok baj, gond, betegség, aggodalom, öröm, boldogság... Idesapám arcán csorgott a könny, most is fogta örökké fájó sérvét, kicsit előrehajolva nézett a sírba, mintha vizsgálná, merre is kell mennie nemsokára. Temetés után csak kis időm maradt apámmal szót váltani.

– Látja, Idesapám? Milyen jó, hogy nem rám íratta a házát? Én messze vagyok magától, Váradon, a magunk bajával. Testvéreim és azok gyerekei mégis csak itt vannak, maga körül. Rájuk számíthat, míg él!

– Nem ílek én már soká, fiam, fulladok íccaka, nem kapok levegőt. A szívem is összeviszsa jár, mint ittas tót a lakodalomban. Rosszul tette anyád, hogy megelőzött. Nagyon rosszul!

– Jöjjön el hozzánk, Váradra, látogatóba! Nézze meg az unokáját. Szegény Ides se láthatta! – mondtam távozóban.

– Ó, fiam – legyintett Idesapám –, lúra én már öreg vagyok, vonatra meg osztán nem ülök, a kedvedért se!

14. Románia semmit nem tart be

Emlékezéseim alapján azért senki se higgye, hogy az erdélyi magyarság – akár az a része, amelyik áttelepülésre szánta el magát, ezek létszáma nagyjából 200 ezer főre volt tehető 1924-ig bezárólag, akár másik része, mi, akik itt maradtunk – elfásult volna, elfordulva a sorsát érintő politizálás szándékától. Sokkolva volt, az bizonyos, mert alig volt magyar nemzetiségű ember úrtól a nincstelen parasztig ez időben Erdélyben, aki a békeszerződés

aláírása, 1920. június 4. előtt titkon ne bízott volna valamiféle csodában, de legalábbis abban, hogy korlátozott autonómiát élvezhetnek a Romániához csatolandó nemzetiségi területek nemromán népcsoportjai, megyéi, járásai, városai. Trianon után pedig, pár hetes bénultság után megmozdultak azok az erők, amelyek az új helyzetben keresték a magyarság megmaradásának, helytállásának, autonóm fejlődésének lehetőségeit, még ha a beilleszkedést elvakult, sovinszta román kis- és nagyhatalmasságok nehezítették is. Az volt ugyanis a helyzet, hogy ugyanazok a román politikusok – erdélyiek vagy regátiak –, akik a háború előtt vagy alatt Erdély autonómiáját követelték, a háború végére már az „egyesülés” harcosává váltak. Iuliu Maniu is! Most, hogy az antant Monarchia-ellenes bosszúja révén, meg a magyar kommün leverése szándékával szentesítve, egy igazságtalan nemzetiségi struktúrát egy másik, Romániának igen kedvező igazságtalannal sikerült felváltani, már hallani se akartak bármiféle autonómiáról! Tisztelet néhány, kevés kivételnek közülük, akik viszont heves támadásoknak tették ki magukat. Ferdinánd király ugyanis már 1918. december 11-én törvénybe iktatta Erdély, Máramaros, a Bánát, a Körösvidék stb. egyesülését a Kárpátokon túli Ó-Romániával, holott akkor még Trianon se volt sehol! Így aztán azzal lehetett vádolni a liberálisabb, engedelményekre hajlóbb román szocialista vagy polgári demokrata politikusok piciny csoportját, hogy a királyi dekrétumot sérti.

Eltelt nagyjából egy év Trianon után, amikorára kiderült, hogy Nagy-Románia se a békeszerződésbe foglalt kisebbségi jogokat, se a külön, vele aláíratott párizsi kisebbségvédelmi szerződést, se a gyulafehérvári határozatot egyáltalán nem tartja be! Azért írta alá az okmányokat, hogy „sima” legyen a területhappolás útja... Nemzetiségi származásunk miatti balsorsunk, szenvedé-

seink előreláthatóakká váltak már a kezdet kezdetén, kiérettük a hatalmat gyakorlók magatartásából, a pártok fő szónokainak, különösen a nemzeti, a liberális és a jobboldali pártok korifeusainak megnyilatkozásaiból, hogy minek nézünk elébe. Ezért 1921. januárjában Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István porondra lépett – a bénultságot felszámolandó –, egy *Kiáltó* szó című kiáltvánnyal, amely sürgette, hogy a Nagy-Romániában élő magyarság 1. vegye tudomásul a realitásokat, hagyjon fel a csodavárással; 2. törekedjék a kölcsönös, őszinte megértésre; 3. öntudattal utasítsa el a hátrányos megkülönböztetést, mert erre feljogosítja a békeszerződés és a kisebbségvédelmi egyezmény, amelyet a román kormány is elfogadott és aláírt; 4. „inkább legyünk lokálisak, mint rebellisek”. Megbékélést hirdettek a románság és a magyarság között, föltételezván, hogy akkor nem lehet elvi akadálya a nemzetiségi kívánságok teljesülésének. Zágoni István külön röpiratban foglalkozott *A nemzetiségi szervezkedés szabadsága* kérdésével, rámutatván, hogy ez a követelés és ez a jog nem új, hanem történelmi hagyomány ezen a területen. A románok is ezért harcoltak 1918-ig, a helyzet fordultával most a harc a mi dolgunk lett, tiszteletben tartva a ratifikált békeszerződésbe foglaltakat. Helyi autonómiát, saját nemzetiségi intézményrendszert javasolt, de hamarost kiderült: a román nacionalista állami politika a birtokba vett területek teljes etnikai és kulturális beolvasztására törekszik, legfeljebb a fokozatosságot hajlandó megfontolni.

A nemzetiségiek az új Románia lakosságának egyharmadát tették ki. Az 1921. évi föltreform során hátrányos megkülönböztetésben részesültek a kisajátítottak és a kedvezményeztek is, ha magyarok voltak. Főképp magyar földbirtokosokat érintett, és főképp román parasztoknak, odatelepített román nemzetiségű-

eknek kedvezett. A telepítések révén elkezdődött a színmagyar vidékek elrománosítása. Az 1924. évi állampolgársági törvény több százezer román lakostól tagadta meg az állampolgárságot, különféle címeken. Az oktatási törvények radikálisan szűkítették a nemzetiségi oktatás és az anyanyelven való érettségizés lehetőségét. A kolozsvári magyar egyetemet már 1919-ben bezárták, illetve román egyetemmé alakították át, holott még sehol sem volt akkor a békeszerződés, jogilag Kolozsvár román megszállás alatt álló magyar város volt. Az 1926. évi választójogi törvény pedig „megumbuldálta”, hogy a nemzetiségi arányuknak ellentmondó, csekély számú képviselőt küldhessenek a parlamentbe. Elkezdődtek az ún. névelemzések. Százezreknek a nevéből – rábeszéléssel – románként lehetett csinálni, pl. Csonka Pál bizonyára Pavel Cionca lett, még inkább Berinde Elek csakis Alex Berindea és így tovább, kiterjesztve a Kosztákra, a Kozmákra, de még a Nagyokra és Kissekre is. Ily módon a megrémített személyekből egyszerre Costa, Cosma, Naghi vagy Chiş lett. A nem magyar hangzású neveket viselő magyar diákokat erőszakkal román iskolákba kényszerítették. Elméletet dolgoztak ki arról is, hogy a székelyek tulajdonképpen nem magyarok, hanem elmagyarosított románok, csak a századok során elfeledtették velük eredeti nemzetiségüket. Ezzel kapcsolódott össze a dákoróman elmélet, mint szélesebb körű, mind tekintélyesebb tudósok által való hirdetése, mely szerint az erdélyi románság a dákok és a rómaiak keveréke, őslakos a Kárpát-medencében, míg a magyarok a népvándorlás barbár népei sorában „randalírozták be” magukat ide, s maradtak itt, az őslakosságot irtva, vagy kényszerítve őket magyarrá válni. Ennek a mindmáig nem bizonyítható elméletnek olyan tudós elmék voltak a hirdetői, mint Nicolae Iorga professzor, európai hírű tudós, akit végül mégis

a vasgárdisták végeztek ki, holott az ő teóriája adta a Vasgárda számára is az elméleti muníciót. [...]

Ilyen viszonyok közepett törtük mi is a fejünket M. Laci barátommal és még néhány gondolkodó magyarral, mit lehetne tenni a mindinkább fojtogató belső román expanzió ellen, magunk és véreink védelmére. Én igen lojálisan törekedtem például a román államnyelv elsajátítására, egyetlen román főnököm se tehetett indokolt szemrehányást nekem e téren. Inkább a magyar kollégáim között akadtak páran, fafejűek, akik látva nyelvtanulási buzgalmamat, azzal vádoltak, hogy hamar földadtam magyarságomat, egyenlőségi jelet téve a román nyelv tudása és a hazafiság közé. De az államnyelv elsajátítására indított, erőszakos hivatalos kampányok, türelmetlen megnyilvánulások nagyon bosszantottak, elkésérítettek. Elgondolkodtam azon, a világban hányféle etnikumot kényszerítettek más etnikumok uralma alá a versailles-i békék során, hány és hány ember küszködik azzal, hogy egy, két, akár három idegen, állam-, netán világnyelvet elsajátítson, sikeres karrierje, jobb megélhetése, egyáltalán: idegen ajkúakkal való érintkezése érdekében. Nem lehetne-e ezt a gordiuszi csomót másképp átvágni? Úgy, hogy senki se érezze magát megalázva, se kényszerítve, mégis meglegyen a soknyelvű emberiség általános nyelvi érintkezésének valamiféle tisztességesebb módzata? Akkor ismerkedtem meg az eszperantó nyelvi mozgalommal! Akkor szerettem bele a lengyel-zsidó orvos zseniális találmányába, a dr. Ludvig Zamenhoff alkotta eszperantó nyelvbe. Egyik kollégám ajánlotta, M. Laci vett is eszperantó nyelvkönyvet, és lelkesen taglalta nekem, hogy az milyen csodás, egyszerű és mégis szépen hangzó, mindent kifejező, rendkívül célszerű közvetítő nyelv. Noszogatására a Vidor-könyvkereskedésben én is vettem egy Rozsnyay-féle eszperantó nyelvkönyvet

és szótárakat. Nekiláttam – a román nyelv tanulása mellett elsajátítani és propagálni mozgáskörömben az eszperantót. Mint annyian előttem, én is igen célszerűnek éreztem – érzem ma is, gyógyíthatatlanul! – ezt a nagyon könnyen, hetek alatt elsajátítható nyelvet minden iskolába bevezessék a világon, és mire kikerülne valaki az iskolából, Kamcsatkától a Tűzföldre beszélné a saját gyönyörűséges anyanyelvén kívül az eszperantót, s a világ bármely sarkában boldogulhatna ilyenformán. Pofonegyszerű, nem? Persze, ha nem lennének nagy nemzetek: angolok, németek, franciák, amerikaiak, oroszok, kínaiak, japánok, spanyolok, amelyek megszokták a gyarmatosítás és egymás elnyomása időszakában, hogy ők kakálják a cserebogarat is a világnak, és aki velük akar érintkezni, az tanulja meg az ő nyelvüket. A nagy-nemzeti nacionalizmus sikeresen megtorpedózta az eszperantó világnyelvvé tételét, oktatásának kötelező előírását a világ minden országában. Nem lehet az emberiségen segíteni! – állapítottam meg, de keserű tapasztalataim ellenére, lelkesen buzgólkodtam az eszperantó tanulásán és váradi híveinek gyarapításán. [...]

15. A teljes elutasítás hívei voltunk

Emlékezetes epizódja volt akkori életemnek, hogy jelentkezett nálam a postán – bizonyára valaki célzatosan küldte hozzám – egy odaátról, állítása szerint Debrecenből jött ember azzal, hogy ő meggyőződéses Károlyi-párti, tudja, hogy én is forradalmi bizottsági tag voltam a Károlyi rezsim idején, szívesen átcsúsztat a határon, mielőtt a románok elkezdik ezeket az ügyeket felpiszkálni. Mondtam, hogy itt ezeken már túl vagyunk, odaát viszont most tombol a számonkérés terrorja, aztán meg

én családos ember vagyok. Később tudtam meg, hogy onnan ideküldött, fehérterrorista titkosrendőr volt az illető, és „sáros” személyeket próbált átcsalogatni az új határon, hogy ott aztán kivégezzék a fegyveres különítmények. Azt is hallottam később, hogy Ausztriából is hazacsaltak fondorlattal olyan emigránsokat, akiket el akartak tenni láb alól. De hogy énrám ki vethette ki a hálóját és miért, sose tudtam meg. Hiszen én még szimpatizánsnak is igen passzív voltam. Ha történetesen nőtlen és független vagyok, lehet, hogy még bedőlök neki, mert volt bennem valamiféle nosztalgia, minden odaátról átszivárgó riasztó hír ellenére, magyar hazám iránt. Este, hazafelé menet, gyakran tekintettem nyugat felé: ott, arra van egykori szülőhazám, Magyarország... Az ottani hőzöngéseket se vettem komolyabban, mint az ittenieket. Majd elcsendesednek a múlttal kapcsolatos viharok, és kezdődnek a másfélék, már azon törnek ki itt is, ott is, hogy mi legyen ezután.

A háborúban vesztes államok külpolitikai magatartását három alaptípus szerint lehetett jellemezni. Az egyik a teljes belenyugvás. Ez volt jellemző például Törökországra, amelyik Kemal pasa vezetésével belső rendet teremtett, olyat, amelyet ő célszerűnek tartott, de sose követelte vissza az egykori Oszmán birodalom által uralt és elvesztett területeket. Leszámolt a múlttal. A második alaptípus az átmeneti belenyugvás, ez Németország jellemzője volt. Átmenetileg elfogadta a reákényszerített békét, de revansterveket melengetett kezdettől fogva, ez vezetett el később a hitlerista hatalomátvételig és a háborúig. A harmadik alaptípust, sajna, mi, magyarok képviseltük. A teljes elutasítás hívei voltunk, az első pillanattól a második világháború végén bekövetkezett másodszori vereségig, a teljes összeroppantásig. Kis-Magyarország számára az előző két alaptípus

elképzelhetetlen lett volna, mert a háború előtti magyar államtól nem gyarmatok, meg csupán idegen etnikumok lakta területek csatolódtak el, hanem minden igazságot nélkülöző módon, összefüggő színmagyar területek is, jelentős arányban. Nekem szidhatják Horthyt és az akkori hözöngő különítményeket, amennyit szusszal bírják, azon a tényen nem változtat semmit a dolgok jogos vagy jogtalan megítélése, hogy efféle elbánásban amilyenben Magyarországot részesítették a nyugati hatalmak és az ún. győztes szomszédok, egyetlen vesztes államot vagy birodalmat se részeltették! Emiatt az új határok lelkes elismerése semmiféle politikai irányzatot képviselő, háború utáni magyar kormányzattól nem lett volna elvárható. Ekkora etnikai csonkítás Ausztriát se érte, Németországot se! [...]

Azon lehet vitatkozni, hogy a huszas években okos dolog volt-e kis hazánk részéről nyíltan „előjönni a farbával”, és egyáltalán: a teljes elutasítás álláspontjára helyezkedni? Talán célravezetőbb lett volna a „történelmi” határok és jogok hangoztatása helyett az etnikai valóság figyelembe vételét követelni, de azt aztán mind a nyugati szövetség, mind a német-olasz tengely szándékaival szemben kitartóan és végletes elszántsággal képviselni. De hát a történelem visszamenőleg nem korrigálható. Ez van, ezt kell utálni. Amit elmondtam e kérdéskörről, nem mentségkeresés, mert a hibás kiindulópontra nincs mentség, de magyarázat van. Azon viszont illik másoknak is elgondolkodniuk. A „Mindent vissza”-nak és a „Nem, nem sohá!”-nak tehát nincs mentsége, magyarázata viszont van. Nem a Horthy-rendszeré a teljes felelősség, hanem azoké is, akik ilyen helyzetet teremtettek Közép-Kelet-Európában, lerombolva egy rossz szerkezetet, helyettesítve egy másik rosszal. Mert ugye, ez időben született meg például: a kisantant.

16. Az „apró antant” születése

A kisantant elnevezésű hármasszövetség Csehszlovákiát, Jugoszláviát és Romániát tömörítette, 1920-21-ben jött létre. Akkor is, de főleg a második világháború után egyesek – nyugaton – úgy magyarázták létrehozásának okát, célját, hogy ütközőblokkra volt szükségük mind az antantországoknak, mind a kis államoknak az Európát fenyegető szovjet agresszióval szemben. Dicsőítették is, mint a három közép-kelet-európai ország népeinek mindenre elszánt összefogását a többi európai ország és nemzet védelme céljából, a bolsevizmus rettegett veszélyével szemben. Mi azonban már akkor, létrejöttékor kiolvastuk a három ország politikusainak vitáiból, érveléseiből, hogy a szövetség létrehozásának fő célja egyáltalán nem „az európai kultúra és keresztény civilizáció védelme az istentelen kommunizmussal szemben”, mert akkor célszerűbb lett volna elsősorban is Lengyelországot, mint középhatalmat bevonni, valamint a kis, függetlenné vált balti államokat: Észtországot, Lettországot, Litvániát. De ennek szándékát még nyomokban sem lehetett fölfedezni. Annál több szó esett az ún. utódállamok egymásrautaltságáról, a Habsburg-restauráció, valamint a magyar békerevíziós politika veszélyeiről. Világos volt számomra már a szövetség összetételének idején – ami nem ment teljesen érdekegyeztetési nehézségek nélkül –, hogy ez elsősorban és főképpen a kis, megnyomorított, elszigetelődött, fegyveres erejétől lényegében véve teljesen megfosztott trianoni Magyarország ellen, a tőle való félelem jegyében jött létre! A többi, a bolsevizmus elleni védőbástya-szerep, csak szalonképes takaró. [...]

A Habsburgoknak az osztrák vagy a magyar trónra való visszatérésétől főképp a csehek, de a többi volt monarchia-

beli nemzetek és nemzetiségek is valósággal rettegetek. Ennek az oka az volt, hogy az ún. ütközőállam szerepére egy ideig egyes antantpolitikusok körében is akadt tekintély, aki egy Habsburg-vezette államszövetséget ütőképesebbnek, erősebbnek, történelmi gyökereit tekintve életképesebbnek tartott volna, mint az újonnan létrehozott kis utódállamok csoportosulását! Ezt a kérdést ugyan a trianoni békeszerződés végleg levette napirendről, de úgy tűnik föl, abban még a trianoni államok se voltak olyan bizonyosak, hogy nem kerül-e újra szőnyegre a Habsburgok valamiféle kombinációba vétele, márpedig az nem lenne lehetséges egy magyar békerevízió nélkül. Azon kívül a három utódállam vezetői jól tudták, hogy Magyarország kérdésében a békekötéskor is meglehetősen markáns brit-francia ellentétek alakultak ki. Az angolok például jelentős szerepet játszottak Horthy Miklós hatalomra juttatásában, a magyarországi angol gazdasági érdekek védelmében. Az Amerikai Egyesült Államok is támogatta ebben Angliát, míg az utódállamok gazdaságában főképp Franciaország fészkelte be magát, és szeretne volna Magyarországon is ezt elérni. Ezért a franciák és az utódállamok ellenezték Horthy hatalomra kerülését. A francia külügyi főtitkár, Paléologue, bizonyos francia gazdasági behatolás lehetősége ellenében támogatott volna egy Habsburg-restaurációs tervet Magyarországon, jelentős határkiigazításokkal, ha Magyarország is részt vesz a szovjetellenes fegyveres akciókban. Benes ébredt rá, hogy az utódállamok is csak játékszerek a nagyok kezében, céljaik ide-oda réngatott eszközei, ezért ellenintézkedéseket szervezett, Bukarest és Belgrád bevonásával. Első közös föllépésük egy 1920. február 6-i együttes, Magyarország elleni memorandum volt. A *Pesti Hírlap* erről írván gúnyolódott a három ál-

lam magyaroktól való rettegésén, „apró antant”-nak nevezte a hármak közös föllépését. Innen és akkortól származtatható a később általánosan elfogadott kisantant elnevezése a létrejött hármasszövetségnek. [...]

17. Református gyereket nem veszünk fel

Említettem már, hogy Etelka testvérnénémre éppen akkor nehezedett rá három gyermekének növekvő gondja, amikor első gyermekünk, Zoltán született. Kapkodott szegény fűhöz-fához. Hozzánk akkor hajtotta a sorsa, amikor nekünk is a legalkalmatlanabb volt, mert rám is addig ismeretlen teherként zúdultak a kisfiúnk születésével kapcsolatos bajok. Hiszen, ha helyünk lett volna, talán még áldás is lett volna ránk nézve a jelenléte. Kenyerünkéből neki is jutott volna egy darab, de télvíz idején a dívány nem volt alkalmas hálóhely. Szükségből elalhatott rajta egy ember, egy-két éjszaka, még ha fázlódik is. De hosszabb időre, kevés fűtőanyaggal csak az egészségét reszkírozta volna. Látta ezt akkor ő is, aztán hamarost helye akadt egy mérnöknel, az Akadémia utcában. Azalatt három gyermeke a nagyszülők, az akkor még élő Ides meg apám nyomorúságát növelte. Etelka városi próbálkozása sehogyan se sikerült. Nem bizonyult elég ügyesnek a városi életformához. Aki 18 éves koráig a mezőn dolgozik, mint ő, s akkor férjhez megy, egyik gyereke születik a másik után, a kenyérkereső férjet meg elviszi és elpusztítja a háború, az érthette a gondjait. Neki kellett kézbe vennie a kenyérkereső szerszámokat egymás után, ahogy a mezei munka sora kívánja, hajnaltól késő estig a földeken, utána otthon, pislogó olajmécses világánál javíthatni,

foltozgatni az elszakadozó gyermekruhákat. Kimosni a gyerekeket a koszból, hogy el ne lepje őket a rüh... Olyan malom ez, amelyikben felőrlődik a világ folyása iránti érdeklődés, nemcsak a fizikai erő. A városi életformában pedig, pláne egy mérnök otthonában, teljesen másféle ismeretekkel kell rendelkeznie az embernek. Másképp megy a lakás rendben tartása, a mosás, a beszerzés, minden. Ebben is benne kell élni, abba is bele kell szokni. Pár havi kísérletezés után a mérnökök megunták esetlenkedéseit, elküldték. Hazament Albisra. Ősszel majd fiát, Lukács Zsigát küldte be hozzánk, Váradra, hogy iskoláztassam. Ez az én eszmém volt. Beirattam a polgári iskolába. Egyidejűleg Bundala nagyprépost úrnál tettem tiszteletemet, a Szaniszló utcában, hogy a Szent József intézetbe felvétessem, végtére is nem lakhat éveken át nálunk, ahol helye sincs. Ez a nagyprépost olyasféle tisztséget töltött be, mint a mennyországbán Szent Péter. Ő állta el a kaput.

Mikor beléptem hozzá, készségesen kezdte írni a gyermek születési és egyéb adatait. Úgy festett, hogy a felvételnek semmi akadálya. Mikor azonban arra került a sor, hogy milyen vallású, mondtam, hogy református. Erre ő minden előző bejegyzését vastagon áthúzva rám nézett, olyan tekintettel, mintha oroszánt akarnék emberek közé eresztetni, és harcias hangon rikoltotta:

– Azt már nem! Református gyereket én nem veszek fel!

Kérdeztem, miért? Nincs talán hely? Van, mondta, de nem a reformátusoknak. Mondtam, hogy a háborúban is nyilvántartják a személyi adatokat, így a vallását is a bevonuló katonának, mégse zavartak haza senkit a harcállásból, mert református, katolikus, zsidó vagy unitárius, netán görögkeleti. A Hazát joga volt mindenkinek védeni, joga volt mindenkinek vérént ontani vagy nyomorékká lövetni magát, mint énnekem, akármilyen vallású volt is az illető. Tanulóotthonban lakni nincs joga?

– Uram, ez katolikus egyházi intézmény! Tessék református intézetbe adni! – reccsentette, és összecsapta a nagy könyvet, amibe írni kezdett. Közben nyílt az ajtó, és belépett rajta az a karvalyorrú pap, akinek a fejét két éve jól megcsapkodtam a Károlyi-forradalom idején, hazatérőben, amikor a zsidók ellen uszított.

– Aha! – mondtam. – Ahol ilyen alak, mint ez az uszító, reakciós, szarházi, tanár vagy felügyelő lehet, oda nem is adom az unokaöcsémet intézetbe. Emlékszik még, tisztelendő úr, amikor a Szaniszló utca sarkán, ide nem messze, arra uszított, hogy „üsd a zsidót, ahol éred”? Majd amikor a szintén zsidó- és magyarverő Cuza professzor légionáriusai magát verik véresre, jöjjön hozzám segítségért, a főpostán megtalál! De csak ha addig átér a református hitre. Mert vallási meggyőződésben vájkálni és aszerint pártfogolni én is tudok. Önöknek első a vallás, második a magyarság. Alászolgája!

Bevágтам az ajtót.

Így aztán szegény Zsiga unokaöcsém, teljes ellátási terhével, reánk maradt. Tanult szorgalmasan, nem merte elhanyagolni a leckéjét, de az iskolai év végére kórházba került. A mellét elöntötte a „sárvíz”, állítólag egy osztálytársa mellbe vágta. Sokáig betegeskedett. Tizennégy éves volt. Etelka akkor úgy látta jónak, ha kiveszi az iskolából. És valami iparosfélehez adja. Olyasvalakihez, akinek épp egy ilyen gyerekre lenne szüksége. Az, hogy Zsigának mihez volna kedve, milyen hajlamai vannak, Etelkánál nem is jött számításba. Egy Kóródi nevű házaspár vette végül is magához a fiút, azzal, hogy négy évig gondozza, tanítja a vízvezeték-szerelésre és a bádigos mesterségre. De csak pesztraságra fogták, és az asszony melletti, kiségitő háztartási munkára. A szakmából nem tanította meg semmire Kóródi úr. A Sztaroveszky utcai műhelyt is csak akkor látta, ha időnként

oda küldték takarítani. Egy év múlva elhoztuk onnét, elhelyeztük egy Szent János utcai, Tóth nevű mesternél, ahol aztán komolyan vették a képzését, rendszeren járatták, kielégítő koszon tartották. A fiú haladt is, de nem volt ínyére neki a városi élet. Folyton hazavágyott, mondogatta, hogy ő úgyse lesz más, akár mennyire is akarja az anyja, csak paraszt. Etelkának és Tóthnak egyforma sajnálatára, ki kellett szerződtenni onnan is a fiút.

Eközben nővérem, Etelka lánya, Etus is próbálkozott egy fehérmű-varrodában. Ekkorra már az anyjuk is beletalált a neki megfelelő elfoglaltságba. Egyik könyvem segítségével megismerte a gyógynövényeket, és egy albisi nővel nekiállt gyógynövényt gyűjteni. Váradról kaptak hozzá megbízást, a gyűjtésen kívül felvásárlásra is. Tojásszedő is lett, egy tojáskereskedő megbízása alapján. Így azután nagy kosarakkal jött be időnkint Váradra, szállt meg egy-egy éjjel nálunk, s ment haza másnap egy vászonzacskó pénzzel. Tetszett neki ez az elfoglaltság, jövedelmezett is. Etus lánya is révbe jutott: egy váradi neves tanár családnál, Bartsch Sándoréknál lett szobalány. Nagyon meg voltak vele elégedve, onnan ment férjhez 1928-ban, Gyerkó Mihály villamoskalauzhoz. Albisi lakodalmán Piroska és kisebbik fiúnk képviselte a családot. (Ezzel a Bartsch-családdal később, főleg Imre fiam révén, közelebbi ismeretségbe kerültünk. Bartsch Sándor lett 1940-ben, a második bécsi döntés után fiam iskolaigazgatója, az Úri utcai Baross Gábor kereskedelmi fiúiskolában. Majd Budapesten, a tanár úr politikai körökben jó nevet szerzett újságíró fia, ifjabbik Bartsch Sándor – aki évtizedekig volt a Magyar Távirati Iroda vezérigazgatója –, édesapja ajánló levele révén közelebbi kapcsolatba került Imre fiammal, aki a második világháború után települt át.)

Akiket az Isten egyszer verni kezd... Zsófi nénémet, aki szintén hadiözvegy volt, egy napon Ęrolasziban kirabolták, de úgy, hogy

csak a rajtuk levő ruha maradt meg. Odavoltak a mezőn, Zsiga fiával, Ilonka lányával, dolgozni. Míg a ház őrizetlen maradt, a betörők alapos munkát végeztek. Ismerhették a helyzetet, mert megvárták, amíg a szövőszéket az egyik szobába betették, és emiatt a nélkülözhető holmikát mind a tisztaszobába helyezték el. Akkor törtek be hozzájuk, minden egy helyre volt hordva, ami érték, csak éppen ki kellett vinni a házból. Sose került meg, se a betörő, se a holmi. Ezek a bajok ugyan nem engem sújtottak teljes mértékben, de jórészt igen. Anyagilag próbáltunk segíteni rajtuk, azt csak feleslegéből adhatja az ember, amivel másokon segít. De nekünk se akkor, se utána még sokáig, semmi feleslegünk nem volt. Éltünk egyik napról a másikra.

Közben továbbra is jöttek nyakunkra a potyaszállítás-kedvelő földiek. Távoli rokonok, például a velem egynevű bogyoszlai Mozog Nagy Imre és felesége, egy kövér asszony. Imre bátyám gyomor baját jártak elég gyakran orvosnak mutogatni, mert kínlódott vele a név- és vérrokon. Sokszor három-négy napig is nálunk aludtak és lomoltak. Nem volt hová fektetnem őket, néha egy ágyban aludtunk a szállóvendégeinkkel. Ilyenkor a gyermek se pihente ki magát, mert Imre bátyám elég sokat szenvedett, másfelől még többet beszélt, hencegett. Gyakran éjfélig mondta a magáét, hogy hány hold földet szerzett megint, mióta a háborúból hazakerült, és miféle furfanggal sikerítette ki az új szerzésekhöz a szükséges pénzt. Mindig csak az üzletelés volt a téma, azt én meg utáltam. Reggelente mindig fáradtan indultam munkába, mikor ötkor keltem, hogy hatra beérjek, ő persze, még maradt az ágyban. Morogtam, mikor a feleségemmel diszkreáten szót váltottunk. Ő csendesített: majd csak kibírjuk... Próbáltam túrni a kellemetlenségeket, de egyszer úgy feldühített az esti mesék során, hogy kirobbantam. Arról tartott kiselőadást,

hogy neki bezzeg a háború idején is volt magához való esze, nem volt olyan idióta, hogy összelövesse magát. Mikor péket kerestek, jelentkezett, hogy ő pék, így aztán egy katonai pékségben dekkolta végig a háborút.

– Így bion, öcsém – mondta nekem gőgösen –, ésszel élik a világot, nem becsületnek csúfolt tutyimutyisággal! Te sebeket szerezted a háborúban, én meg pénzt!

– Igaz – válaszoltam –, de lásd csak, én sebeim és nyomorúságom dacára se jártam a bajaimmal potyázni, a ti nyakatokra, te pedig abból a sok pénzből, amit a nagy-nagy eszeddel kerestél, sajnálsz a szálláspénzre valót. Pedig el is férnétek rendesen, és minket se taszigálnátok ki a saját ágyunkból. Se szállodára, se penzióra nem költesz egy lejt se, hanem földet, haszonállatokat vásárolsz. Úgy véled, ott az én ostoba unokaöcsém, majd elvaccoljuk magunkat nála, ha orvoshoz kell menni Váradra, vagy pénzt keresni! Hát köszönöm az esti tanfolyamot, a nekem címzett leckéket, tudod, mindig jó tanuló voltam. Reggel el is búcsúzhatunk egymástól!

Mire reggel fölkeltem, ők már összecsomagoltak, azóta se látuk őket többé. Nemsokára meg is halt. A nagy pénzvadászatban agyonhajszolta magát, mikor megoperálták a gyomrával, már csak kinyitották a sebét, meg összevarrták. Mire hazaszállították a kórházból, meghalt.

Halála mégis megviselt, sajnáltam, mert a sok bosszúságon és sértő fejtegetésein kívül némelykor derűvel is elárasztott bennünket Mozog Nagy Imre bátyám. Egy időben mindig lovon kocogott be Váradra, beugrott hozzánk, odakötötte lovát az ablak előtti akácfához, aztán leült a konyhába az asztalunkhoz. Gyomor baja miatt nem igen kívánt enni semmit, amivel Piroška kínálta, hanem csak ült és hallgatott. Időnkint azt mondta:

– Hát igen! Bion, bion! – Aztán egy órányi bionozás után fölállt, hogyhát ő már megy. Nincs ideje engem megvárni. Addigra a lova lelegette az akácfa alsó lombjait. Bion, bion, megspórolta a szénát! Ezen csak mulattunk Piroskával. Tóth úr viszont, akié az akácfa volt, dühöngött. Mire kilombosodott a fa, megint jött a bogyoszlai névrokon, odakötötte a lovát a fához, bejött, és sóhajtozott: Hát igen, bion, bion! Mikor a ló jóllakott, még kivitt neki egy veder vizet, aztán hazakocogott Bogyoszlóba.

Bion, bion, kedves gyermekeim és fiatalok! Így éltem én, gondolom, nem egyedül és nem is a legrosszabbul, hajdanában Kélet-Hunniában, amelyet megszálltak a dákorománok! [...]

18. Itt még mindig Magyarország van?

Románul kezdtem – a magyar kollégáim többségéhez képest – eléggé kielégítően megtanulni A napi érintkezés és a szolgáltatással járó kifejezések, valamint az adminisztratív teendőkre vonatkozó tudni- és mondanivalók román nyelvű kifejtéséhez szükséges szókincs épp olyan fokozatosan ragadt meg emlékezetemben, ahogyan az előző, kizárólag magyar nyelvű nyomtatványok és hivatali érintkezés nyelve is átváltozott románá. Az első évben még alig volt szükség román tudásra, arra se, hogy románul beszéljek. A kitöltendő nyomtatványok nagy része is magyar nyelvű volt, a románul beszélő ügyfelekkel pedig az újonnan fölvetett vagy idehelyezett román kollégák tárgyaltak. A Váradra érkező és magyarul nem értő tomán ügyfelek is tudomásul vették, hogy a Nagy-Romániához csatolt volt magyarországi területeken működő hivatalokban a többség csak magya-

mul ért, de vannak azért románul értő és beszélő ügyintézők is. De már akkor megtörtént, hogy egyes idepottyant ügyfelek méltatlankodtak, sovíniszta kijelentéseket tettek, hogy „mi van itt, még mindig Magyarország?” – ha olyan kollégába botlottak, aki még nem érti az új hivatalos államnyelvet. Azt hitték, ha kitűzik a házakra a piros-sárga-kék nemzeti zászlót, az egész város elfelejt magyarul, és máris kiválóan beszél románul. Vagy elbolondították őket azok, akik úgy hirdették, hogy Románia 1918-19 évi hatalmas mértékű területnagybodása valamiféle román nemzeti önfelszabadító hősi harc eredménye, nem egy számukra előnyös békediktátumé, hogy itt mindig is, most is románok éltek és élnek a dákok és a római idők óta. Aztán elcsodálkoztak, mikor Erdélybe vagy a az elcsatolt kelet-magyarországi részekre költöztek vagy utaztak, hogy egészen más az ábra: valóban vannak itt román falvak, de többnyire tiszta magyar lakosság lakja a nyugati tájak jelentős részét, más részét pedig vegyesen. Olyanok is voltak, akik mindezt nagyon jól tudták, csak úgy tettek, mintha nem tudnák. A Cuza-követő, majdani vasgárdista ifjak, a cuzisták pedig direkt provokáltak, kötözködtek, szájaszkodtak és fenyegetőztek, ha románul nem értő ügyintézővel kerültek szembe. Az ő agresszív föllépésüknek köszönhető, hogy az első öt évben repatriált, Magyarországra költözött erdélyi és partiumi magyar őslakók létszáma meghaladta a 200 ezret.

Az első években én nem gyulladtam be a kötekedőktől, mert több volt az olyan román kolléga vagy főnök, aki megértéssel viseltetett irántam, tudta rólam, hogy miközben nem értek meg mindent, és nem tudok mindenkivel románul társalogni, szorgalmasan tanulgom az új hatalom nyelvét. Sok esetben ők intették le a velem kötözködő, agresszív nacionalistákat. Aztán szépen összevesztek rajtam, de az már az ő dolguk volt. Ha pedig

magamat kellett megvédenem, akkor – főleg, ha feljebbvalóról volt szó – tolmács révén előadtam neki, hogy tudomásom szerint az agyonmocskolt, régi magyar világban a szintiszta magyar vidékekről a románlakta erdélyi megyékbe helyezett köztisztviselőknél előbb vizsgáznuk kellett, hogy értik-e a helyi, nemzetiségi lakosság nyelvét, és csak aztán kaphatták meg a vezető beosztást, amelyre kijelölték. Igaz, a magyar állam ezt a rendeletét nem mindenütt hajtotta végre következetesen, inkább a helyi románság erőszakos beolvasztásának bűne fölött hunyt szemet. Önök joggal bírálták akkor ezt az állapotot, ne teremtsenek ahhoz hasonlót! Várják ki, amíg egy ember megtanulhat egy másik nyelvet. Eközben ön is tanulhatna magyarul, ha már a román állam bekebelezett vagy kétmillió magyar anyanyelvű lakost, és ön köztük akar élni... Nem lesz tőle ön se kevesebb, csak több.

19. Eszkimó vendég a Ferenc utcában

Mindezek a súrlódások és viták csak fűtötték bennem az eszperantó nyelv iránti hevületet. Volt egy tanár Váradon, Kelemennek hívták – sajnos, a keresztnéve nem jut az eszembe –, aki már ez időben vezető szerepet vitt az eszperantó mozgalomban. Rövidesen kapcsolatba kerültem vele, sokat segített a nemzetközi nyelv gyors elsajátításában. Nemkülönben az az önkéntes erőfeszítésem, hogy eszperantó nyelvű könyveket olvassak, szótározva fordítsak, és előfizessék a Budapesten kiadott eszperantó nyelvű *Literatura Mondo* című irodalmi folyóiratra. Éveken át járt ez a lap nekem Váradra, Baghy Gyula és Kalocsay Kálmán kiváló magyar eszperantisták írásait és fordításait olvashattam benne.

Egyebek között olyan folytatásos regényeket is, amelyeket a szerzőjük eredetileg is esperantó nyelven írt. Rövidesen tagja lettem az *Universala Esperantista Asocio* (UEA) váradi tagozatának, sőt, pár év múlva én lettem a világot átfogó szervezet nagyváradi tagozatának ún. *vicedelegito*-ja, vagyis helyettes megbízottja. A főmegbízott, a *delegito* a fentebb említett Kelemen tanár volt. Kettőnk neve megtalálható a húszas évek – már nem tudom, melyik esztendőbeli – UEA-évkönyveinek névsorában, akik Romániának *Oradea* nevű városában a szervezet megbízottjai voltak. Az évkönyv magába foglalta az egész világ minden országában létező helyi megbízottak névsorát, az egész Földre kiterjedően. Célja ezzel az volt, hogy lehetővé tegye: ha bárki, bárhová elvetődik, és történetesen az ott honos nyelvet nem beszéli, a delegitók vagy helyetteseik megkeresése révén megkaphassák a szükséges útbaigazításokat, netán a szállásukat is néhány napra.

Sose felejttem el, egy zimankós téli estén egy lappföldi eskimó atyafi keresett föl a címjegyzék révén, akkor már Ferenc utcai szerény lakásunkon, akit útbaigazíthattam, de vendégül nem láthattam, túlzottan szerény körülményeink miatt. Hordtam kabáthajtókámon az ötágú zöld csillagot, az UEA jelvényét, míg le nem parancsolták rólam, mondván, hogy román állami hivatalnok nem lehet semmiféle nemzetközi szervezet tagja, se bármiféle politikai párt szekértolója. (Ha mindez így lett volna, nem pakolhatták volna tele a harmincas évek elejére a román intézményeket Zelea Codreanu magyar- és zsidófaló vasgárdista híveivel és terrorlegényeivel...) Azt is kitalálták, hogy aki az UEA tagja, az a nemzetközi zsidó kommunista bolsevik összeesküvés ügynöke. Tény, hogy Zamenhoff, a nemzetközi nyelv feltalálója, kidolgozója lengyel zsidó volt. De cionista nem lehetett, ha egyszer épp a népek, nemzetek közötti testvéri és nyelvi kapcsolat

szép ábrándját vallotta. Hiába mondtam, hogy akkor a ruhámat is le kellene vetnem, és pucéron kellene járnom a hivatalba, mert a kalapomat, a ruhám posztóját, a cipőmet véletlenül zsidó gyáros, illetve zsidó kereskedő jutatta el hozzám. Nem értették, nem akarták érteni a példázatot. Igazság szerint a román nyelv kisebbségekre, főleg az értelmiségekre, állami alkalmazottakra való ráerőszakolásának tervét is keresztezte a nemzetközi nyelv eszméjének terjesztése. Lupuțiu főnök bizalmasan tájékoztattott, hogy jó lenne, ha az UEA-val fenntartott kapcsolatomat felszámolnám, mert nála már érdeklődött a Sziguranca egyik ügynöke, és faggatta, nem vagyok-e kommunista zsidó bolsevista ügynök? Mondtam a főnök úrnak, hogy ha legközelebb jön a szigurancás kopó, hívasson be, én majd előveszem neki a legfőbb bizonyítékot, a péniszemet: győződjön meg, körül vagyok-e metélve...

De mert a kenyérféltés nagy úr, végül is úgy döntöttem, hogy töröltetem magam az UEA-könyvben nyilvántartott megbízottak sorából. Attól fogva csak eszperantista kollégáimmal, barátaimmal, eszmetársaimmal tartottam fenn a kapcsolatot, és magányos megszállottja maradtam a mai napig ennek a zseniális és humanista mozgalomnak, amelyik – épp a jellemzői miatt – sehol a világon nem ért el többet, mint kenetteljes szölamokat. És aránylag csekély számú követőt, mégha a világszövetség vezetői el is dicsekedhetnek pármillió taggal. Mit ér ez a nemzeti, faji, nyelvi, vallási diszkrimináció századában, a megvadult ember-milliárdokkal szemben, akik a legszívesebben kiirtanák egymást? És attól érzik magukat nemzeti hősnek, ha nem beszélnek egymás anyanyelvét, nem ismerik el egymás nemzetiségét, nem tisztelik egymás felfogását, vallását, meggyőződését, inkább halomra lövik, gázosítják, robbantják, éheztetik egymást, megcsúfolva vele minden krisztusi, mohamedei, buddhai és más, kenetteljes tanítást. Már akkor

inkább Zamenhoff! Marx és Lenin ún. nemzetközisége helyett is: inkább Zamenhoff! Mert ő semmi másba nem avatkozott bele művével, az eszperantó nyelvvel, csakis abba a nyelvi bábelbe, hogy három-négyezer nyelven vartyogunk e Földön, mi, emberek! Segített, hogy ki-ki csak az anyanyelvét és az általa följánlott nemzetközi nyelvet művelje, tudja, használja, a többit csak akkor, ha kedve telik benne, vagy ha tudományosan kutat az illető nép nyelvén. Az eszperantó bevált, mint társalgási nyelv, mint irodalmi nyelv, mint tudományos nyelv; szókincse bővíthető, bővül is, a kor parancsa szerint. Az erőszakos és ostoba többségnek mégse kell! Pedig az én lappföldi atyafim milyen boldog volt, hogy valaki elmondta neki egy Oradea nevű városban, hol, kinél, milyen címen szállhat meg, intézheti ügyeit; mit nézhet meg a városban, mit kell tudnia a városról, ahol éppen jár! És ehhez nem kellett se románul, se magyarul, se svábul, se héberül beszélnie, mert Várad akkori lakói ezt a néhány nyelvet beszélték, összesen 92 ezren.

20. Előbb puhára verték a delikvenst

Közben, persze, zajlott az élet körülöttünk, ha másképpen is, mint a trianoni bénultságból fölhergelődő Magyarországon. A „rendre” akkoriban igen szigorúan vigyázott a helyi román hatóság. A resicai munkások sztrájkmozgalmai miatt, amelyeknek során a levert Magyar Tanácsköztársaság mellett is szimpátiatüntetésekre került sor, várakozási tilalom lépett életbe az utcasarkokon, hidakon, ami azt jelentette, hogy két-három embernek már nem lehetett sehol se csoportosulnia, hogy „ne gátolják a forgalmat”, ami a mainak századrésze sem volt. Mindenféle csoportos meg-

beszélést betiltottak, a szakszervezeteket rendőrségi felügyelet alá helyezték, működésüket gátolták, de a demokrácia látszatáért nem tiltották be őket. A nem román tőkéseket nagy állami megrendelésekkel állította maga mellé a hatalom. Például Budapestre utazott Burileanu tábornok, hogy a Resicai Művek egyik tulajdonosával, Veidttel kormánymegrendelésekről tárgyaljon, és őt is megnyerje az új román impérium számára. Leült Veidttel tárgyalni Vintilă Brătianu is, a Román Nemzeti Bank nevében, azon kívül Rășcanu tábornok, hadügyminiszter és Prezan tábornok, vezérkari főnök, hogy mi módon illeszkedjék be a resicai gyár a román nagytőke akcióiba, és cserébe milyen támogatást kaphat a román kormánytól. Macri tábornok, a román államvasutak, a CFR akkori vezérigazgatója máris adta Resicának a hatalmas megrendeléseket, persze, a többi magyar tulajdonú erdélyi, bánáti nagyvállalatnak is. A román politikai vezetők boldogan fogadták el az ő kezdeményezésükre „felajánlott”, több százmilliót kitevő részvényeket a nagyvállalatok részéről, és léptek be a nagyüzemek vezetésébe. Legalábbis a profit zsebre vágása erejéig. A liberálisok – Brătianuék – és az új miniszterelnök, Averescu tábornok hívei között épp azon éleződött ki a „pártharc”, hogy miképpen osszák el egymás között a resicai részvényeket. Végül is megállapodtak, és megalakult az *Uzinele de Fier și Domeniile Reșița* (UDR) nevű nagyvállalat.

A váradi Sziguranca az időtt igen keményen dolgozott, hogy az ingatag román hatalmat megszilárdítsa. Az első években Gheorghe Morariu rendőrtiszt, illetve Puhlappek detektív voltak Váradon az elhárítás és a az államvédelem vezető emberei, akik 25 botütéssel kezdték a kihallgatásokat. Előbb puhára verték a delikvenst, aztán tették fel neki az első kérdést. Lassacsckán a félelem lett úrrá mindenkin, a kihallgatottak fülbe súgták város-

szerte a módszereket. Én Hippolyte Tain higgadtságra intő mondasába foglaltak szerint próbálkoztam (túl)élni, aki azt vallotta: „Illendően viseljük el azt, ami szükségszerű.” De mennél több törvénytelenségről szereztem tudomást, annál inkább berzenkedett bennem az ördög: kell-e nekünk „illendően” viselnünk azt is, ami nem törvénytörés? Néha olyan volt a hangulatom, hogy ha az erdőben összetalálkoztam volna ezer fölfegyverzett magyarral, biztosan az élükre álltam volna a béna lábammal, és megrohmoztam volna velük a korrupt, hazug, képmutató, sovíniszta „győztesek” hatalmi állásait. A Dobrudzsából érkező hírek is azt tudatták akkoriban, hogy ott a román „honfoglalókat” állandóan ún. „bolgár bandák” támadják. Még jó, hogy kis családomnak és Ágnes barátnémnak hála kellően „le voltam földelve a kóbor áramok és áramlatok” ellen. Ez a két kötődés minden fölösleges kivagyiságomat levezette, akár egy villámhárító. Családom esetében a felelősség a jövőnkért, Ágnes esetében pedig az ő meggondolt, okos nyugalma, higgadt és meggyőző érvelése. Mert kísértett a saját versem, a majdani Végvári-költemény: „őrlő szű” akartam lenni minden áron az „idegen fában.”

De felülkerekedett végül bennem a beilleszkedés-megmaradás eszméje, és 1921 tavaszán, amikor Ferdinánd király kezébe letette a hűségesküt (!) *gróf Majláth Gusztáv Károly* erdélyi, *dr. Glattfelder Gyula* csanádi, *gróf Széchényi Miklós* nagyváradai római katolikus püspök és *Nagy Károly* erdélyi református püspök is, az általánosságban enyhülő légkörben az én belső lázongásom is csillapult. A püspök urak nálam sokkal okosabb, nagyobb formátumú személyiségek – véltem akkor –, ha ők is fejet hajtanak, akkor nekem, az átlótt fejű, nyomorék postameszternek se az a dolgom, hogy állandóan „álljak a vártán”. Álljon az, akinek a bal lába is jobb, mint az enyém...

Tartalom

Előszó.....	5
I. GYÖNGYÉLET A KATONAÉLET.....	7
1. Bevonulás a kétfejű sas aklába.....	7
2. Oly dolgok kezdődtek Európában.....	9
3. Ugrásra készen állt az ország.....	15
4. Fegyver helyett dorongot adtak.....	19
5. Infanteriszt Büdös, nyakig vízben.....	22
6. Az elmaradt kisezüst.....	30
7. A Duklai-hágó poklában.....	33
8. A tetves gubacskatona és a méltóságos grófnő.....	34
9. Embercsordákat terelnek.....	37
10. Halálra ítélt öncsonkító.....	42
II. TŰZVONALBAN A DOBERDÓI FENNSÍKON.....	47
1. Pergőtűz, három álló napig.....	47
2. A harmadik isonzói csata.....	49
3. Kurta kórházi üdülés.....	52
4. Közjáték, Matilddal.....	55
5. Hogy újabb áldozati barmokkal töltsék fel.....	59
6. Mikor káplár lettem.....	61
7. Vissza a Halál-dolinába.....	63
8. Harminc mázsza ekrazit.....	66

9. A téves személycsere	68
10. Főhercegi kegyosztás	70
11. Éreztem, hogy ma megjössz, fiam.....	72
12. Lebegő alámerülés a Csöndbe.....	75
III. MEG FOG GYÓGYULNI, VITÉZ FIAM!	79
1. Miért hoztak vissza erre a rohadt világra?	79
2. A főhercegi vizit.....	81
3. Marha nagy életerő van tebenned	83
4. N-a murit, măi, că se mișcă!.....	85
5. A főherceg könnyei.....	87
6. Átlőtték a fejét, és életben maradt	89
7. Lapszemle a frontkórházból.....	91
8. A mindenható névkártya	93
IV. JÁR A BAKA, JÁR.	99
1. Halálhíremet keltették	99
2. Mezővárosi hadikórházban.....	103
3. Gazdasági-erkölcsi hanyatlás	107
4. Román magyarok üzenete.....	111
5. Így jár a nép, ha beszar	114
6. Ebben a háborúban nem győzhetnek	117
7. A kávéház ablakából nézték az ország vonaglását.....	120
8. Indulataim szerződtették a múzsát	122
9. Az a kis sántikáló, ideges emberke.....	126
10. Többé nem lehetek lövészárók-töltelék.....	127
11. A hadügyminiszterrel levelezek	130
12. Nem nyugszol, míg föl nem lógnak	136
13. Eltűzeltük magunk alól az ágyat.....	141
14. Karácsony, mifelénk.....	146

15. Nagyváradai közjáték	150
16. Ki ez az őrült, aki rájuk szabadult.	157
V. A DOLLINGER BRIGÁD.	165
1. Botjával megverte a kezelőorvosát	165
2. De oda van avval a nyomorékiskolával!	168
3. Ha én hittanból elbuktatom	171
4. Nagyon szerettem tanulni, és tudtam is	174
5. Arra kerestem a választ: van-e Isten?	177
6. Szíveskedjék kinyalni a seggemet.	182
7. Nagy Imre tizedes a megkövetelnél sokkal többet tud	184
8. Aki ilyen részeg, miért nem marad otthon?	190
9. A postamesteri pályát választottam.	194
10. Vége felé a nagy húsdarálásnak.	197
11. Az úristenit a bolsijának!	200
12. Legénykérés Budapesten	205
13. A klérus ellenezte, mert zsidó volt	207
14. Csapataink taktikai okokból visszavonultak	210
15. Szaporodnak az éhséglázadások.	213
16. Teljes gőzzel tör előre az antant.	216
17. Váradot választottam.	218
18. Levelet viszek valakinek.	222
19. A szövetségesegek Wilsonhoz fordulnak	224
VI. ÉS MI LESZ A HÁBORÚ UTÁN?	229
1. Őszirózsával díszített fegyverek	229
2. Mindenki jogot érzett a „forradalmi” cselekvésre	231
3. Eljegyzés Érolasziban	233
4. Nem ismer egy bizonyos Szabóné Liát?	235
5. Elrontottuk az életünket	237

6. Kettesben folytattuk utunkat	241
7. Pedig a románok nem voltak győztesek	244
8. Már sok száz piros-sárga-kék lobogót is lengettek	246
9. Glóriát fontunk a fejünk fölé	251
10. Élt még a reménység bennünk.	255
11. Fokozódnak a zavargások	259
12. Így koplaltam egy hétig.	261
13. Szinte fenntartás nélkül lelkesedtem	267
VII. EREDJ, HA TUDSZ!	275
1. Feledhetetlenül megalázó esküvő.	275
2. Talán mégsem lesz Váradon román megszállás	280
3. Reményik Sándor kiadta a részem.	282
4. Az eredeti vers enyészete	287
5. A megyeházán keresték a „domnu munkástanács”-ot	289
6. Cselekedjünk orosz módra!	292
7. Üsd a zsidót, ahol éred!	296
8. Proletárdiktatúra Nagyváradon	300
9. A megválasztott tanács hódító hadsereg	302
10. Világforradalom előtt állunk	305
IX. NAGYVÁRADBÓL ORADEA	313
1. Nálunk április 20-án ért véget a proletárdiktatúra	313
2. A felszabadító román hadsereg	316
3. Én nem megyek!	319
4. Mi lesz, ha visszajönnek a vörösök?	322
5. A szigurancás csóválta a fejét.	325
6. Saját csapataink veszélyeztetnék Budapestet.	329
7. Rohantam Gólya néniért	333
8. Az „oroszlánvadászok” leleplezése	337

Tartalom

9. Magyarországról irányított összeesküvés	342
10. Jóska bácsit kormányzóvá nevezem ki!	345
11. Rövid „odaáti” lapszemle	348
12. Szellemi társnak alkalmatlan	350
13. Hirtelen elfogott a sírás	355
14. Románia semmit nem tart be	358
15. A teljes elutasítás hívei voltunk	363
16. Az „apró antant” születése	366
17. Református gyereket nem veszünk fel	368
18. Itt még mindig Magyarország van?	374
19. Eszkimó vendég a Ferenc utcában	376
20. Előbb puhára verték a delikvenst	379

Kiadta a Várad folyóirat, Nagyvárad,
2017. Felelős kiadó: a Várad folyóirat
igazgatója. Oldalszám: 388. Borítóterv,
tipográfia és nyomdai előkészítés:
Benkő J. Zoltán. Nyomta az Europrint
Kiadó és Nyomda Kft., Nagyvárad.